

Pali Text Society

THE
SADDHAMMAPPAKĀSINĪ

COMMENTARY ON THE
PAṬISAMBHIDĀMAGGA

VOL. III.

EDITED BY

C. V. JOSHI, M.A.

PROFESSOR OF PALI, STATE COLLEGE AND
KEEPER OF STATE RECORDS, BARODA

PUBLISHED FOR THE PALI TEXT SOCIETY

BY

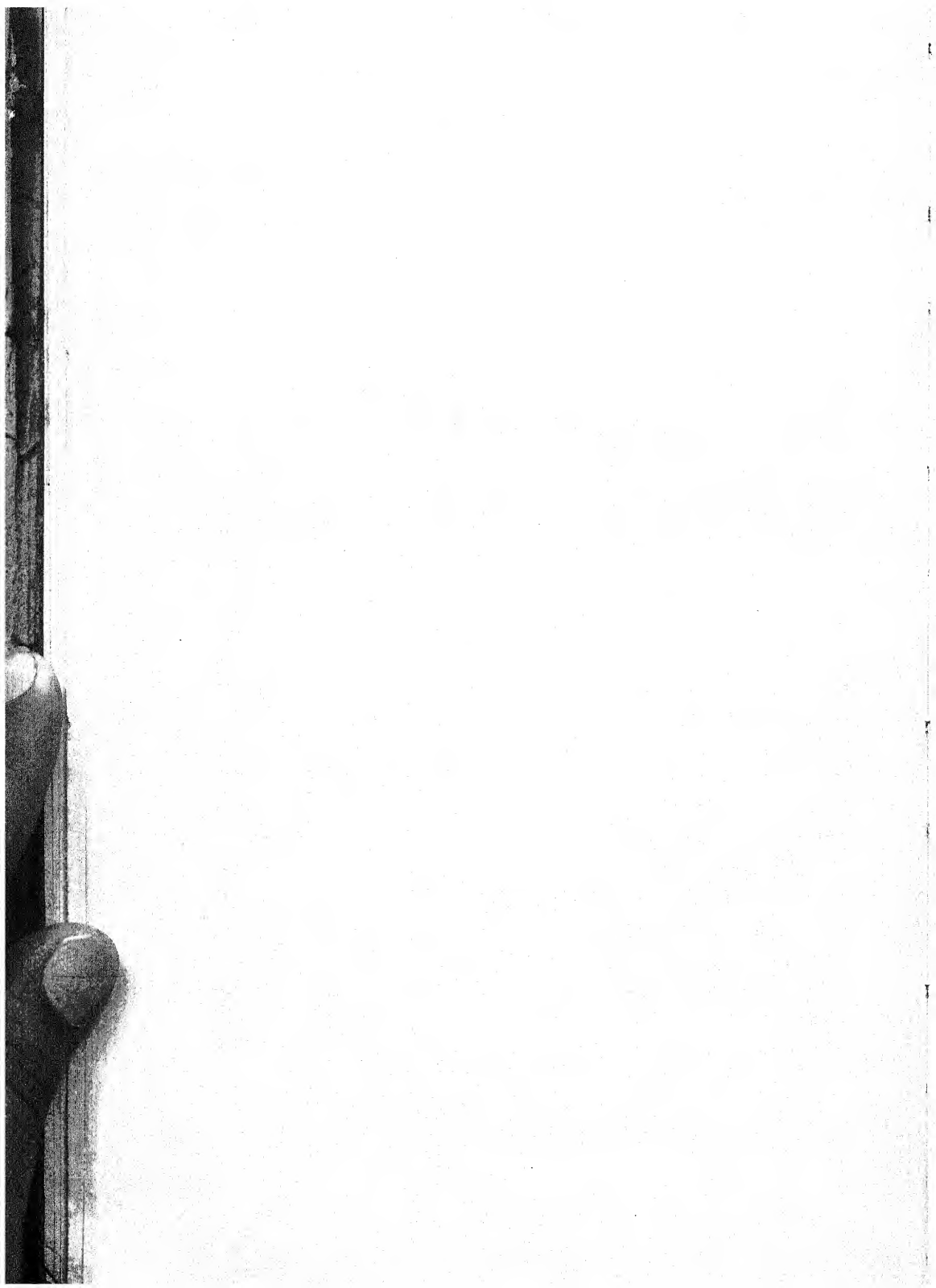
GEOFFREY CUMBERLEGE
OXFORD UNIVERSITY PRESS

1947

PRINTED IN GREAT BRITAIN

CONTENTS

	PAGE
Indriyakathā-vaṇṇanā - - - - -	529
Vimokkhakathā-vaṇṇanā - - - - -	550
Gatikathā-vaṇṇanā - - - - -	570
Kammakathā-vaṇṇanā - - - - -	574
Vipallāsakathā-vaṇṇanā - - - - -	577
Maggakathā-vaṇṇanā - - - - -	579
Maṇḍapeyyakathā-vaṇṇanā - - - - -	580
Yuganandhakathā-vaṇṇanā - - - - -	583
Saccakathā-vaṇṇanā - - - - -	594
Bojjhaṅgakathā-vaṇṇanā - - - - -	599
Mettākathā-vaṇṇanā - - - - -	603
Virāgakathā-vaṇṇanā - - - - -	607
Paṭisambhidākathā-vaṇṇanā - - - - -	609
Dhammacakkakathā-vaṇṇanā - - - - -	616
Lokuttarakathā-vaṇṇanā - - - - -	618
Balakathā-vaṇṇanā - - - - -	622
Suññakathā-vaṇṇanā - - - - -	631
Paññākathā-vaṇṇanā - - - - -	639
Iddhikathā-vaṇṇanā - - - - -	654
Abhisamayakathā-vaṇṇanā - - - - -	686
Vivekakathā-vaṇṇanā - - - - -	689
Cariyākathā-vaṇṇanā - - - - -	692
Pāṭihāriyakathā-vaṇṇanā - - - - -	692
Samāsīsakathā-vaṇṇanā - - - - -	695
Satipaṭṭhānakathā-vaṇṇanā - - - - -	695
Vipassanākathā-vaṇṇanā - - - - -	697
Mātikākathā-vaṇṇanā - - - - -	700

Saddhammappakāsinī

PAṬISAMBHIDĀMAGGATTHAKATHĀ

[INDRIYAKATHĀ-VANṆANĀ*]

[1] 1. Idāni Ānāpānasatikathānantaraṇ kathitāya Indriyakathāya anupubbathānuvaṇṇanā anuppattā. Ayaṇ hi Indriyakathā ānāpānasatibhāvanāya upakārakānaṇ indriyānaṇ abhāve ānāpānasatibhāvanāya abhāvato tadupakārānaṇ indriyānaṇ visodhanādi-vidhidassanattaṇ Ānāpānasatikathānantaraṇ kathitā 'ti. Tañ ca kathetabbaṇ Indriyakathaṇ attanā Bhagavato sammukhā suttaṇ viññātādhippāya-suttantikadesanaṇ pubbaṅgamaṇ katvā tadatthappakāsanavasena kathetukāmo paṭhamaṇ tāva *Evaṇ me sutan* 'ti ādim āha. Tattha: Evan 'ti nipātapadaṇ, Me 'ti ādini nāmapadāni. Viharatī 'ti ettha Vi iti upasaggapadaṇ. Haratī 'ti ākhyātapadaṇ 'ti iminā tāva na-yena padavibhāgo veditabbo.

Atthato pana upam-ūpadesa-garaha-pasaṇsan-ākāra-gaḥaṇesu Evaṇ-saddo dissati, nidassanatthe ca avadhāraṇatthe ca. Idha pana Evaṇ-saddo ākāratthe nidassanatthe ca viññujanena paññatto, tath'eva avadhāraṇatthe ca. Tattha ākāratthena Evaṇ-saddena etam atthaṇ dīpeti. Nānāyanipunaṇ anekajjhāsayasamuṭṭhānaṇ attha-byañjanasampannaṇ vividhapāṭihāriyaṇ dhammatthadesanāpāṭivedhagambhīraṇ, sabbasattānaṇ sakasakabhāsānurūpato sotapatham agacchantaṇ tassa Bhagavato vacanaṇ sabbappakārena ko samattho viññātuṇ? Sabbatthāmena pana sotukāmataṇ janetvā 'pi "Evaṇ me sutan. Mayā 'pi eken-ākārena sutan" 'ti. Nidassanatthena: "Nā-haṇ sayambhū, na mayā idaṇ sacchikatan" 'ti attānaṇ parimocento "Evaṇ me sutan, mayā 'pi evaṇ sutan" 'ti idāni vattabbaṇ sakalaṇ suttaṇ nidasseti.

Avadhāraṇatthena thero Sāriputto "Etadaggaṇ bhikkhave mama sāvakānaṇ bhikkhūnaṇ mahāpaññaṇaṇ yadidaṇ Sāriputto" 'ti; "Nā-haṇ bhikkhave aññaṇ ekapuggalam 'pi samanupassāmi yo evaṇ Tathāgatena anuttaraṇ dhammacakkaṇ pavattitaṇ sammad-eva anupavatteti, yatha-yidaṇ bhikkhave, Sāriputto; Sāriputto bhikkhave

* Here begins the corresponding portion of the Text as in Vol. II.

Tathāgatena anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ sammad-eva anuppavatteti” ’ti evaṃ ādinā nayena Bhagavatā pasatthabbhāvā-nurūpaṃ attano dhāraṇabalaṃ dassento sattānaṃ sotukāmetaṃ janeti: “Evaṃ me sutaṃ, tañ ca kho atthato vā byañjanato vā anūnam anadhikaṃ, evaṃ eva na aññathā daṭṭhabban” ’ti.

Me-saddo karaṇa-sampadāna-sāmi-atthesu dissati. Idha pana mayā sutaṃ, mama sutan ’ti ca atthadvaye yujjati.

Sutan ’ti ayaṃ saddo sa-upasaggo anupasaggo ca vissuta-gamana-kilinna-upacita-anuyoga-sotaviññeyyesu dissati, viññāte ’pi ca sota-dvārānusārena. Idha pan’ assa sotadvārānusārena upadhāritan ’ti vā upadhāraṇan ’ti vā attho. Me saddassa hi Mayā ’ti atthe sati, Evaṃ mayā sutan sotadvārānusārena, evaṃ upadhāritan ’ti yujjati. Mamā ’ti atthe sati, Evaṃ me sutaṃ sotadvārānusārena upadhāraṇan ’ti yujjati. Api ca, Evaṃ me sutan ’ti attano uppāditabhāvaṃ appa-tijjānanto purimasavaṇaṃ vivaranto sammukhā paṭiggahitam idaṃ mayā tassa Bhagavato catuvesārajjavīsāradassa dasabaladharassa āsabbhaṭṭhāna-tṭhāyino sihanādanadino sabbasattuttamassa dhammi-ssarassa dhammarājassa dhammādhīpatino dhammadīpassa dhamma-saraṇassa saddhammavaracakkavattino sammāsambuddhassa na ettha atthe va, dhamme vā, pade vā, byañjane vā; kaṅkhā vā vimati vā kātabbā ’ti imasmiṃ dhamme assaddhiyaṃ vināseti, saddhāsampaḍaṇ uppādeti ’ti. Ten’ etaṃ vuccati:

Vināsayati assaddhaṃ
Saddhaṃ vaḍḍheti sāsane,
“Evaṃ me sutam” icc-evaṃ
Vadaṃ Gotamasāvako,¹ ’ti.

Ekaṇ ’ti gaṇanaparicchedaniddeso. Samayan ’ti paricchinnani-ddeso; Ekaṃ samayan ’ti aniyāmita²-paridīpanaṃ. Tattha samaya-saddo:

Samavāye khaṇe kāle
Samūhe hetu-diṭṭhisu
Paṭilābhe pahāṇe ca
Paṭivedhe ca dissati.

DhsA. 57.

Idha pan’ assa Kālo attho. Tena saṃvacchara-utu-māsaddhamāsa-rattindiva-pubbaṇha-majjhantika-sāyaṇha-paṭhama-majjhima-pacchi-

¹ BM -sāsane.

² B aniya-.

mayāma-muhuttādisu kālappabhedabhūtesu samayesu ekaṇ samayan 'ti dipeti. Tattha kiñcāpi etesu saṇvaccharādīsu samayesu yaṇ yaṇ suttan yaṃhi yaṃhi saṇvacchare utumhi māse pakkhe rattibhāge divasabhāge vā 'ti vuttan, sabbaṇ taṇ therassa suviditaṇ suvavatthāpitaṇ paññāya. Yasmā pana, "Evaṇ me sutan asukasāṇvacchare . . . utumhi . . . māse . . . pakkhe . . . rattibhāge asukadivasabhāge vā" 'ti evaṇ vutte na sakkā sukhena dhāretuṇ vā uddisitūṇ vā uddisāpetuṇ vā, bahuñ ca vattabbaṇ hoti, tasmā eken' eva padena tam atthaṇ samodhānetvā "Ekaṇ samayan" 'ti āha.

Ye vā ime gabbhokkantikasamayo, jātisamayo,¹ saṇvega . . . abhinikkhamana . . . dukkarakārika . . . Māravijaya . . . abhisambodhi . . . diṭṭhadhammasukhavihāra . . . desanā . . . parinibbāṇasamayo 'ti evamādayo Bhagavato devamanussesu ativiya pakāsā² anekakālappabhedā eva Samayā, tesu Samayesu desanāsamaya-saṅkhātāṇ "Ekaṇ samayan" 'ti dipeti. Yo cā-yaṇ ñāṇakarūṇā-kicca-samayesu karūṇā-kicca-samayo, attahita-parahitapaṭipatti-samayesu parahita-paṭipattisamayo, sannipatitāṇaṇ karaṇīyadvayasamayesu dhammikathā-samayo, desanā-paṭipatti-samayesu desanāsamayo; tesu 'pi Samayesu aññataraṇ Samayaṇ sandhāya "Ekaṇ samayan" 'ti āha.

Yasmā pana "Ekaṇ samayan" 'ti accantasāṇyogatto sambhavati, yaṇ hi samayaṇ Bhagavā imaṇ aññaṇ vā suttantaṇ desesi, accantam eva taṇ samayaṇ karūṇāvihārena vihāsi, tasmā tadatthajotaṇatthaṇ idha upayogavacanāniddeśo kato 'ti. Ten' etaṇ vuccati:

"Taṇ taṇ attham apekkhitvā
Bhummēna karaṇena ca,
Aññattha samayo vutto
Upayogena so idhā," 'ti.

Porāṇā pana vannaṇanti: "Tasmiṇ samaye 'ti vā, Tena samayenā 'ti vā, Taṇ samayan 'ti vā abhilāpamattabhedo esa, sabbattha bhummam eva attho 'ti." Tasmā Ekaṇ samayan 'ti vutte 'pi Ekasmiṇ samaye 'ti attho veditabbo 'ti.

Bhagavā 'ti garugaruṇ hi loke Bhagavā 'ti vadanti. Ayaṇ ca sabba-guṇavisitṭhatāya sabbasattāṇaṇ garu. Tasmā Bhagavā 'ti veditabbo. Porāṇehi 'pi vuttan:

¹ B, SM jāta-.

² B -sakā.

“ Bhagavā 'ti vacanaṃ seṭṭhaṃ,
 Bhagavā 'ti vacanam uttamaṃ,
 Garugāravayutto so
 Bhagavā tena vuccatī ” 'ti.

VM, 209.

Api ca:

Bhāgyavā bhaggavā yutto
 Bhagehi ca vibhattavā,
 Bhattavā vantagamaṇo
 Bhavesu Bhagavā tato, 'ti.

VM, 210.

Imissā 'pi gāthāya vasena assa padassa vitthārato attho veditabbo. So Visuddhimagge Buddhānussatiniddese vutto yeva. Ettāvata c' ettha: Evan 'ti vacanena desanāsampattiṃ niddisati, Me sutan 'ti sāvakasampattiṃ, Ekaṃ samayan 'ti kālasampattiṃ, Bhagavā 'ti desakasampattiṃ.

Sāvattiyaṇ 'ti ettha ca Savatthassa isino nivāsaṭṭhānabhūtā nagarī Sāvatti, yathā Kākandī, Mākandī¹ 'ti evaṃ tāva akkhara-cintakā Aṭṭhakathācariyā pana bhaṇanti: “ Yaṃ kiñci manussānaṃ upabhogaparibhogaṃ sabbam ettha atthī 'ti Sāvatti. Satthasamāyoge ca “ Kiṃ bhaṇḍam atthī ” ? 'ti pucchite, “ Sabbam atthī ” 'ti 'pi vacanam upādāya Sāvatti.

Sabbadā sabbūpakaraṇaṃ²
 Sāvattiyaṇ samohitaṃ,
 Tasmā sabbam upādāya
 Sāvatti 'ti pavuccatī,

'ti. Tassaṃ Sāvattiyaṇ. Samīpatthe bhumma vacanaṃ.

Viharatī 'ti avisesena iriyāpatha-dibba-brahma-ariyavihāresu añña-taravihārasamaṅgī-paridīpanam etaṃ. Idha pana ṭhānagamanāsana-sayana-ppabhedesu iriyāpathesu aññatara-iriyāpathasamāyogapari-dīpanaṃ. Tena ṭhito 'pi, gacchanta 'pi, nisinna 'pi, sayāno 'pi Bhagavā Viharatī cceva veditabbo. So hi Bhagavā ekaṃ iriyāpatha-payogaṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantam³ attabhāvaṃ harati pavatteti, tasma Viharatī 'ti vuccatī.

Jetavane 'ti ettha attano paccatthikajanaṃ⁴ jināti 'ti Jetto; Rañño vā attano paccatthikajane jite jāto 'ti Jetto; maṅgalakamyatāya⁵ vā

¹ B Kākati, Māgaṇḍī; SM Kākanti vā Kantī.

² B sattū-.

³ SH -paṭa-.

⁴ B -jane.

⁵ B -sammataṭāya.

tassa evaṇ nāma eva katan 'ti Jeto. Vanatī¹ 'ti Vanaṇ; attasampadāya sattānaṇ bhattiṇ kāreti, attani sinehaṇ uppādeti 'ti attho. Vanute iti vā Vanaṇ; nānā-vidha-kusumagandha-sammodamattakokilādivihaṅgama-virutehi mandamārutacalita-rukkhasākāhaviṭṭapallavapalāsehi "Etha! maṇ paribhuñjathā!" 'ti pāpino yācati viyā 'ti attho. Jetassa vanaṇ Jetavanaṇ. Taṇ hi Jetena rājakumārena ropitaṇ saṇvaḍḍhitaṇ paripālitaṇ,² so ca tassa sāmī ahosi, tasmā Jetavanaṇ 'ti vuccati. Tasmaṇ Jetavane. Vanaṇ ca nāma ropimaṇ, sayañjātan 'ti duvidhaṇ. Idaṇ ca, Veluvanādīni ca ropimāni; Andhavana-Mahāvanādīni sayāṇ jātāni.

Anāthapiṇḍikassa ārāme 'ti Sudatto nāma so gahapati mātāpituhi katanāmasasena, sabbakāmasamiddhatāya pana vigatamaccheratāya karuṇādiguṇasamaṅgitāya ca niccakālaṇ anāthānaṇ piṇḍam adāsi. Tena Anāthapiṇḍiko 'ti saṅkhaṇ gato. Āramanti ettha pāpino visesena vā pabbajitā 'ti Ārāmo. Tassa pupphaphalādisobhāya nāti-dūra-nāccā-sannatādi-paṇcavidha-senāsanaṅga-sampattiya ca; tato tato āgamma ramanti abhiramanti anukkaṇṭhitā hutvā vasanti 'ti attho. Vuttappakārāya vā sampattiya tattha tattha gate 'pi attano abbhantaṇ ānetvā ramāpeti 'ti Ārāmo. So hi Anāthapiṇḍikena gahapatina Jetassa rājakumārassa hatthato atthārasahi hiraññaakoṭṭhi koṭṭisanthārena kiṇitvā, atthārasahi hiraññaakoṭṭhi senāsanaṇ kārapetvā, atthārasahi hiraññaakoṭṭhi vihāramaggaṇ³ niṭṭhapetvā; evaṇ catupaññāsa-hirañña-koṭṭipariccāgena Buddhapamukhassa bhikkhusaṅghassa niyyādito.⁴ Tasmā Anāthapiṇḍikassa ārāmo 'ti vuccati. Tasmaṇ Anāthapiṇḍikassa ārāme.

Ettha ca: Jetavane 'ti vacanaṇ purimasāniparikittanaṇ. Anāthapiṇḍikassa ārāme 'ti pacchimasāniparikittanaṇ. "Kiṇ etesaṇ parikittane payojanaṇ?" 'ti: Puññakāmānaṇ diṭṭhānugati-āpajjanatthaṇ. Tattha hi dvārakoṭṭhakapāsādamāpane bhūmivikkayaladdhā atthārasa-hiraññaakoṭṭiyo anekaakoṭṭi-agghanakā rukkhā Jetassa pariccāgo, Catupaññāsa-hiraññaakoṭṭiyo Anāthapiṇḍikassa. Iti tesāṇ parikittanena evaṇ puññakāmā puññāni karonti 'ti dassento āyasmā Sāriputto aññe 'pi puññakāme tesāṇ diṭṭhānugati-āpajjane niyojati.

Tattha siyā: Yadi tāva Bhagavā Sāvattiyaṇ viharati, "Jetavane Anāthapiṇḍikassa ārāme," 'ti navattabbaṇ, atha tattha "Viharati Sāvattiyaṇ" 'ti na vattabbaṇ, na hi sakkā ubhayattha ekaṇ samayaṇ viharitun 'ti.

¹ SH vanayati.² B -māhaṇ.³ B parivāsitaṇ.⁴ B -tito.

Na kho pan' etaṇ evaṇ datṭhabbaṇ. Na nu avocumhā samīpatthe bhumma vacanaṇ 'ti. Tasma yathā Gaṅgāyamunādīnaṇ samīpe goyūthāni carantāni "Gaṅgāya caranti, Yamunāya caranti" 'ti vuccanti; evam idhā-pi yad idaṇ Sāvattthiyā samīpe Jetavanaṇ Anāthapiṇḍikassa ārāmo, tattha viharanto vuccati: Sāvattthiyaṇ viharati . . . ārāme 'ti.

Gocaragāmanidassanattaṇ hi 'ssa Sāvattthivacanaṇ, pabbajitānuruṇānivāsanatṭhāna-nidassanattaṇ sesavacanaṇ. Tattha Sāvattthikittanena āyasmā Sāriputto Bhagavato gahaṭṭhānuggahakaraṇaṇ dasseti, Jetavanādikittanena pabbajitā-nuggahakaraṇaṇ. Tathā purimena paccayagahaṇato attakilamathānuyogavivajjanaṇ, pacchimena vatthukāmappahāṇato kāmasukhalikānuyogavivajjanupāyaṇ. Athavā purimena ca dhammadeśanābhiyaṇ, pacchimena vivekādhimuttiṇ; Purimena karuṇāya upagamaṇaṇ, pacchimena paññāya apagamaṇaṇ; Purimena sattānaṇ hitasukhanipphādanādhimuttataṇ, pacchimena parahitasukhakarāṇe nirupalepanataṇ; Purimena dhammikasukhāpariccāganimittaṇ¹ phāsuvihāraṇ, pacchimena uttarimanussadhammānuyoganimittaṇ; Purimena manussānaṇ upakārabahulaṇ, pacchimena devānaṇ; Purimena loke jātassa loke saṇvaddhabhāvaṇ, pacchimena loka² anupalittataṇ; Purimena: "Ekapuggalo bhikkhave loke uppajjamāno uppajjati bahujaṇahitāya bahujaṇasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṇ. Katamo ekapuggalo? Tathāgato araṇaṇ sammāsambuddho" 'ti vacanato yadatthaṇ Bhagavā uppanno tadatthaparidīpanaṇ, pacchimena yattha uppanno tadanurūpavihāraparidīpanaṇ. Bhagavā hi paṭhamaṇ Lumbinīvane, dutiyaṇ bodhimāṇḍe 'ti lokiya lokuttarassa uppattiyā vane yeva uppanno, ten' assa vane yeva vihāraṇ dasseti³ 'ti. Evamādina nayaṇ' ettha atthayojanā veditabbā.

Tatrā 'ti desakālaparidīpanaṇ.⁴ Taṇ hi yaṇ samayaṇ viharati tatra samaye; yasmiṇ ca Jetavane viharati tatra Jetavane 'ti dīpeti; bhāsitaṇ bayutte vā desakāle dīpeti. Na hi Bhagavā ayutte dese kāle vā dhammaṇ deseti. "Akālo kho tāva Bābhiyā" 'ti ādi c' ettha sādhaṇaṇ. Kho 'ti padapūraṇamatte avadhāraṇatthe ādikālatthe vā nipāto. Bhagavā 'ti lokagarudīpanaṇ. Bhikkhū 'ti kathāsavaṇayuttapuggalavacanaṇ. Api c' ettha bhikkhako 'ti bhikkhu. Bhikkhācariyaṇ ajjhupagato 'ti Bhikkhū 'ti ādinā nayaṇa vacanatto veditabbo. Amantesi 'ti ālapi abhāsi sambodhesi, ayam ettha attho.

¹ B -sukha-.

³ SH dassati.

² B omits.

⁴ B desanākāla-.

Aññatra pana ñāpane 'pi pakkosane 'pi. *Bhikkhavo* 'ti āmantanākāradīpanaṇ. Tena tesañ bhikkhūnaṇ bhikkhanasīlatā-bhikkhanadhammatā-bhikkhane-sādhukāritādi-guṇayogasiddhena vacanena hīnādhikajanasevitaṇ vuttiṇ pakāsento uddhatadinabhāvaniggahaṇ karoti. Bhikkhavo 'ti iminā ca karuṇāvipphārasommahadaya-nayanānipāta-pubbaṅgadena vacanena te attano mukhābhīmukhe karonto ten' eva kathetukamyatādīpakena¹ vacanena nesañ sotukamyataṇ² janeti. Ten' eva ca sambodhanatthena vacanena sādhuḥkasavaṇa-manasikāre 'pi te niyojeti, sādhuḥkasavaṇa-manasikārāyattā hi sāsana-sampattī.

Aparesu devamanussesu vijjamānesu kasmā bhikkhū yeva āmantesi? 'ti ce: Jeṭṭhasēṭṭhāsanna-sadāsannihitabhājanabhāvato. Sabbaparisa-sādhāranā hi Bhagavato dhammadesanā. Parisāya ca jeṭṭhā bhikkhū paṭhamuppannattā Sēṭṭhā anagāriyabhāvaṇ ādiṇ katvā satthu cariyānuvidhāyakattā, sakalasāsanapaṭiggāhakattā ca; Āsannā tattha nisīnesu satthusantikattā; Sādā sannihitā satthusantikāvacarattā; dhammadesanāya ca te eva Bhājanaṇ, yathānusiṭṭhaṇ paṭipattisabbhāvato.

Tattha siyā: “Kim atthaṇ pana Bhagavā dhammaṇ desento paṭhamañ bhikkhū āmantesi, na dhammam eva desesi”? 'ti. Sati-jananatthaṇ. Parisāya hi bhikkhū aññaṇ cintentā 'pi, vikkhittacittā 'pi, dhammaṇ paccavekkhantā 'pi, kammaṭṭhānaṇ manasi karontā 'pi nisinnā hontī. Te anāmantetvā dhamme desiyaṇaṇ ayaṇ desanā kinnidānā? Kimpaccayā? Katamāya aṭṭhuppattiyā desitā 'ti salla-kkhetuṇ asakkontā vikkhepaṇ āpajjeyyuṇ, duggahitaṇ vā gaṇheyyuṇ; tena tesañ satijananatthaṇ Bhagavā paṭhamañ āmantetvā pacchā dhammaṇ deseti.

Bhadante 'ti gāravavacanam etaṇ satthuno paṭivacanadānaṇ vā. Api c' ettha Bhikkhavo 'ti vadamāno Bhagavā te bhikkhū ālapati. Bhadante 'ti vadamānā te Bhagavantaṇ paccālapanti. Tathā: Bhikkhavo 'ti Bhagavā bhāsati; “Bhadante 'ti te paccābhāsanti. Bhikkhavo 'ti paṭivacanaṇ dāpeti^b; Bhadante 'ti paṭivacanaṇ denti. *Te bhikkhū* 'ti ye Bhagavā āmanteti. *Bhagavato paccassosun* 'ti Bhagavato āmantanaṇ paṭi-assosun; abhimukhā hutvā suniṇsu sampaṭi-cchiṇsu. Paṭiggahesun 'ti attho. *Bhagavā etad avocā* 'ti Bhagavā etaṇ idāni vattabbaṇ sakalaṇ suttaṇ avoca.

¹ B -kāmata-.² B -kāmataṇ.

a to b Not in SH.

Ettāvatā ca yaṇ āyasmatā Śāriputtena kamalakavalayujjala-vimalasādhurasasalīlaya pokkharaniyā sukhāvataranattāṇaṇ nimmala-silātalacanaṇvilāsasopānaṇ vippakiṇṇamuttājāla-sadisavālukākiṇṇa-paṇḍarabbhūmibhāgaṇ tittāṇaṇ viya; suvibhattabhittivicitra-vedikā-parikkhittassa nakkhattapathaṇ phusitukāmatāya viya vijambhita-samussayassa¹ pāsādarassa sukhārohanattāṇaṇ dantamaya-saṇhamuduphalaka-kaṇḍanalatāvinaddha-maṇippabhāsamudayujjalaso-bhaṇ² sopānaṇ viya; suvaṇṇavalayanūpurādisaṇghaṭṭanasaddasa-mmissita-kathitahasita-madhurassara-gehaṇanavacaritassa ulārisariya-vibhava-sobhitassa mahāgharassa sukhappavesanattāṇaṇ suvaṇṇa-rajata-maṇimuttāpavālādi-jutivisada-vijjotita-suppatitṭhitavisāla-dvā-rakavāṭaṇ mahādvāraṇ viya; atthabyaṇjanasampannassa buddhānaṇ desanāṇāṇagambhirabhāva-saṇsūcakassa imassa suttassa sukhāvagāhanattāṇaṇ kāla-desa-desaka-parisā-padesapatimaṇḍitaṇ nidānaṇ bhā-sitaṇ, tassa atthavaṇṇanā samattā.

Suttante: *Pañcā* 'ti gaṇanaparichedo. *Imāni indriyāni* 'ti pari-chinnadhammanidassanaṇ. Indriyattho heṭṭhā vutto. Idāni imaṇ suttantaṇ dassetvā imasmiṇ suttante vuttānaṇ indriyānaṇ visuddhi-bhāvanā-vidhānaṇ bhāvitataṇ³ paṭipassaddhiṇ⁴ ca dassetukāmo "Imāni pañcindriyāni" 'ti ādim āha. Tattha: *Visujjhanti* 'ti visu-ddhiṇ pāpuṇanti. *Assaddhe* 'ti tīsu ratanesu saddhāviraḥite. *Saddhe* 'ti tīsu ratanesu saddhāsampanne. *Sevato* 'ti cittaṇa sevantassa. *Bhajato* 'ti upasaṇkamantassa. *Paṇirupāsato* 'ti sakkaccaṇ upanisiḍ-dantassa. *Pasādanīye suttante* 'ti pasādajanake ratanattayagaṇa-paṭisaṇyutte suttante. *Kusīte* 'ti kucchitena ākārena sīdanti 'ti kusidā. Kusidā eva kusitā. Te kusīte. *Sammappadhāne* 'ti catu-kiecasādhakaviriya-paṭisaṇyutta-suttante. *Muttḥassatī* 'ti natṭhasa-tike. *Satipatṭhāne* 'ti satipatṭhānādhikāraḥite suttante. *Jhānavi-mokkhe* 'ti catukkaṇṇhāna⁵-atṭhavimokkha-tividhavimokkhādhikāraḥite suttante. *Duppaṇṇe* 'ti nippaṇṇe, paṇṇā-bhāvato vā duṭṭhā paṇṇā etesaṇ 'ti duppaṇṇā. Te duppaṇṇe. *Gambhiraṇāncariyaṇ* 'ti catu-sacca-paṭiccasamuppādādi-paṭisaṇyutte suttante, ṇāpakathāsādise vā. [2] *Suttanta-kkhandhe* 'ti suttantakoṭṭhāse.

3. Assaddhiyaṇ⁶ 'ti ādisu: assaddhiyaṇ 'ti assaddhabhāvaṇ. Assa-ddhiye ādinavaddassāvi *assaddhiyaṇ pajahanto*, "saddhindriye āni-saṇsadassāvi *saddhindriyaṇ bhāvento*^b assaddhiyaṇ pajahati. Esa

¹ B -ccayassa.

² SH v.l. -tattaṇ; B bhāvitataṇ.

³ SH v.l. catuttha-.

⁴ B Asaddhiyaṇ (throughout).

^{a to b} B saddhindriyaṇ bhāveti. Saddhindriye ānisasassāvi ...

² B -maṇiganappabhā-.

⁴ B tappatipassaddhiṇ.

nayo sesesu. Kosajjan 'ti kusītabhāvaṇ. *Pamādan* 'ti sativippavāsaṇ. *Uddhaccan* 'ti uddhatabhāvaṇ; vikkhepan 'ti attho.

4. *Pahīnattā*¹ 'ti appaṇāvasena jhānapāripūriyā pahīnattā.¹ *Suppahīnattā*¹ 'ti vuṭṭhānagāminivasena vipassanāpāripūriyā suṭṭhu pahīnattā. *Bhāvitāṇ* *hoti subhāvitāṇ* 'ti vuttakkamen' eva yojetabbaṇ. Vipassanāya hi vipakkhavasena pahīnattā supahīnattā 'ti vattuṇ yujjati. Tasmā yeva ca subhāvitāṇ 'ti. Na tathā jhānena. Yasmā pahātābbānaṇ pahāṇena bhāvana siddhā, bhāvanāsiddhiyā ca pahātābbānaṇ pahāṇasiddhi hoti, tasmā yamakaṇ katvā niddiṭṭhaṇ.

5. Paṭippassaddhivāre: *Bhāvitāṇi c' eva honti subhāvitāṇi cā* 'ti bhāvitāṇaṇ yeva subhāvitatā. *Paṭippassaddhāni ca suppaṭippassaddhāni cā* 'ti paṭippassaddhānaṇ yeva suppaṭippassaddhatā vuttā. Phalakkhaṇe maggakiccanipphattivasena² bhāvitatā paṭippassaddhatā ca veditabbā. [3] *Samucchedavisuddhiyo* 'ti maggavisuddhiyo yeva. *Paṭippassaddhivisuddhiyo* 'ti phalavisuddhiyo.

6. Evaṇ idāni tathā vuttavidhāni indriyāni kārakapuggalavasena yojetvā dassetuṇ *Kaṭṭhaṇ puggalānaṇ* 'ti ādim āha. Tattha: *Savaṇṇa buddho* 'ti sammāsambuddhato dhammakathāsavaṇṇa catu-saccaṇ buddhavā. *Ñātavā* 'ti attho. Idaṇ bhāvitindriyabhāvassa kāraṇavacanaṇ. Bhāvanābhisamayavasena hi maggassa buddhattā phalakkhaṇe bhāvitindriyo hoti. Atṭhannam 'pi ariyānaṇ *tathāgata* *tassa* sāvakattā viśeṣetvā arahattaphalaṭṭham eva dassento *Khīṇāsavo* 'ti āha. So yeva hi sabbakiccanipphattiyā³ *bhāvitindriyo* 'ti vutto. Itare 'pi pana taṇ-taṇ-maggakiccanipphattiyā³ pariyāyena bhāvitindriyā eva. Tasmā eva catūsu phalakkhaṇesu pañcindriyāni bhāvitāṇi c' eva honti, subhāvitāṇi cā 'ti vuttaṇ. Yasmā pana tesaṇ upari maggatthāya indriyabhāvanā atthi yeva, tasmā te na nippariyāyena bhāvitindriyā. *Sayambhūtaṭṭhena* 'ti anācariyena⁴ hutvā sayam eva ariyāya jātiyā bhūtaṭṭhena jātaṭṭhena. Bhagavā so 'pi hi bhāvanāsiddhivasena phalakkhaṇe Sayambhū nāma hoti; evaṇ phalakkhaṇe sayambhūtaṭṭhena bhāvitindriyo. *Appameyyaṭṭhena* 'ti anantaṇaṇyogato pamāṇetuṇ⁵ asakkuṇeyyaṭṭhena. Bhagavā phalakkhaṇe bhāvanāsiddhito appameyyo 'ti. Tasmā yeva bhāvitindriyo.

Paṭhamasuttanta-niddesa-vanṇanā Niṭṭhitā.

7. Puna aññaṇ suttantaṇ nikkhipitvā indriyavidhānaṇ niddisitu-kāmo Paṇo' imāni bhikkhave 'ti ādikaṇ suttantaṇ dasseti. Tattha:

¹ B -nattā.

² B -nibbattivasena.

³ B -nibbattiyā.

⁴ SH v.l. -riyo.

⁵ B pametuṇ.

[4] *Ye hi kecī* 'ti anavasesapariyādānaṃ. *Hi-kāro* padapūraṇamatte nipāto. *Samaṇā vā brāhmaṇā vā* 'ti lokavohāravasena vuttaṇ. *Samudayan* 'ti paccayan. *Atthaṅgaman* 'ti uppannānaṃ abhāvagamaṇaṃ, anuppannānaṃ anuppādaṇ vā. *Assādan* 'ti ānisaṇsaṇ. *Ādinavan* 'ti dosaṇ. *Nissaraṇan* 'ti niggamaṇaṇ. *Yathābhūtan* 'ti yathāsabhāvaṇ. *Samaneṣū* 'ti samitapāpesu. *Samaṇasammata* 'ti na mayā samaṇā 'ti sammata. *Sammata* 'ti vattamānakālavasena vuccamāne saddalakkhaṇavasena *me* 'ti ettha¹ sāmivacanam eva hoti. *Brāhmaṇesu* 'ti bāhitapāpesu. *Sāmaññatthan* 'ti samaṇabhāvassa atthaṇ. *Brāhmaññatthan* 'ti brāhmaṇabhāvassa atthaṇ. *Dvayenā-pi arahattaphalam* eva vuttaṇ. (Athavā: *Sāmaññatthan* 'ti hetthā tiṇi phalāni. *Brāhmaññatthan* 'ti arahattaphalaṇ.) *Sāmaññabrāhmaṇāna* 'ti hi ariyamaggo yeva. *Diṭṭhe 'va dhamme* 'ti paccakkhe yeva attabhāve. *Sayaṇ abhiññā sacchikatvā* 'ti attanā yeva adhikena ñāṇena paccakkhaṇ katvā. *Upasampajjā* 'ti pāpunītvā nipphādetvā vā.

8. Suttantaniddese paṭhamāṇ indriyasamudayādīnaṃ² pabhedaganānaṇ pucchitvā puna pabhedaganānā vissajjitā. Tattha: [5] *Asītisatan* 'ti asīti-uttaraṇ sataṇ. Paṇḍitehi Asītisatan 'ti vuttehi ākārehi 'ti yojanā.

9. Puna pabhedaganā - pucchā - pubbaṅgama - ganā - niddese: *Adhimokkhatthāyā* 'ti adhimuccanattthāya saddahanattthāya. *Āvajjanāya samudayo* 'ti manodvārāvajjanacittassa samudayo. *Saddhindriyassa samudayo* 'ti saddhindriyassa paccayo. *Saddhaṇ uppādessāmī* 'ti pubbabhāgāvajjanaṇ saddhindriyassa upanissayapaccayo, saddhindriyajanassa āvajjanaṇ paṭhamassa javanassa anantarapaccayo, dutiyajanādīnaṇ upanissayapaccayo. *Adhimokkhavasenā* 'ti chandasampayutta-adhimokkhavasena. *Chandassa samudayo* 'ti pubbabhāgāvajjanapaccayā uppannassa adhimokkhasampayuttassa yevāpanakabhūtaṇ dhammachandassa samudayo. So pana saddhindriyassa sahaajāta-aññamañña-nissaya-sampayutta-atthi-avigatavasena paccayo hoti. Chandādhipatikāle adhipatipaccayo ca hoti. So yeva dutiyassa anantara-samanantara-ananta-rūpa-nissayā-sevana-natthi-avigatavasena paccayo hoti. Chandādhipatikāle adhipatipaccayo ca hoti. So yeva dutiyassa³ anantara-samanantara-anantarūpanissayā-sevana-natthi-avigatavasena paccayo hoti. Iminā 'va *manasikārassa* 'pi yojanā kātābbā. Kevalaṇ h' ettha manasikāro 'ti sāraṇalakkhaṇo yevāpanaka-manasikāro. Adhipatipaccayatā pan' assa na hoti. Sampayuttesu imesaṇ dvinnaṇ yeva gahaṇaṇ balavapaccayattā 'ti

¹ B Sameti. Ettha.² B -dini.³ B hoti yeva. Dutiyassa ...

veditabbaṃ. *Saddhindriyassa vasenā* 'ti bhāvanābhivuddhiyā indriyabhāvaṃ pattassa saddhindriyassa vasena. *Ekattupatthānaṃ* 'ti ekārammaṇe acalabhāvena bhusaṃ tṭhānaṃ uparūpari saddhindriyassa paccayo hoti. Saddhindriye vuttanayen' eva sesindriyāni 'pi veditabbāni. [6] Evam ekekassa indriyassa cattāro cattāro samudayā 'ti pañcannaṃ indriyānaṃ vīsati samudayā honti. Puna catunnaṃ samudayānaṃ ekekaṃ samudaye pañca pañca indriyāni yojetvā vīsati samudayā vuttā. Paṭhamavīsati nānāmaggavasena daṭṭhabbā, dutiyavīsati ekamaggavasena daṭṭhabbā 'ti vadanti. Evaṃ cattārīsa ākāra honti.

10. Atthaṅgamavāro 'pi iminā 'va nayena veditabbo. So pana *atthaṅgamo* indriyabhāvaṇaṃ ananuyuttassa¹ appaṭiladdhāpaṭilābhātthaṅgamo indriyabhāvaṇāya parihīnaṃ paṭiladdhāparihāni-atthaṅgamo, phalappattassa paṭippassaddhi-atthaṅgamo.

[7] *Ekatta²-anupatthānaṃ* 'ti ekatte anupatthānaṃ.

[8] 11. Assādaniddese: *Assaddhiyassa anupatthānaṃ* 'ti assaddhe puggale parivajjayato, saddhe puggale sevato, pasādanīyasuttante paccavekkhato tattha yoniso manasikāraṃ bahulikaroto ca assaddhiyassa anupatthānaṃ hoti. *Assaddhiyaparilāhassa anupatthānaṃ* 'ti ettha assaddhassa saddhākathāya pavattamānāya dukkhaṃ domanassaṃ uppajjati, ayaṃ assaddhiyaparilāho. *Adhimokkha-carīyāya vesārajjan* 'ti saddhāvatthuvaseṇa vā bhāvaṇāya vā vasippattassa saddhāpavattiyā viśāradabhāvo hoti. *Santo ca viharādhiḥgamo* 'ti samathassa vā vipassanāya vā paṭilābho. *Sukhaṃ somanassaṃ* 'ti ettha cetasikasukhabhāvadassanātthaṃ somanassa-vacanaṃ, saddhindriyasamuṭṭhita-paṇita-rūpaphuṭakāyassa kāyikasukham 'pi labbhati yeva. Sukhasomanassa-padhānassādattā ayaṃ saddhindriyassa assādo 'ti viśesetvā vuttaṃ. Iminā 'va nayena sesindriyassā-pi yojetvā veditabbā.

[9] 12. Ādīnavaniddese: *Aniccaṭṭhenā* 'ti saddhindriyassa aniccaṭṭhena. So aniccaṭṭho saddhindriyassa ādīnavo 'ti vuttaṃ hoti. Itaradvaye 'pi es' eva nayo. Imesu samudaya-tthaṅgama-ssādādinavā lokiya-indriyānaṃ³ evā 'ti veditabbā.

[10-13] 13. Nissaraṇaniddese: *Adhimokkhatṭhenā* 'ti ādisu ekekaṃ indriye pañca pañca katvā pañcannaṃ indriyānaṃ pañcavīsati nissaraṇāni maggaḥpalavasena niddiṭṭhāni. Tattha: *Tato paṇītātara-saddhindriyassa paṭilābhā* 'ti tato⁴ vipassanākhane⁵ pavattasaddhi-

¹ B anuyuttassa.

² Text Ekattaṃ.

³ SH -yam.

⁴ Not in SH.

⁵ B paṭipadāvipassanākhane.

ndriyato maggakkhaṇe paṇītatarassa saddhindriyassa paṭilābhavasena. *Purimatarasaddhindriyā nissataṇ hotī* 'ti tasmiṇ maggakkhaṇe saddhindriyaṇ purimatarato vipassanākhane pavattasaddhindriyato¹ nikkhantaṇ hoti. Iminā 'va nayena phalakkhaṇe saddhindriyam 'pi ubhayattha sesindriyāni 'pi yojetabbāni.

Pubbabhāge pañcahi indriyehī 'ti paṭhamajjhānūpacāre pañcahi indriyehi. Paṭhamajjhānādi-aṭṭhasamāpattivāsena aṭṭha nissaraṇāni, aniccānupassanādi-aṭṭhārāsa-mahāvipassanāvasena aṭṭhārāsa nissaraṇāni, sotāpattimaggādivāsena aṭṭhalokuttaranissaraṇāni; evaṇ jhāna-samāpatti-mahāvipassanā-maggaphalavasena catuttiṇsa nissaraṇāni purima-purima-samatikkamato niddiṭṭhāni.

Nekkhamme pañc' indriyānī 'ti ādini pana sattatiṇsa nissaraṇāni paṭipakkhapahānavāsena paṭipakkhato niddiṭṭhāni. Tattha nekkhammādisu sattasu satta² nissaraṇāni upacāra-bhūmivasena vuttāni. Phalāni pana paṭipakkhapahānābhāvato na vuttāni.

Diṭṭhekaṭṭhehī 'ti yāva sotāpattimaggā diṭṭhiyā saha ekasmiṇ puggale ṭhitā 'ti diṭṭhekaṭṭhā. Tehi diṭṭhekaṭṭhehi. *Olārikehī* 'ti thūlehi kāmarāgavyāpādehi. *Anusahagatēhī* 'ti sukhumabhūtehi kāmarāgabyāpādehi yeva. *Sabbakilesehī* 'ti rūparāgādihi. Tesu hi pahīnesu sabbakilesā pahīnā honti. Tasmā Sabbakilesehī 'ti vuttaṇ. Avuttatthāni pan' ettha padāni heṭṭhā vuttatṭhān³ evā 'ti. *Sabbesaṇ yeva khīṇāsavānaṇ tattha tattha pañc' indriyānī* 'ti: Adhimokkhaṭṭhenā 'ti ādisu pubbe vuttesu ṭhānesu tasmiṇ tasmiṇ ṭhāne pañc' indriyāni buddha-pacceka-buddha-sāvakanāṇ khīṇāsavānaṇ yathāyogaṇ tato nissatāni honti. Imasmiṇ vāre paṭhamāṇ vuttanayā eva yathāyogaṇ khīṇāsavavasena vuttā.

Kathaṇ pan' etāni nissaraṇāni *asītisatanā*⁴ hontī? 'ti. Vuccate: Maggaphalavasena⁵ vuttāni pañcaviṣati, samatikkamavasena vuttāni catuttiṇsa, paṭipakkhavasena vuttāni sattatiṇsā 'ti paṭhamavāre sabbāni channavutī nissaraṇāni honti. Etāni yeva dutiyavāre khīṇāsavānaṇ vasena dvādasasu apanītesu caturāsiti honti. Iti purimāni channavutī, imāni ca caturāsiti 'ti asītisatanā honti. Katamāni pana dvādasā khīṇāsavānaṇ apanetabbāni? Samatikkamato vuttesu maggaphalavasena vuttāni aṭṭha nissaraṇāni, paṭipakkhato vuttesu maggavasena vuttāni cattārī 'ti imāni dvādasā apanetabbāni.

¹ B omits pavatta.

⁴ Text atīti- (misprint).

² B omits.

⁵ B puggalavasena.

³ SH v.l. vuttāni.

Arahattaphalavasena vuttāni kasmā apanetabbāni? 'ti ce: Sabba-paṭhamañ vuttānañ pañcavīsatiyā nissaraṇānañ maggaphalavasena' eva labbhanato. Arahattaphalavasena nissaraṇāni vuttān' eva honti. Heṭṭhimañ heṭṭhimañ pana phalasamāpattiñ uparimā uparimā na samāpajjanti yevā 'ti heṭṭhā tīṇi 'pi phalāni na labbhanti yeva. Jhānasamāpattivipassanā-nekkhammādini ca kiriyāvasena labbhanti. Pancā-pi c' etāni indriyāni pubbam eva paṭipakkhānañ paṭippassaddhattā paṭipakkhato nissaṭan' eva hontī 'ti.

Dutiyasuttanta-niddesa-vanṇanā Niṭṭhitā.

14. Puna aññañ suttantañ nikkhipitvā indriyavidhānañ niddisī-tukāmo *Pañc' imāni bhikkhave* 'ti ādim āha. Tattha: *Sotāpattiya-ṅgesū* 'ti ettha Soto ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Sotassa āpatti bhusaṇ pāpuṇaṇaṇ Sotāpatti. Sotāpattiyā aṅgāni sambhārāni Sotāpatti-aṅgāni. Sotāpannatāya pubbabhāgapaṭilābha-aṅgāni. Sappurisa-ṇasevo sotāpatti-aṅgañ, saddhammasavaṇaṇ . . . , yoniso-manasi-kāro . . . , dhammānudhammapaṭipatti sotāpatti-aṅgañ; imāni cattāri sotāpatti-aṅgāni. Sesā heṭṭhā vuttā eva. Idañ ca imesaṇ indriyānañ sakavisaye jeṭṭhakabhāvadassanattaṇa vuttaṇ. Yathā hi cattāro seṭṭhiputtā, rājā 'ti, rājapañcamesu sahāyesu “Nakkhattaṇ kilissamā” 'ti vīthiṇ otiṇṇesu ekassa seṭṭhiputtassa gehaṇ gatakāle itare cattāro tūṇhī¹ nisīdanti, gehasāmiko 'va “Imesaṇ khādaniyaṇ bhojaniyaṇ detha, imesaṇ gandhamālālaṅkāradini dethā” 'ti gehe vicāreti; dutiyassa . . . tatiyassa . . . catutthassa gehaṇ gatakāle itare cattāro . . . pe . . . vicāreti; atha sabbapaccāhā rañño gehaṇ gatakāle kiñcā-pi rājā sabbattha issaro 'pi imasmiṇ pana kāle attano gehe yeva “Imesaṇ dethā” 'ti vicāreti; evam eva *saddhā*-pañcamakesu indriyesu. Tesu sahāyesu ekato vīthiṇ otarantesu viya ekārammaṇe uppajjamānesu 'pi yathā paṭhamassa gehe itare cattāro tūṇhī nisīdanti, gehasāmiko 'va vicāreti; evaṇ sotāpatti-aṅgāni patvā adhimokkhalakkhaṇaṇ saddhindriyam eva jeṭṭhakaṇ hoti pubbaṅga-maṇ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā dutiyassa gehe itare cattāro tūṇhī nisīdanti, gehasāmiko 'va vicāreti, evaṇ sammappadhānāni patvā paggaṇaṇalakkhaṇaṇ viriyindriyam eva jeṭṭhakaṇ honti. Yathā tatiyassa gehe . . . pe . . . vicāreti, evaṇ satipaṭṭhānāni patvā upaṭṭhānalakkhaṇaṇ satindriyam eva jeṭṭhakaṇ honti. Yathā catutthassa gehe . . . pe . . . vicāreti, evaṇ jhānāni patvā avikkhepalakkhaṇaṇ samādhindriyam eva jeṭṭhakaṇ honti.

¹ B tūṇhī (throughout).

Sabbapacchā rañño gehaṇ gatakāle pana yathā itare cattāro tūṇhi nisīdanti, rājā 'va vicāreti, evaṇ ariyasaccāni patvā pajānanalakkhaṇaṇ paññindriyam eva jeṭṭhakaṇ ... tadanvayāni hontī 'ti.

[14] 15-16. Suttantassa pabheda-gaṇanā-pucchā pubbaṇṇaṇ eva. Pabhedagaṇanānidese: *Sappurisasasave* 'ti sobhanānaṇ purisānaṇ sammā sevane. *Adhimokkakhādhīpateyyatthenā* 'ti adhimokkhasaṅkhātēna sesindriyesu adhipatibhāvattthena. Sesindriyānaṇ pubbaṅgamattthenā 'ti attho. *Saddhammasavane* 'ti sataṇ dhammo, sobhano vā dhammo 'ti saddhammo. Tassa saddhammassa savane. *Yoniso-manasikāre* 'ti upāyena manasikāre.

[15-18] *Dhammānuddhammapaṭipattiyā* 'ti ettha navalokuttaradhamme anugato dhammo dhammānuddhammo. Silasamādhīpaññāsaṅkhātassa dhammānuddhammassa paṭipattipaṭipajjanaṇ Dhammānuddhammapaṭipatti.

17-26. Sammappadhānādīsu 'pi es' eva nayo.

[19] 27. Cariyāvāre 'pi iminā 'va nayena attho veditabbo. Kevaṇa paṭhamavāro indriyānaṇ uppādanakālavasena vutto. Cariyāvāro uppannānaṇ āsevanakālavasena ca pāripurīkālavasena¹ ca vutto. Cariyā pakati ussannatā 'ti hi² atthato ekaṇ. Idāni cariyāsambandhen' eva cāravihāraniddesavasena aparena pariyāyena indriyaviḍhānaṇ niddisitukāmo Cāro ca viḍhāro cā 'ti ādikaṇ uddeṣaṇ uddisitvā tassa niddesam āha. Tattha uddeṣe tāva *yathācarantaṇ viharantaṇ viññū sabrahmacārī gambhīresu thānesu okappeyyuṇ* : "*Addhā ayam āyasmā patto pāpuṇissati vā*" 'ti. Tathā indriyasampannassa cāro ca viḍhāro ca viññūhi sabrahmacārīhi *anubuddho hoti paṭividdho* 'ti uddeṣassa sambandho veditabbo.

Uddeṣaniddese cariyā cāro yeva, cāro cariyā 'ti hi atthato ekaṇ. Tasmā Cāro 'ti padassa niddese *Cariyā* 'ti vuttaṇ. *Iriyāpathacariyā* 'ti iriyāpathānaṇ cariyā, pavattan 'ti attho. Sesesu 'pi es' eva nayo. *Āyatanacariyā* pana āyatanesu satisampajaññānaṇ cariyā. *Pattī* 'ti phalāni, tāni hi pāpuṇiyantī 'ti Pattī 'ti vuttāni.³ Sattalokassa ditṭhadhammika-samparāyikā atthā *lokatthā* 'ti ayaṇ viseso.

Idāni tāsaṇ cariyānaṇ bhūmiṇ dassento *catūsu iriyāpathesū* 'ti ādim āha. *Satipaṭṭhānesū* 'ti ārammaṇasatipaṭṭhānesu. Satipaṭṭhānesu vuccamānesu 'pi satito anaññāni, vohāravasena aññāni viya katvā vuttaṇ. *Ariyasaccesū* 'ti pubbabhāge⁴ lokiyasaccāñāne⁴

¹ SH pāripurivasena.

² SH, SM hi 'ti.

³ SH, SM vuttā.

⁴ SM -bhāgalokiya-.

visuṇ visuṇ saccapariggahavasena vuttaṇ. Ariyamaggesu ... *sāma-ññaphalesū* 'ti ca vohāravasen' eva vuttaṇ. *Padese* 'ti lokatthacariyāya ekadese; nippadesato hi lokatthacariyaṇ buddhā eva karonti.

Puna tā eva cariyāyo kārapuggalavasena dassento *paṇidhisampannānan* 'ti ādim āha. Tattha paṇidhisampannā nāma iriyāpathānaṇ santattā iriyāpathavuttiyā sampannā akampita-iriyāpathā bhikkhubhāvānurūpena santena iriyāpathena sampannā. *Indriyesu guttadvārānan* 'ti cakkhādisu chasu indriyesu attano attano visaye pavattesu ekekadvāravasena guttaṇ dvāraṇ etesan 'ti Guttadvārā, tesāṇ guttadvārānaṇ. Dvāraṇ 'ti c' ettha uppattidvāravasena cakkhādayo eva. *Appamādevihārīnan* 'ti silādisu appamādevihāravataṇ. *Adhicittam anuyuttānan* 'ti samādhim anuyuttānaṇ. *Buddhisampannānan* 'ti nāmarūpavavattānaṇ ādiṇ katvā yāva gotrabhū tāva pavattena ñāṇena sampannānaṇ¹: *Sammā paṭipannānan* 'ti catumaggakkhaṇe. *Adhigataphalānan* 'ti catuphalakkhaṇe.

[20] *Adhimuccanto* 'ti adhimokkhaṇ karonto. *Saddhāya caratī* 'ti saddhāvasena pavattati. *Vijānanto* 'ti indriyasampayutta-javana-pubbaṅgadena āvajjanaviññāṇena ārammaṇaṇ vijānanto. *Viññānacariyāyā* 'ti āvajjanaviññāṇacariyāvasena. *Evaṇ paṭipannassā* 'ti sahajavanāya² indriyacariyāya paṭipannassa. *Kusalā dhammā āyāpentī* 'ti samathavipassanāvasena pavattā kusalā dhammā bhusaṇ yāpenti, pavattanti 'ti attho. *Āyatanacariyāyā* 'ti kusalānaṇ dhammānaṇ bhusaṇ yatanacariyāyā³ ghaṭanacariyāya, pavattanacariyāyā 'ti vuttaṇ hoti. *Visesam adhigacchatī* 'ti vikkhambhana-tadāṅga-samuccheda-paṭippassaddhivasena visesaṇ adhigacchati. *Dassanacariyādayo* vuttaṭṭhā yeva.

28. *Saddhāya viharatī* 'ti ādisu saddhādisamaṅgissa iriyāpathavihāro daṭṭhabbo. *Anubuddho* 'ti anumānabuddhiyā. *Paṭividdho* 'ti paccakkhabuddhiyā. Yasmā adhimokkhatṭhādisu anubuddhesu paṭividdhesu cāro ca vihāro ca anubuddho hoti paṭividdho tasmā anubodhapatiavedhesu 'pi adhimokkhatṭhādayo ca niddiṭṭhā. *Evaṇ saddhāya carantan* 'ti ādisu: Evan 'ti vuttappakāraṇ niddisanto yathā-saddassa atthaṇ niddisati.

[21] *Viññū* 'ti ādisu 'pi yathāsabhāvaṇ jānanti 'ti Viññū. Viññātaṇ sabhāvaṇ vibhāventi pākataṇ karonti 'ti *vibhāvī*. Asaṇi viya siluccaye kilese medhati kiṇsati 'ti medhā. Khippaṇ gahaṇadhāra-

¹ B adds samāpannānaṇ.² B sahajāta-javanāya.³ B yatanānaṇ ca-.

ṇaṭṭhena vā medhā. Medhā etesaṇ atthi 'ti medhāvī. Nānagatiyā paṇḍanti gacchanti pavattanti 'ti paṇḍitā. Buddhisampadāya samannāgatattā buddhisampannā. Sahabrahmaṇ uttamaṇ paṭipadaṇ caranti 'ti sabrahmacārino. Apalokanakammādi catubbidhaṇ kammaṇ ekato karaṇavasena ekaṇ kammaṇ. Tathā pañcavidho pātimokkhuddeso. Samā sikkhā etesaṇ 'ti Samasikkhā. Samasikkhānaṇ bhāvo samasikkhatā. (Samasikkhatā 'ti 'pi paṭhanti.) Yesaṇ ekaṇ kammaṇ, eko uddeso, samasikkhatā te Sabrahmacārī 'ti vuttaṇ hoti.

Jhānāni 'ti vattabbe Jhānā 'ti lūgavipallāso kato. Vimokkhā 'ti tayo vā atṭha vā vimokkhā. Samādhī 'ti savitakkasavicāra-avita-kkavicāramatta-avitakkāvicāra tayo samādhī. Samāpattiyo 'ti suññatā-'nimittā-'ppanīhitā. Abhiññāyo 'ti cha abhiññā. Eko aṇso bhāgo, na duttiyo 'ti Ekaṇso. Ekaṇsassa atthassa vacanaṇ ekaṇsava-
vacanaṇ. Evaṇ sesesu 'pi yojanā kātābbā. Visesato pana samaṇ samantā vā seti pavattatī 'ti saṇsayo. Natth' ettha saṇsayo 'ti nissayaṇsayo. Ekasmaṇ yeva anicchayatā hutvā itaram 'pi kaṅkhatī 'ti kaṅkhā. Natth' ettha kaṅkhā 'ti nikkāṅkho. Dvidhābhāvo dvejjhaṇ. Natth' ettha dvejjhaṇ 'ti advejjho.¹ Dvidhā calayati² kampeti³ 'ti dvelhakaṇ. Natth' ettha dvelhakaṇ 'ti advelhako. Niyogena niyameṇa vacanaṇ niyogavacanaṇ. (Niyogavacanaṇ 'ti 'pi paṭhanti.) Apanṇakassa aviruddhassa niyyānikassa atthassa vacanaṇ apañṇaka-
vacanaṇ. Avatthāpanakavacanaṇ 'ti nicchayavacanaṇ. Sabbam 'pi h' etaṇ vicikicchābhāvassa vevacanaṇ.

Piyassa atthassa sabbhāvato⁴ vacanaṇ piyaṇ⁵ evā⁵ 'ti⁵ piyavacanaṇ. Tathā garuvacanaṇ. Saha gāravana garubhāvena sagāravaṇ. Paṭissayaṇaṇ paṭissayo. Paraṇ garuṇ katvā nissayaṇaṇ apassayanaṇ 'ti attho. Paṭissavaṇaṇ vā paṭissavo, nivātavuttitāya paravacanasa-
vaṇaṇ 'ti attho. Ubhayathā 'pi parajetṭhakabhāvass' etaṇ nāmaṇ. Saha gāravana vattatī 'ti sagāravaṇ. Saha paṭissayena, paṭissavena vā, vattatī 'ti sappatissayaṇ. Sappatissavaṇ 'ti vā vattabbe yakāraṇ vakāraṇ vā lopaṇ katvā Sappatissan 'ti vuttaṇ. Adhikaṇ viṣiṭṭhaṇ vacanaṇ adhivacanaṇ. Sagāravaṇ ca taṇ sappatissaṇ cā 'ti Sagāra-
vasappatissaṇ. Sagāravasappatissaṇ adhivacanaṇ sagāravasappaṭi-
ssādhivacanaṇ. Ubhayatthā-pi vevacanavikappanānaṇ vasena⁶ pu-
nappunaṇ etaṇ⁷ 'ti vuttaṇ. Patto vā pāpūṇissati vā 'ti jhānādini yeva.

Tatīyasuttanta-niddesa-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

¹ SH v.l. -jjhaṇ.

² B elayati.

³ B kappeti.

⁴ SH v.l. sambhā-; B v.l. sambha-.

⁵ B omits.

⁶ SM -vikappananattavasena.

⁷ SM ekan.

29. Puna paṭhamasuttam eva nikkhipitvā aparena ākārena indriyāni niddisati. Tattha: “*Katīh’ ākārehi ken’ atthena datṭhabbāni*” ti katīhi ākārehi datṭhabbāni ’ti, ken’ atthena datṭhabbāni ’ti datṭhabbākāre ca datṭhabbatṭhañ ca pucchati. *Chahi ākārehi ten’ atthena datṭhabbāni* ’ti chahi ākārehi ca datṭhabbāni, ten’ eva^b cha-ākara-saṅkhāten’ atthena datṭhabbāni. *Ādhipateyyatthenā* ’ti adhipati-bhāvattthena.¹ *Ādivisodhanatthenā* ’ti kusalanāṇ dhammānaṇ ādibhūtassa sīlassa visodhanatthena. *Adhimattatthenā* ’ti balavatthena. Balavaṇ hi adhikā mattā pamāṇaṇ assā ’ti Adhimattan ’ti vuccati. *Adhiṭṭhānatthenā* ’ti patiṭṭhānatthena. *Pariyādānatthenā* ’ti khepanatthena. *Patitṭhāpakatthenā* ’ti patiṭṭhāpanatthena.

30. Ādhipateyyatthaniddese: *Assaddhiyaṇ pajahato* ’ti ādi ekekass’ eva indriyassa paṭipakkhapajahanavacanāṇ. Ekakkhaṇe ’pi attano attano paṭipakkhapahāṇa-kiccasādhane adhipatibhāvasādhanatthaṇ vuttaṇ. Sesāni cattāri indriyāni taṇsampayuttān’ eva vuttāni. Nānākhaṇesu vā ekekaṇ indriyaṇ dhuraṇ katvā tassa tassa paṭipakkhassa taṇ taṇ indriyaṇ jeṭṭhakaṇ katvā sesāni tadanvayāni katvā vuttan ’ti ’pi veditabbaṇ.

[22] *Kāmacchandanaṇ pajahato* ’ti ādi pana ekakkhaṇavasen’ eva vuttaṇ.

[23] 31. *Ādivisodhanattha-niddese: Assaddhiyaṇ varatthena*² *sīlavisuddhi* ’ti assaddhiyassa nivāraṇatthena virati-atthena sīlamalavisodhanato Sīlavisuddhi nāma. *Saddhindriyassa ādivisodhanā* ’ti saddhindriyassa upanissaya vasena ādibhūtassa sīlassa visodhanā. Iminā ’va nayena sesāni ’pi *kāmacchandādi-saṇvaraṇamūlakāni* ca indriyāni veditabbāni.

32. *Adhimattattha-niddese: Saddhindriyassa bhāvanāya chando uppajjati* ’ti saddhassa puggalassa saddhāpaṭisaṇyuttaṇ dhammaṇ sutvā vā saddhindriyabhāvanāya assādaṇ disvā vā saddhindriye kusalo dhammacchando jāyati. *Pāmojjaṇ³ uppajjati* ’ti chandajātattā dubbalapīti uppajjati.

[24] *Pīti uppajjati* ’ti pamuditattā balavapīti uppajjati. *Passaddhi uppajjati* ’ti pītiyā pīṇitattā kāyacittapassaddhi uppajjati. *Sukhaṇ uppajjati* ’ti passaddhakāyacittattā cetasikaṇ sukhaṇ uppa-

^{a to b} B Katīh’ ākārehi datṭhabbāni ’ti katīhi ā. datṭhabbāni. Ken’ atthena d. ’ti datṭhabbākāre datṭhabbatṭhañ ca pucchati. Chahākārehi ’ti chahi ākārehi. Ken’ atthena d. ’ti ten’ eva ...

¹ B -bhāvena.

² Text Assaddhiyaṇ saṇva-.

³ SH, SM pāmujaṇ.

jjati. *Obhāso uppajjati* 'ti sukheṇa abhisannattā ñānabhāso uppa-
jjati. *Sanvego uppajjati* 'ti ñānabhāseṇa viditasāṅkhārādīnavattā
saṅkhārappavattiyaṇ saṇvego uppajjati. *Sanvejetvā cittaṇ samādahatī*
'ti saṇvegaṇ uppādetvā ten' eva saṇvegeṇa cittaṇ samāhitaṇ karoti.
Sādhukaṇ paggaṇhātī 'ti līnuddhatabhāvaṇ¹ mocetvā suṭṭhu pagga-
ṇhātī. *Sādhukaṇ ajjhupekkhati* 'ti viriyassa samaṇ hutvā pavattattā
puna viriyasamatāniyojane vyāpāraṇ² akaronto tatramajjhattupe-
kkhāvasena sādhukaṇ ajjhupekkhati nāma. *Upekkhāvasenā* 'ti sama-
vāhitalakkhaṇāya tatramajjhattupekkhāya vasena. *Nānattakilesehi*
'ti vipassanāya paṭipakkhabhūtehi nānāsabhāvehi kilesehi. *Vimo-*
kkhavasenā 'ti bhaṅgānupassanato paṭṭhāya nānattakilesehi vimucca-
navasena. *Vimuttattā* 'ti nānattakilesehi vimuttattā. *Te dhammā* 'ti
chandādayo dhammā. *Ekarasā honti* 'ti vimuttirasena ekarasā
honti. *Bhāvanāvasenā* 'ti ekarasabhāvanāvasena. *Tato paṇītatare*
vivattanti 'ti tena³ kāraṇena vipassanārammaṇato paṇītatare nibbā-
ṇārammaṇe vivattaṇānupassanā-sāṅkhātena gotrabhūñāṇena chandā-
dayo dhammā nivattanti. Saṅkhārārammaṇato apagantvā nibbāṇā-
rammaṇe pavattanti 'ti attho. *Vivattaṇāvasenā* 'ti evaṇ gotrabhū-
khaṇe saṅkhārārammaṇato vivattaṇavasena. *Vivattitattā tato vossa-*
*jjanti*⁴ 'ti maggasamaṅgī puggalo maggassa uppādakkhaṇe yeva
dubhato⁵ vuṭṭhānavasena vivattitattā ten' eva kāraṇena kilese ca
khandhe ca vossajati. *Vossajjitattā tato nirujjanti* 'ti maggassa
uppādakkhaṇe yeva kilese ca khandhe ca vossajjitattā ten' eva kāra-
ṇena kilesā ca khandhā ca anuppattinirodhavasena nirujjhanti.
Vossajjitattā 'ti ca āsaṇsāyaṇ bhūtavacanaṇ kataṇ.

Kilesanirodhe sati khandhanirodhasabbhāvato ca khandhanirodho
vutto. Nirodhavasenā 'ti yathāvuttanirodhavasena. Tass' eva
maggassa uppādakkhaṇe dve vossagge dassetukāmo nirodhavasena
dve vossaggā 'ti ādim āha. Dve 'pi heṭṭhā vuttaṭṭhā eva. *Assaddhi-*
*yassa pakāṇāya chando uppajjati** 'ti ādisu 'pi iminā 'va nayena
vitthārato attho veditabbo.

33. *Viriyindriyādi-mūlakesu* 'pi vāresu es' eva nayo.

[25-26] 34. Iminā 'va nayena adhiṭṭhānaṭṭha-niddesso 'pi vitthā-
rato veditabbo. Kevalaṇ h' ettha *adhiṭṭhātī* 'ti viseso; paṭiṭṭhātī 'ti
attho.

* Commentary follows the order indicated in the footnote on Text, p. 23.

¹ B līnattabhāvaṇ.

² B byā-.

³ B kena.

⁴ B -jjati; SH vossajati.

⁵ B dukkhato.

35. *Pariyādānaṭṭha*-niddese: *pariyādiyaṭi* 'ti khepeti.

36. *Paṭiṭṭhāpakatṭhaniddese*: *saddho saddhindriyaṇ adhimokkhe paṭiṭṭhāpeti* 'ti saddhāsampanno "Sabbe saṅkhārā aniccā dukkhā anattā" 'ti adhimuccanto *saddhindriyaṇ adhimokkhe paṭiṭṭhāpeti*. Iminā puggalavisesena indriyabhāvanāviseso niddiṭṭho. *Saddhassa saddhindriyaṇ adhimokkhe paṭiṭṭhāpeti* 'ti saddhāsampannassa puggalassa *saddhindriyaṇ*, taṇ yeva *Saddhaṇ tathā adhimuccantaṇ adhimokkhe paṭiṭṭhāpeti*. Iminā indriyabhāvanāvisesena puggalaviseso niddiṭṭho. Evaṇ cittaṇ paggaṇhanto *paggahe paṭiṭṭhāpeti*, Satiṇ upaṭṭhapento *upaṭṭhāne paṭiṭṭhāpeti*, Cittaṇ samādahanto *avikkhepe paṭiṭṭhāpeti*, Aniccaṇ dukkham anattā 'ti passanto *dassane paṭiṭṭhāpeti* 'ti sesesu 'pi yojanā veditabbā. *Yogāvacaro* 'ti samathayoge vipassanāyoge vā avacarati 'ti *Yogāvacaro*. Avacarati 'ti pavisitvā carati 'ti.

Catutthasuttanta-vanṇanā Niṭṭhitā.

[27] 37. Idāni samādhin bhāvayato ca vipassanaṇ bhāvayato ca indriyasamādhānaṇ dassetukāmo paṭhamaṇ tāva upaṭṭhānakosalla-pṇabhedan niddisituṇ *Puthujjano samādhin bhāvento*¹ 'ti ādim āha. Tattha: Puthujjano samādhin bhāvento 'ti nibbedhabhāgiyaṇ samādhin bhāvento. Sekkhassa vītarāgassa ca pana lokuttaro 'pi samādhi labbhati.

38. *Āvajjitattā* 'ti kasiṇādinimittassa āvajjitattā. Kasiṇādi-parikammaṇ katvā tattha uppāditanimitattā 'ti vuttaṇ hoti. *Āramma-nūpaṭṭhānakusalo* 'ti tassa uppāditassa nimittass' eva upaṭṭhāne kusalo. *Samathanimittūpaṭṭhānakusalo* 'ti accāraddhaviriyatādīhi uddhate citte passaddhisamādhi-upekkhāsambojjhaṅga-bhāvanāvasena cittopasamanimittassa upaṭṭhāne kusalo. *Paggahanimittūpaṭṭhānakusalo* 'ti atisithilaviriyatādīhi līne citte dhammavicaya-pīti-sambojjhaṅgabhāvanāvasena cittapaggahanimittassa upaṭṭhāne kusalo. *Avikkhepūpaṭṭhānakusalo*² 'ti anuddhatālinacittassa sampayuttassa samādhissa upaṭṭhāne kusalo. *Obhāsūpaṭṭhānakusalo* 'ti paññāpayogamandatāya nirassāde citte aṭṭhasaṇvegavatthu-paccavekkhānena cittaṇ saṇvejetvā ñāṇobhāsassa upaṭṭhāne kusalo. Aṭṭhasaṇvegavatthūni nāma: Jāti-jarā-byādhi-maraṇāni cattāri, apāyadukkhaṇ pañcamaṇ, atīte vaṭṭamūlakaṇ dukkhaṇ, anāgate vaṭṭamūlakaṇ dukkhaṇ, paccuppanne āhārapariyettimūlakaṇ dukkhaṇ 'ti. *Sampahaṇsanūpaṭṭhānakusalo* 'ti upasamasukhānadhigamena nirassāde

¹ Text bhāvayanto.

² B -pasamutṭhāna-.

citte buddha-dhamma-saṅghagunānussaraṇena cittaṃ pasādentō sampahaṇsanassa upatṭhāṇe kusalo. *Upekkhūpatṭhāṇakusalo* 'ti uddhaṭṭādi-dosavirahite citte niggahapaggahādisu byāpārābhāvakaṇaṇa upekkāya upatṭhāṇe kusalo.

*Sekkho*¹ 'ti tisso sikkhā sikkhati 'ti Sekkho. *Ekattūpatṭhāṇakusalo* 'ti sakkāyaditṭhādinaṃ pahīṇattā nekkhammādino ekattassa upatṭhāṇe kusalo. *Vītarāgo* 'ti sabbaso pahīṇarāgattā Vītarāgo khīṇasavo. [28] *Ñāṇūpatṭhāṇakusalo* 'ti arahā dhammesu vigatasammohattā tattha tattha asaṃmohaṇāṇassa upatṭhāṇe kusalo. *Vimuttūpatṭhāṇakusalo* 'ti arahattaphalavimuttiyā upatṭhāṇe kusalo. Vimutti 'ti hi sabbakilesehi vimuttattā arahattaphalavimutti adhippetā.

39-41. Vipassanābhāvanāya upatṭhāṇ-ānupatṭhāṇesu *Aniccato* 'ti ādini, *Niccato* 'ti ādini ca Silakathāyaṃ vuttanāyena eva veditabbāni. Pāthato pana *āyūhanānupatṭhāṇakusalo*, *viparīṇānupatṭhāṇakusalo*, *animittūpatṭhāṇakusalo*, *nimittānupatṭhāṇakusalo*, *appanīhitūpatṭhāṇakusalo*, *paññādhānupatṭhāṇakusalo*, *abhinivesānupatṭhāṇakusalo* 'ti etesu sāmivacanena samāsapadacchedo kātabbo. Sesesu pana nissakkavacanena pātho. *Suññatūpatṭhāṇakusalo* 'ti paṇ' ettha suññato upatṭhāṇakusalo 'ti vā suññatāya upatṭhāṇakusalo 'ti vā padacchedo kātabbo. Yasmā pana nibbidā-virāga-nirodha-paṭinissaggānupassanā, adhipaññā-dhammavipassanā, yathābhūtañāṇadassanaṃ, paṭi-kaṇṭhānupassanā, vivaṭṭhānupassanā 'ti imā aṭṭha mahāvipassanā attano sabhāvavisesena² visesitā, na ārammaṇavisesena, tasmā imāsaṃ aṭṭhannaṃ "Aniccato upatṭhāṇakusalo hoti" 'ti ādini vacanāni viya "Nibbidato upatṭhāṇakusalo hoti" 'ti ādini vacanāni na yujjanti. Tasmā eva imā aṭṭha na yojitā.

[29] Ādinavānupassanā pana *suññatūpatṭhāṇakusalo hoti abhinivesānupatṭhāṇakusalo hoti* 'ti iminā yugalakavacanena eva atthato "Ādinavato upatṭhāṇakusalo hoti ālayābhinivesānupatṭhāṇakusalo hoti" 'ti yojitā 'va hoti 'ti sarūpena na yojitā. Iti purimā ca aṭṭha, ayaṇ ca ādinavānupassanā 'ti aṭṭhārasasu mahāvipassanāsu imā nava ayojetvā itarā eva nava yojitā 'ti veditabbā. *Ñāṇūpatṭhāṇakusalo* 'ti sekkho vipassanānupakkilesānaṃ abhāvato vipassanābhāvanāya ñāṇassa upatṭhāṇe kusalo. Samādhībhāvanāya pana nikantisabbhāvato³ ñāṇūpatṭhāṇe kusalo 'ti na vutto. *Viśaṇṇyogūpatṭhāṇakusalo* 'ti kāmāyogaviśaṇṇyogo, bhavāyogaviśaṇṇyogo, ditṭhiyogaviśaṇṇyogo, avijjāyogaviśaṇṇyogo 'ti catudhā vuttassa viśaṇṇyogassa upa-

¹ Text ekho (throughout).

² B sabhāvaṃ vi-

³ B -abhāvato.

ṭṭhāne kusalo. *San̄yogānūpaṭṭhānakusalo* 'ti kāmāyoga-bhāvāyoga-ditṭhiyoga-avijjāyogavasena catudhā vuttassa saṇyogassa anupaṭṭhāne kusalo. *Nirodhūpaṭṭhānakusalo* 'ti: "Puna ca paraṇ bhikkhave khīṇāsavassa bhikkhuno nibbāṇaninnaṇ cittaṇ hoti nibbāṇaṇaṇ nibbāṇapabbhāraṇ vivekaṭṭhaṇ nekkhammābhirataṇ, byantibhūtaṇ sabbaso āsavaṭṭhāniyehi dhammehi," 'ti vutta-khīṇāsavabalavasena nibbāṇaninnacittattā khīṇāsavo 'va Nirodha-saṅkhātassa nibbāṇassa upaṭṭhāne kusalo. *Ārammaṇūpaṭṭhānakusalavaseṇā* 'ti ādisu Kusalan 'ti ṇāṇaṇ. ṇāṇaṇ 'pi hi Kusalan 'ti kusalapuggalāyogato Kusalaṇ, yathā paṇḍitaṇpuggalāyogato Paṇḍitā dhāmmā 'ti. Tasmā kosalla-vasenā 'ti attho.

[30] 42-43. Idāni *Catusaṭṭhiyā ākārehi* 'ti ādi ṇāṇakathāyaṇ vuttam 'pi Indriyakathāsambandhena idh' ānetvā vuttaṇ. Taṇ heṭṭhā vuttanāyena' eva veditaṇnaṇ.

[31] 44-45. Puna samantacakkhusambandhena indriyavidhānaṇ vattukāmo

Na tassa addiṭṭham

Idh' atthi kiñcē

'ti ādim āha. Tattha: *Samantacakkhū* 'ti sabbaññutaṇṇaṇ. *Paññi-ndriyassa vaseṇā* 'ti ādinā pañcannaṇ indriyānaṇ aviyogitaṇ dasseti. [32] *Saddahanto paggaṇhātī* 'ti ādihi ekekindriyamūlakehi pañcahi catukkehi pañcannaṇ indriyānaṇ ninnapayogakāle vā, maggakkhaṇe vā ekarasabhāvaṇ aññamaññapaccayabhāvaṇ ca dasseti. *Saddahita-ttā paggaṇhitaṇ* 'ti ādihi ekekindriyamūlakehi pañcahi catukkehi pañcannaṇ indriyānaṇ nibbattikāle vā; phalakāle vā ekarasabhāvaṇ aññamaññapaccayabhāvaṇ ca dasseti. [33-34] Puna buddhacakkhu-sambandhena indriyavidhānaṇ vattukāmo *Yaṇ buddhacakkhū* 'ti ādim āha. Tattha: *Buddhacakkhū* 'ti indriyaparopariyattaṇṇaṇ, āsayānusayaṇṇaṇ ca. *Buddhaññāṇaṇ* 'ti ca idaṇ tad eva dvayaṇ.

46. Sesaṇ heṭṭhā vuttattham evā 'ti.

Saddhammappakāsiniyā Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya
Indriyakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[VIMOKKHAKATHĀ-VANĀNĀ]

[35] 1. Idāni Indriyakathānantaraṃ kathitāya Vimokkhakathāya apubbatthānuvaṇṇanā anuppattā. Ayaṃ hi Vimokkhakathā indriya-bhāvanānuyuttassa vimokkhasambhavato Indriyakathānantaraṃ kathitā. Tañ ca kathento Bhagavato sammukhā sutaṃ¹ suddantadesanaṃ¹ pubbaṅgamaṃ katvā kathesi. Tattha suddante tāva *Suññato vimokkho* 'ti ādisu: suññatākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto ariyamaggo Suññato vimokkho. So hi suññatāya dhātuyā uppannattā Suññato, kilesehi vimuttattā *Vimokkho*. Eten' eva nayena animittākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto *animitto*; appanīhitākārena ... pavatto *appanīhito* 'ti vedittabbo.

Eko hi ādito 'va aniccato saṅkhāre sammasati. Yasmā pana na aniccato sammasanamatten' eva maggavutthānaṃ hoti, dukkhato anattato 'pi sammasitabbam eva, tasmā dukkhato 'pi anattato 'pi sammasati. Tassa evaṃ paṭipannassa aniccato ce sammasanakāle maggavutthānaṃ hoti, ayaṃ aniccato abhinivisitvā aniccato vutthāti nāma. Sace pan' assa dukkhato, ... anattato sammasanakāle maggavutthānaṃ hoti, ayaṃ aniccato abhinivisitvā dukkhato ... anattato vutthāti nāma. Esa nayo dukkhato ... anattato abhinivisitvā vutthānesu 'pi.

Ettha ca yo 'pi aniccato abhinivittṭho, yo 'pi dukkhato ... yo 'pi anattato ... vutthānakāle ca aniccato vutthānaṃ hoti, tayo 'pi janā adhimokkhabahulā honti, saddhindriyaṃ paṭilabhanti, animittavimokkhena vimuccanti, paṭhamamaggakkhaṇe saddhānusārino honti,² sattasu tṭhānesu saddhāvimuttā.

Sace pana dukkhato vutthānaṃ hoti, tayo 'pi janā passaddhi-bahulā honti, samādhindriyaṃ paṭilabhanti, appanīhitavimokkhena vimuccanti, sabbattha kāyasakkhino honti. Yassa pan' ettha arūpajjhānaṃ pādakaṃ hoti, so aggaphale ubhatobhāgavimutto hoti. Atha tesāṃ anattato vutthānaṃ hoti, tayo 'pi janā vedabahulā honti, paññindriyaṃ paṭilabhanti, suññatavimokkhena vimuccanti, paṭhamamaggakkhaṇe dhammānusārino honti, chasu tṭhānesu ditṭhippattā, aggaphale paññāvimuttā 'ti.

Api ca maggo nāma pañcahi kāraṇehi nāmaṃ labhati: sarasena vā, paccanīkena vā, saguṇena vā, ārammaṇena vā, āgamanena vā. Sace hi saṅkharūpekkhā aniccato saṅkhāre sammasitvā vutthāti, animittavimokkhena vimuccati, sace dukkhato sammasitvā vutthāti, appanī-

¹ SH, SM sutasuddantadesanā-pubbaṅgamaṃ.

² B labhanti.

hitavimokkkena vimuccati; sace anattato sammasitvā vuṭṭhāti, suññatavimokkkena vimuccati. Idaṃ sarasato nāmaṃ nāma.

Aniccānupassanāya pana saṅkhārānaṃ ghanavinibbhogaṃ katvā niccanimitta-dhuvanimitta-sassatanimittāni pahāya āgatattā animitto; dukkhānupassanāya sukhasaññaṃ pahāya paṇidhipatthanāṃ sukkhāpetvā āgatattā appaṇihito; anattānupassanāya atta-satta-puggalasañña¹ pahāya saṅkhāre² suññato diṭṭhattā suññato 'ti. Idaṃ paccanikato nāmaṃ nāma.

Rāgādīhi pana suññattā suññato, rūpanimittādīnaṃ rāganimittādīnaṃ yeva vā abhāvena animitto, rāgappaṇidhi-ādīnaṃ abhāvato appaṇihito 'ti. Idam assa saṃuṇato nāmaṃ nāma. Yo yaṃ suññaṃ, animittaṃ, appaṇihitaṃ ca nibbānaṃ ārammaṇaṃ karotī 'ti 'pi suññato, animitto appaṇihito 'ti vuccati. Idam assa ārammaṇato nāmaṃ nāma.

Āgamaṇaṃ pana duvidhaṃ: vipassanāgamaṇaṃ maggāgamaṇaṃ ca. Tattha magge vipassanāgamaṇaṃ labbhati, phale maggāgamaṇaṃ. Anattānupassanā hi suññatā nāma, suññatavipassanāya maggo suññato, suññatamaggassa phalaṃ suññaṃ. Aniccānupassanā animitta nāma, animittānupassanāya maggo animitto. Idaṃ pana nāmaṃ Abhidhammapariyāyena labbhati; Suttantapariyāyena na labbhati. Tatha hi “Gotrabhūṇāṇaṃ animittaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā animitta-nāmakaṃ hutvā sayaṃ āgamanīyaṭṭhāne tathavā maggassa nāmaṃ detī” 'ti vadanti. Tena maggo Animitto 'ti vutto. Maggāgamanena phalaṃ animittaṃ 'ti yujjati yeva. Dukkhānupassanā saṅkhāresu paṇidhiṃ sukkhāpetvā āgatattā appaṇihitā nāma. Appaṇihitavipassanāya maggo appaṇihito, appaṇihitamaggassa phalaṃ appaṇihitaṃ 'ti evaṃ vipassanā attano nāmaṃ maggassa detī, maggo phalassā 'ti idaṃ āgamanato nāmaṃ nāma. Evaṃ saṅkhārūpekkhā vimokkhavisesaṃ niyametī 'ti.

Evaṃ Bhagavatā desite tayo mahāvattuke vimokkhe uddisitvā taṇṇiddeśavaseṇ' eva apare 'pi vimokkhe niddisitukāmo *Api ca atṭhasatṭhi vimokkhā* 'ti ādim āha. Tattha: Api cā 'ti aparapariyāyadassanaṃ.

“Kathaṃ te atṭhasatṭhi honti? Nanu te pañcasattatī?” 'ti.

Saccaṃ. Yathā rūpavasena pañcasattatī 'ti Bhagavatā pana desite tayo vimokkhe tṭhapetvā aññavimokkhe niddisanato imesaṃ tadvavaro dhato ca ime tayo na gaṇhetabbā.³ Ajjhattavimokkhādayo 'pi

¹ SM -saññaṃ.

² B saṅkhāresu.

³ B gahe-, SM gaṇe-.

vimokkhā catudhā vitthāravacane yeva antogadhattā na gaṇheta-bbā.¹ Paṇihito vimokkho, appaṇihito vimokkho 'ti ettha appaṇihito vimokkho paṭhamañ uddiṭṭhena ekanāmakattā na gaṇhetabbo.¹ Evaṃ imesu sattasu² apanītesu² sesā aṭṭhasaṭṭhi vimokkhā honti.

“Evaṃ sante suññatavimokkhādayo tayo puna kasmā uddiṭṭhā?” 'ti ce: Uddesena saṅgahetvā tesam 'pi niddesakaraṇatthaṃ. Ajjhataṭṭhavuṭṭhānādayo pana tayo pabhedañ vinā mūlarāsivasena uddiṭṭhā.³ Paṇihitavimokkha-paṭipakkhavasena puna *appaṇihito vimokkho* uddiṭṭho 'ti veditabbo.

Ajjhattavuṭṭhānādisu ajjhattato vuṭṭhātī 'ti *ajjhattavuṭṭhāno*. Anulomentī 'ti *anulomā*. Ajjhattavuṭṭhānānaṃ paṭippassaddhi apa-gamā *ajjattavuṭṭhānapaṭippassaddhi*. Rūpī 'ti: ajjhattaṃ kesādisu uppāditaṃ rūpajjhānaṃ rūpaṃ, taṃ rūpaṃ assa atthī 'ti Rūpī. *Rūpāni passatī* 'ti bahiddhā nilakasiṇādi-rupāni jhānacakkhunā passati. Iminā ajjhattabahiddhāvattthukesu kaṣiṇesu jhānapaṭilābho dassito. *Ajjhattaṃ arūpasaññī* 'ti ajjhattaṃ na rūpasaññī; attano kesādisu anuppāditarūpāvacarajjhāno 'ti attho. Iminā bahiddhā parikkammaṃ katvā bahiddhā ca paṭiladdhajjhānatā dassitā. *Subhaṃ t' eva adhi-mutto* 'ti subham icc-eva ārammaṇe adhimutto. Tattha kiñcā-pi anto-appaṇāyaṃ subhaṃ 'ti ābhogo n' atthī. Yo paṇa appaṭikūlākārena sattārammaṇaṃ pharanto viharati, so yasmā subhaṃ t' eva adhi-mutto hoti, tasmā evaṃ uddeso kato 'ti. Appitasamaye eva vikkhambhanavimutti-sambhāvato *samayavimokkho*. So yeva sakiccakaraṇavasena appitasamaye eva niyutto 'ti *sāmayiko*. (Sāmāyiko 'ti 'pi pāṭho.) Kopetaṃ bhañjitaṃ⁴ sakkuṇeyyatāya *kuppo*. Lokaṃ anatikkamanato lokaṃ niyutto 'ti *lokiyo*⁵ 'ti 'pi pāṭho.) Lokaṃ uttarati uttiṇṇo 'ti vā *lokuttaro*. Ārammaṇakaraṇavasena saha āsavehī 'ti *sāsavo*. Ārammaṇakaraṇavasena sampayogavasena ca n' atth' ettha āsavā 'ti *anāsavo*. Rupa-saṅkhātena saha āmisenā 'ti *sāmisso*. Sabbaso Rūpārūpappahāṇā nirāmisato 'pi nirāmisataro 'ti *nirāmisā nirāmisataro*. *Paṇihito* 'ti taṇhāvasena paṇihito, paṭṭhito. Ārammaṇakaraṇavasena saṃyojanehi saṃyuttattā *saṃyutto*. *Ekattavimokkho* 'ti kilesehi anajjhārūḥhattā ekasabhāvo vimokkho. [36] *Saññāvimokkho* 'ti vipassanāñāṇam eva viparītasaññāya vimuccanato saññāvimokkho. Tad-eva vipassanāñāṇaṃ sammohato vimuccanavasena ñāṇam eva vimokkho 'ti *ñāṇavimokkho*. *Sīṭisiyā vimokkho* 'ti vipassanāñāṇam eva sītibhaveyyā 'ti pavatto vimokkho

¹ B gahe-; SM gaṇe-.² B sattatīsu appaṇihitesu (!).³ B na uddiṭṭhā.⁴ B kiñjitaṃ.⁵ As in the Text.

sītisiyā vimokkho. (Sītisitā¹ vimokkho 'ti 'pi pāṭho. Sītibhāvitāya vimokkho 'ti tassa atthaṇ vaṇṇayanti). *Jhānavimokkho* 'ti upacāra-ppanābhedaṇ lokiya-lokuttarabhedaṇ ca jhānam eva vimokkho. *Anupādā cittassa vimokkho* 'ti anupādiyitvā gahaṇaṇ akatvā cittassa vimokkho. Sesajaṇ vuttanayen' eva veditabban 'ti.

Vimokkhuddesa-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

2. *Katamo* 'ti ādike uddesassa niddese: *Iti paṭisañcikkhatī* 'ti evaṇ upaparikkhati. *Suññam idaṇ* 'ti idaṇ khandhapañcakaṇ suññaṇ. Kena suññaṇ? Attena vā, attaniyena vā. Tattha *attena vā* 'ti bālaṇaparikkappitassa attano abhāvā tena attanā ca suññaṇ. *Attaniyena vā* 'ti tassa parikkappitassa attano santakena ca suññaṇ. Attano abhāvena ca attaniyābhāvo. Attaniyaṇ ca nāma niccaṇ vā siyā, sukhaṇ vā. Tad-ubhayaṇ 'pi n' atthi. Tena niccapaṭikkhepena aniccānupassanā, sukhapaṭikkhepena dukkhānupassanā ca vuttā hoti. Suññaṇ idaṇ attena vā 'ti anattānupassanā yeva vuttā. So 'ti so evaṇ tihi anupassanāhi vipassamāno bhikkhu. *Abhinivesaṇ na karotī* 'ti anattānupassanāvasena attābhinivesaṇ na karoti. *Nimittaṇ na karotī* 'ti aniccānupassanāvasena niccānimittaṇ na karoti. *Paṇidhiṇ na karotī* 'ti dukkhānupassanāvasena paṇidhiṇ na karoti. Ime tayo vimokkhā pariyāyena vipassanākhane tadanāvāsena-pi labbhanti, Nippariyāyena pana samucchedavasena maggakkhaṇe yeva.

Cattāri jhānāni ajjhattaṇ nīvaraṇādīhi vuṭṭhānato *ajjhattavutṭhāno vimokkho*. Catasso arūpasamāpattiyo ārammaṇehi vuṭṭhānato *bahiddhāvutṭhāno vimokkho*. Ārammaṇaṇ 'pi hi bāhirāyatanāni viya idha Bahiddhā 'ti vuttaṇ. Ime dve vikkhambhaṇavimokkhā. *Dubhato vutṭhāno* pana samucchedavimokkho.

3. *Nīvaraṇehi vutṭhātī* 'ti ādīhi ajjhattavutṭhānaṇ sarūpato vuttaṇ. *Rūpasaññāyā* 'ti ādīhi kaṣiṇādi-ārammaṇasamatikkamassa pākāṭattā taṇ avatvā suttantesu vutta-rūpasaññādisamatikkamo vutto. *Sakkāyaditṭhi-vicikicchā-sīlabbataparāmāsā* 'ti samāsapaḍaṇ. Sakkāyaditṭhiyā vicikicchāya sīlabbataparāmāsā 'ti vicchedo. (Ayaṇ eva vā pāṭho.)

[37] 4. *Vitakko cā* 'ti ādīhi jhānānaṇ samāpattinaṇ ca upacāra-bhūmiyo vuttā. *Aniccānupassanā* 'ti ādīhi catunnaṇ maggānaṇ pubbhāgavipassanā vuttā.

¹ B, SM -sikā.

5. *Paṭilābho* vā 'ti pañcavidha-vasippattiyā byāpito patthaṭṭhā lābho 'ti paṭilābho. Vasippattiyā hi sabbo jhānapayogo samāpattipayogo ca paṭippassaddho hoti. Tasmā paṭilābho Paṭippassaddhivimokkho 'ti vutto. Vipāko pana jhānassa samāpattiyā ca paṭippassaddhi hoti 'ti ujukam eva. Keci pana, "Upacārapayogassa paṭippassaddhattā jhānassa samāpattiyā ca paṭilābho hoti, tasmā jhānasamāpattipaṭilābho *paṭippassaddhivimokkho* 'ti vuccatī" 'ti vadanti.

[38] 6. *Ajjhattan* 'ti attānaṃ adhikicca pavattaṃ. *Paccattan* 'ti attānaṃ paṭicca pavattaṃ. Dvayenā¹-pi niyakajjhattam eva dipeti. *Nilanimittan* 'ti nilam eva. *Nilasaññaṃ paṭilabhati* 'ti tasmiṃ nilanimitte Nilam iti saññaṃ paṭilabhati. *Suggahitaṃ karotī* 'ti parikkammabhūmiyaṃ suṭṭhu ugghaṭṭhaṃ karotī. *Sūpadhāritaṃ upadhāreti* 'ti upacārabhūmiyaṃ suṭṭhu upadhāritaṃ katvā dhāreti.² *Svāvatthāpitaṃ*³ *avatthāpeti* 'ti appanābhūmiyaṃ suṭṭhu nicchitaṃ nicchināti. (Vavatthāpeti 'ti 'pi pāṭho.) *Ajjhattan* hi nilaparikkammaṃ karonto kese vā pitte vā akkhitārakāyaṃ vā karoti. *Bahiddhā nilanimitte* 'ti nilapuppha-nīlavattha-nīladhātūnaṃ aññatare nīlakasiṇe *Cittaṃ upasāṅharatī* 'ti⁴ cittaṃ⁴ upaneti.⁴ *Pīṭa*-disu 'pi es' eva nayo. *Āsevatī* 'ti tam eva saññaṃ ādito sevati. *Bhāveti* 'ti vadḍhetī. *Bahulikarotī* 'ti punappunaṃ karotī. *Rūpan* 'ti nilanimittarūpaṃ. *Rūpasāññā* 'ti tasmiṃ rūpe saññā rūpasāññā, sā assa atthī 'ti Rupasāññī. *Ajjhatta-pīṭanimittādisu pīṭa*-parikkammaṃ karonto mede vā chaviyā vā akkhīnaṃ⁵ pīṭaṭṭhāne vā karoti. Lohita-parikkammaṃ karonto maṇ-se vā lohite vā jivhāya vā hatthatala-pādatalesu vā akkhīnaṃ rattatṭhāne vā karoti. Odāta-parikkammaṃ karonto aṭṭhimhi vā dante vā nakhe vā akkhīnaṃ setatṭhāne vā karoti.

7. [39] *Ajjhattan arūpan* 'ti ajjhatarūpanimittan' n' atthī 'ti attho.

8. *Mettāsahagatenā* 'ti paṭhama-dutiya-tatiyajjhānavasena mettāya samannāgatena. *Cetasā* 'ti cittaena. *Ekaṃ disaṃ* 'ti ekaṃ ekissā disāya. Paṭhamapariggahitaṃ sattaṃ upādāya ekadisāpariyāpanna-sattapharaṇavasena vuttaṃ. *Pharivā* 'ti phusitvā, ārammaṇaṃ katvā. *Viharatī* 'ti brahmavīhārādhitṭhitaṃ iriyāpathavīhāraṃ pavatteti. *Tathā dutiyaṃ* 'ti yathā puratthimādisu yaṃ kiñci ekaṃ disaṃ pharivā viharatī, tath' eva tadanantaraṃ, dutiyaṃ ... tatiyaṃ ... catutthaṃ vā 'ti attho. *Iti uddhan* 'ti eten' eva nayena upariyaṃ disaṃ 'ti vuttaṃ hoti. *Adho tiriyaṃ* 'ti adhodisam' pi tiriyaṃ disam' pi evam

¹ B ubhayenā-; SM, SH v.l. nāyena-.

³ Text Svāvatthikaṃ; SH Svāvatthitaṃ.
SM Akkhinimittatṭhāne.

² SH, SM upadhāreti.

⁴ Not in B.

eva. Tattha ca Adho 'ti hetthā. Tiriyan 'ti anudisā. Evaṇ sabba-disāsu assamaṇḍalikāya assam iva mettāsahagataṇ cittaṇ sāreti 'pi paccāsāreti 'pi 'ti. Ettāvata ekam ekaṇ disaṇ pariggahetvā odhiso mettāpharaṇaṇ dassitaṇ. *Sabbadhī* 'ti ādi pana anodhiso dassana-tthaṇ vuttaṇ. Tattha: Sabbadhī 'ti sabbattha. *Sabbattāyā*¹ 'ti sabbesu hīna-majjhimukkaṭṭha-mitta-sapatta-majjhattādi-ppabhedesu attatāya. "Ayaṇ parasatto" 'ti vibhāgaṇ akatvā attasamatāyā 'ti vuttaṇ hoti. Athavā sabbattatāyā 'ti sabbena cittabhāvena isakam 'pi bahi avikkhipamāno² 'ti vuttaṇ hoti. *Sabbāvantān* 'ti sabbasattavantaṇ; sabbasattayuttan 'ti attho. (Sabbavantaṇ 'ti 'pi pāṭho.) *Lokaṇ* 'ti sattalokaṇ. Vipulenā 'ti evamādi-pariyāyadassanato pan' ettha puna mettāsahagatenā 'ti vuttaṇ. Yasmā vā ettha odhiso pharaṇe viya puna tathā-saddo vā,³ iti-saddo vā, na vutto; tasmā puna *mettāsahagatena cetasā* 'ti vuttaṇ. Nigamanavasena vā etaṇ vuttaṇ. *Vipulenā* 'ti ettha paharaṇavasena vipulatā daṭṭhabbā. Bhūmivasena pana taṇ *mahaggataṇ*. Taṇ hi kilesavikkhambhanasamatthatāya, vipulaphalatāya, dīghasantānatāya ca mahantabhāvaṇ gataṇ; mahantehi vā ulāracchandaviriyacittapaññehi gataṇ paṭi-pannan 'ti Mahaggataṇ. Paṇavasena appamānasattārammaṇavasena ca *appamāṇaṇ*. Byāpādapaccatthikappahānena *averaṇ*. Do-manassappahānato *abyāpajjaṇ*, niddukkhan 'ti vuttaṇ hoti.

Appaṭikūlā honī 'ti bhikkhuno cittassa appaṭikūlā hutvā upaṭṭha-hanti. Sesesu 'pi vuttanayen' eva *karuṇā-muditā-upekkhā*-vasena yojetabbaṇ. Karuṇāya cittavihesapaccatthika⁴-ppahānena *averaṇ*,⁵ muditāya aratipaccatthikappahānena. *Upekkhāsahagatenā* 'ti catu-tthajjhānavasena upekkhāya samannāgatena rāgapaccatthika-ppahānena *averaṇ*. Gehasitasomanassappahānato *abyāpajjaṇ*.⁶ Sabbam 'pi hi akusalaṇ kilesa-parilāha-yogato sabyāpajjham⁶ evā 'ti ayaṇ tesaṇ viseso.

9. *Sabbaso* 'ti sabbākārena sabbāsaṇ vā; anavasesānan 'ti attho. *Rūpasaññānan* 'ti saññāsīsena vuttarūpāvacarajjhānānaṇ c' eva tadārammaṇānaṇ ca. Rūpāvacarajjhānaṇ pi hi Rūpan 'ti vuccati, "Rūpi rūpāni passatī" 'ti ādisu. Tassa ārammaṇam 'pi "Bahiddhā rūpāni passatī suvaṇṇadubbaṇṇāni" 'ti ādisu. Tasmā idha rūpe saññā Rūpasaññā 'ti evaṇ saññā-sīsena vutta-rūpāvacarajjhānass' etaṇ adhivacanaṇ. Rūpaṇ saññā assā 'ti Rūpasaññāṇ; rūpam assa nāman

¹ SM -tthatāya.² SH v.l. -ppa-.³ Not in SH.⁴ B vihijsāpaccatthika-.⁵ B adds hassita-somanassappahānena *averaṇ*.⁶ B, SH v.l. -jjaṇ.

'ti vuttaṇ hoti. Evaṇ paṭhavikasiṇāḍibhedassa tadārammaṇassa c' etaṇ adhivacanaṇ 'ti veditabbaṇ. *Samatikkamā* 'ti virāgā nirodhā ca.

Kiṇ vuttaṇ hoti? Etāsaṇ kusala-vipāka-kiriyāvasena pañcada-sannaṇ jhānasāṅkhātānaṇ rūpasāññānaṇ, etesaṇ ca paṭhavikasiṇāḍi-vasena navannaṇ ārammaṇa-sāṅkhātānaṇ rūpasāññānaṇ, sabbākā-rena anavasesānaṇ vā virāgā ca nirodhā ca virāgaḥetū c' eva nirodhaḥetū ca ākāśānañcāyatanaṇ upasampajja viharati. Na hi sakkā sabbaso anatikkantarūpasāññena etaṇ upasampajja viharitun 'ti. Yasmā pana ārammaṇasamatikkamena pattabbā etā samāpattiyo na ekasmiṇ yeva ārammaṇe paṭhamajjhānādīni viya, ārammaṇe avira-ttassa ca saññāsamatikkamo na hoti, tasmā ayaṇ¹ ārammaṇa-samati-kkamavaseṇā-pi atthavaṇṇanā katā 'ti veditabbā.

Paṭighasaññānaṇ atthaṅgamā 'ti cakkhādīnaṇ vatthūnaṇ, rūpādīnaṇ ārammaṇānaṇ ca paṭighātena uppannasaññā Paṭighasaññā. Rūpa-saññādīnaṇ etaṇ adhivacanaṇ. Tāsaṇ kusalavipākānaṇ pañcannaṇ, akusalavipākānaṇ pañcannaṇ 'ti sabbaso dasannam 'pi paṭighasa-ññānaṇ atthaṅgamā pahāṇā asamuppādā; appavattiṇ katvā 'ti vuttaṇ hoti. Kāmaṇ c' etā paṭhamajjhānādīni samāpannassa 'pi na santi, na hi tasmiṇ samaye pañcadvāravasena cittaṇ pavattati. Evaṇ sante 'pi aññattha pahīṇānaṇ sukhadukkhānaṇ catutthajjhāne viya, sakkāyaditṭhādīnaṇ tatiyamagge viya ca imasmiṇ jhāne ussā-hajananatthaṇ imassa jhānassa paṇṇāsāvasena etāsaṇ ettha vacanaṇ veditabbaṇ. Athavā kiñcā-pi tā rūpāvacaraṇ samāpannassa na santi, aṭṭha kho na pahīṇattā na santi; na hi rūpavirāgāya rūpāva-carabhāvanā saṇvattati, rūpāyattā yeva ca etāsaṇ pavatti. Ayaṇ pana bhāvanā rūpavirāgāya saṇvattati, tasmā tā ettha pahīṇā 'ti vattuṇ vaṭṭati. Na kevalaṇ ca vattuṇ, ekaṇsen' eva evaṇ dhāretum 'pi vaṭṭati. Tāsaṇ hi ito pubbe appahīṇattā yeva paṭhamajjhānaṇ samāpannassa saddo kaṇṭako 'ti vutto Bhagavatā. Idha ca pahīṇa-ttā yeva arūpasamāpattīnaṇ āneṇjātā santavimokkhatā ca vuttā.

Nānattasaññānaṇ amanasikārā 'ti nānatte vā gocare pavattānaṇ saññānaṇ, nānattānaṇ vā saññānaṇ. Yasmā h' etā rūpasāññādi-bhede² nānatte nānāsabhāve gocare pavattanti, yasmā c' etā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā, dvādasa akusalasaññā, ekādasa kāmāvacara-kusalavipākasaññā, dve akusalavipākasaññā, ekādasa kāmāvacara-kiriyāsaññā 'ti evaṇ catucattālīsam 'pi saññā nānattā nānāsabhāvā aññamaññavisadisā, tasmā Nānattasaññā 'ti vuttā. Tāsaṇ sabbaso

¹ B sā 'yaṇ.

² B rūpasaddādi.

nānattasaññānaṃ amanasikārā anāvajjanā 'ti citte ca anuppādanāy. Yasmā n' āvajjati citte ca na uppādeti, na manasi karoti, na pacca-vekkhati, tasmā 'ti vuttaṃ hoti. Yasmā c' ettha purimā rūpasaññā paṭighasaññā ca iminā jhānena nibbatte bhava 'pi na vijjanti, pageva tasmiṃ bhava imaṃ jhānaṃ upasampajja viharanākāle, tasmā tāsaṃ samatikkamā atthaṅgamā 'ti dvedhā 'pi abhāvo yeva vutto. Nānattasaññāsu pana yasmā atṭha kāmāvacara-kusalasaññā, nava kiriyāsaññā, dasākusalasaññā 'ti imā sattavīsati saññā iminā jhānena nibbatte bhava vijjanti, tasmā tāsaṃ amanasikārā 'ti vuttan 'ti vedītabbaṃ. Tatthā-pi imaṃ jhānaṃ upasampajja viharanto tāsaṃ amanasikārā yeva upasampajja viharati, tā pana manasi karonto asamaṇṇaṃ hoti 'ti.

Saṅkhepato c' ettha *Rūpasaññānaṃ samatikkamā* 'ti iminā sabbarūpāvacaradhammānaṃ pahānaṃ vuttaṃ. "*Paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā*" 'ti iminā sabbesaṃ kāmāvacara-cittacetasikānaṃ pahānaṃ ca amanasikāro ca vutto 'ti vedītabbo.

Ananto ākāso 'ti ettha paññattimattattā nāssa uppādanto vā vayanto vā paññāyati 'ti Ananto. Anantapharaṇavasenaṃ pi Ananto. Na hi so yogī ekadesavasena pharati, sakalavasena eva pharati. Ākāso 'ti kasiṇugghāṭimākāso. *Ākāsānañcāyatana*-dīni vuttatthāni. *Upasampajja viharati* 'ti taṃ patvā nipphādetvā tadanurūpena iriyāpathena viharati. Tad eva samāpajjitabbato Samāpatti. *Ākāsānañcāyatanaṃ samatikkammā* 'ti pubbe vuttanayena jhānaṃ 'pi ākāsānañcāyatanaṃ, ārammaṇaṃ 'pi. Ārammaṇaṃ 'pi hi pubbe vuttanayena eva. Ākāsānañcaṇ ca taṃ arūpajjhānassa ārammaṇattā (devānaṃ Devāyatanaṃ viya), adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanaṇ cā 'ti Ākāsānañcāyatanaṃ. Tathā ākāsānañcaṇ ca taṃ tassa jhānassa sañjātihetuttā (Kambojā assānaṃ āyatanaṇ 'ti ādīni viya) sañjātidesaṭṭhena āyatanaṇ cā 'ti 'pi Ākāsānañcāyatanaṃ. Evam etaṃ jhānaṇ ca ārammaṇaṇ cā 'ti ubhayam 'pi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvā 'va yasmā idaṃ viññānañcāyatanaṃ upasampajja vihātabbaṃ, tasmā ubhayam 'p' etam ekajjhaṃ katvā "*Ākāsānañcāyatanaṃ samatikkammā*" 'ti idaṃ vuttan 'ti vedītabbaṃ.

[40] Anantaṃ viññānaṇ 'ti taṃ yeva Ananto ākāso 'ti pharitvā pavattaṃ viññānaṃ, *Anantaṃ viññānaṇ* 'ti manasi karonto 'ti vuttaṃ hoti. Manasikāravasena vā Anantaṃ. So hi taṃ ākāsārammaṇa-viññānaṃ anavasesato manasi karonto anantaṃ manasi karoti. Vi-

ññāṇaṇcāyatanāṇ samatikkammā 'ti etthā-pi ca pubbe vuttanayen' eva jhānam 'pi viññāṇaṇcāyatanāṇ, ārammaṇam 'pi. Ārammaṇam 'pi hi pubbe vuttanayen' eva viññāṇaṇcañ¹ ca, taṇ dutiyassa arūpa-jjhānassa ārammaṇattā adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañ cā 'ti Viññāṇaṇcāyatanāṇ. Tathā viññāṇaṇcañ¹ ca taṇ tass' eva jhānassa sañjāti-hetuttā sañjātidesaṭṭhena āyatanañ cā 'ti 'pi viññāṇaṇcāyatanāṇ. Evam etaṇ jhānañ ca ārammaṇaṇ cā 'ti ubhayam 'pi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvā ca yasmā idaṇ ākiṇcaññāyatanāṇ upasampajja vihātabbaṇ, tasmā ubhayam 'p' etam ekajjhaṇ katvā Viññāṇaṇcāyatanāṇ samatikkammā 'ti idaṇ vuttan 'ti veditabbaṇ.

N' atthi kincī 'ti: "N' atthi n' atthi!" "Suññaṇ suññaṇ!" "Vi-vittan vivittan!" 'ti evaṇ manasi karonto 'ti vuttan hoti.

Ākiṇcaññāyatanāṇ samatikkammā 'ti etthā-pi pubbe vuttanayen' eva jhānam 'pi ākiṇcaññāyatanāṇ, ārammaṇam 'pi. Ārammaṇam 'pi hi pubbe vuttanayen' eva ākiṇcaññāñ ca taṇ tatiyassa āruppa-jjhānassa ārammaṇattā adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañ cā 'ti Ākiṇcaññāyatanāṇ. Tathā ākiṇcaññāñ ca taṇ tass' eva jhānassa sañjāti-hetuttā sañjātidesaṭṭhena āyatanañ cā 'ti 'pi Ākiṇcaññāyatanāṇ. Evam etaṇ jhānañ ca ārammaṇaṇ cā 'ti ubhayam 'pi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvā idaṇ *nevasañña-nāsaññāyatanāṇ upasampajja* vihātabbaṇ, tasmā ubhayam 'p' etam ekajjhaṇ katvā, Ākiṇcaññāyatanāṇ samatikkammā 'ti idaṇ vuttan 'ti veditabbaṇ. Saññāvedayitanirodha-kathā heṭṭhā kathitā 'va.

10. Rūpi rūpāni passati 'ti ādikā satta vimokkhā paccanīkadhammehi suṭṭhu vimuccanaṭṭhena, ārammaṇe abhirativasena, suṭṭhu muccanaṭṭhena ca Vimokkhā. Nirodha-samāpatti pana cittacetasi-kehi vimuttaṭṭhena Vimokkho. Samāpatti-samāpannasamaye vimutto hoti, vuṭṭhitasamaye avimutto hoti 'ti *saṃaya vimokkho*. Samuecheda vimuttivasena accantavimuttattā *ariyamaggā*; paṭippa-ssaddhi-vimuttivasena accantavimuttattā *sāmaññaphalāni*; nissaraṇa vimuttivasena accantavimuttattā *nibbānaṇ asaṃaya vimokkho*. Tathā *sāmaññikā sāmaññika-vimokkho*. Pamādaṇ āgama pariḥāyati 'ti *kuppo*. "Tathā na pariḥāyati 'ti *akuppo*." Lokāya saṇvattati 'ti *lokīyo*. *Ariyamaggā* lokaṇ uttaranti 'ti *lokuttarā*. *Sāmaññaphalāni nibbānañ* ca lokato uttiṇṇā 'ti *lokuttarā*. Ādittaṇ ayogaṇ makkhikā viya tejussadaṇ lokuttaraṇ dhammaṇ āsavā nālabbanti² 'ti *anāsavo*.

¹ B, SH *v.l.* viññāṇaṇ ca.

a to b Not in SH.

² B na labbhanti; SH *v.l.* nālabbhanti.

[41] 11. *Rūpapatisaṇṇyutto* 'ti rūpajjhānāni. *Arūpapatisaṇṇyutto* 'ti arūpasamāpattiyo. Taṇhāya ālambito *pañihito*, anālambito *appañihito*. Maggaphalāni ekārammaṇattā ekanitṭhattā ca *ekattavimokkho*, nibbāṇaṇ adutiyattā ekattavimokkho. Ārammaṇanānattā vipākanānattā ca nānattavimokkho ca.

12. *Siyā* 'ti bhaveyya. *Dasa honti* 'ti ca *eko hoti* 'ti ca bhaveyyā 'ti attho. *Siyā* 'ti ca etaṇ vidhivacanaṇ,¹ na pucchāvacanaṇ. *Vatthuvaseṇā* 'ti niccasaññādi-dasavatthuvaseṇa dasa honti. *Pariyāyena* 'ti vimuccanapariyāyena eko hoti. *Siyā 'ti kathaṇ ca siyā ?* 'ti yaṇ vā siyā 'ti vihitāṇ taṇ kathaṇ siyā ? 'ti pucchati. *Aniccānupassanāñāṇaṇ*² 'ti samāsapaḍaṇ. (*Aniccānupassanaṇ ñāṇaṇ*³ 'ti vā pāṭho.) Tathā sesesu 'pi. *Niccato saññāyā* 'ti niccato pavattāya saññāya. Niccaṇ 'ti pavattāya saññāyā 'ti attho. [42] *Esa nayo sukhato ... attato ... nimittato saññāyā* 'ti ettha-pi. *Nimittato* 'ti ca niccanimittato. *Nandiyā saññāyā* 'ti nandivasena pavattāya saññāya; nandisampayuttāya saññāyā 'ti attho. *Esa nayo rāgato ... samudayato ... ādānato ... pañihito ... abhinivesato saññāyā* 'ti etthā-pi. Yasmā pana khaya-vaya-vipariṇāmanupassanā tisso aniccānupassanādinaṇ balavabhāvāya balavapaccayabhūtā bhaṅgānupassanāvisesā; bhaṅgadassanena hi aniccānupassanā balavati hoti, aniccānupassanāya balavatiyā jātāya yad aniccaṇ taṇ dukkhaṇ, yaṇ dukkhaṇ tad anattā 'ti dukkhānattānupassanā 'pi balavatiyo honti; tasmā aniccānupassanādisu vuttāsu tā 'pi tisso vuttā 'va honti. Yasmā ca suññātānupassanā *abhinivesato saññāyā muccatī* 'ti vacanen' eva sārādānābhinivesa-sammohābhinivesa-ālayābhinivesa-saṇyogābhinivesato saññāyā muccatī 'ti vuttam eva hoti 'ti abhinivesābhāven' eva appaṭisaṅkhāto saññāyā muccatī 'ti vuttam eva hoti; tasmā adhipaṇṇādharmavipassanādayo pañcā-pi anupassanā na vuttā 'ti veditabbā. Evaṇ aṭṭhārasasu mahāvipassanāsu etā aṭṭhānupassanā avatvā das' eva anupassanā vuttā 'ti veditabbā.

13. *Aniccānupassanā yathābhūtaṇ ñāṇaṇ* 'ti aniccānupassanā yeva yathābhūtaṇ ñāṇaṇ. Ubhayam 'pi paccattavacanaṇ. *Yathābhūtañāṇaṇ* 'ti ñāṇattho vutto. Evaṇ sesesu 'pi. [43] *Sammohā aññāṇā* 'ti sammohabhūtā aññāṇā. *Muccatī* 'ti vimokkhattho vutto.

14. *Aniccānupassanā anuttaraṇ sītibhāva*⁴-ñāṇaṇ 'ti ettha sāsane yeva sabbhāvato uttamaṭṭhena anuttaraṇ, anuttarassa paccayattā vā anuttaraṇ. Sītibhāvo eva ñāṇaṇ sītibhāvāñāṇaṇ. Taṇ aniccānu-

¹ B vivecanaṇ.

³ SH -ñāṇaṇ (as in the Text).

² SH -ñāṇaṇ.

⁴ Text -bhāvaṇ.

passanā-saṅkhātaṃ anuttaraṃ sītibhāvaññaṃ. “Chahi bhikkhave dhammehi samannāgato bhikkhu bhabbo anuttaraṃ sītibhāvaṃ sacchikātun” ’ti ettha nibbāṇaṃ anuttaro sītibhāvo nāma. Idha pana vipassanā anuttaro sītibhāvo. [44] *Niccato santāpapaṇḍita-darathā muccati* ’ti ettha-pi niccan ’ti pavattakilesā eva idha cā-mutra ca santāpanaṭṭhena Santāpo; paridahanatṭhena Parilāho; uṇhatṭhena Daratho ’ti vuccanti.

15. *Nekkhammaṃ jhāyati* ’ti jhānaṃ ’ti ādayo heṭṭhā vuttatthā. Nekkhammādinī c’ ettha aṭṭha samāpattiyo ca nibbedhabhāgiyaṇ’ eva.

[45] 16. *Anupādā cittaṃ vimokkha* ’ti idha vipassanā yeva. “Eta-datthā kathā, etandatthā mantanā, yad idaṃ anupādā cittaṃ vimokkha” ’ti: ettha pana nibbāṇaṃ anupādā cittaṃ vimokkha.

[46] 17. *Katāh’ upādānehi* ’ti katīhi upādānehi.

18. *Katamā ekūpādānā* ’ti katamato ekūpādānato. [47] *Idaṃ ekūpādānā* ’ti ito ekato upādānato. Idan ’ti pubbaññaṇapekkhaṃ vā. Upādānato muccanesu yasmā ādito saṅkhārāṇaṃ udayabbayaṃ passitvā passitvā aniccānupassanāya vipassati, pacchā saṅkhārāṇaṃ bhaṅgam eva passitvā animittānupassanāya vipassati; Aniccānupassanāviseso yeva hi animittānupassanā. Saṅkhārāṇaṃ udayabbaya-dassenena ca bhaṅgadassenena ca attābhāvo pākaṭo hoti. Tena diṭṭhūpādānassa ca attavādūpādānassa ca pahāṇaṃ hoti. Diṭṭhippahāṇen’ eva ca “Sīlabbatena attā sujjhati” ’ti dassanassa abhāvato sīlabbatūpādānassa pahāṇaṃ hoti. Yasmā ca anattānupassanāya ujukam eva attābhāvaṇ¹ passati, anattānupassanāviseso yeva ca suññatānupassanā; tasmā *imāni cattāri ñāṇāni* diṭṭhūpādānādihi *upādānehi muccanti*. Dukkhanupassanādīnaṃ yeva ca pana catassannaṃ tanhāya ujuvipaccanikattā aniccānupassanādīnaṃ ca tissannaṃ kāmūpādānato muccanaṃ na vuttaṃ. Yasmā ādito dukkhanupassanāya “Saṅkhārā dukkhā” ’ti passato pacchā appanīhitānupassanāya ca “Saṅkhārā dukkhā” ’ti passato saṅkhārāṇaṃ patthanā² pahiyati, dukkhanupassanāviseso yeva hi appanīhitānupassanā; yasmā ca saṅkhāresu nibbidānupassanāya nibbindantassa, virāgānupassanāya virajjantassa saṅkhārāṇaṃ patthanā² pahiyati, tasmā [48] *imāni cattāri ñāṇāni* kāmūpādānato *muccanti*. Yasmā nirodhānupassanāya kilese nirodheti, paṭinissaggānupassanāya kilese pariccajati, tasmā *imāni dve ñāṇāni catūhi upādānehi muccanti* ’ti. Evaṃ sabhāvanā-nattena ca ākāraṇānattena ca aṭṭhasatṭhi vimokkhā niddiṭṭhā.

¹ SM attabhāvaṇ.

² B pavattanā.

19. Idāni ādito uddiṭṭhānaṇ tiṇṇaṇ vimokkhānaṇ mukhāni dassetvā vimokkhamukha-pubbaṅgamaṇ indriyavisesaṇ puggalavisesaṇ ca dassetukāmo *Tiṇi kho paṇ' imānī* 'ti ādim āha. Tattha: *Vimokkhamukhānī* 'ti tiṇṇaṇ vimokkhānaṇ mukhāni. *Lokaniyyānāya saṇvattanti* 'ti tedhātukalokato niyyānāya niggamaṇāya saṇvattanti. *Sabbasaṅkhāre pariccheda-parivaṭumato samanupassanatāyā* 'ti sabbesaṇ saṅkhārānaṇ udayabbayavasena paricchedato c' eva parivaṭumato ca samanupassanatāya. “Lokaniyyānaṇ hoti” 'ti pāṭhaseso. Aniccānupassanā hi udayato “Pubbe saṅkhārā n', atthi” 'ti paricchinditvā tesāṇ gatiṇ samanvesamānā “Vayato paraṇ na gacchanti, etth' eva antaradhāyanti” 'ti parivaṭumato pariyaṇtato samanupassati. Sabbasaṅkhārā hi udayena pubbantaparicchinnā, vayena aparantaparicchinnā. *Animittāya ca dhātuyā cittasampakkhandanatāyā* 'ti vipassanākkhaṇe 'pi nibbāṇaninnatāya animittākārena upaṭṭhānato animittasaṅkhātāya nibbāṇadhātuyā cittapavisanatāya ca lokaniyyānaṇ hoti. *Manosamuttejanatāyā* 'ti cittasaṇvejanatāya. Dukkhānupassanāya hi saṅkhāresu cittaṇ saṇvijjati. *Appaṇihitāya ca dhātuyā* 'ti vipassanākkhaṇe 'pi nibbāṇaninnatāya appaṇihitākārena upaṭṭhānato appaṇihita-saṅkhātāya nibbāṇadhātuyā. *Sabbadhamme* 'ti nibbāṇassa avipassanūpagatte 'pi anattasabhāvasabbhāvato Sabbasaṅkhāre 'ti avatvā Sabbadhamme 'ti vuttaṇ. *Parato samanupassanatāyā* 'ti paccayāyattattā avasatāya¹ avidheyyatāya ca “Nāhaṇ, na maman” 'ti evaṇ anattato samanupassanatāya. *Suññatāya ca dhātuyā* 'ti vipassanākkhaṇe 'pi nibbāṇaninnatāya suññātākārena upaṭṭhānato suññatā-saṅkhātāya nibbāṇadhātuyā. Iti imāni tīpi vacanāni anicca-dukkhā-nattānupassanānaṇ vasena vuttāni.

20. Ten' eva tadanantaraṇ *Aniccato manasi karoto* 'ti ādi vuttaṇ. Tattha: *Khayato* 'ti khīyaṇato. *Bhayato* 'ti sabhayato. *Suññato* 'ti attarahitato. *Adhimokkhabahulaṇ* 'ti aniccānupassanāya khaṇabhaṅgavasena saṅkhārā bhijjanti 'ti saddhāya paṭipannassa paccakkhato khaṇabhaṅgadassanena “Saccaṇ vatā-ha Bhagavā” 'ti Bhagavati saddhāya saddhābahulaṇ cittaṇ hoti. Athavā paccuppannānaṇ padesa²-saṅkhārānaṇ aniccatāṇ passitvā “Evaṇ aniccā atitā-nāgata-paccuppannā sabbe saṅkhārā!” 'ti adhimuccanato adhimokkhabahulaṇ cittaṇ hoti. [49] *Passaddhibahulaṇ* 'ti dukkhānupassanāya citta-kkhobhakarāya paṇidhiyā pajahanato cittadarathābhāvena passa-ddhibahulaṇ cittaṇ hoti. Athavā dukkhānupassanāya saṇvegajana-nato³ saṇviggassa ca yoniso padahanato vikkhepābhāvena passa-

¹ B asassatāya.² B paresaṇ.³ B saṇvejanato.

ddhibahulaṇ cittaṇ hoti. *Vedabahulaṇ* 'ti anattānupassanāya bāhirakehi aditṭhaṇ gambhīra-anattalakkaṇaṇ passato ñāṇabahulaṇ cittaṇ hoti. Athavā sadevakena lokena aditṭhaṇ anattalakkaṇaṇ diṭṭhaṇ 'ti tuṭṭhassa tuṭṭhibahulaṇ¹ cittaṇ hoti.

Adhimokkhabahulo saddhindriyaṇ paṭilabhati 'ti pubbabhāge adhimokkho bahulaṇ pavattamāno bhāvanāpāripūriyā Saddhindriyaṇ nāma hoti, taṇ so paṭilabhati nāma. *Passaddhibahulo samādhindriyaṇ paṭilabhati* 'ti pubbabhāge passaddhibahulassa "Passaddhakāyo sukhaṇ vedeti, sukhino cittaṇ samādhīyati" 'ti vacanato bhāvanāpāripūriyā passaddhipaccayā samādhindriyaṇ hoti, taṇ so paṭilabhati nāma. *Vedabahulo paññindriyaṇ paṭilabhati* 'ti pubbabhāge vedo bahulaṇ pavattamāno bhāvanāpāripūriyā paññindriyaṇ nāma hoti, taṇ so paṭilabhati nāma.

21. *Ādhipateyyaṇ hoti* 'ti chandādi ke adhipatibhūte 'pi sakiccanippadhānavasena adhipati hoti, padhāno hoti. *Bhāvanāyā* 'ti bhumavacanāṇ, uparūparibhāvanatthāya vā. *Tadanvayā*² *hontī* 'ti taṇ anugāmīni, taṇ anuvattīni honti. *Sahajātapaccayā hontī* 'ti uppajjamānā ca saha uppādashāvena upakāraḥ honti pakāsassa padīpo viya. *Aññamaññapaccayā hontī* 'ti aññamaññaṇ uppādanūpatthambhanabhāvena upakāraḥ honti aññamaññūpatthambhaṇ tidaṇḍaṇ viya. *Nissayapaccayā hontī* 'ti adhiṭṭhānākārena nissayākārena ca upakāraḥ honti taru-cittakammāṇaṇ paṭhavī-paṭā viya. *Sampayuttapaccayā hontī* 'ti ekavattuka-ekārammaṇa-ekuppāda-ekanirodhasaṅkhātena sampayuttabhāvena upakāraḥ honti.

[50-51] 22. *Paṭivedhakāle* 'ti maggakkhaṇe saccapaṭivedhakāle. *Paññindriyaṇ ādhipateyyaṇ hoti* 'ti maggakkhaṇe nibbāṇaṇ ārammaṇaṇ katvā saccadassanakiccakaraṇavasena ca kilesappahāṇa-kiccakaraṇavasena ca paññindriyam eva jeṭṭhakaṇ hoti. *Paṭivedhāyā* 'ti saccapaṭivijjhanatthāya. *Ēkarasā* 'ti vimuttirasena. *Dassanattihenā* 'ti saccadassanattihena. *Evay paṭivijjhanto 'pi bhāveti, bhāvento 'pi paṭivijjhati* 'ti maggakkhaṇe saṅgi yeva bhāvanāya ca paṭivedhassa ca sabbhāvadassanatthaṇ vuttaṇ. Anattānupassanāya vipassanākkhaṇe 'pi paññindriyass' eva ādhipateyyattā *paṭivedhakāle* 'pi³ 'ti api-saddo payutto.

23. *Aniccatō manasī karoto katamindriyaṇ adhimattaṇ hoti?* 'ti ādi indriyavisesena puggalavisesaṇ dassetuṇ vuttaṇ. Tattha saddhindriya-samādhindriya-paññindriyāṇaṇ adhimattatā saṅkhārūpekkhā-

¹ SH v.l. tuṭṭhiṇ bahulaṇ.

² Text tadanvayāni.

³ 'pi not in Text.

ya veditabbā. Saddhāvimutto 'ti ettha avisesetvā vutte 'pi upari visesetvā vuttattā sotāpattimaggaṇ ṭhapetvā sesesu sattasu-ṭṭhānesu Saddhāvimutto 'ti vuttaṇ hoti. Saddhāvimutto saddhindriyassa adhimattattā hoti. "Na saddhindriyassa¹ adhimattattā sabbattha saddhāvimutto" 'ti 'pi vuttaṇ hoti, "Sotāpattimaggakkhaṇe saddhindriyassa adhimattattā yeva, sesesu samādhindriya-paññindriyādhimattatte 'pi sati Saddhāvimutto yeva nāma hoti" 'ti vadanti. *Kāyasakkhī hoti* 'ti aṭṭhasu 'pi ṭhānesu kāyasakkhī nāma hoti. *Diṭṭhippatto hoti* 'ti saddhāvimutte vuttanāyen' eva veditabbaṇ.

[52] 24. *Saddahanto vimutto 'ti saddhāvimutto* 'ti saddhindriyassa adhimattattā sotāpattimaggakkhaṇe saddahanto catūsu 'pi phalakkhaṇesu vimutto 'ti saddhāvimutto 'ti² vuttaṇ hoti. Uparimaggattayakkhaṇe saddhāvimuttattaṇ idāni vakkhati, sotāpattimaggakkhaṇe pana saddhānusārittaṇ pacchā vakkhati. *Phuṭṭhattā sacchikato*³ 'ti *kāyasakkhī* 'ti sukkhavipassakatte sati, upacārajjhānaphassassa rūpārūpajjhānalābhitte⁴ sati, rūpārūpajjhānaphassassa⁴ phuṭṭhattā nibbāṇaṇ sacchikato 'ti kāyasakkhī nāma. Kāyena⁵ vuttappakāre jhānaphasse ca nibbāṇe ca Sakkhī 'ti vuttaṇ hoti. *Diṭṭhippatto* 'ti diṭṭhattā patto 'ti sotāpattimaggakkhaṇe sampayuttena paññindriyena paṭhamaṇ nibbāṇassa diṭṭhattā, pacchā sotāpattiphalādivasena nibbāṇaṇ patto 'ti Diṭṭhippatto. Paññindriya-saṅkhātāya diṭṭhiyā nibbāṇaṇ patto 'ti vuttaṇ hoti. Sotāpattimaggakkhaṇe pana dhammānusārittaṇ pacchā vakkhati.

Saddahanto vimuccatī 'ti saddhāvimutto 'ti saddhindriyassa adhimattattā sakadāgāmi-anāgāmi-arahattamaggakkhaṇesu saddahanto vimuccatī 'ti Saddhāvimutto. Ettha vimuccamāno 'pi āsaṇṣāya bhūtavacanavasena Vimutto 'ti vutto. *Jhānaphassan* 'ti tividhaṇ jhānaphassaṇ. Jhānaphassan 'ti ādini, *Dukkha saṅkhārā* 'ti ādini ca paṭhamaṇ vuttaṇ dvayam eva visesetvā vuttāni. *Ñātaṇ hoti* 'ti ādini heṭṭhā vuttatthāni. Ettha ca jhānalābhi puggalo samādhindriyassa anukūlāya dukkhānupassanāya eva vuttahitvā maggaphalāni pāpuṇāti 'ti ācariyāṇaṇ adhippāyo. *Siyā* 'ti siyuṇ, bhaveyyun 'ti attho. *Siyā* 'ti etaṇ vidhivacanam eva. *Tayo puggalā* 'ti vipassanāniyamena indriyaniyamena ca vuttā tayo puggalā. *Vatthuvasenā* 'ti tisu anupassanāsu ekena⁶ indriyavatthuvasena. *Pariyāyena* 'ti ten' eva pariyāyena. Iminā vārena kiṇ dassitaṇ

¹ B sesindriyassa.

³ Text sacchikaroti.

⁵ B Nāmakāyena.

² B adds saddhāya vimutto.

⁴ B rūpāvacarajjhāna-.

⁶ B ekeka.

hoti? Hetṭhā ekekissā anupassanāya ekekassa indriyassa ādhipaccaṃ yebhuyyavasena vuttan 'ti ca kadāci tīsu 'pi anupassanāsu ekekass' eva indriyassa ādhipaccaṃ hoti 'ti ca dassitaṃ hoti. Athavā pubbhāgavipassanākkhaṇe tissannam 'pi anupassanānaṃ sabbhāvato¹ tāsu pubbhāgavipassanāsu tesāṃ tesāṃ indriyānaṃ ādhipaccaṃ apekkhitvā maggaphalakkhaṇesu saddhāvimuttādini nāmāni hontī 'ti. Evaṃ hi vuccamāne hetṭhā vuṭṭhānagāmini vipassanāya upari ca kato indriyādhīpaccapuggalanīyamo sukato yeva niccalo yeva ca hoti. Anantaravāre *Sīyā* 'ti, [53] *añño yevā* 'ti evaṃ *siyā* 'ti attho. Ettha pubbe vutto yeva niyamo.

25. Idāni maggaphalavasena puggalavisesaṃ vibhajitvā dassetuṃ *Aniccato manasi karoto* ... pe ... *sotāpattimaggāṃ paṭilabhatī* 'ti ādim āha. Tattha saddhaṃ anusarati² anugacchati, saddhāya vā nibbānaṃ anussarati anugacchati 'ti *saddhānusārī*. *Sacchikatan* 'ti paccakkhakataṃ.

[54] 26. *Arahattan* 'ti arahattaphalaṃ.

27. Paññāsaṅkhātāṃ dhammaṃ anusarati,² tena vā dhammena nibbānaṃ anusarati² 'ti *dhammānusārī*.

[55] 28. Puna aparehi pariyāyehi indriyattayavisesena puggalavisesaṃ vaṇṇetukāmo *Ye hi kecī* 'ti ādim āha. Tattha: *Bhāvitā vā* 'ti atite bhāvayaṃsu vā. *Bhāventi vā* 'ti paccuppanne. *Bhāvissanti vā* 'ti anāgate. *Adhigatā vā* 'ti ādi ekekattikaṃ purimassa purimassa atthavivaraṇatthaṃ vuttaṃ. *Phassitā vā* 'ti ṇāṇaphusanāya phuṣṣiṃsu vā. *Vasippattā* 'ti issarabhāvaṃ pattā. *Pāramippattā* 'ti vosānaṃ pattā. *Vesārajjappattā* 'ti visāradabhāvaṃ pattā. Sabbattha *saddhāvimuttā*-dayo hetṭhā vuttakkhaṇesu yeva.

[56] 29. *Satipaṭṭhānā*-dayo maggakkhaṇe yeva. *Attha vimokkhe* 'ti: Rūpī rūpāni passatī 'ti ādike.

30. *Paṭisambhidā* maggapattiyaṃ eva pattā. *Tisso sikkhā* 'ti adhisīlasikkhā, adhicitasikkhā, adhipaññāsikkhā. Maggappattā evaṃ sikkhamānā *dukkhaṃ parijānantī* 'ti ādini maggakkhaṇe yeva.

[57] 31. *Pariññāpaṭivedhaṃ paṭivijjhatī* 'ti pariññāpaṭivedhena paṭivijjhati, pariññāya paṭivijjhitabban 'ti vā pariññāpaṭivedhaṃ. Evaṃ sesesu 'pi. Sabbadhammādihi visesetvā *abhiññāpaṭivedhā*-dayo vuttā. *Sacchikiriyaṃ paṭivedho* pana maggakkhaṇe yeva nibbānapaccavekkha-

¹ B abhāvato.

² B, SM and SH v.l. -ssa-.

nañāna-siddhivasena veditabbo 'ti. Evam idha pañca ariyapuggalā niddiṭṭhā honti. (Ubhatobhāgavimutto ca paññāvimutto cā 'ti ime dve aniddiṭṭhā. Aññattha pana "Dukkhato manasi karonto passa-ddhibahulo samādhindriyaṇ paṭilabhati, so sabbattha Kāyasakkhī nāma hoti. Arūpajjhānaṇ pana patvā maggaphalaṇ patto Ubhatobhāgavimutto nāma hoti. Anattato manasi karonto vedabahulo paññindriyaṇ paṭilabhati, sotāpattimaggakkhaṇe dhammānusāri hoti, chasu ṭhānesu diṭṭhippatto, aggaphale¹ paññāvimutto " 'ti vuttaṇ. Te idha *kāyasakkhī-diṭṭhippattehi* yeva saṅghatā. Atthato pana arūpajjhānena c' eva ariyamaggena cā 'ti ubhatobhāgena vimutto 'ti Ubhatobhāgavimutto. Pajānanto vimutto 'ti Paññāvimutto 'ti.) Ettāvataṁ indriyapuggalavisesā niddiṭṭhā honti.

[58] 32. Idāni vimokkhapubbaṅgamam eva vimokkhavisesaṇ puggalavisesaṇ ca dassetukāmo *Aniccato manasi karoto* 'ti ādim āha. Tattha:

[59] 33. *Dve vimokkhā* 'ti appaṇihita-suññatavimokkhā. Aniccā-nupassanāgamanavasena hi Animittavimokkho 'ti laddhanāmo maggo; Rāgadosamohapaṇidhīnaṇ abhāvā saguṇato ca tesāṇ yeva paṇidhīnaṇ abhāvā Appaṇihitaṇ 'ti laddhanāmaṇ nibbānaṇ ārammaṇaṇ karotī 'ti ārammaṇato ca Appaṇihitavimokkho 'ti nāmam 'pi labhati. Tathā rāgadosamohehi suññattā saguṇato ca, rāgādihi yeva suññattā Suññatan 'ti laddhanāmaṇ nibbānaṇ ārammaṇaṇ karotī 'ti ārammaṇato ca Suññatavimokkho 'ti nāmam 'pi labhati, tasmā te dve vimokkhā animittavimokkh-*anvayā* nāma honti, animittamaggato anaññe² 'pi aṭṭhanāṇaṇ maggaṅgānaṇ ekekassa maggaṅgassa vasena *sahajāta-dipaccayā* ca hontī 'ti veditabbā.

Puna *dve vimokkhā* 'ti suññatānimittavimokkhā. Dukkhānupassanāgamanavasena hi Appaṇihitavimokkho 'ti laddhanāmo maggo. Rūpanimittādīnaṇ rāganimittādīnaṇ niccanimittādīnaṇ ca abhāvā saguṇato ca, tesāṇ yeva nimittānaṇ abhāvā Animitta-saṅkhātāṇ nibbānaṇ ārammaṇaṇ karotī 'ti ārammaṇato ca Animittavimokkho 'ti nāmam 'pi labhati. Sesāṇ vuttanayen' eva yojetabbaṇ.

Puna *dve vimokkhā* 'ti animitta-appaṇihitavimokkhā. Yojanā pan' ettha vuttanayā eva.

[60] 34-35. *Paṭivedhakāle* 'ti indriyānaṇ vuttakkamen' eva vuttaṇ. Maggakkhaṇaṇ pana muñcitvā vipassanākkhaṇe vimokkho nāma n'

¹ B maggaphale.

² B aññe.

atthi. Paṭhamañ vutto yeva pana maggavimokkho. Paṭivedhakāle 'ti vacanena visesetvā dassito. *Yo cāyaṇ puggalo saddhāvimutto* 'ti ādikā dve vārā (*Text P. 52 l. 13 & P. 53 l. 10*) ca *Aniccato manasi karonto sotāpattimaggāṇ paṭilabhatī* 'ti ādiko vāro (*Text P. 53 l. 26*) ca saṅkhitto. Vimokkhavasena pana yojetvā vitthārato veditabbo.

[61] 36-37. *Ye hi keci nekkhamman* 'ti ādiko vāro vuttanayen' eva veditabbo (*Text P. 55 l. 22 et seq.*) 'ti. Ettāvatā vimokkha-puggalavisesā niddiṭṭhā hontī 'ti.

[62] 38. Puna vimokkhamukhāni ca vimokkho¹ ca anekadhā niddisitukāmo *Aniccato manasi karonto*² 'ti ādim āha. Tattha: *Yathābhūtan* 'ti yathāsabhāvena. *Jānātī* 'ti ñāṇena jānāti. *Passatī* 'ti ten' eva ñāṇena cakkhunā viya passatī. *Tadanvayenā* 'ti tadanugamanena. Tassa paccakkhato ñāṇena diṭṭhassa anugamanenā³ 'ti attho. *Kaṅkhā pahīyatī* 'ti aniccānupassanāya niccāniccakaṅkhā, itarāhi itarakaṅkhā.

Nimittan 'ti santati-ghanavi-nibbhogena niccasaññāya pahīnattā ārammaṇabhūtaṇ saṅkhāranimittaṇ *yathābhūtaṇ jānātī*. *Tena vuccatī sammāḍassanan* 'ti tena yathābhūtaṇ jānanena taṇ ñāṇaṇ *Sammāḍassanan* 'ti vuccatī. *Pavattan* 'ti dukkhappattākāre sukhasaññāṇ ugghāṭetvā sukhasaññāya pahāṇena, paṇidhi-saṅkhātāya taṇhāya pahīnattā, sukhasammatam 'pi vipākapavattaṇ *yathābhūtaṇ jānātī*.

[63] *Nimittāñ ca pavattañ cā* 'ti nānādhātu-manasikārasambhavana samūhagghanavinibbhogena ubhayathā 'pi attasaññāya pahīnattā "sukhasammatam 'pi vipākapavattaṇ" *yathābhūtaṇ jānātī*. *Yañ ca yathābhūtaṇ nāṇan* 'ti ādittayaṇ idāni vuttam eva, na aññāṇ.

39. *Bhayato upaṭṭhātī* 'ti nicca-sukha-attābhāvadassanato yathākkamaṇ taṇ-taṇ-bhayato upaṭṭhātī. °*Yañ ca bhayatūpaṭṭhāne ñāṇan*⁴ 'ti ādinā udayabbayānupassanā-ñāṇaṇ, bhaṅgānupassanāñāṇaṇ, bhayatupaṭṭhānañāṇaṇ, ādinavānupassanāñāṇaṇ, nibbidānupassanāñāṇaṇ, muñcitukamyatañāṇaṇ, paṭisaṅkhānupassanāñāṇaṇ, saṅkhārūpekkhāñāṇaṇ, anulomañāṇan 'ti vuttesu Paṭipadāñāṇadassanavisuddhi-saṅkhātesu navasu vipassanāñāṇesu bhayatūpaṭṭhānasambandhena avatthābhedenā bhinnāni ekaṭṭhāni tīpi ñāṇāni vuttāni, na sesāni. Puna tīsu anupassanāsu ante ṭhitāya anantarāya anattānu-

¹ SH -ā.

² SH karoto.

³ SH v.l., B anumānena.

^{a to b} B saṅkhāranimittāñ ca vipākapavattañ ca.

^{c to d} *Text* Yā ca bhayatupaṭṭhāne paññā yañ ca ādinave ñāṇaṇ.

passanāya sambandhena tāya saha suññatānupassanāya ekatṭhatan dassetuṇ *Yā ca anattānupassanā yā ca suññatānupassanā* 'ti ādim āha. Imāni hi dve ñāṇāni atthato ekam eva, avatthābhedenā pana bhinnāni. Yathā ca imāni tathā aniccānupassanā ca animittānupassanā ca atthato ekam eva ñāṇaṇ. Dukkhanupassanā ca appaṇihitānupassanā ca atthato ekam eva ñāṇaṇ. Kevalaṇ avatthābheden' eva bhinnāni. Anattānupassanā-suññatānupassanāñ ca ekatṭhatāya vuttāya tesāṇ dvinnam 'pi ñāṇānaṇ ekalakkaṇattā ekatṭhatā vuttā 'va hoti 'ti.

40. *Nimittaṇ paṭisaṅkhā ñāṇaṇ uppajjati* 'ti saṅkhāranimittaṇ addhavaṇ tāvakālikaṇ 'ti anicca lakkaṇavasena jānitvā ñāṇaṇ uppajjati. Kāmañ ca na paṭhamāṇ¹ jānitvā pacchā ñāṇaṇ uppajjati, vohāra vasena pana "Mānañ ca paṭicca dhamme ca uppajjati mano-viññānaṇ" 'ti ādini viya evaṇ vuccati. Saddasatthavidū 'pi ca "Ādiccaṇ pāpunitvā tamo vigacchati" 'ti ādisu viya samānakāle 'pi imaṇ padaṇ icchanti. Ekattanayena vā purimaṇ ca pacchimañ ca ekaṇ katvā evaṇ vuttan 'ti veditabbaṇ. Imina nayena itarasmim 'pi padadvaye attho veditabbo.

[64] *Muñcitukamyatā-dīnaṇ tinnāṇ ñāṇānaṇ ekatṭhatā heṭṭhā vuttanayā eva. Nimittā cittaṇ vutṭhātī* 'ti saṅkhāranimittē dosadassanena tattha anallinatāya saṅkhāranimittā cittaṇ vutṭhātī nāma. *Animittē cittaṇ pakkhandaṭī* 'ti saṅkhāranimittapaṭipakkhena animittasaṅkhāte nibbāṇe tanninnatāya cittaṇ pavisati. Sesānupassanādvaye 'pi iminā nayena attho veditabbo. *Nirodhanibbāṇadhātuyā* 'ti idha vutten' eva paṭhamānupassanādvayam 'pi vuttam eva hoti. (Nirodhe 'ti 'pi pāṭho.) *Bahiddhā vutṭhānavivaṭṭane paññā* 'ti vutṭhānasambandhena² gotrabhūñāṇaṇ vuttaṇ. *Gotrabhūddhammā* 'ti gotrabhūñāṇam eva. Itarathā hi ekatṭhatā na yujjati. "Asaṅkhata dhammā apaccayā dhammā" 'ti ādisu viya vā catumaggavasena vā bahuvacanaṇ katan 'ti veditabbaṇ. Yasmā Vimokkho 'ti maggo, maggo ca dubhatovutṭhāno, tasmā tena sambandhena yā ca dubhatovutṭhāna-vivaṭṭane paññā 'ti ādi vuttaṇ.

[65] 41. Puna vimokkhānaṇ nānākhaṇāni ekakkhaṇapariyāyaṇ dassetukāmo *Katīh' ākārehi* 'ti ādim āha. Tattha: *Ādhipateyyatṭhena* 'ti jeṭṭhakatṭhena. *Adhiṭṭhānatṭhena* 'ti patiṭṭhatṭhena. *Abhinīhāratṭhena* 'ti vipassanāvidhito nīhāratṭhena. *Nīyyānatṭhena* 'ti nibbāṇupagamaṇatṭhena. *Aniccato manasi karoto*³ 'ti vutṭhānagāmini-

¹ B Kāmacchandaṇ paṭhamāṇ.

² B vutṭhapadena.

³ SH karotī; SH v.l. -nto.

vipassanākhane yeva. *Animitto vimokkho* 'ti maggakkhane yeva. Esa nayo sesesu. *Cittaṃ adhiṭṭhātī* 'ti cittaṃ adhikaṃ katvā ṭhātī¹; cittaṃ patitṭhāpetī 'ti adhippāyo. *Cittaṃ abhinīharatī* 'ti vipassanāvidhito cittaṃ nīharatī. [66] *Nirodhaṃ nibbānaṃ niyyātī* 'ti nirodhasaṅkhātayaṃ nibbānaṃ upagacchatī 'ti. Evaṃ ākāraṇānattato catudhā nānākhapatā dassitā.

42. Ekakkhanatāya: *Samodhānatṭhena* 'ti ekajjhaṃ samosaraṇatṭhena. *Adhigamanatṭhena* 'ti vindanatṭhena. *Paṭilābhatṭhena* 'ti, pāpuṇanatṭhena. *Paṭivedhanatṭhena* 'ti ñāpena paṭivijjhanatṭhena. *Sacchikiriyatṭhena* 'ti paccakkhakaraṇatṭhena. *Phusanatṭhena*² 'ti ñānaphusanatāya phusanatṭhena. *Abhisamayatṭhena* 'ti abhimukhaṃ samāgamanatṭhena. Ettha *Samodhānatṭhena* 'ti mūlapadaṃ, sesāni adhigamanavevacanāni.³ Tasmā yeva hi sabbesaṃ ekato vissajjanaṃ kataṃ. *Nimittā muccatī* 'ti nimittato muccati. Iminā vimokkhatṭho vutto. *Yato muccatī* 'ti yato nimittato muccati. *Tattha na paṇidatṭhena* 'ti tasmiṃ nimitte patthanaṃ⁴ na karoti. *Yattha na paṇidatṭhena* 'ti yasmiṃ nimitte na paṇidatṭhena. *Tena suñño* 'ti tena nimittena suñño. *Yena suñño* 'ti yena nimittena suññatā. *Tena nimittena animitto* 'ti iminā animittatṭho vutto. *Paṇidhiyā muccatī* 'ti paṇidhito muccati. (Paṇidhi muccatī 'ti pāṭho nissakkatṭho yeva.) Iminā vimokkhatṭho vutto. *Yattha na paṇidatṭhena* 'ti yasmiṃ dukkhe na paṇidatṭhena. *Tena suñño* 'ti tena dukkhena suñño. *Yena suñño* 'ti yena dukkhanimittena suñño. *Yena nimittena* 'ti yena dukkhanimittena. *Tattha na paṇidatṭhena* 'ti iminā appaṇihitatṭho vutto. [67] *Abhinivesā muccatī* 'ti iminā vimokkhatṭho vutto. *Yena suñño* 'ti yena abhinivesanimittena suñño. *Yena nimittena* 'ti yena abhinivesanimittena. *Yattha na paṇidatṭhena* 'ti yasmiṃ abhinivesanimitte na paṇidatṭhena tena abhinivesanimittena suñño. Iminā suññatṭho vutto.

43. Puna atṭha vimokkhādini niddisitukāmo *Atṭha*⁵ *vimokkhā*⁵ 'ti ādīm āha. Tattha: *Niccato abhinivesā* 'ti ādini Saññāvimokkhe vuttanayena veditabbāni. *Sabbābhinivesehi* 'ti vuttappakārehi abhinivesehi. Iti abhinivesamuccanavasena suññatavimokkhā nāma jātā.

[68] 44. Te yeva niccādinimitta-muccanavasena Animittavimokkhā.

45. Niccan 'ti-ādīpaṇidhihi muccanavasena Appaṇihitavimokkhā. Ettha ca *Paṇidhi muccatī* 'ti sabbattha nissakkatṭho veditabbo.

¹ B tiṭṭhati.

² Text Phassana-.

³ SH -mavevacanāni.

⁴ B patitṭhānaṃ.

⁵ Not in Text.

(Paṇidhiyā muccatī¹ 'ti vā pāṭho). [69] *Sabbapaṇidhīhi muccatī* 'ti c' ettha sādhanā. Evaṇ tisso anupassanā tadanāgavimokkhattā ca samuccheda vimokkhassa paccayattā ca pariyāyena Vimokkhā 'ti vuttā.

46. *Tattha jātā* 'ti anantare vipassanāvimokkhe 'pi sati imissā ka-thāya maggavimokkhādhikārattā tasmiṇ maggavimokkhe Jātā 'ti vuttaṇ hoti. *Anavaṇṇakusalā* 'ti rāgādivajjavirahitā kusalā. (Vi-cchedaṇ katvā vā pāṭho.¹) *Bodhipakkhiyā dhammā* 'ti cattāro sati-paṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañc' indri-yāni, pañca balāni, satta bojjhaṅgā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo 'ti vuttā sattatiṇsa bodhipakkhiyadhammā. *Idaṇ mukhaṇ* 'ti idaṇ vuttappa-kāraṇ dhammajātaṇ ārammaṇato nibbānapavesāya mukhattā Mu-khaṇ nāmā 'ti vuttaṇ hoti. *Tesaṇ dhammānaṇ* 'ti tesaṇ bodhipa-kkhiyānaṇ dhammānaṇ. *Idaṇ vimokkhamukhaṇ* 'ti nibbānaṇ vikkha-mbhana-tadaṅga-samuccheda-paṭippassaddhi-nissaraṇa-vimokkhesu nissaraṇavimokkho 'va. "Yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā virāgo tesaṇ dhammānaṇ aggam akkhāyati" 'ti vutta-ttā uttamattṭhena mukhaṇ cā 'ti Vimokkhamukhaṇ. Vimokkhaṇ ca taṇ mukhaṇ ca Vimokkhamukhaṇ 'ti kammadhāraya-samāsavasena ayam eva attho vutto. Vimokkhaṇ cā 'ti ettha līṅgavipallāso kato.

Tiṇi akusalamūlāni 'ti lobha-dosa-mohā. *Tiṇi duccecaritāni* 'ti kāya-vacī-manoduccecaritāni. *Sabbe* 'pi *akusalā dhammā* 'ti akusala-mūlehi sampayuttā duccecaritehi sampayuttā ca asampayuttā ca sevi-tabbadomanassādini ṭhapetvā sabbe 'pi *akusalā dhammā*. Kusala-mūla-succecaritāni vuttapaṭipakkhena veditabbāni. [70] *Sabbe* 'pi *ku-salā dhammā* 'ti vuttanāyena eva sampayuttā asampayuttā ca vimo-kkhassa upanissaya bhūtā sabbe 'pi *kusalā dhammā*.

47. *Vivattaṅkathā* heṭṭhā vuttā. *Vimokkhavivattaṅkasambandhena* pan' ettha sesavivattaṅ 'pi vuttā.

48. *Āsevanā* 'ti ādito sevanā. *Bhāvanā* 'ti tass' eva vaḍḍhanā. *Bahulīkammaṇ* 'ti tass' eva vasippattiyā punappunaṇ karaṇaṇ. Maggassa pana ekakkhaṇe yeva kicca-sādhana vasena āsevanādini veditabbāni. [71] *Paṭilābho vā vipāko vā* 'ti ādini heṭṭhā vuttatthān' evā 'ti.

Saddhammappakāsiniyā Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya
Vimokkhakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

¹ As in Text.

[GATIKATHĀ-VANĀNĀ]

[72] 1. Idāni tassā vimokkhuppattiya¹ hetubhūtaṃ hetusampattiṃ dassentena kathitāya Gatikathāya apubbathānuvaṇṇanā¹: Duhetukapaṭisandhikassā² 'pi hi,

N' atthi jhānaṃ apaññassā

'ti vacanato jhānam 'pi na uppajjati, kiṃ pana vimokkho? Tattha: *Gatisampattiya* 'ti niraya-tiracchānayoni-pettivisaya-manussa-deva-saṅkhātāsu pañcasu gatisu manussa-deva-saṅkhātāya gatisampattiya. Eten' eva purimā tisso gativipattiyo paṭikkhipati. Gatiyā sampatti Gatisampatti. Sugatī 'ti vuttaṃ hoti. Gatī 'ti ca saḥokāsā khandhā. Pañcasu ca gatisu pettivisayagahaṇe' eva asurakāyo 'pi gahito. Devā 'ti cha kāmāvacaradevā brahmāno ca. Devagahaṇena asurā 'pi saṅgahitā. *Ñānasampayutte* 'ti ñānasampayutta-paṭisandhikkhaṇe. Khaṇo 'pi hi ñānasampayuttayogena ten' eva vohārena vutto 'ti veditabbo. *Katīnaṃ hetūnaṃ* 'ti alobhādosāmohaḥetūsu katīnaṃ hetūnaṃ. *Upapatti* 'ti upapajjanaṃ, nibbatti 'ti attho. Yasmā pana suddakulajātā 'pi tihetukā honti, tasmā te sandhāya paṭhamapucchā. Yasmā ca yebhuyyena mahāpuññā tīsu mahāsālakulesu jāyanti, tasmā tesāṃ tiṇṇaṃ kulānaṃ vasena tisso pucchā. Pāṭho pana saṅkhitto.

Mahatī sālā etesan 'ti Mahāsālā; mahāgharā² mahāvibhavā 'ti attho. Athavā mahā sāro etesan 'ti Mahāsārā 'ti vattabbe ra-kārassa la-kāraṃ katvā Mahāsālā 'ti vuttaṃ. Khattiyā mahāsālā, khattiyesu vā mahāsālā 'ti *khattiyamahāsālā*. Sesesu 'pi es' eva nayo. Tattha yassa khattiyassa gehe pacchimantena koṭisataṃ dhanāṃ nidhānagataṃ hoti, kahāpaṇānaṃ ca vīsati ammaṇāni³ divasaṃ valaṅṅe nikkhamanti, ayaṃ khattiyamahāsālo nāma. Yassa brāhmaṇassa gehe pacchimantena asītikotiḍḍhanaṃ nidhānagataṃ hoti, kahāpaṇānaṃ ca dasa ammaṇāni divasaṃ valaṅṅe nikkhamanti, ayaṃ *brāhmaṇamahāsālo* nāma. Yassa gahapatissa gehe pacchimantena cattālīsakotiḍḍhanaṃ nidhānagataṃ hoti, kahāpaṇānaṃ ca pañca ammaṇāni divasaṃ valaṅṅe nikkhamanti, ayaṃ *gahapatimahāsālo* nāma.

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ ca ekantatihetukattā "ñānasampayutte" 'ti na vuttaṃ. Manussesu pana duhetukāhetukānaṃ ca sabbhāvato kāmāvacaresu devesu duhetukānaṃ ca sabbhāvato sesesu *ñānasampayutte* 'ti vuttaṃ. Ettha ca *kāmāvacaradevā* pañcakāmagu-

¹ SM anupubba-.

² SH, SM mahāsārā.

³ B ambaṇāni (throughout).

naratīyā kilānti, sarīrajutīyā ca jotantī 'ti devā. Rūpāvacara-brahmāno jhānaratīyā kilānti, sarīrajutīyā ca jotantī 'ti devā. Arūpāvacarabrahmāno jhānaratīyā kilānti, nānarajutīyā ca jotantī 'ti devā.

2. *Kusalakammassa javanakkhaṇe* 'ti atītajātīyā idha tihetukapaṭi-sandhijanākassa tihetuka-kāmāvacara-kusalakammassa ca javanavīthiyaṇ punappunaṇ uppattivāsena sattavāraṇ javanakkhaṇe, pavattanākāle 'ti attho. *Tayo hetū kusalā* 'ti alobho, kusalahetu, adoso kusalahetu, amoho kusalahetu. *Tasmiṇ khaṇe jātacetanāyā* 'ti tasmiṇ vuttakkhaṇe yeva jātāya kusalacetanāya. *Sahajātapaccayā hontī* 'ti uppajjamānā ca saha uppādanabhāvena upakārakā honti. *Tena vuccatī* 'ti tena sahajātapaccayabhāven' eva vuccati. *Kusalāmūlapaccayā 'pi saṅkhārā* 'ti ekacittakkhanika-paccayākāranayena vuttaṇ. Saṅkhārā 'ti ca bahuvacanena tattha saṅkhārakkhandhasaṅgahītā sabbe cetasikā¹ saṅgahītā 'ti veditabbaṇ. Api-saddena saṅkhārappaccayā 'pi kusalamūlāni 'ti 'pi vuttaṇ hoti. *Nikantikkhaṇe* 'ti attano vipākaṇ dātuṇ paccupaṭṭhitakamme vā tathā paccupaṭṭhitakammena upaṭṭhāpīte kammanimitte vā, gatinimitte vā, uppajjamānānaṇ nikantikkhaṇe. Nikantī 'ti nikāmanā patthanā. Āsannamaraṇassa hi mohena ākulacittattā² avicijālāya 'pi nikanti uppajjati. Kim pana sesesu nimittesu? *Dve hetū* 'ti lobho akusalahetu, moho akusalahetu. Bhavanikanti pana paṭisandhi-anantaraṇ pavattabhavaṅga-vīthito vuṭṭhitamattass' eva attano khandhasantānaṇ ārabhha sabbesam 'pi uppajjati. "Yassa vā pana yattha akusalā dhammā n' uppajjittha, tassa tattha kusalā dhammā n' uppajjitthā?" 'ti, "Amantā" 'ti evam ādi idam eva sandhāya vuttaṇ. *Tasmiṇ khaṇe jātacetanāyā* 'ti akusalacetanāya. *Paṭisandhikkhaṇe* 'ti tena kammena gahitapaṭisandhikkhaṇe. *Tayo hetū* 'ti alobho abyākatahetu, adoso abyākatahetu, amoho abyākatahetu. *Tasmiṇ khaṇe jātacetanāyā* 'ti vipākābyākatacetana. *Nāmarūpapaccayā viññānaṇ* 'ti ettha tasmiṇ paṭisandhikkhaṇe tayo vipākahetū sesacetasikā ca nāmaṇ, hadaya-vatthu rūpaṇ, tato nāmarūpapaccayato 'pi paṭisandhiviññānaṇ pavattati. *Viññānapaccayā nāmarūpan* 'ti etthā pi nāmaṇ vuttappakāram eva, rūpaṇ pana idha sahetukamanussapaṭisandhiyā adhippetattā gabbhaseyyakānaṇ vatthudasakaṇ, kāyadasakaṇ, bhāvasadasakaṇ 'ti samatiṇsa rūpāni; saṇsedajānaṇ opapātikānaṇ ca paripunnāyatanānaṇ cakkhudasakaṇ, sotadasakaṇ, ghāṇadasakaṇ, jivhādasakaṇ cā 'ti samasattati rūpāni. Taṇ vuttappakāraṇ nāmarūpaṇ paṭisandhikkhaṇe paṭisandhiviññānapaccayā pavattati.

¹ B cittacetasikā.

² SH v.l., SM akusala-

Pañcakkhandhā 'ti ettha paṭisandhicittena paṭisandhikkhaṇe labbhamaṇāni rūpani Rūpakkkhandho, saha-jātā vedanā Vedanākkhandho, saññā Saññākkhandho, sesacetasikā Saṅkhārakkhandho, paṭisandhicittañ viññāṇakkhandho. *Saha-jātapaccayā hontī* 'ti cattāro arūpino khandhā aññamaññaṇ saha-jātapaccayā hontī 'ti rūpakkkhandhena cattāro mahābhūtā aññamaññaṇ saha-jātapaccayā hontī. Arūpino khandhā ca hadayarūpaṇ ca aññamaññaṇ saha-jātapaccayā hontī. Mahābhūtā 'pi upādārūpānaṇ saha-jātapaccayā hontī.

[73] *Aññamaññapaccayā hontī* 'ti aññamaññaṇ uppādanūpattham-bhanabhāvena upakārakā hontī 'ti cattāro arūpino khandhā ca aññamaññapaccayā hontī. Cattāro mahābhūtā aññamaññapaccayā hontī. "Arūpino khandha ca hadayarūpaṇ ca aññamaññapaccayā hontī." *Nissayapaccayā hontī* 'ti adhiṭṭhānākāreṇa nissayākāreṇa ca upakārakā hontī. "Cattāro arūpino khandhā ca aññamaññaṇ nissayapaccayā hontī" 'ti saha-jātā viya vitthāretabbā. *Vippayuttapaccayā hontī* 'ti ekavattukādi-bhāvānūpagamanena vippayuttabhāvena upakārakā hontī. Arūpino khandhā paṭisandhirūpānaṇ vippayuttapaccayā hontī, hadayarūpaṇ arūpīnaṇ khandhānaṇ vippayuttapaccayo hoti. Pañcakkhandhā 'ti h' ettha evaṇ yathālābhavasena vuttaṇ. *Cattāro mahābhūtā* 'ti ettha tayo paccayā paṭhamāṇ vuttā yeva.

Tayo jīvitasāṅkhārā 'ti āyu ca usmā ca viññāṇaṇ ca. Āyū 'ti rūpajīvitindriyaṇ, arūpajīvitindriyaṇ ca. Usmā 'ti tejodhātu. Viññāṇaṇ 'ti paṭisandhiviññāṇaṇ. Etāni hi uparūpari jīvitasāṅkhāraṇ saṅkharonti pavattenti 'ti Jīvitasāṅkhārā. *Saha-jātapaccayā hontī* 'ti arūpajīvitindriyaṇ paṭisandhiviññāṇaṇ ca sampayuttakānaṇ khandhānaṇ ca hadayarūpassa ca aññamañña-saha-jātapaccayā hontī. Tejodhātu tiṇṇaṇ mahābhūtānaṇ aññamañña-saha-jātapaccayo hoti. Upādārūpānaṇ saha-jātapaccayo 'va. Rūpajīvitindriyaṇ saha-jātarūpānaṇ pariyāyena saha-jātapaccayo hoti 'ti veditabbaṇ. *Aññamaññapaccayā hontī*, *nissayapaccayā hontī* 'ti dvayaṇ arūpajīvitindriyaṇ paṭisandhiviññāṇaṇ ca sampayuttakhandhānaṇ aññamaññapaccayā hontī 'ti aññamañña-nissayapaccayā hontī 'ti vuttanāyena' eva yojetvā veditabbaṇ. *Vippayuttapaccayā hontī* 'ti arūpajīvitindriyaṇ paṭisandhiviññāṇaṇ ca paṭisandhirūpānaṇ vippayuttapaccayā hontī. Rūpajīvitindriyam pana aññamañña-nissaya-vippayuttapaccayatte na yujjati.¹ Tasmā: *Tayo jīvitasāṅkhārā* 'ti yathālābhavasena vuttaṇ.

Nāmaṇ ca rūpaṇ ca vuttanāyena eva catupaccayatte yojetabbaṇ.

^{a to b} Not in SH and SM.

¹ B -paccayatthēna yujjati.

Cuddasa dhammā 'ti pañcakkhandhā, cattāro mahābhūtā, tayo jīvitasaṅkhārā, nāmañ ca rūpañ cā 'ti evaṇ gaṇanāvasena cuddasa dhammā. Tesañ ca upari aññesañ ca saha-jātādi-paccayabhāvo vuttanayo eva. *Sampayuttapaccayā honti* 'ti puna ekavattthuka-ekārammaṇa-ekuppāda-ekanirodhasaṅkhātena sampayuttabhāvena upakārakā honti. *Pañcindriyāni* 'ti saddhindriyādīni. *Nāmañ cā* 'ti idha vedanādayo tayo khandhā. *Viññāṇaṇ cā* 'ti paṭisandhiviññāṇaṇ. Puna: *Cuddasa dhammā* 'ti cattāro khandhā, pañcindriyāni, tayo hetū, nāmañ ca viññāṇaṇ cā 'ti evaṇ gaṇanāvasena cuddasa dhammā.

Aṭṭhavīsati dhammā 'ti purimā ca cuddasa, ime ca cuddasā 'ti aṭṭhavīsati. Idha rūpassā-pi pavitṭhattā sampayuttapaccayaṇ apānetvā vippayuttapaccayo vutto. Evaṇ paṭisandhikkhaṇe vijjamānassa tassa tassa paccayuppannassa dhammassa taṇ taṇ paccaya-bhedaṇ dassetvā paṭhamāṇ niddiṭṭhe hetū nigametvā dassento *Imesaṇ aṭṭhannāṇ hetūnaṇ paccayā uppatti¹ hoti* 'ti āha.

3. Kammāyūhanakkhaṇe tayo kusalahetū, *nikantikkhaṇe dve* akusalahetū, *paṭisandhikkhaṇe tayo* abyākatahetū 'ti evaṇ aṭṭha hetū. Tattha tayo kusalahetū, dve akusalahetū ca idha paṭisandhikkhaṇe pavattiyā upanissayapaccayā honti. Tayo abyākatahetū yathāyogaṇ hetupaccaya-sahajāta-paccayavasena paccayā honti. Sesa-vāresu 'pi es' eva nayo.

[74] 4. *Arūpāvacarānaṇ* pana rūpābhāvā [75] *Nāmapaccayā² 'pi viññāṇaṇ viññāṇapaccayā* 'pi nāma³ 'ti vuttaṇ. Rūpamissakacuddasako 'pi ca parihīno. Tassa parihīnattā *aṭṭhavīsati dhammā* 'ti vāro ca na labbhati.

5. Idāni vimokkhassa paccayabhūtaṇ tihetukapaṭisandhiṇ dassetvā ten' eva sambandhena duhetuka-paṭisandhivisesaṇ ca dassetukāmo *Gatisampattiyaṇ ṇāṇavippayutte* 'ti ādim āha.

[76] 6. *Kusalakamassa javanakkhaṇe* 'ti atitajātiyā idha paṭisandhijanakassa duhetuka-kusalakamassa vuttanayen' eva javanakkhaṇe. *Dve hetū* 'ti ṇāṇavippayuttattā alobho kusalahetu, adoso kusalahetu. Dve avyākatahetū 'pi alobhādosā yeva. *Cattāri indriyāni* 'ti pañhindriyavajjāni saddhindriyādīni cattāri. *Dvādasa dha-*

¹ Text upapatti. SH reads paccayā n' atthi uppatti...

² Text Nāmarūpa-. (Oversight?).

³ Text nāmarūpan. (Oversight?).

mmā 'ti paññindriyassa amoha hetussa ca parihīnattā¹ dvādasā. Tesaṇ dvinnaṇ yeva parihīnattā¹ chabbisati.

[77] *Channaṇ hetūnaṇ* 'ti dvinnaṇ kusalahetūnaṇ, dvinnaṇ akusalahetūnaṇ, dvinnaṇ vipākahetūnaṇ 'ti evaṇ channaṇ hetūnaṇ. Rūpārūpāvacarā pan' ettha ekantatīhetukattā na gahitā. Sesaṇ paṭhamavāre vuttanayen' eva veditabbaṇ. Imasmiṇ vāre duhetukapaṭisandhiyā duhetukakammass' eva vuttattā tīhetukakammena duhetukapaṭisandhi na hoti 'ti vuttaṇ hoti. Tasmā yaṇ Dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṇ Tipiṭaka-Mahādhammarakkhita-ttheravāde "Tīhetukakammena paṭisandhi tīhetukā 'va hoti, "duhetukāhetukā na hoti." Duhetukakammena duhetukā hoti, tīhetukā na hoti," 'ti vuttaṇ taṇ imāya paḷiyā sameti. Yaṇ pana Tipiṭaka-Ūlanāgattatherassa ca Moravāpivāsi-Mahādattattherassa ca vādesu, "Tīhetukakammena paṭisandhi tīhetukā 'pi hoti, duhetukā 'pi; ahetukā na hoti. Duhetukakammena duhetukā hoti, ahetukā 'pi; tīhetukā na hoti," 'ti vuttaṇ taṇ imāya paḷiyā viruddhaṇ viya dissati. Imissa kathāya hetu-adhikārattā ahetukapaṭisandhi na vuttā 'ti.

Gatikathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[KAMMAKATHĀ-VANṆANĀ]

[78] 1. Idāni tassā hetusampattiyaṇ paccayabhūtaṇ kammaṇ dassentena kathitāya Kammakathāya apubbatthānuvaṇṇanā: tattha *Ahosi kammaṇ ahosi kammavipāko* 'ti ādisu atītabhavesu katassa kammassa atītabhavesu yeva vipakkavipākaṇ gahetvā "ahosi kammaṇ, ahosi kammavipāko" 'ti vuttaṇ. Tass' eva atītassa kammassa ditṭhadhammavedanīyassa upapajjavedanīyassa ca paccayavekallena atītabhavesu yeva avipakkavipākaṇ ca atīte yeva parinibbutassa ca ditṭhadhammavedanīya - upapajjavedanīya² - aparāpariyavedanīyassa kammassa avipakkavipākaṇ ca gahetvā *ahosi kammaṇ nāhosi kammavipāko* 'ti vuttaṇ. Atītass' eva kammassa avipakkavipākassa paccuppannabhava paccayasampattiyaṇ vipaccamānaṇ vipākaṇ gahetvā *ahosi kammaṇ atīhi kammavipāko* 'ti vuttaṇ. Atītass' eva kammassa atikkantavipākakālassa ca paccuppannabhava³ parinibbāyantassa ca

¹ B pahīnattā.

² SM uppajja-.

^{a to b} SH omits.

³ SM bhava.

avipaccamānaṃ vipākaṃ gahetvā *ahosi kammaṃ n' atthi kammavipāko* 'ti vuttaṃ. Atitass' eva kammassa vipākārahassa avipakkavipākassa anāgate bhava paccayasampattiyaṃ vipaccitabbaṃ vipākaṃ gahetvā *ahosi kammaṃ bhavissati kammavipāko* 'ti vuttaṃ. Atitass' eva kammassa atikkantavipākakālassa ca anāgatabhave parinibbāyantassa ca avipākaṃ¹ gahetvā *ahosi kammaṃ na bhavissati kammavipāko* 'ti vuttaṃ. Evaṃ atitakammaṃ atīta-paccuppannā-nāgata-vipākāvipākavasena chadhā dassitaṃ.

Paccuppannabhava katassa diṭṭhadhammavedanīyassa kammassa idh' eva vipaccamānaṃ vipākaṃ gahetvā *atthi kammaṃ atthi kammavipāko* 'ti vuttaṃ. Tass' eva paccuppannassa kammassa paccayavekallena idha avipaccamānaṃ² ca diṭṭheva dhamme parinibbāyantassa idha avipaccamānaṃ ca vipākaṃ gahetvā *atthi kammaṃ n' atthi kammavipāko* 'ti vuttaṃ. Paccuppannass' eva kammassa upapajjavedanīyassa ca aparāpariyāyavedanīyassa ca anāgatabhave vipaccitabbaṃ vipākaṃ gahetvā *atthi kammaṃ bhavissati kammavipāko* 'ti vuttaṃ. Paccuppannass' eva kammassa upapajjavedanīyassa paccayavekallena anāgatabhave avipaccitabbaṃ ca anāgatabhave parinibbāyitabbassa aparāpariyāya-vedanīyassa avipaccitabbaṃ ca vipākaṃ gahetvā *atthi kammaṃ na bhavissati kammavipāko* 'ti vuttaṃ. Evaṃ paccuppannakammaṃ paccuppannānāgata-vipākāvipākavasena catudhā dassitaṃ.

Anāgatabhave³ kātabbassa kammassa anāgatabhave vipaccitabbaṃ vipākaṃ gahetvā *bhavissati kammaṃ bhavissati kammavipāko* 'ti vuttaṃ. Tass' eva anāgatassa kammassa paccayavekallena avipaccitabbaṃ ca anāgatabhave parinibbāyitabbassa avipaccitabbaṃ ca vipākaṃ gahetvā *bhavissati kammaṃ na bhavissati kammavipāko* 'ti vuttaṃ. Evaṃ anāgatakammaṃ anāgata-vipākāvipākavasena dvidhā dassitaṃ. Taṃ sabbaṃ ekato katvā dvādasavidhena kammaṃ dassitaṃ hoti.

Imasmiṃ ṭhāne ṭhatvā tīṇi kammacatukkāni āharitvā vuccanti. Tesu hi vuttesu ayam attho pākātataro bhavissati. Catubbidhaṃ hi kammaṃ: Diṭṭhadhammavedanīyaṃ, Upapajjavedanīyaṃ, Aparāpariyāyavedanīyaṃ, Ahosikammaṃ 'ti. Tesu ekajavanavithiyaṃ sattasu cittesu kusalā vā akusalā vā paṭhamajavanacetanā-diṭṭhadhammavedanīyakammaṃ nāma. Taṃ imasmiṃ yeva attabhāve vipākaṃ deti. Tathā asakkantaṃ pana Ahosi kammaṃ nāhosi kammavipāko, na bhavissati kammavipāko, n' atthi kammavipāko 'ti imassa tikassa

¹ B avipaccitabbavipākaṃ.² SM -mānassa.³ SM Anāgate.

vasena Ahoṣikammaṇṇaṃ nāma hoti. Atthasādhikā pana sattamajavanacetanā upapajjavedanīyakammaṇṇaṃ nāma. Taṇ anantare attabhāve vipākaṇṇaṃ deti. Tathā asakkontaṇṇaṃ vuttanayen' eva Ahoṣikammaṇṇaṃ nāma hoti. Ubhinnaṇṇaṃ antare pana pañca javanacetanā aparapariyāyavedanīyakammaṇṇaṃ nāma. Taṇ anāgate yadā okāsaṇṇaṃ labhati tadā vipākaṇṇaṃ deti. Sati saṅsārappavattiyaṃ Ahoṣikammaṇṇaṃ nāma na hoti.

Aparam 'pi catubbidhaṇṇaṃ kammaṇṇaṃ: yaṇṇaṃ Garukaṇṇaṃ, yaṇṇaṃ Bahulaṇṇaṃ,¹ yad-Asannaṇṇaṃ, Kaṭattā-vā-pana kammaṇṇaṃ 'ti. Tattha kusalaṇṇaṃ vā hoti akusalaṇṇaṃ vā, garukāgarukesu yaṇṇaṃ garukaṇṇaṃ mātughātādikammaṇṇaṃ vā mahaggatakammaṇṇaṃ vā, tad-eva paṭhamāṇṇaṃ vipaccati. Tathā bahulābahulesu 'pi yaṇṇaṃ bahulaṇṇaṃ hoti susīlyaṇṇaṃ vā dussīlyaṇṇaṃ vā, tad-eva paṭhamāṇṇaṃ vipaccati. Yad-āsannaṇṇaṃ nāma maraṇakāle anussaritakammaṇṇaṃ vā katakammaṇṇaṃ vā, yaṇṇaṃ hi āsannamarāṇaṃ anussarituṇṇaṃ sakkoti kātuṇṇaṃ vā, ten' eva upapajjati. Etehi pana tīhi muttaṇṇaṃ na² punappunaṇṇaṃ laddhāsevanaṇṇaṃ Kaṭattā-vā-pana kammaṇṇaṃ nāma hoti. Tesāṇṇaṃ abhāve taṇṇaṃ paṭisandhiṇṇaṃ ākaḍḍhati.

Aparaṇṇaṃ vā catubbidhaṇṇaṃ kammaṇṇaṃ: Janakaṇṇaṃ, Upatthambhakaṇṇaṃ, Upapilakaṇṇaṃ, Upaghātakaṇṇaṃ 'ti. Tattha: Janakaṇṇaṃ nāma kusalam 'pi akusalam 'pi hoti. Paṭisandhiyaṇṇaṃ pavatte 'pi³ rūpārūpavipākaṇṇaṃ janeti. Upatthambhakam pana vipākaṇṇaṃ janetuṇṇaṃ na sakkoti. Aññena kammena dinnāya paṭisandhiyā janite vipāke uppajjanakasukhadukkhaṇṇaṃ upatthambheti, addhānaṇṇaṃ pavatteti. Upapilakaṇṇaṃ aññena kammena dinnāya paṭisandhiyā janite vipāke uppajjanakasukhadukkhaṇṇaṃ pīleti, bādhati, addhānaṇṇaṃ pavattituṇṇaṃ na deti. Upaghātakam pana kusalam 'pi akusalam 'pi samānaṇṇaṃ aññaṇṇaṃ dubbala-kammaṇṇaṃ ghātetvā tassa vipākaṇṇaṃ paṭibāhetvā attano vipākassa okāsaṇṇaṃ karoti. Evaṇṇaṃ pana kammena kate okāse taṇṇaṃ vipākaṇṇaṃ uppannaṇṇaṃ nāma vuccati.

Iti imesaṇṇaṃ dvādasannaṇṇaṃ kammānaṇṇaṃ kammantaraṇṇaṃ ca vipākantaraṇṇaṃ ca buddhānaṇṇaṃ kammavipākāñāṇassa' eva yāthāvasarasato pākaṭaṇṇaṃ hoti, asādhāraṇaṇṇaṃ sāvakehi. Vipassakena pana kammantaraṇṇaṃ ca vipākantaraṇṇaṃ ca ekadesato jānitabbaṇṇaṃ. Tasmā ayaṇṇaṃ mukhamattadassanena kammaviseso pakāsito 'ti. Evaṇṇaṃ suddhikakammavasena paṭhamavāraṇṇaṃ vatvā tad-eva kammaṇṇaṃ dvidhā vibhajitvā kusalākusalādi-yugalavasena dasahi pariyāyehi apare dasa vārā vuttā. Tattha ārogyaṭṭhena *kusalaṇṇaṃ*, anārogyaṭṭhena *akusalaṇṇaṃ*. Idaṇṇaṃ dukaṇṇaṃ jāti-vasena vuttaṇṇaṃ.

¹ SH yaggarukaṇṇaṃ, yabbahulaṇṇaṃ.² SH, SM omīti na.³ SH v.l. pavatteti.

[79] 2. Akusalam eva rogādidosasaṅgyogena¹ *sāvajjaṇ*. Kusalaṇ tadabhāvena *anavajjaṇ*. Akusalaṇ aparisuddhattā kaṇhābhijātihetuttā vā *kaṇhaṇ*. Kusalaṇ parisuddhattā sukkābhijātihetuttā vā *sukkaṇ*. Kusalaṇ sukhavuddhimattā² *sukkhudrayaṇ*.² Akusalaṇ dukkhavuddhimattā³ *dukkhudrayaṇ*.⁴ Kusalaṇ sukhaphalavattā *sukhavipākaṇ*. Akusalaṇ dukkhaphalavattā *dukkhavipākaṇ* 'ti evaṇ etesaṇ nānākāro veditabbo 'ti.

Kammakathā-vanṇanā Niṭṭhitā.

[VIPALLĀSAKATHĀ-VANṆANĀ]

[80] 1. Idāni tassa kammaṣṣa paccayabhūte vipallāse dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya (A. iv, 49) Vipallāsakathāya apubbathānuvanṇanā: Suttante tāva saññāvipallāsā 'ti saññāya vipallāsabhāvā; viparitasaññā 'ti attho. Sesadvayesu 'pi es' eva nayo. Cittakiccassa dubbalatṭhāne diṭṭhivirahitāya akusalasaññāya sakakiccassa balavakāle *saññāvipallāso*. Diṭṭhivirahitass' eva akusalacittassa sakakiccassa balavakāle *cittavipallāso*. Diṭṭhisampayutte citte *diṭṭhivipallāso*. Tasmā sabbadubbalo saññāvipallāso. Tato balavataro cittavipallāso. Sabbabalavataro diṭṭhivipallāso. Ajāta-buddhidārakassa kahāpaṇadassanaṇ viya hi saññā ārammaṇassa upatṭhānākāramattagahaṇato. Gāmikapurisassa kahāpaṇadassanaṇ viya cittaṇ lakkaṇapaṭivedhassā-pi sampāpaṇato. Kammārassa mahāsaṇḍāsena ayogahaṇaṇ viya diṭṭhi abhinivissa parāmasanaṇto. *Anicce niccan 'ti saññāvipallāso* 'ti anicce vatthusmiṇ "Niccaṇ idan" 'ti evaṇ gahetvā uppajjanakasaññā saññāvipallāso. Imina nayena sabbapadesu attho veditabbo.

2. *Na-saññāvipallāso, na-cittavipallāso na-diṭṭhivipallāso* 'ti catūsu vatthūsu dvādasanaṇ vipallāsagāhānaṇ abhāvā yāthāvagahaṇaṇ vuttaṇ.

Gāthāsu: *Anattani ca attā* 'ti anattani attā 'ti evaṇ saññino 'ti attho. *Micchādiṭṭhihatā*⁵ 'ti na kevalaṇ saññino 'va, saññāya viya uppajjamānāya micchādiṭṭhiyā 'pi hatā.⁶ *Khittacittā* 'ti saññādiṭṭhihi

¹ B -sampayogena.

² B, SH *v.l.*, SM -buddhimattā.

³ B -gatā.

⁴ SM sukhindriyaṇ.

⁵ SM dukkhindriyaṇ.

⁶ B -diṭṭhiyā gahaṇatā.

viya uppajjamānena khittena vibbhantena cittena samannāgatā. *Visaṇṇino* 'ti desanāmettam etaṇ. Viparīta-saññācittaditṭhino 'ti attho. (Athavā saññāpubbaṅgamattā ditṭhiyā paṭhamāṇ catūhi padehi saññāvipallāso vutto. Tato micchādītṭhihatā¹ 'ti ditṭhivipallāso, Khittacittā 'ti cittavipallāso. *Visaṇṇino* 'ti tīhi vipallāsagahehi pakatisaññāvirahitā mohaṇ gatā,

Mucchito visavegena

Visaṇṇi samapajjathā²

'ti ettha viya.)

[81] *Te yogayuttā Mārassā* 'ti te janā sattā Mārassa yoge yuttā nāma honti. *Ayogakkhemagāmino*³ 'ti catūhi yogehi itīhi khemaṇ nibbāṇaṇ appattā. *Sattā gacchanti saṅsāraṇ* 'ti te yeva puggalā saṅsāraṇ saṅsaranti. Kasmā? *Jātimaraṇagāmino* hi te, tasmā saṅsāranti 'ti attho. Buddhā 'ti catusaccabuddhā sabbaññuno. Kālatṭa-yasādhāraṇavasena bahuvacaṇaṇ. *Lokasmin* 'ti okāsaloke. *Pabbhaṅkarā* 'ti lokassa paññālokaṅkarā. *Imaṇ dhammaṇ pakāsentī* 'ti vipallāsappahāṇaṇ dhammaṇ jotenti. *Dukkūpasamaṇagāminan* 'ti dukkhavūpasamaṇ nibbāṇaṇ gacchantāṇ. *Tesaṇ sutvānā* 'ti tesaṇ buddhāṇaṇ dhammaṇ sutvāna. *Sappaṇṇā* 'ti bhabbabbhūtā paññāvanto. *Sacittaṇ paccaladdhun* 'ti vipallāsavajjitaṇ sakacittaṇ paṭilabbhitvā. Paṭi-aladdhā⁴ 'ti padacchedo; athavā paṭilabbhiṇsu, paṭi-aladdhun 'ti padacchedo. *Aniccataṇ*⁵ *dakkhun* 'ti aniccavaseṇ' eva addasaṇsu. *Anattani anattā* 'ti attāṇaṇ anattā 'ti addakkhuṇ. Athavā anattani vatthusmiṇ attā n' atthi 'ti addakkhuṇ. *Sammā-ditṭhisamādānā* 'ti gahitasammādassanā. *Sabbadukkhaṇ upaccagun* 'ti sakalaṇ vaṭṭadukkhaṇ samatikkantā.

Pahīṇāpahīṇapucchāya: *Ditṭhisampannassā* 'ti sotāpannassa. *Dukkhe sukhaṇ* 'ti saññā uppajjati, *cittaṇ uppajjati* 'ti mohakālussiyassa appahīṇattā saññāmettaṇ vā cittaṇmettaṇ vā uppajjati. Anāgāmissā-pi uppajjati, kiṇ pana sotāpannassa? Ime dve arahato yeva pahīṇā. *Asubhe subhaṇ* 'ti saññā uppajjati, *cittaṇ uppajjati* 'ti sakadāgāmissa 'pi uppajjati, kiṇ pana sotāpannassa? Ime dve anāgāmissa pahīṇā 'ti Atṭhakathāyaṇ vuttaṇ. Tasmā idaṇ dvayaṇ sotāpanna-sakadāgāmino sandhāya vuttan 'ti veditabbaṇ. Anāgāmino kāmarāgassa pahīṇattā Asubhe subhaṇ 'ti saññācittavipallāsānaṇ ca pahāṇaṇ vuttan 'ti veditabbaṇ.

¹ B -gatā.

² B Visaṇṇitam āpajjati.

³ SH -kkhemino.

⁴ B, SH v.l. paṭi-aladdhun.

⁵ Text Aniccato.

Dvīsu vatthūsū 'ti ādīhi padehi pahīṇāpahīṇe nigametvā dasseti. Tattha: Anicce niccaṇ 'ti, anattani attā 'ti imesu dvīsu vatthūsū cha vipallāsā pahīṇā. Dukkhe sukhan 'ti, Asubhe subhan 'ti imesu dvīsu vatthūsū dve diṭṭhi-vipallāsā pahīṇā. (Kesuci potthakesu “Dve” 'ti paṭhamañj likhitaṇ, pacchā “Chā” 'ti.) Catūsu vatthūsū 'ti cattāri ekato katvā vuttaṇ. Atthā 'ti dvīsu cha, dvīsu dve 'ti atṭha. Cattāro 'ti dukkhāsubhavadatthūsū ekekasmīṇ dve dve saññācittavipallāsā 'ti cattāro. (Kesuci potthakesu “Cha dvīsu” 'ti vuttaṭṭhānesu 'pi evam eva likhitaṇ 'ti.)

Vipallāsakathā-vaṇṇanā Nīṭṭhitā.

[MAGGAKATHĀ-VANṆANĀ]

[82] 1. Idāni tesañ tiṇṇañ vipallāsānaṇ pahāṇākāraṇ ariyamaggaṇ dassentena kathitāya Maggakathāya apubbattāhānuvaṇṇanā. Tattha: Maggo 'ti kenatṭhena maggo? 'ti yo Buddhasāsane Maggo 'ti vuccati, so ken' atṭhena maggo nāma hoti 'ti attho. Micchādīṭṭhiyā pahāṇāyā 'ti ādīsu dasasu pariyāyesu paṭhamo paṭhamo tassa tassa maggaṇgassa ujuvipaccanīkavasena vutto. Maggo c' eva hetu cā 'ti tassa tassa kiccassa karaṇāya paṭipadatṭhena Maggo, sampāpakatṭhena Hetu. Tena maggassa paṭipadatṭho sampāpakatṭho ca vutto hoti. “Ayaṇ maggo ayaṇ paṭipadā” 'ti ādīsu hi paṭipadā maggo. “Maggassa niyyānatṭho gahetabbo” 'ti ādīsu sampāpako hetu. Evaṇ dvīhi dvīhi padehi “Maggo 'ti ken' atṭhena maggo?” 'ti pucchāya vissajjanaṇ kataṇ hoti. Sahajātānaṇ dhammānaṇ upatthambhanāyā 'ti attanā saha jātānaṇ arūpadhammānaṇ sahajāta-aññaṇa-nissaya-paccayādhābhāvena upatthambhanabhāvāya. Kilesānaṇ pariyādānāyā 'ti tantam-maggavajjhānaṇ vuttāvasesakilesānaṇ khepanāya. Paṭivedhādivisodhanāyā 'ti ettha yasmā, “Ko c' ādi kusalānaṇ dhammānaṇ? Silāṇ ca suvisuddhaṇ diṭṭhi ca ujukā” (S. v. 143) 'ti vacanato silāṇ ca diṭṭhi ca saccapaṭivedhassa ādi. So ca ādimaggakkhaṇe visujjhati. Tasmā paṭivedhādivisodhanāyā 'ti vuttaṇ. Cīttassa adhiṭṭhānāyā 'ti sampayuttacīttassa sakakicce paṭiṭṭhāpanāya. Cīttassa vodānāyā 'ti cīttassa parisuddhabhāvāya. Visesādhigamāyā 'ti loki-yato visesapaṭilābhāya. Uttari-paṭivedhāyā 'ti loki-yato uttaripaṭi-vijjhanatthāya. [83] Saccābhisamayāyā 'ti catunnaṇ saccānaṇ ekābhisamayāya kiccanipphattivasena ekapaṭivedhāya. Nirodhe paṭiṭṭhāpanāyā 'ti cīttassa vā puggalassa vā nibbāṇe paṭiṭṭhāpanatthāya.

2. *Sakadāgāmimagga*-kkhaṇādisu aṭṭha maggaṅgāni ekato katvā taṇ-taṇ-maggavajjhakilesappahānaṇ vuttaṇ. Evaṇ vacane kāraṇaṇ hetṭhā vuttam eva. Yasmā uparūparimaggenā-pi suṭṭhu ādiviso-dhanā suṭṭhu cittavodānaṇ ca hoti, tasmā tāni 'pi padāni vuttāni.

[84] 3. *Dassanamaggo* 'ti ādihi yāva pariyosānā tassa dhammassa lakkhaṇavasena maggaṭṭho vutto. Tāni sabbāni 'pi padāni Abhi-ññeyyaniddese vuttatthaṇ' eva. Evam ettha yathāsambhavaṇ loki-yalokuttaro maggo niddiṭṭho. "Hetuṭṭhena maggo niddiṭṭho.^b Nipariyāyamaggattā c' assa puna Maggo 'ti na vuttaṇ. [85] *Ādhipateyyaṭṭhena indriyā* 'ti ādini ca indriyādinaṇ atthavasena.¹ *Saccānī* 'ti c' ettha saccañānāni. Sabbe 'pi te dhammā nibbāṇassa paṭipadaṭṭhena maggo. Ante vuttaṇ *nibbāṇaṇ* pana saṇsāradukkābhībhūtehi dukkhanissaraṇatthikehi sappurisehi maggiyati 'ti maggo 'ti vuttan 'ti veditabban 'ti.

Maggakathā-vanṇanā Nīṭṭhitā.

[MAṆDAPEYYAKATHĀ-VANṆANĀ]

[86] 1. Idāni tassa maggassa maṇḍapeyyattaṇ dassentena kathitāya Bhagavato vacanekadesapubbaṅgamāya Maṇḍapeyyakathāya apubbathānuvanṇanā, tattha: *Maṇḍapeyyan* 'ti yathāsampannaṇ nimmalaṇ vippasannaṇ sappi Sappimaṇḍo 'ti vuccati, evaṇ vippasannaṭṭhena Maṇḍo, pātabbatṭhena Peyyaṇ, yaṇ hi pivitvā antaravīthiyaṇ patitā visaññino attano sātākādinam 'pi assāmikā honti, taṇ pasannam 'pi na pātabbaṇ. Mayham pana idaṇ sikkhāttayasāṅgahitaṇ sāsana-brahmacariyaṇ sampannattā, nimmalattā, vippasannattā Maṇḍaṇ ca hitasukhāvahattā Peyyaṇ cā 'ti Maṇḍapeyyan 'ti dipeti. Maṇḍo peyyo etthā 'ti Maṇḍapeyyo. Kin taṇ? Sāsana-brahmacariyaṇ.

Kasmā sikkhāttayaṇ brahmacariyaṇ nāma ?

Uttamaṭṭhena nibbāṇaṇ Brahmaṇ nāma. Sikkhāttayaṇ nibbāṇa-ṭṭhāya pavattanato brahmatthāya cariyā 'ti Brahmacariyaṇ 'ti vuccati. Sāsana-brahmacariyaṇ 'ti taṇ yeva.

^{a to b} B Hetuṭṭhena maggo 'ti ca aṭṭhaṅgiko maggo niddiṭṭho.

¹ After atthavasena B adds vuttāni, na maggaṭṭhavasena.

Satthā sammukhībhūto 'ti idam ettha kāraṇavacanāṇ. Yasmā pana Satthā sammukhībhūto, tasmā viriyapayogaṇ katvā pivath' etaṇ maṇḍaṇ! Bāhirakaṇ hi bhesajjamaṇḍaṇ vejjassa asammukhā pivantānaṇ pamāṇaṇ¹ vā uggamana-niggamanaṇ vā na jānāmā 'ti āsaṅkā hoti. Vejjassa sammukhā pana, Vejjo jānissatī 'ti nīrāsaṅkā pivanti. Evam eva amhākaṇ ca dhammassāmi Satthā sammukhībhūto 'ti viriyaṇ katvā pivathā 'ti maṇḍapāne sanniyojeti. Diṭṭhadhammika-samparāyikaparamatthehi yathārahaṇ anusāsati 'ti Satthā. "Api ca Satthā bhagavā satthavāho" 'ti ādinā Niddesanaṇena (Nd¹ 446) 'p' ettha attho veditabbo. Sandissamāno mukho bhūto 'ti Sammukhībhūto.

Maṇḍapeyyaniddese Tidhattamaṇḍo² 'ti: Tidhābhāvo tidhattaṇ. Tidhattena maṇḍo Tidhattamaṇḍo. Tividhena maṇḍo 'ti attho. *Satthari sammukhībhūte* 'ti idaṇ sabbākāraparipuṇṇa-maṇḍattayada-ssanattahaṇ vuttaṇ. Parinibbute 'pi pana satthari ekadesena maṇḍattayaṇ pavattati yeva. Ten' eva c' assa niddese "Satthari sammukhībhūte" 'ti avatvā *Katamo desanāmaṇḍo*? 'ti ādi vuttan 'ti veditabbaṇ. *Desanāmaṇḍo* 'ti dhammadesanā eva maṇḍo. *Paṭiggahamaṇḍo* 'ti desanāpaṭiggāhako eva maṇḍo. *Brahmacariyamaṇḍo* 'ti maggabrahmacariyaṇ eva maṇḍo. *Ācikkhanā* 'ti desetabbānaṇ saccādināṇ imāni nāmāni 'ti nāmaṇasena kathanā. *Desanā* 'ti dassanā. *Paññāpanā* 'ti jānāpanā, ñāṇamukhe ṭhapanā vā. Āsanaṇ ṭhapento hi "Āsanaṇ paññāpeti" 'ti vuccati. *Paṭṭhapanā* 'ti paññāpanā; pavattanā 'ti attho; ñāṇamukhe ṭhapanā vā. *Vivaraṇā* 'ti vivatakaranaṇ; vivaritvā dassanā 'ti attho. *Vibhajanā* 'ti vibhāgākiriya; Vibhāgato dassanā 'ti attho. *Uttānīkamman* 'ti pākataḥbhāva-karaṇaṇ.

(Athavā Ācikkhanā 'ti desanādināṇ channaṇ padānaṇ mūlapadaṇ. Desanādinī cha padāni tassa atthavivaraṇattahaṇ³ vuttāni. Tattha: Desanā 'ti ugghaṭitaññūnaṇ vasena saṅkhepato paṭhamaṇ uddesaṇasena desanā.⁴ Ugghaṭitaññū hi saṅkhepato vuttaṇ paṭhamaṇ vuttañ ca paṭivijjhanti. *Paññāpanā* 'ti vipaṇcitaññūnaṇ vasena tesāṇ cittatosanena buddhinisāṇena⁵ ca paṭhamaṇ saṅkhittassa vitthārato niddesavasena paññāpanā. *Paṭṭhapanā* 'ti tesāṇ yeva niddiṭṭhassa niddesassa paṭiniddesavasena vitthāra-karaṇena paññāpanā. *Vivaraṇā* 'ti niddiṭṭhassā-pi punappunaṇ vacanena vitthāraṇā.⁶

¹ B vamaṇaṇ.

³ SH vivaraṇattahaṇ.

⁵ B buddhānaṇ sāsane.

² Text Tividho maṇḍo.

⁴ B kathanā.

⁶ SH, SM vivaraṇā.

Vibhajānā 'ti punappunaṇ vuttassā-pi vibhāgakaraneṇa vibhajānā. *Uttānikamman* 'ti vivatassa vitthārakaravacanena vibhattassa ca nidassanavacanena uttānikaraṇaṇ. Ayaṇ desanā neyyānam 'pi paṭivedhāya hoti. *Ye vā pan' aññe 'pi kecī* 'ti Piyaṅkara-mātādikā vini-pātikā gahitā. *Viññātāro* 'ti paṭivedhavasena lokuttaradhammaṇ viññātāro. Ete hi bhikkhu-ādayo paṭivedhavasena dhammaḍḍesaṇaṇ paṭiggaṇhanti 'ti paṭiggahino. *Ayam evā* 'ti ādini paṭhama-ñāṇa-niddese vuttatthāni. Ariyamaggo nibbāṇena saṅsandanato brahma-tthāya cariyā 'ti *brahmacariyaṇ* 'ti vuccati.

2. Idāni *adhimokkhamāṇo* 'ti ādhi tasmiṇ maggakkhaṇe vijjama-nāni indriya-bala-bojjaṇa-maggaṅgāni Maṇḍapeyyavidhāne yojetvā dasseti. Tattha: Adhimokkhamāṇo 'ti adhimokkha-saṅkhāto ma-ṇḍo. *Kasaṭo* 'ti pasādavirahito adhimokkhamāṇo. Chaddetvā 'ti samucchadavasena pahāya. *Saddhindriyassa* [87] *adhimokkhamāṇaṇ pivatī* 'ti *maṇḍapeyyaṇ* 'ti saddhindriyato adhimokkhamāṇassa anaññatte 'pi sati aññaṇ viya katvā vohāravasena vuccati. Yathā loke nisadapotako nisadapotakasariṇassa anaññatte 'pi sati "Nisada-potassa sariraṇ" 'ti vuccati; yathā ca pāliyaṇ "Phusitattaṇ" 'ti ādisu dhammato anañño 'pi bhāvo añño viya vutto; yathā ca Atthakathāyaṇ "Phusanalakkaṇa phasso" 'ti ādisu dhammato anaññaṇ 'pi lakkhaṇaṇ aññaṇ viya vuttaṇ; evaṇ idan 'ti veditabbaṇ. Pivatī 'ti c' ettha taṇsamaṅgī puggalo 'ti vuttaṇ hoti. Taṇsamaṅgī puggalo taṇ maṇḍaṇ pivatī 'ti katvā tena puggalena so maṇḍo pātābato Maṇḍapeyyaṇ nāma hoti 'ti vuttaṇ hoti. Maṇḍapeyyo 'ti ca vattābbe Maṇḍapeyyaṇ 'ti liṅgavipallāso kato. Sesānam 'pi iminā nayena attho veditabbo. Apubbesu pana *parilāho* 'ti pīṇanalakkaṇāya pītiya paṭipakkho kilesasantāpo. [88] *Duṭṭhullaṇ* 'ti upasamapaṭipakkho kilesavasena olārikabhāvo asantabhāvo.¹ *Appaṭisaṅkhā* 'ti paṭisa-ṅkhānapaṭipakkho kilesavasena asama-vāhitabhāvo.

3. Puna aññena pariyaṇena maṇḍapeyyavidhiṇ niddisitukāmo *Atthi maṇḍo* 'ti ādim āha. Tattha: *Tatthā* 'ti tasmiṇ saddhindriye. Attharaso 'ti ādisu saddhindriyassa adhimuccanaṇ attho, saddhindriyaṇ dhammo. Tad-eva nānākilesehi vimuttattā Vimutti. Tassa atthassa sampatti *attharaso*; tassa dhammassa sampatti *dhammaraso*. Tassā vimuttiyā sampatti *vimuttiraso*. (Athavā atthapaṭilābharati attharaso; dhammapaṭilābharati dhammaraso; vimuttiapaṭilābharati vimuttiraso. Rati 'ti ca taṇsampaṇyuttā tadārammaṇā vā pīti. Iminā nayena sesapadesu 'pi attho veditabbo.) Imasmiṇ pariyaṇe

¹ B asantāpo.

maṇḍassa peyyaṇ Maṇḍapeyyaṇ 'ti attho vutto hoti. [89] Evaṇ indriyādi-bodhipakkhiyadhammapaṭipāṭiyā indriya - bala - bojjhaṅga-maggaṅgānaṇ vasena maṇḍapeyyaṇ dassetvā puna ante t̥hitaṇ brahmacariyamaṇḍaṇ dassento maggassa padhānattā¹ maggaṇ pubbaṅgamaṇ katvā uppaṭipāṭivasena maggaṅga-bojjhaṅga-bala-indriyāni dassesi.

[90-91] 4. *Ādhīpateyyat̥thēna indriyā² maṇḍo* 'ti ādayo yathāyogaṇ lokiya-lokuttarā maṇḍa. Taṇ heṭṭhā vuttanayena veditabbaṇ. *Ta-t̥hat̥thēna³ saccā³ maṇḍo³* 'ti ettha pana dukkhasamudayaṇaṇ maṇḍa-ttābhāvā Mahāhat̥thipadasutte (M. i. 185) viya saccañāṇāni Saccā 'ti vuttan 'ti veditabban 'ti.

Saddhammappakāsiniyā Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya
Maṇḍapeyyakathā-vañṇanā Niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca Mahāvagga-vañṇanā 'ti.

[YUGANANDHAKATHĀ-VANṆANĀ]

[92] 1. Idāni maṇḍapeyyagūṇassa ariyamaggassa yuganandhagūṇaṇ dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya Yuganandhakathāya apubbat̥thānuvaṇṇanā: Yasmā pana Dhammasenāpati Dhammarāje dharamāne yeva Dhammarājassa parinibbāṇasaṇvacchare parinibbuto, tasmā Dhammarāje dharamāne yeva Dhammabhaṇḍāgārikaṇa desitaṇ imaṇ suttantaṇ tass' eva sammukhā sutvā *Evaṇ me sutan* 'ti ādim āhā 'ti veditabbaṇ. Tattha: *Āyasmā* 'ti piyavacanaṇ guru-vacanaṇ sagārava-sappatissavacanaṇ; āyumaṇ 'ti attho. *Ānando* 'ti tassa therassa nāmaṇ. So hi jāyamāno yeva ca kule ānandaṇ bhusaṇ tuṭṭhiṇ akāsi. Tasmā 'ssa Ānando 'ti nāmaṇ katan 'ti veditabbaṇ. *Kosambiyaṇ* 'ti evaṇnāmake nagare. Tassa hi nagarassa ārāma-pokkharāṇi-ādīsu tesu tesu t̥hānesu kosambarukkāhā ussannā ahesuṇ, tasmā taṇ Kosambi 'ti saṅkhaṇ agamāsi. Kusambassa isino assa-mato avidūre māpitattā 'ti eke. *Ghositārāme* 'ti Ghositaset̥ṭṭhinā kārite ārāme.

Kosambiyaṇ hi tayo seṭṭhino ahesuṇ: Ghositaset̥ṭṭhi, Kukkuṭaset̥ṭṭhi, Pāvārikaset̥ṭṭhi 'ti. Te tayo 'pi loke Buddho uppanno 'ti sutvā pañcahi pañcahi sakaṭasatehi dānūpakaraṇāni gahāpetvā Sāvatt̥hiṇ

¹ B pajānanattā.

² Text -yaṇ; SH -ya-.

³ Not in Text.

gantvā Jetavanasaṃīpe khandhāvāraṇ bandhitvā Satthu santikaṇ gantvā vanditvā paṭisanthāraṇ katvā nisinnā. Satthu dhammade-sanaṇ sutvā sotāpattiphale paṭiṭṭhahitvā Satthāraṇ nimantetvā Buddhamukhassa bhikkhusaṅghassa aḍḍhamāsamattaṇ mahādānaṇ datvā Bhagavato pādamūle nipajjitvā sakajanapadagamanatthaṇ Bhagavantaṇ yācitvā, “Suññāgāre kho gahapatayo tathāgatā abhi-ramanti” ’ti Bhagavatā vutte, “Dinnā no Bhagavatā paṭiññā” ’ti ñatvā ati viya tuṭṭhā Dasabalaṇ vanditvā nikkhantā antarāmagge yojane yojane Bhagavato nivāsattaṇ vihāraṇ karonto¹ anupubbena Kosambiṇ patvā attano attano ārāme mahantaṇ dhanapariccāgaṇ katvā Bhagavato vihare kārapayaṇsu. Tattha Ghositasetṭhinā kārito Ghositārāmo nāma ahosi. Kukkuṭasetṭhinā kārito Kukkuṭārāmo nāma. Pāvārikasetṭhinā ambavane kārito Pāvārikambavanaṇ nāma. Taṇ sandhāya vuttaṇ, “Ghositasetṭhinā kārite ārāme” ’ti.

Avuso bhikkhave ’ti ettha Buddhā bhagavanto sāvake ālapantā Bhikkhave ’ti ālapanti. Sāvakā pana buddhehi sadisā mā homā ’ti Āvuso ’ti paṭhamaṇ vatvā pacchā Bhikkhavo ’ti vadanti. Buddhehi ca ālapite² bhikkhusaṅgho Bhadante ’ti paṭivacanaṇ deti. Sāvakehi ālapite³ *Avuso* ’ti. *Yo hi koci* ’ti aniyāmayacanaṇ; etena tādisānaṇ sabbabhikkhūnaṇ pariyādānaṇ. *Mama santike* ’ti mama saṃīpe. *Arahattappattaṇ* ’ti attanā arahattassa pattaṇ. Napaṇsakabhāve siddhavacanaṇ.³ (Arahattaṇ pattaṇ ’ti vā padacchedo. Attanā pattaṇ arahattaṇ ’ti attho. Arahattappattaṇ attānaṇ ’ti vā pāṭha-seso.) *Catūhi maggehi* ’ti upari vuccamānehi catūhi paṭipadāmaggehi, na ariyamaggehi, “Catūhi maggehi⁴” ’ti visuṇ ca vuttattā. Kassaci arahato paṭhamassa ariyamaggassa dhammuddhaccapubbaṅgamo maggo, ekassa ariyamaggassa samathapubbaṅgamo, ekassa vipassanāpubbaṅgamo, ekassa yuganandhapubbaṅgamo ’ti evaṇ cattāro ’pi paṭipadā maggā hontī ’ti veditabbaṇ.

Etesaṇ vā aññatarenā ’ti etesaṇ catunnaṇ paṭipadānaṇ maggānaṇ ekena vā paṭipadāmaggena. Arahattapattaṇ byākaroṭī ’ti attho.

Sukkhavipassakassa hi arahato dhammuddhaccapubbaṅgamaṇ sotāpattimaggaṇ patvā sesamaggattayam ’pi suddhavipassanāhi yeva pattassa arahattappatti dhammuddhacca-pubbaṅgamamaggā hoti, dhammuddhaccaviggahaṇ patvā vā, appatvā vā, samathapubbaṅga-mādīnaṇ tiṇṇaṇ paṭipadānaṇ maggānaṇ ekekassa vasena pattacatu-

¹ B kārentā; SM kārento.

² B siddhaṇ va naṇ.

³ B -to.

⁴ B dhammehi.

maggassa arahato arahattappatti itara-ekkamagge pubbaṅgamā hoti, tasmā āha,¹ “Etesaṇ vā aññatarenā” ’ti.

Samathapubbaṅgamaṇ vipassanaṇ bhāveti ’ti samathaṇ pubbaṅgamaṇ purecārikaṇ katvā vipassanaṇ bhāveti. Paṭhamāṇ samādhin uppādetvā pacchā vipassanaṇ bhāveti ’ti attho. *Maggo sañjāyati* ’ti paṭhamo lokuttaramaggo nibbattati. *So taṇ maggan* ’ti ādisu ekacittakkhaṇikassa maggassa āsevanādinī nāma n’ atthi, dutiyamaggādayo pana uppādentō tam eva maggaṇ āsevatī bhāveti bahulīkaroti ’ti vuccati. *Sanjyojanā pahīyanti, anusayā byanti-honti* ’ti yāva arahattamaggā kameṇa sabbe saṇjyojanā pahīyanti, anusayā byanti-honti. Anusayā byanti-honti ’ti ca puna anuppattiyā vigatā² honti ’ti attho.

Puna ca paran ’ti puna ca aparaṇ kāraṇaṇ. *Vipassanāpubbaṅgamaṇ samathaṇ bhāveti* ’ti vipassanaṇ pubbaṅgamaṇ purecārikaṇ katvā samathaṇ bhāveti. Paṭhamāṇ vipassanaṇ uppādetvā pacchā samādhin bhāveti ’ti attho.

Yuganandhaṇ bhāveti ’ti yuganandhaṇ katvā bhāveti. Ettha ten’ eva cittena samāpattiṇ samāpajjitvā ten’ eva saṅkhāre sammasitūṇ na sakkā; ayam pana yāvatā samāpattiyo samāpajjati tāvatā saṅkhāre sammasati. Yāvatā saṅkhāre sammasati, tāvatā samāpattiyo samāpajjati. Kathaṇ? Paṭhamāṇ jhānaṇ samāpajjati, tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasati; saṅkhāre sammasitvā dutiyaṇ jhānaṇ samāpajjati, tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasati; saṅkhāre sammasitvā tatiyaṇ jhānaṇ ... pe ... nevasaññā-nāsaññāyatana-samāpattiṇ samāpajjati. Tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasati. Evaṇ samathavipassanaṇ yuganandhaṇ bhāveti nāma.

[93] *Dhammuddhaccaviggahītaṇ mānaṇaṇ hoti* ’ti ettha mandapaññānaṇ vipassakānaṇ upakkilesavatthuttā vipassanūpakkilesa-saññitesu obhāsādisu dasasu dhammesu bhantatāvasena uddhaccasahagata-cittupattiyā vikkhepa-saṅkhātaṇ uddhaccaṇ Dhammuddhaccaṇ; tena dhammuddhaccena viggahītaṇ virūpagahītaṇ virodham āpādiṭaṇ mānaṇaṇ cittaṇ Dhammuddhaccaviggahītaṇ mānaṇaṇ hoti; tena vā dhammuddhaccena kāraṇabhūtena tammūlaka-taṇhāmānādiṭṭhupattiyā viggahītaṇ mānaṇaṇ hoti. (Dhammuddhaccaviggahīta-mānaṇaṇ ’ti vā pāṭho hoti.) *So āvuso samayo* ’ti iminā maggāmagga-vavatthānena taṇ dhammuddhaccaṇ paṭibāhitvā puna vipassanāvīthiṇ paṭipannakālaṇ³ dasseti. *Yaṇ taṇ cittaṇ* ’ti yasmiṇ samaye taṇ vipassanāvīthiṇ okkamitvā pavattaṇ cittaṇ. *Ajjhattam eva santiṭṭhati*

¹ SH, SM omīti.² SH, SM vigatantā.³ B puna vithipattipannakālaṇ.

'ti vipassanāvithiṇ paṇṇāsitvā tasmiṇ samaye Gocarajjhata-saṅkhāte ārammaṇe santiṭṭhati patiṭṭhati. *Sammisīdati* 'ti tatth' eva pavattivasena sammā nisīdati. *Ekodi hoti* 'ti ekaggaṇ hoti. *Samādhīyati* 'ti sammā ādhiyati suṭṭhu ṭhitaṇ hoti 'ti.

Ayaṇ suttanta-vaṇṇanā.*

2. Tassa suttantassa niddesakathāya *tattha jāte dhamme* 'ti tasmiṇ samādhismiṇ jāte cittaetasike dhamme. *Aniccato anupassanattthenā* 'ti ādinā vipassanāya bhedaṇ dasseti. *Sammādiṭṭhi-maggo* 'ti sammādiṭṭhi-saṅkhāto maggo. Aṭṭhasu maggaṅgesu ekeko 'pi hi Maggo 'ti vuccati. *Āsevatī* 'ti sotāpattimaggavasena. *Bhāvetī* 'ti sakadāgāmi-magguppādanena. Bahulikarotī 'ti anāgāmi-arahatta-magguppādanena.

[94] Imesaṇ tiṇṇaṇ avatthābhede 'pi sati āvajjanādīnaṇ¹ sādharānattā sadisam eva vissajjanaṇ kataṇ.

[95] 3. Ālokasaññā-paṭinissaggānupassanānaṇ antarā peyyāle avikkhepādīni ca jhāna-samāpatti-kasiṇā-nussati-asubhā ca dīghaṇ-assāsādīni ca Ānantarikasamādhīnāna-niddese (*Vol. I, pp. 310-312*) niddiṭṭhattā saṅkhiṭṭāni. Tattha ca: Avikkhepavasenā 'ti pubba-bhāgāvikkhepavasena gahetabbaṇ. Aniccānupassī assāsavasenā 'ti ādike suddhavipassanāvasena vuttacatukke pana taruṇavipassanākāle vipassanāsampayutta-samādhipubbaṅgamā balavavipassanā vedita-bbā. Vipassanāpubbaṅgamavāre paṭhamāṇ Aniccato 'ti ādinā ārammaṇaṇ aniyametvā vipassanā vuttā, pacchā Rūpaṇ aniccato 'ti ādinā ārammaṇaṇ niyametvā vuttā. *Tattha jātānaṇ* 'ti tassā vipassanāya jātānaṇ cittaetasikānaṇ dhammānaṇ.

[96] 4. *Vossaggārammaṇatā*¹ 'ti ettha vossaggo² nibbānaṇ. Nibbānaṇ hi saṅkhatavossaggato pariccāgato Vossaggo 'ti vutto, vipassanā ca taṇsāmpayuttadhammā ca nibbānaninnatāya ajjhāsayaavasena nibbāne patiṭṭhitattā nibbānapatiṭṭhā nibbānārammaṇā. Patiṭṭhā 'pi hi ālambiyatī 'ti ārammaṇaṇ nāma hoti. Nibbāne patiṭṭhatthen' eva nibbānārammaṇā. Aññattha paṭiyam 'pi hi "Patiṭṭhā ārammaṇaṇ" 'ti vuccati, yath' āha: "Seyyathā 'pi āvuso nālāgāraṇ vā tiṇāgāraṇ vā sukkhaṇ kolāpaṇ terovassikaṇ puratthimāya ce 'pi disāya puriso ādittāya tiṇukkāya upasaṅkameyya, labhetha aggi otāraṇ,

* *Text pp. 92-93, para. 1=A. iv, 170.*

¹ B -bhedena vīsati-āva...

² SH Vavassa-.

labhetha aggi ārammaṇaṇa?" 'ti ādi. Tasmā tattha jātānaṇ dhammānaṇ vossaggārammaṇatāya¹ nibbāṇa-paṭiṭṭhābhāvena hetubhūtena uppādito yo cittassa ekaggatā-saṅkhāto upacārappanābhedo avikkhepo, so Samādhī 'ti vipassanāto² paccā uppādito nibbedhabhāgiyo samādhī niddiṭṭho hoti. Tasmā yeva hi, *Iti Paṭhamāṇ vipassanā paccā samatho* 'ti vuttaṇ.

[97] 5. Yuganandhaniddese yasmā heṭṭhā suttantavanṇanāya vutto yuganandhakkamo purimadvayaniddesavasen' eva pākaṭo, magga-kkhaṇe yuganandhakkamo pana na pākaṭo, tasmā pubbabhāge anekantaṇ yuganandhabhāvaṇ avatvā maggakkhaṇe ekantena labbhamāna-yuganandhabhāvanam eva dassento *solasahi ākārehi* 'ti ādimāha. Tattha: *Ārammaṇaṭṭhena* 'ti ādisu sattarasasu ākāresu ante uddiṭṭhaṇ yuganandhaṇ mūlapadena ekaṭṭhattā taṇ vippahāya sesānaṇ vasena Solasahi 'ti vuttaṇ. *Ārammaṇaṭṭhena* 'ti alambanaṭṭhena; ārammaṇavasenā 'ti attho. Evaṇ sesesu 'pi. Gocaraṭṭhena 'ti ārammaṇaṭṭhe 'pi sati nissayitabbaṭṭhanaṭṭhena. *Pahāṇaṭṭhena* 'ti pajahanaṭṭhena. *Pariccāgaṭṭhena* 'ti pahāṇe 'pi sati puna anādiyanena pariccāgaṭṭhena. *Vuṭṭhānaṭṭhena* 'ti uggamanaṭṭhena. *Vivattaṇaṭṭhena* 'ti uggamane 'pi sati apunarāvattaṇaṇa nivattaṇaṭṭhena. *Santaṭṭhena* 'ti nibbutaṭṭhena. *Paṇṭaṭṭhena* 'ti nibbutaṭṭhe 'pi sati uttamaṭṭhena atappakaṭṭhena vā. *Vimuttaṭṭhena* 'ti bandhanāpagaṭṭhena. *Anāsavaṭṭhena* 'ti bandhanamokkhe 'pi sati ārammaṇaṇ katvā pavattamānāsava-virahitaṭṭhena. *Taraṇaṭṭhena* 'ti anosīditvā pilavanaṭṭhena atikkamanaṭṭhena vā. *Animittaṭṭhena* 'ti saṅkhāranimitta-virahitaṭṭhena. *Appaṇihitaṭṭhena* 'ti paṇidhivirahitaṭṭhena. *Suññataṭṭhena* 'ti abhinivesa-virahitaṭṭhena. *Ekarasaṭṭhena* 'ti ekakiccaṭṭhena. *Anativattaṇaṭṭhena* 'ti aññamaññaṇ anatikkamanaṭṭhena. *Yuganandhaṭṭhena* 'ti yugalaṭṭhena.

Uddhaccaṇ pajahato ... avijjaṇ pajahato 'ti yogino tassa tassa paṭipakkhapaṇavasena vuttaṇ. *Nirodho c'* ettha nibbāṇam eva.

Aññamaññaṇ nātivattanti 'ti samatho ce vipassanaṇ ativatteyya, līnapakkhikattā samathassa cittaṇ kosajjāya saṇvatteyya. Vipassanā ce samathaṇ ativatteyya, uddhaccapakkhikattā vipassanāya cittaṇ uddhaccāya saṇvatteyya. Tasmā samatho ca vipassanaṇ anativattamāno kosajjapātaṇ³ na karoti, vipassanā samathaṇ anativattamānā uddhaccapātaṇ na karoti. Samatho samaṇ pavattamāno vipassanaṇ uddhaccapātato rakkhati, vipassanā samaṇ pavattamānās amathaṇ kosajjapātato rakkhati. Evam eva ubho aññamaññaṇ anativatta-

¹ SH, SM vavassa-.² SH -nato.³ SH v.l. -jjam āpātaṇ.

attano vipassanāvīthiṃ vissajjetvā vikkhepam āpanno vā obhāsam eva taṇhādittimaññanāhi maññamāno vā nisīdati. So panā-yaṃ obhāso kassaci bhikkhuno pallaṅkaṭṭhānamattam eva obhāsento uppajjati, kassaci antogabbhaṃ, kassaci bahigabbham 'pi, kassaci sakalavihāraṃ ... gāvutaṃ ... addhayajanaṃ ... yojanaṃ ... dviyojanaṃ ... pe ... kassaci paṭhavitalato yāva akanittābrahmalokā¹ ekālokaṃ kurumāno. Bhagavato pana dasasahassilokadhātuṃ² obhāsento udapādi. Ayaṃ hi obhāso caturaṅgasamannāgate 'pi andhakāre taṃ taṃ ṭhānaṃ obhāsento uppajjati.

[101] *Obhāso dhammo 'ti obhāsaṃ āvajjati* 'ti ayaṃ obhāso magga-dhammo, phaladhammo 'ti vā, taṃ taṃ obhāsaṃ manasi karoti. *Tato vikkhepo uddhaccaṃ* 'ti tato obhāsato dhammo 'ti āvajjanakaraṇato vā yo uppajjati vikkhepo so Uddhaccaṃ nāmā 'ti attho. *Tena uddhaccena viggahitamānaso* 'ti tena evaṃ uppajjamānena uddhaccena virodhitacitto, tena vā uddhaccena kāraṇabhūtena³ tammūlaka-kilesupattiyā virodhitacitto vipassako vipassanāvīthiṃ okkamitvā vikkhepaṃ vā tammūlaka-kilesesu vā ṭhitattā *aniccato dukkhato anattato* upaṭṭhānāni *yathābhūtaṃ na-ppajānāti*. *Tena vuccati Dhammuddhacca-viggahitamānaso* 'ti evaṃ Iti-saddo⁴ yojetabbo hoti. *So samayo* 'ti evaṃ assādavasesa upakkiliṭṭhacittassa 'pi yogino sace upaparikkhā uppajjati, so evaṃ pajānāti, "Vipassanā nāma saṅkhārārammaṇā, maggaphalāni nibbāṇārammaṇāni, imāni ca cittāni saṅkhārārammaṇāni, tasmā nāyam obhāso maggo, udayabbayānupassanā yeva nibbāṇassa lokiko maggo" 'ti maggāmaggaṃ vavatthapetvā taṃ vikkepaṃ parivajjayitvā udayabbayānupassanāya ṭhatvā sādhukaṃ saṅkhāre aniccato dukkhato anattato vipassati. Evaṃ upaparikkhantassa so samayo hoti. Evaṃ apassanto pana "Maggaphalappatto 'mhi" 'ti adhimāniko hoti.

Yaṃ taṃ cittaṃ 'ti yaṃ taṃ vipassanācittaṃ. *Ajjhattaṃ yevā* 'ti aniccānupassanāya ārammaṇe gocarajjhatte yeva. *Ñānaṃ uppajjati* 'ti tass' eva yogāvacarassa rūpārūpadhamme tūlayantassa tīrayantassa viśatṭha-indavajiram iva avihatavegaṃ tikhiṇaṃ sūram ativisaḍaṃ vipassanāñānaṃ uppajjati. *Pīti uppajjati* 'ti tass' eva tasmiṃ samaye khuddikā pīti, khaṇikā pīti, okkantikā pīti, ubbegā pīti, pharaṇā pīti 'ti ayaṃ pañcavidhā vipassanāsampayuttā pīti sakalasārīraṃ pūrayamānā uppajjati. *Passaddhi uppajjati* 'ti tass' eva tasmiṃ samaye kāyacittānaṃ n' eva daratho, na gāravatā,⁵ na ka-

¹ B -lokaṃ.² B -sahassa-.³ B karaṇa-.⁴ This does not suit the readings in the Text.⁵ B kharatā.

kkhalatā, na akammaññatā, na gelaññatā, na vaṅkatā hoti. Atha kho paṇ' assa kāyacittāni passaddhāni lahūni mudūni kammaññāni paṇṇāni suvisadāni ujukāni yeva honti. So imehi passaddhādīhi anuggahita-kāyacitto tasmiṇ samaye amānusiṇ nāma ratiṇ anubhavati, yaṇ sandhāya vuttaṇ:

Suññāgāraṇ pavittṭhassa
Santacittassa bhikkhuno
Amānusi ratī hoti
Sammā dhammaṇ vipassato.

Yato yato sammasati
Khandhānaṇ udayabbayaṇ,
Labhati pītipāmojjaṇ
Amataṇ taṇ vijānatan 'ti.

(Vism. 636.)

Evam assa imaṇ amānusiṇ ratiṇ sādhamamānā¹ lahutādīhi saha vipassanāsampayuttā kāyacittappassaddhi uppajjati. *Sukhaṇ uppa-jjati* 'ti tass' eva tasmiṇ samaye sakalasariraṇ abhisandayamānaṇ vipassanāsampayuttaṇ sukhaṇ uppajjati. *Adhimokkha uppa-jjati* 'ti tass' eva tasmiṇ samaye cittacetasikānaṇ atisayapasādhātā vipassanāsampayuttā saddhā uppajjati. *Paggaha uppa-jjati* 'ti tass' eva tasmiṇ samaye asithilam anaccāraddhaṇ supaggaḥitaṇ vipassanāsampayuttaṇ viriyaṇ uppajjati. *Upaṭṭhānaṇ uppa-jjati* 'ti tass' eva tasmiṇ samaye supatṭhitā suppatitṭhitā nikhātā acalā pabbatarāja-sadisā vipassanāsampayuttā sati uppajjati. So yaṇ yaṇ ṭhānaṇ āvajjati samannāharati manasi karoti paccavekkhati, taṇ taṇ ṭhānam assa okkanditvā² pakkhanditvā dibbacakkhuno paraloko viya satiyā upatṭhāti. *Upekkhā* 'ti vipassanūpekkhā c' eva āvajjanūpekkhā ca. Tasmiṇ hi samaye sabbasaṅkhāresu majjhatabhūta vipassanūpekkhā 'pi balavati *uppa-jjati*, manodvāre āvajjanūpekkhā 'pi. Sā hi 'ssa taṇ taṇ ṭhānaṇ āvajjantassa vissatṭha-īndavajiram iva pattapūṭe pakkhanta³-tattanārāco viya ca sūra tikhiṇā hutvā vahati; evaṇ hi Visuddhimagge vuttaṇ (Vism. 636). Vipassanūpekkhā 'ti c' ettha vipassanāsampayuttā tatramajjhattūpekkhā 'ti ācariyā vadanti.

Vipassanāñāne hi gayhamāne Ñānaṇ uppajjati 'ti vipassanāñānaassa āgatattā punaruttidoso hoti. Tatiyajjhānavannaṇāyaṇ ca, "Saṅkhiārūpekkhā-vipassanūpekkhānam 'pi atthato ekībhāvo. Paññā eva hi sā, kiccavasena dvidhā bhinnā" 'ti vuttaṇ (Vism. 161). Tasmā vipassanāsampayuttāya tatramajjhattūpekkhāya vuccamānāya pu-

¹ SH v.l., SM samayamānā.

² SH okkha-.

³ B, SH, SH v.l. -nda.

naruttidoso ca na hoti, tatiyajjhānavanṇanāya ca sameti. Yasmā ca pañcasu indriyesu ñāṇaṇ, adhimokkho, paggaho, upatṭhānaṇ 'ti paññindriya-saddhindriya-viriyindriya-satindriyāni nidditṭhāni, samādhindriyaṇ pana anidditṭhaṇ hoti; yuganandhavasenā-pi ca samādhindriyaṇ niddisitabbam eva hoti; tasmā samappavatto samādhī puna samādhāne byāpārappahāṇakaraṇena Upekkhā 'ti vutto 'ti veditabbaṇ.

Nikanti uppajjati 'ti evaṇ obhāsādīpatimaṇḍitāya vipassanāya ālayaṇ kurumānā sukhumā santākārā nikanti uppajjati, yā Kilesa 'ti pariggahetum 'pi na sakkā hoti. Yathā ca obhāse evaṇ etesu 'pi aññatarasmiṇ uppanne yogāvacaro, "Na ca vata me ito pubbe evarūpaṇ ñāṇaṇ uppannapubbaṇ, evarūpā pīti ... passaddhi ... sukhaṇ ... adhimokkho ... paggaho ... upatṭhānaṇ ... upekkhā ... nikanti uppannapubbā. Addhā maggappatto 'mhi! Phalappatto 'mhi!" 'ti amaggaṇ eva maggo 'ti, aphalam eva phalaṇ 'ti gaṇhāti. Tassa amaggaṇ maggo 'ti, aphalaṇ ca phalaṇ 'ti gaṇhato vipassanā vīthi-ukkantā hoti. So attano mūlakammaṭṭhānaṇ vissajjetvā nikantim eva assādentō nisīdati.

Ettha ca obhāsādayo upakkilesavatthutāya Upakkilesā 'ti vuttā, na akusalattī; Nikanti pana upakkilesa c' eva, upakkilesavatthu ca. Vatthuvasen' eva c' ete dasa, gāhavasena pana samatiṇsa honti.

Kathaṇ ?

"Mama obhāso uppanno" 'ti gaṇhato hi diṭṭhigāho hoti; "Mānāpo vata obhāso uppanno!" 'ti gaṇhato mānagāho; obhāsaṇ assādayato taṇhāgāho. Iti obhāse diṭṭhi-māna-taṇhāvasena tayo gāhā, tathā sesesu 'pī 'ti. Evaṇ gāhavasena samatiṇsa upakkilesā honti.

Dukkato manasi karoto ... anattato manasi karoto 'ti vāresu 'pi iminā 'va nayena attho veditabbo. Ekeka-anupassanāvasena h' ettha ekekassa vipassanūpakkkilesuppatti veditabbā, na ekass' eva.

[102] 10. Tīsu anupassanāsu evaṇ abhedato vipassanāvasena upakkilese dassetvā puna bhedavasena dassento *Rupaṇ aniccato manasi karoto* 'ti ādim āha. Tattha: *Jarāmarāṇaṇ aniccato upatṭhānaṇ* 'ti jarāmarāṇassa aniccato upatṭhānaṇ yasmā pubbe vuttānaṇ samatiṇsāya upakkilesānaṇ vasena akusalo abyatto yogāvacaro obhāsādīsu vikampati, obhāsādīsu ekekaṇ, "Etaṇ mama, eso 'ham asmi, eso me attā," 'ti samanupassati tasmā tam atthaṇ dassento

Obhāse c' eva nāṇe cā

'ti ādigāthādvayam āha.

Tattha: *vikampatī* 'ti obhāsādike ārammaṇe nānākilesavasena vividhā kampatī vedhati. *Yehi cittaṇ pavedhatī* 'ti yehi passaddhisukhehi cittaṇ nānākilesavasena nānāpakāreṇa vedhati kampatī; tasmā *passaddhiyā sukhe c' eva* yogāvacaro vikampatī 'ti sambandho vedittabbo. *Upekkhāvajjanāya c' evā* 'ti upekkhā-saṅkhātāya āvajjanāya c' eva vikampatī; āvajjanūpekkhāya c' eva vikampatī 'ti attho. Vissuddhimagge (*Vism.* 637) pana "Upekkhāvajjanāyaṇ cā" 'ti vuttaṇ. *Upekkhāya cā* 'ti heṭṭhā vuttappakārāya upekkhāya ca vikampatī, *nikantiyā* ca vikampatī 'ti attho.

Ettha ca dvinnaṇ upekkhānaṇ nidditṭhattā heṭṭhā "Upekkhā uppajjati" 'ti vuttaṭṭhāne ca ubhayathā attho vutto. Aniccānupassanādīsu ca ekekissā yeva āvajjanūpekkhāya sabbhāvato ekekā yeva anupassanā, "Aniccaṇ aniccaṇ Dukkhaṇ dukkhaṇ Anattā anattā," 'ti punappunaṇ bhāviyati 'ti vuttaṇ hoti. Yasmā pana kusalo paṇḍito byatto buddhisampanno yogāvacaro obhāsādīsu uppannesu, "Ayaṇ kho me obhāso uppanno, so kho panā-yaṇ anicco saṅkhato paṭiccasamuppanno khayadhammo vayadhammo virāgadhammo nirodhadhammo 'ti," iti vā naṇ paññāya paricchinati upaparikkhati; athavā pan' assa evaṇ hoti: "Sace obhāso attā bhaveyya, attā 'ti gahetuṇ vaṭṭeyya; anattā 'va panā-yaṇ attā 'ti gahito; tasmā-yaṇ avasavattanattṭhena anattā 'ti passanto diṭṭhiṇ ugghāṭeti; sace obhāso nicco bhaveyya nicco 'ti gahetuṇ vaṭṭeyya, anicco 'va panā-yaṇ nicco 'ti gahito; tasmā-yaṇ hutvā abhāvattṭhena anicco 'ti passanto mānaṇ samugghāṭeti; sace obhāso sukho bhaveyya, sukho 'ti gahetuṇ vaṭṭeyya, dukkho 'va panā-yaṇ sukho 'ti gahito; tasmā-yaṇ uppādavayapaṭipīlanattṭhena¹ Dukkho" 'ti passanto nikantiṇ pariyādiyati. Yathā ca obhāse evaṇ sesesu 'pi; evaṇ upaparikkhitvā obhāsaṇ "N' etaṇ mama, n' eso 'ham asmi, na me 'so attā" 'ti samanupassati; ñānaṇ ... pe ... nikantiṇ "N' etaṇ ...² ... attā" 'ti samanupassati; evaṇ samanupassanto obhāsādīsu na kampatī, na vedhati; tasmā tam atthaṇ dassento *Imāni dasa ṭhānāni* 'ti gātham āha.

Tattha: Dasa ṭhānāni 'ti obhāsādīni. *Paññā yassa paricita* 'ti yassa upakkilesavimuttāya paññāya paricita 'ti punappunaṇ phutṭhāni paribhāvitāni. *Dhammuddhaccakusalo hoti* 'ti so paññāya paricita-dasathāno yogāvacaro pubbe vuttappakārassa dhammuddhaccassa yathāsabhāvapaṭivedhanena cheko hoti. *Na ca sammohaṇ gacchati* 'ti dhammuddhaccakusalattā yeva taṇhāmānadiṭṭhugghāṭavasena³ sammohaṇ ca na gacchati.

¹ B uppādavayehi pīla-.

² All sources repeat.

³ B -diṭṭhuppāda-.

Idāni pubbe vuttam eva vidhiṃ aparena pariyaṇena vibhāvetvā dassento Vikkhipati c' eva kilissati cā 'ti ādi gātham āha. Tattha: mandapañño yogāvacaro obhāsādisu vikkhepañ ca avasesakilesuppatiñ ca pāpuṇāti. Majjhimaapañño vikkhepam eva pāpuṇāti, nā-vasesakilesuppatiṃ. So adhimāniko hoti. Tikkhapañño vikkhepaṃ pāpunitvā 'pi taṃ adhimānaṃ pahāya vipassanaṃ ārabhati. Atitikkhapañño na ca vikkhepaṃ pāpuṇāti na cā-vasesakilesuppatiṃ. *Vikkhipati c' evā* 'ti tesu mandapañño dhammuddhacca-saṅkhātāṃ vikkhepañ c' eva pāpuṇāti.¹ *Kilissati cā* 'ti taṃhā-māna-dīṭṭhikilesehi kilesiyati, upatāpiyati,² vibādhiyati 'ti attho. *Cavati cittaabhāvanā* 'ti tassa mandapañṇassa vipassanā-cittaabhāvanā kilesesu yeva ṭhānato paṭipakkhāvihatattā cavati, paripatatī 'ti attho.

[103] *Vikkhipati na³ kilissati* 'ti majjhimaapañño vikkhepena vikkhipati, kilesehi na kilissati. *Bhāvanā parihāyati* 'ti tassa majjhimaapañṇassa adhimānikattā vipassanārambhābhāvena vipassanā parihāyati, na-ppavattatī 'ti attho. *Vikkhipati na kilissati* 'ti tikkhapañño 'pi vikkhepena vikkhipati, kilesehi na kilissati. *Bhāvanā na parihāyati* 'ti tassa tikkhapañṇassa sante 'pi vikkhepe taṃ adhimānavikkhepaṃ pahāya vipassanārambhasabbhāvena vipassanābhāvanā na parihāyati, pavattatī 'ti attho. *Na ca vikkhipate cittaṃ na kilissati* 'ti atitikkhapañṇassa cittaṃ na vikkhepena vikkhipati, na ca kilesehi kilissati. *Na cavati cittaabhāvanā* 'ti tassa vipassanācittaabhāvanā na cavati, vikkhepakilesābhāvena yathāṭṭhāne tiṭṭhatī 'ti attho.

Imehi catūhi ṭhānehī 'ti ādisu idāni vuttehi imehi catūhi ṭhānehī hetubhūtehi karaṇabhūtehi vā obhāsādike *dasa* ṭhāne cittassa saṅkhepena vikkhepena ca *viggahitaṃ* mānaṃ vikkhepakilesuppattivirahito catuttho kusalo mahāpañño yogāvacaro mandapañṇādinaṃ tiṇṇaṃ yogāvacarānaṃ mānaṃ evaṃ ca evaṃ ca hotī 'ti nānappakārato *jānāti* 'ti sambandhato atthavaṇṇanā veditabbā. *Saṅkhepo* 'ti citta-vikkhepassa c' eva kilesānaṃ ca uppattivāsena cittassa līnabhāvo veditabbo. *Vikkhepo* 'ti

“Vikkhipati, na kilissati”

'ti dvīsu ṭhānesu vuttavikkhepavasena cittassa uddhatabhāvo veditabbo 'ti.

Yuganandhakathā-vañṇanā Niṭṭhitā.

¹ SH, SM pāpuṇiyati.
na not in Text.

² SM upatāpiya; SH omits.

[SACCAKATHĀ-VANNAṆĀ]

[104] 1. Idāni yuganandhaguṇassa ariyamaggassa vasena saccaṭṭhaṇṇaṇ saccapaṭivedhavisesaṇ saccalakkaṇāni vidhānaṇ ca dassentena ka-thitāya suttantaṇṇapubbaṇṇamāya Saccakathāya apubbathānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva *tathānī* 'ti yathāsabhāvavasena tacchāni; yathā-sabhāvabhūtān' eva hi dhammajātāni saccaṭṭhena saccāni. Sacca-ṭṭho Paṭhamañāṇa-niddesaṇṇanāyaṇ vutto. *Avitathānī* 'ti vutta-sabhāve vipariyāyavirahitāni; na hi saccāni asaccāni nāma honti. *Anaññathānī* 'ti aññasabhāvavirahitāni; na asaccāni saccāni nāma honti. *Idaṇ dukkhaṇ* 'ti *bhikkhave tatham etaṇ* 'ti: bhikkhave! Idaṇ dukkhaṇ 'ti yaṇ vuccati etaṇ yathāsabhāvavattā tathaṇ; dukkham eva hi dukkhaṇ. Vuttasabhāve vipariyāyābhāvato avitathāṇ; na hi dukkhaṇ adukkhaṇ nāma hoti. Aññasabhāvavirahitattā anañña-thaṇ; na hi dukkhaṇ samudayādisabhāvaṇ hoti. Samudayādisu 'pi es' eva nayo.

2. *Tathatṭhena* 'ti yathāsabhāvavattṭhena. *Pīḷanattā*-dayo Nāṇaka-thāyaṇ (*Text I*, p. 118) vuttatṭhā yeva.

[105] 3. *Ekaṇṇapaṭivedhānī* 'ti ekena maggañāṇena paṭivedho, ekato vā paṭivedho, etesaṇ 'ti ekaṇṇapaṭivedhāni. *Anattatṭhena* 'ti catunnaṇ saccānaṇ attavirahitattā anattatṭhena; vuttaṇ h' etaṇ Visuddhi-magge: "Paramatthato hi sabbān' eva saccāni vedaka-kāraka-nibbuta-gamakābhāvato suññāni 'ti veditabbāni. Ten' etaṇ vuccati:

"Dukkham eva hi, na koci dukkhito,
Kārako na, kiriyā ca vijjati.
Atthi nibbuti, na nibbuto pumā,
Maggam atthi, gamako na vijjati 'ti.

Dhuva-sukha-sukha-ttasuññaṇ
Purimadvayam attasuññaṇ amatapadaṇ,
Dhuva-sukha-attavirahito
Maggo iti suññatā tesū 'ti." (*Vism.* 512-3.)

Athavā: *Saccaṭṭhena* 'ti avisayaṇvādakatṭhena. *Paṭivedhatṭhena* 'ti maggakkhaṇe paṭivijjhitabbatṭhena. *Ekasaṇṇahitānī* 'ti tathatṭhā-dinā ekeken' eva atthena saṇṇahitāni, ekagaṇaṇaṇ gatāni 'ti attho. *Yaṇ ekasaṇṇahitāṇ taṇ ekattaṇ* 'ti yasmā ekena saṇṇahitāṇ tasmā ekattaṇ 'ti attho. Saccānaṇ bahutte 'pi ekattam apekkhitvā ekava-canaṇ kataṇ. *Ekattaṇ ekena nāṇena paṭivijjhatī* 'ti pubbabhāge ca-tunnaṇ saccānaṇ nānattekattaṇ svāvatthitaṇ vavatthapetvā ṭhito

maggakkhaṇe ekena maggañāṇena tathatṭhādikaṇ¹ ekattaṇ paṭivijjhati.

Kathaṇ ?

Nirodhasaccassa tathatṭhādike ekatte paṭividdhe sesasaccānam 'pi tathatṭhādikaṇ ekattaṇ paṭividdham eva hoti. Yathā pubbabhāge pañcannaṇ khandhānaṇ nānattekattaṇ svāvattṭhitaṇ vavattṭhāpetvā tṭhitaṇ maggavutṭhānakāle aniccato vā, dukkhato vā, anattato vā vutṭhahantassa ekasmim 'pi khandhe aniccādito diṭṭhe sesakhandhā 'pi aniccādito diṭṭhā 'va honti, evam idam 'pi datṭhabbaṇ.

Dukkhasa dukkhatṭho tathatṭho 'ti dukkhasaccassa pīlanaṭṭhādiko catubbidho attho sabhāvattṭhena tathatṭho. Sesasaccesu 'pi es' eva nayo. So yeva catubbidho attho attābhāvato *anattatṭho*, vuttasabhāvena² avisaṇvādakato *saccatṭho*, [106] maggakkhaṇe paṭivijjhita-bbato paṭivedhatṭho 'ti vutto 'ti veditabbaṇ.

4. Yaṇ aniccan 'ti ādi sāmāññalakkhaṇapubbaṇ katvā dassitaṇ. Tattha: *Yaṇ aniccaṇ taṇ dukkhaṇ*, yaṇ dukkhaṇ taṇ aniccan 'ti dukkha-samudaya-maggā gahitā, tāni hi tīṇi saccāni aniccāni c' eva aniccattā dukkhāni ca. *Yaṇ aniccaṇ ca dukkhaṇ ca taṇ anattā* 'ti tāni yeva tīṇi gahitāni. *Yaṇ aniccaṇ ca dukkhaṇ ca anattā cā* 'ti tehi tihi saha nirodhasaccaṇ ca saṅgahitaṇ. Cattāri 'pi hi anattāni yeva. *Taṇ tathan* 'ti taṇ saccacatukkaṇ sabhāvabhūtaṇ. *Taṇ saccan* 'ti tad eva saccacatukkaṇ yathāsabhāve avisaṇvādakaṇ.

Navah' ākārehi 'ti ādisu, “Sabbaṇ bhikkhave abhiññeyyan” 'ti vacanato *abhiññatṭhena* dukkhasa pariññatṭhe, samudayassa pahānatṭhe, maggassa bhāvanatṭhe, nirodhasa sacchikiriyatṭhe āveṇike 'pi, idha catūsu 'pi saccesu nītapariññāsabbhāvato³ *pariññatṭhena* catusaccadassanena, pahānasabbhāvato *pahānatṭhena*, catusaccabhāvanāsabbhāvato *bhāvanatṭhena*, catunnaṇ saccānaṇ sacchikiriyāsabbhāvato *sacchikiriyatṭhenā* 'ti niddiṭṭhan 'ti veditabbaṇ.

5. *Navah' ākārehi tathatṭhenā* 'ti ādisu paṭhamaṇ vuttanayen' eva yojanā kātabbā.

[107] 6. Dvādasahi ākārehi 'ti ādisu tathatṭhādayo Nāṇakathāyaṇ vuttatṭhā. Etesaṇ niddese 'pi vuttanayen' eva yojanā veditabbā. (Vol. I, p. 102.)

[108] *Saccānaṇ kati lakkhaṇānī* 'ti ādisu upari vattabbāni cha lakkhaṇāni saṅkhatāsankhatavasena dvidhā bhinditvā *dve lakkhaṇānī*

¹ SH, SM -ditattaṇ.

² SH, SM -ve.

³ B suññatāpariññā-.

'ti āha. Tattha saṅkhatalakkaṇaṇ ca asaṅkhatalakkaṇaṇ cā 'ti: "Tīpi 'māni bhikkhave saṅkhatassa saṅkhatalakkaṇāni—uppādo paññāyati, vayo paññāyati, ṭhitassa aññathattaṇ paññāyati; tīpi 'māni bhikkhave asaṅkhatassa asaṅkhatalakkaṇāni—na uppādo paññāyati, na vayo ... na ṭhitassa ... paññāyati" 'ti evaṇ vuttaṇ saṅkhatassa Saṅkhatam iti lakkaṇaṇ ca, asaṅkhatassa Asaṅkhatam iti lakkaṇaṇ ca. "Saṅkhatāṇ pana na lakkaṇaṇ,^b lakkaṇaṇ na saṅkhatāṇ, na ca saṅkhatāṇ vinā lakkaṇaṇ paññāpetuṇ sakkā, nā-pi lakkaṇaṇ vinā saṅkhatāṇ. Lakkaṇena pana saṅkhatāṇ pākaṭaṇ hoti.

Puna tad eva lakkaṇadvayaṇ vitthārato dassento *Cha lakkaṇānī* 'ti ādim¹ āha. *Saṅkhatānaṇ saccānaṇ* 'ti dukkha-samudaya-maggasaccānaṇ; tāni hi paccayehi saṅgama katattā saṅkhatāni. *Uppādo* 'ti jāti. *Paññāyati* 'ti jāniyati. *Vayo* 'ti bhaṅgo. *Ṭhitānaṇ aññathattaṇ* 'ti ṭhitippattānaṇ aññathābhāvo jarā. Tīnaṇ saṅkhatasaccānaṇ nipphannattā *uppāda-vaya-ññathattaṇ* vuttaṇ. Tesāṇ yeva pana uppādassa, jarāya, bhaṅgassa ca anipphannattā uppāda-vaya-ññathattaṇ na vattaḃbaṇ. Saṅkhatanissittattā uppāda-vaya-ññathattaṇ na paññāyati 'ti na vattaḃbaṇ. Saṅkhatavikārattā pana saṅkhatānaṇ 'ti vattaḃbaṇ. "Dukkha-samudāyānaṇ uppāda-jarā-bhaṅgā saccapariyāpannā, maggasaccassa uppāda-jarā-bhaṅgā na saccapariyāpannā" 'ti vadanti.

Tattha: "Saṅkhatānaṇ uppādakkhaṇe saṅkhatā 'pi, uppādala-kkhaṇam 'pi, kāla-saṅkhāto tassa khaṇo 'pi paññāyati; uppāde vītvatte saṅkhatā 'pi, jarālakkaṇam 'pi, kāla-saṅkhāto tassa khaṇo 'pi paññāyati; bhaṅgakkhaṇe² saṅkhatā 'pi, jarā 'pi, bhaṅgalakkaṇam 'pi, kāla-saṅkhāto tassa khaṇo 'pi paññāyati" 'ti Khandhakavagga-ṭṭhakathāyaṇ vuttaṇ.

Asaṅkhatassa saccassā 'ti nirodhasaccassa; taṇ hi paccayehi samāgama akatattā sayam eva nipphannaṇ 'ti asaṅkhatāṇ. *Ṭhitassā* 'ti niccattā ṭhitassa, na ṭhānappattattā. Puna tad eva lakkaṇadvayaṇ vitthārato dassento *dvādasa lakkaṇānī* 'ti āha.

8. *Catunnaṇ saccānaṇ kaṭi kusalā?* 'ti ādisu [109] *abyākataṇ* 'ti vipākābyākataṇ, kiriyaḃyākataṇ, rūpābyākataṇ, nibbānābyākataṇ 'ti catīsu abyākatesu nibbānābyākataṇ; cattāri 'pi hi kusalākusalalakkaṇena na byākatattā Abyākatāni. *Siyā kusalan* 'ti kāmāvacara-

^{a to b} B Asaṅkhatāṇ pana lakkaṇaṇ na saṅkhatāṇ.

¹ Not in SH, SM.

² SH v.l. -kkhaṇaṇ.

rūpāvacara-arūpāvacarakusalānaṃ vasena kusalam 'pi bhāveyya. *Siyā akusalan* 'ti taṇhaṃ¹ ṭhapetvā sesākusalavasena.² *Siyā abyākatan* 'ti kāmāvacara-rūpāvacara-arūpāvacara-vipāka-kiriyaṇaṃ rūpānaṃ ca vasena. *Siyā tīṇi saccāni* 'ti ādisu: *saṅgahitāni* 'ti gaṇitāni.³ *Vatthuvasenā* 'ti akusala-kusalā-byākata-dukkha-samudaya-nirodha-magga-saṅkhātavattthuvasenā.

Yaṃ dukkhasaccaṃ akusalan 'ti ṭhapetvā taṇhaṃ avasesaṃ akusalaṃ. *Akusalaṭṭhena dve saccāni ekasaccena saṅgahitāni* 'ti imāni dve dukkha-samudayasaccāni akusalaṭṭhena ekasaccena saṅgahitāni. Akusalasaccaṃ nāma hoti 'ti attho. *Ekasaccaṃ dvīhi saccehi saṅgahitāni* 'ti ekaṃ akusalasaccaṃ dvīhi dukkha-samudayasaccehi saṅgahitaṃ. *Yaṃ dukkhasaccaṃ kusalan* 'ti tebhūmaṃ kusalaṃ. Imāni dve dukkha-maggasaccāni kusalaṭṭhena ekasaccena saṅgahitāni. Kusalasaccaṃ nāma hoti 'ti.⁴ Ekaṃ⁵ kusalasaccaṃ dvīhi dukkha-maggasaccehi saṅgahitaṃ. *Yaṃ dukkhasaccaṃ abyākatan* 'ti tebhūmaka-vipāka-kiriya, rūpaṃ ca. Imāni dve dukkha-nirodhasaccāni abyākataṭṭhena ekasaccena saṅgahitāni. Ekaṃ abyākatasaccaṃ dvīhi dukkha-nirodhasaccehi saṅgahitaṃ. *Tīṇi saccāni ekasaccena saṅgahitāni* 'ti samudaya-magga-nirodhasaccāni ekena akusala-kusala-abyākatabhūtena dukkhasaccena saṅgahitāni. *Ekaṃ saccam tīhi saccehi saṅgahitāni* 'ti ekaṃ dukkhasaccaṃ viṣuṇ akusala-kusala-abyākatabhūtehi samudaya-magga-nirodhasaccehi saṅgahitaṃ. (Keci pana dukkha-samudayasaccāni akusalaṭṭhena samudayasaccena saṅgahitāni; dukkha-maggasaccāni kusalaṭṭhena maggasaccena saṅgahitāni, na dassanaṭṭhena; dukkha-nirodhasaccāni abyākataṭṭhena nirodhasaccena saṅgahitāni, na asaṅkhataṭṭhenā⁶ 'ti vaṇṇayanti.)

9. Puna aññassa suttantassa atthavasena saccapaṭivedhaṃ niddisītukāmo "Pubbe me bhikkhave" 'ti ādikaṃ suttantaṃ āharitvā dassesi. Tattha: *Pubbe me bhikkhave sambodhā* 'ti bhikkhave! Mama sambodhito sabbaññutañāṇato pubbe. *Anabhisambuddhassā* 'ti sabbadhamme appaṭividdhasa. *Bodhisattass' eva sato* 'ti bodhisattabhūtas' eva. *Etad ahoṣi* 'ti bodhipallaṅke nisinnassa etaṃ parivattakitaṃ ahoṣi. *Assādo* 'ti assādiyaṭi 'ti assādo. *Ādīnava* 'ti doso. *Nissaraṇaṃ* 'ti apagamaṇaṃ. *Sukhaṃ* 'ti sukhayaṭi 'ti sukhaṃ; yass' uppajjati taṃ sukhitaṃ karotī 'ti attho. *Somanassaṃ* 'ti pītisoma-nassayogato sobhanaṃ mano assā 'ti sumano. Sumanassa bhāvo

¹ Taṇhaṃ only in SM.

³ B gaṇhitāni.

⁵ B Evaṃ.

² SH v.l. avasesaṃ akusalaṃ.

⁴ 'ti only in B.

⁶ SM, SH v.l. saṅkha-.

somanassañ. Sukham eva pītiyogato visesitañ. *Aniccan* 'ti addhuvanā. *Dukkhan* 'ti dukkhavattthuttā saṅkhāradukkhattā ca dukkhañ. *Vipariṇāmadhamman* 'ti avasī hutvā jarābhāṅgavasena parivattanapakatikanā. Etena anattabhāvo vutto hoti. *Chandarāgaṇinayo* 'ti chanda-saṅkhātassa rāgassa saṇṇavarāṇaṇ, na vaṇṇarāgassa. *Chandarāgappahāṇan* 'ti tass' eva chandarāgassa pajahanañ.

10. Yāva kivaṇ cā 'ti ādisu yāva imesaṇ pañcannaṇ upādānakkhaṇḍhānaṇ ... pe ... [110] *yathābhūtaṇ nābhāṇāsīṇ* na adhikena ṇāṇena paṭivijjhiṇ, tāva *anuttaraṇ sammāsambodhiṇ*, anuttaraṇ sabbaññubhāvaṇ, *abhisambuddho* abhisametāvi arahanaṇ 'ti n' evā-haṇ *paccaññāsīṇ*, n' eva paṭiññaṇ akāsin 'ti sambandhato attho. *Kivaṇ cā* 'ti nipātamattaṇ. *Yato* 'ti yasmā yadā vā. *Athā* 'ti anantaraṇ. *Ñāṇaṇ ca pana me dassanaṇ udapādī* 'ti dassanakiccekaraṇena dassana-saṅkhātāṇaṇ paccavekkhaṇāññaṇ ca me uppajji. *Akuppā* 'ti kopetuṇ cāletuṇ asakkuṇeyyā. *Vimuttī* 'ti arahattaphalavimutti. Etāya eva phalapaccavekkhaṇāya magganibbāṇapaccavekkhaṇā 'pi vuttā 'va hoti. *Ayam antīmā jāti* 'ti ayaṇ pacchimā khandhappavatti. *N' atthi dāni punabbhavo* 'ti idāni puna uppatti n' atthi. Etena paṇṇa-kilesapaccavekkhaṇā vuttā. Arahato hi avasiṭṭhakilesa-paccavekkhaṇā na hoti.

11. Saccapaṭivedhañña-jojanākkame ca: *ayaṇ rūpassa assādo* 'ti *paññaṇapaṭivedho* 'ti pubbhāge¹ ayaṇ taṇhāsampayutto rūpassa assādo 'ti ñatvā maggakkhaṇe samudayappahāṇa-saṅkhāto samudayasaccapaṭivedho. *Samudayasaccan* 'ti samudayasaccapaṭivedhaññaṇ; ariyasaccārammaṇaṇaṇam 'pi hi "Ye keci kusalā dhammā sabbe te catūsu ariyasaccesu saṅghaṇ gacchanti" 'ti ādisu viya Saccan 'ti vuccanti. *Ayaṇ rūpassa ādīnavo* 'ti *pariññāpaṭivedho* 'ti pubbhāge ayaṇ rūpassa ādīnavo 'ti ñatvā maggakkhaṇe dukkhaṇaṇ saṅkhāto dukkhasaccapaṭivedho. *Dukkhasaccan* 'ti dukkhasaccapaṭivedhaññaṇ. *Idaṇ rūpassa nissaraṇan* 'ti *sacchikiriyaṇapaṭivedho* 'ti pubbhāge idaṇ rūpassa nissaraṇan 'ti ñatvā maggakkhaṇe nirodhasacchikiriya-saṅkhāto nirodhasaccapaṭivedho. *Nirodhasaccan* 'ti nirodhasaccārammaṇaṇ nirodhasaccapaṭivedhaññaṇ. *Yā imesu tisu thānesu* 'ti imesu yathāvuttesu tisu samudaya-dukkha-nirodhesu. Paṭivedhavasena pavattā yā *dīṭṭhi*, yo *saṅkappo* 'ti jojanā. *Bhāvanāpaṭivedho* 'ti ayaṇ maggabhāvanā-saṅkhāto maggasaccapaṭivedho. *Maggasaccan* 'ti maggasaccapaṭivedhaññaṇ.

¹ Not in B.

12. Puna aparena pariyāyena saccāni ca saccapaṭivedhañ ca dassento *Saccan 'ti katīh' ākārehi saccan ? 'ti* ādim āha. Tattha yasmā sabbe 'pi sabbaññū bodhisattā bodhipallañke nisinnā jarāmaranādikassa dukkhasaccassa jāti-ādikaṇ samudayasaccaṇ “Kin nu kho ?” 'ti esanti; tathā esantā ca “Jarāmaranādikassa dukkhasaccassa jāti-ādikaṇ samudayasaccaṇ paccayo” 'ti vavatthapento parigaṇhanti; tasmā sā ca esanā, so ca pariggaho, saccānaṇ esanattā pariggahattā ca Saccan 'ti katvā [111-112] *esanatṭhena pariggahatṭhena* 'ti vuttaṇ. Ayañ ca vidhi paccekabuddhānam 'pi paccayapariggahe labbhati yeva. Sāvakanānam pana anussavavasena paccayapariggāho labbhati. *Paṭivedhatṭhena* 'ti pubbabhāge tathā esitānaṇ pariggahitānañ ca maggakkhaṇe ekapaṭivedhatṭhena.

Kinnidānan 'ti ādisu nidānādīni sabbāni kāraṇavevacanāni. Kāraṇaṇ hi yasmā phalaṇ nideti, “Handa ! naṇ gaṇhathā” 'ti appeti viya, tasmā Nidānan 'ti vuccati. Yasmā phalaṇ tato samudeti jāyati pabhavati, tasmā Samudayo, Jāti, Pabhavo 'ti vuccati. Ayam pan' ettha attho: Kiṇ nidānaṇ etassā 'ti *Kinnidānaṇ*. Ko samudayo etassā 'ti *kiṇsamudayaṇ*. Kā jāti etassā 'ti *kiṇjātikaṇ*. Ko pabhavo etassā 'ti *kiṇpabhavaṇ*. Yasmā pana tassa jāti yathāvuttena atthena nidānañ c' eva samudayo ca pabhavo ca, tasmā Jāti, Nidānan 'ti ādim āha. *Jarāmaranaṇ* 'ti dukkhasaccaṇ. *Jarāmaranasamudayaṇ* 'ti tassa paccayaṇ samudayasaccaṇ. *Jarāmarananīrodhan* 'ti nirodhasaccaṇ. *Jarāmarananīrodhagāminī-paṭipadan* 'ti maggasaccaṇ.

Iminā 'va nayena sabbapadesu attho veditabbo 'ti.

[113] 13. *Nirodhapajānanā* 'ti ārammanakaraṇena nirodhassa pajānanā. *Jāti siyā dukkhasaccaṇ siyā samudayasaccaṇ* 'ti bhavapaccayā paññāyanatṭhena dukkhasaccaṇ jarāmaranaṇassa paccayatṭhena samudayasaccaṇ. Esa nayo sesesu 'pi. [114] *Avijjā siyā dukkhasaccaṇ* 'ti pana āsavasamudayā avijjāsamudayo samudayatṭhena¹ 'ti.

Saccakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[BOJJHAṄGAKATHĀ-VANṆANĀ]

[115] Idāni saccapaṭivedhasiddhaṇ bojjhaṅgavisesaṇ dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya Bojjhaṅgakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva *bojjhaṅgā* 'ti bodhiyā, bodhissa vā,

¹ B avijjāsamu-.

aṅgā 'ti Bojjhaṅgāni 'ti vuttaṇ hoti. Yāya hi ayaṇ dhammasāmaggiyāya lokuttaramaggaḥkhaṇe uppajjamānāya līnuddhacca-paṭiṭṭhānāyūhana-kāmasukha-ttakilamathānuyoga-ucchedasassatābhinivesādīnaṇ anekesaṇ upaddavānaṇ paṭipakkhabhūṭāya sati-dhammavicaya-viriya-pīti-passaddhi-samādhi-upekkhāsāṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhatī 'ti katvā Bodhī 'ti vuccati; bujjhati kilesa-santānaniddāya vuṭṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati; nibbāṇam eva vā sacchikarotī 'ti vuttaṇ hoti; (yath' āha: "Satta bojjhaṅge bhāvetvā anuttaraṇ sammāsambodhiṇ abhisambuddho" 'ti) tasmā dhammasāmaggi-sāṅkhātāya bodhiyā aṅgā 'ti Bojjhaṅgā; Jhanaṅga-Maggaṅgādayo viya. Yo 'p' esa yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujjhatī 'ti katvā ariyasāvako Bodhī 'ti vuccati, tassa bodhissa aṅgā 'ti 'pi Bojjhaṅgā; Senaṅga-Rathanṅgādayo viya. Ten' āhu Aṭṭhakathācariyā: "Bujjhanakassa puggalassa aṅgāni Bojjhaṅgā" 'ti. *Satisambojjhaṅga*-dīnaṇ attho Abhiññeyyaniddese vutto.

Bojjhaṅgaṭṭhaniddese: *Bodhāya saṇvattatī* 'ti bujjhanatthāya saṇvattati.

Kassa bujjhanatthāya ?

Maggaphalehi nibbāṇassa paccavekkhaṇāya katakiccassa bujjhanatthāya, maggena vā kilesaniddāto pabujjhanatthāya, phalena pabuddhabhāvatthāyā 'ti 'pi vuttaṇ hoti. Balavavipassanāya 'pi bojjhaṅgā bodhāya saṇvattanti. Tasmā ayaṇ vipassanā-maggaphala-bojjhaṅgānaṇ sādharmaṇattho. Tisu 'pi hi ṭhānesu te te bodhāya nibbāṇapaṭivedhāya saṇvattanti. Etena bodhiyā aṅgā 'ti Bojjhaṅgā 'ti vuttaṇ hoti. *Bujjhanṭī 'ti bojjhaṅgā* 'ti ādihi pañcahi catukkehi vuttānaṇ bojjhaṅgānaṇ uppattiṭṭhānaṇ Abhiññeyyaniddese vuttaṇ. Api ca, Bujjhanṭī 'ti bojjhaṅgānaṇ sakiccakaraṇe samattha-bhāvadassanatthaṇ kattuniddeso; *Bujjhanatṭhenā* 'ti sakiccakaraṇa-samatthatte 'pi sati kattuno abhāvadassanatthaṇ bhāvaniddeso; *bodhentī* 'ti bojjhaṅgabhāvanāya bujjhantānaṇ yogīnaṇ payojakattā bojjhaṅgānaṇ hetu-kattuniddeso. *Bodhanatṭhenā* 'ti paṭhamaṇ vuttanayen' eva payojaka-hetu-kattuno bhāvaniddeso. Etehi 'pi bodhiyā aṅgā 'ti Bojjhaṅgā 'ti vuttaṇ hoti.

Bodhipakkhiyatṭhenā 'ti: Bujjhanatṭhena Bodho 'ti laddhanāmassa yogissa pakkhe bhavattā. Ayam etesaṇ yogino upakāraṇaniddeso. Etehi bodhissa aṅgā 'ti Bojjhaṅgā 'ti vuttaṇ hoti. Buddhilabhanatṭhenā 'ti ādike chakke *buddhilabhanatṭhenā* 'ti yogāvacarena buddhiyā pāpuṇanatṭhena. *Ropanatṭhenā* 'ti sattānaṇ paṭiṭṭhāpana-

ṭṭhena. *Pāpuṇanatṭhenā*¹ 'ti patitṭhāpitāya niṭṭhāpanatṭhena. Ime vipassanābojjhaṅgā, Pati, Abhi, Saṅg itī tīhi upasaggehi viśesitā Magga-phalabojjhaṅgā 'ti vadanti. Sabbesam 'pi dhammavohārena nidditṭhānaṅg bojjhaṅgānaṅg Bodhiya aṅgā 'ti Bojjhaṅgā 'ti vuttaṅg hotī 'ti veditabbaṅg.

2. Mūlatṭhenā 'ti ādike mūlamūlake dasake *mūlatṭhenā* 'ti vipassanādisu purimā purimā bojjhaṅgā pacchimānaṅg pacchimānaṅg bojjhaṅgānaṅg ca saha-jātadhammānaṅg ca aññamaññaṅg ca mūlatṭhena. *Mūlacariyatṭhenā* 'ti mūlaṅg hutvā cariyā, pavatti Mūlacariyā. Tena mūlacariyatṭhena. Mūlaṅg hutvā pavattanatṭhenā 'ti attho. *Mūlapari-ggahaṭṭhenā* 'ti te eva bojjhaṅgā ādito ppabhūti uppādanatṭhāya parigayhamānattā pariggahā. Mūlāni yeva pariaggahā Mūlapari-ggahā. Tena mūlapari-ggahaṭṭhena. Te eva aññamaññaṅg parivārasena parivāratṭhena. [116] Bhāvanāpāripūrivāsena *paripūraṇatṭhena*. Niṭṭhaṅg pāpuṇanavasena *paripākattṭhena*. Te eva mūlāni ca chabbidhā pabbhedabhinnattā² paṭisambhidā cā 'ti mūlapa-ṭisambhidā. Tena *mūlapaṭisambhidatṭhena*. *Mūlapaṭisambhidā-pāpaṇatṭhenā* 'ti bojjhaṅgabhāvanānuyuttassa yogino tammūlapaṭisambhidāṅg pāpaṇatṭhena. Tass' eva yogino tassā mūlapaṭisambhidāya *vasībhāvattṭhena*. Sesesu 'pi idisesu puggalavohāresu bodhissa aṅgā 'ti bojjhaṅgā 'ti vuttaṅg hotī 'ti veditabbaṅg. *Mūlapaṭisambhidāya vasībhāvappattānam* 'pī 'ti idisesu 'pi niṭṭhāvācanesu phalabo-jjhaṅgā³ 'ti veditabbaṅg. (Vasībhāvappattānaṅg 'ti 'pi pāṭho.)

Mūlamūlakadasakaṅg Niṭṭhitaṅg.

Sesesu 'pi hetumūlakādisu navasu dasakesu iminā 'va nayena sādāhāraṇavacanānaṅg attho veditabbo. Asādāhāraṇesu pana yathā-vuttā eva bojjhaṅgā yathāvuttānaṅg dhammānaṅg janakattā *hetū* nāma hontī; upatthambhakattā *Paccayā* nāma. Te eva tadanāga-samuccheda-paṭippassaddhi-visuddhibhūtatṭā *Visuddhi* nāma; vajja-virahitattā *Anavajjā* nāma; "Sabbe 'pi kusalā dhammā nekkhamman" 'ti vacanato *Nekkhamman* nāma; [117] Kilesehi vimuttattā tadanāgavimutti-ādivāsena⁴ *vimutti* nāma; maggaphalabojjhaṅgā viśa-yībhūtehi āsavehi virahitattā *anāsavā*. Tividhā 'pi bojjhaṅgā kilesehi suññattā tadanāgavivekādivāsena *vivekā*. Vipassanāmagga-bojjhaṅgā pariccāga-vossaggattā pakkhandana-vossaggattā ca *vossaggā*. Phalabojjhaṅgā⁵ pakkhandana-vossaggattā *vossaggā*.

¹ B pāpanatṭhenā.

³ B, SM, SH v.l. bala-.

² B chabbidhappabbhedena bhinnattā.

⁴ SH, SM omī.

⁵ B Bala-.

3. Mūlaṭṭhaṇ bujjhantī 'ti ādayo ekekapadavasena niddiṭṭhā. Nava dasakā vuttanayen' eva veditabbā. Vasibhāvappattānan 'ti padaṇ pana vattamānavacanābhāvena na yojitaṇ.¹

[118-125] 4-12. *Pariggahatṭhā*-dayo Abhiññeyyaniddese vuttatthā (Vol. I, p. 94).

13. Puna thero attanā desitaṇ suttantaṇ uddisitvā tassa niddesa-vasena bojjhaṇḍavidhiṇ dassetukāmo *ekaṇ samayan* 'ti ādikaṇ nidānaṇ vatvā suttantaṇ tāva uddisi. Attanā desitasuttattā eva c' ettha "Evaṇ me sutan" 'ti na vuttaṇ. *Āyasmā Sāriputto* 'ti pan' ettha desakabyattibhāvatthaṇ attānaṇ paraṇ viya katvā vuttaṇ. Īdisaṇ hi vacanaṇ loke ganthesu bahu yujjanti. *Pubbaṇhasamayan* 'ti sakalaṇ pubbaṇhasamayaṇ; accantaṇyogatthe upayogavacanaṇ. Sesadvaye 'pi es' eva nayo. [126] *Satisambojjhaṇḍo iti ce me āvuso hoti* 'ti satisambojjhaṇḍo 'ti evaṇ ca mayhaṇ hoti. *Appamāṇo 'ti me hoti* 'ti appamāṇo 'ti evaṇ me hoti. *Susamāradḍho 'ti me hoti* 'ti suṭṭhu paripuṇṇo 'ti evaṇ me hoti. *Tiṭṭhantaṇ* 'ti nibbāṇārammaṇe pavattivaseṇa tiṭṭhantaṇ. *Cavatī* 'ti nibbāṇārammaṇato apagacchatī. Sesambojjhaṅgesu 'pi es' eva nayo.

Rājamahāmattassā 'ti rañño mahā-amaccassa, mahatiyā vā bhoga-mattāya bhogappamāṇeṇa samannāgatassa. *Nānārattānaṇ* 'ti nānā-raṅgarattānaṇ; pūraṇatthe sāmivacanaṇ. *Nānārattēhi* 'ti attho. *Dussakaraṇḍako* 'ti dussapelā. *Dussayugaṇ* 'ti vatthayugalaṇ. *Pārupitum* 'ti accḥādetuṇ. Imasmiṇ suttante therassa phalabojjhaṇḍā kathitā. Yadā hi thero satisambojjhaṇḍaṇ sīsaṇ katvā phalasamāpattiṇ samāpajjati, tadā itare tadanvayā honti. Yadā dhamma-vicayādisu aññataṇ, tadā sesā 'pi tadanvayā honti 'ti evaṇ phalasa-māpattiyaṇ attano ciṇṇavasibhāvaṇ dassento thero imaṇ suttantaṇ kathesi 'ti.

14. *Kathaṇ satisambojjhaṇḍo iti ce hoti* 'ti: Bojjhaṇḍo 'ti satisambojjhaṇḍaṇ sīsaṇ katvā phalasamāpattiṇ samāpajjantassa aññesu bojjhaṅgesu vijjamānesu evaṇ ayaṇ satisambojjhaṇḍo hoti 'ti ce pavattassa kathaṇ so satisambojjhaṇḍo hoti? 'ti attho. *Yāvatā nirodhūpatṭhātī* 'ti yattakena kālena nirodho upatṭhātī; yattake kāle ārammaṇato nibbāṇaṇ upatṭhātī 'ti attho. *Yāvatā accī* 'ti yattakena parimāṇeṇa jālā.

[127] *Kathaṇ appamāṇo iti ce hoti 'ti bojjhaṇḍo?* 'ti na appamāṇe 'pi satisambojjhaṇḍe vijjamāṇe evaṇ ayaṇ appamāṇo hoti 'ti iti ce

¹ B -vacanabhāvena yojitaṇ.

pavattassa so appamāṇo satisambojjhaṅgo kathaṃ hoti? 'ti attho. *Pamāṇabandhā* 'ti kilesā ca pariyutthānā ca ponobhavikasaṅkhārā ca pamāṇabandhā nāma honti. "Rāgo pamāṇakaraṇo, doso ... moho pamāṇakaraṇo 'ti vacanato rāgādayo yassa uppajjanti ayaṃ ettako 'ti tassa pamāṇakaraṇato pamāṇaṃ nāma, tasmiṃ pamāṇe bandhā paṭibandhā āyattā 'ti kilesādayo pamāṇabandhā nāma honti. *Kilesā* 'ti anusayabhūtā. *Pariyutthānā* 'ti samudācārappatta-kilesā. *Saṅkhārā ponobhavikā* 'ti punappunaṃ bhavakaraṇaṃ punabbhavo. Punabbhavo sīlam etesan 'ti ponabbhavikā. Ponabbhavikā eva ponobhavikā; kusalākusalakamma-saṅkhātā saṅkhārā. *Appamāṇo* 'ti vuttappakāraṇassa pamāṇassa abhāvena appamāṇo. Maggaphalānam 'pi appamāṇattā tato visesadassanattā¹ *acalaṭṭhena asaṅkhatatṭhena* 'ti vuttaṃ. Bhaṅgābhāvato acalo, paccayābhāvato asaṅkhatato, yo hi acalo asaṅkhatato ca, so ativiya pamāṇavirahito hoti.

Kathaṃ susamāraddho iti ce² hoti 'ti bojjhaṅgo? 'ti anantaraṃ vuttanayena yojetabbā. *Visamā* 'ti sayāṃ ca visamattā visamassa ca bhāvassa hetuttā visamā. *Samadhammo* 'ti santatṭhena paṇitattṭhena samo dhammo; pamāṇābhāvato santo. "Yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā virāgo tesāṃ dhammānaṃ aggam akkhāyati" (A. 2, 34) 'ti vacanato sabbadhammuttamattṭhena paṇito. Tasmiṃ samadhammesu³ vutte susame āraddho *susamāraddho*.

15. *Āvajjitattā* 'ti phalasaṃpattiyaṃ pavattakālaṃ⁴ sandhāya vuttaṃ. Anuppādādi-saṅkhāte nibbāṇe manodvārāvajjanassa uppānattā 'ti vuttaṃ hoti. *Tiṭṭhatī* 'ti pavattati. *Uppādā*-dīni hetṭhā vuttatṭhāni.

[128-9] 16-17. Avasesa⁵-bojjhaṅgamūlakesu 'pi vāresu es' eva nayo.

Bojjhaṅgakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[METTĀKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[130] 1. Idāni Bojjhaṅgakathā-nantaraṃ kathitāya Bojjhaṅgakathā-matiyā⁶ suttantapubbaṅgamāya Mettākathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva: *Āsevitāyā* 'ti vadḍhitāya, ādarena sevitāya.

¹ SH visesanattāṃ; SM visesenattāṃ.

² B ce me; Text me, v.l. ce.

³ B samadhammo 'ti.

⁴ B, SM pavatti-.

⁵ SH, SM Sesa.

⁶ B gatiyā.

Bhāvitāyā 'ti vadḍhitāya. *Bahulīkatāyā* 'ti punappunaṇ katāya. *Yānīkatāyā* 'ti yuttayānasadisāya katāya. *Vatthukatāyā* 'ti patitṭhānatṭhena¹ vatthu viya katāya. *Anutṭhitāyā* 'ti paccupatṭhitāya. *Paricīṭāyā* 'ti samantato citāya upacitāya. *Susamāraddhāyā* 'ti suṭṭhu samāraddhāya sukatāya. *Ānisaṇṣā* 'ti guṇā. *Pāṭikaṅkhā* 'ti paṭikaṅkhitabbā icchitabbā. *Sukhaṇ supatī* 'ti yathā sesajanā samparivattamānā kākacchamānā dukkhaṇ supanti, evaṇ asupitvā sukhaṇ supati, niddaṇ okkanto 'pi samāpattiṇ samāpanno viya hoti. *Sukhaṇ paṭibujjhatī* 'ti yathā aññe nitthunantā vijambhantā samparivattantā dukkhaṇ paṭibujjhanti, evaṇ appaṭibujjhitvā vikasamānam iva padumaṇ sukhaṇ nibbikāraṇ paṭibujjhati. *Na pāpakaṇ supinaṇ passatī* 'ti supinaṇ passanto 'pi bhaddakam eva supinaṇ passati, cetiyaṇ vandanto viya, pūjaṇ karonto viya, dhammaṇ suṇanto viya ca hoti. Yathā paṇ' aññe attānaṇ corehi parivāritaṇ viya, vālehi upaddutaṇ viya, papātaṇ papatantaṇ viya ca passanti, na evaṇ pāpakaṇ supinaṇ passati.

Manussānaṇ piyo hotī 'ti ure āmuttamuttāhāro viya, sīse pilandhamālā viya ca manussānaṇ piyo hoti manāpo. *Amanussānaṇ piyo hotī* 'ti yath' eva ca manussānaṇ evaṇ amanussānam 'pi piyo hoti. *Devatā rakkhantī* 'ti puttam iva mātāpitāro devatā rakkhanti. *Nā-ssa aggi vā visaṇ vā satthaṇ vā kamatī* 'ti mettāvihāriṣṣa kāye aggi vā, visaṇ vā, satthaṇ vā na kamati, na pavisati, nā-ssa kāyaṇ vikopetī 'ti vuttaṇ hoti. *Tuvaṭṭaṇ cittaṇ samādhīyati* 'ti mettāvihārino khippam eva cittaṇ samādhīyati, n' atthi tassa dandhāyitattaṇ. *Mukhavanno vippasīdatī* 'ti bandhanā pamutta-tālapakkaṇ viya c' assa vippasannavaṇṇaṇ mukhaṇ hoti. *Asammūlho kālaṇ karotī* 'ti mettāvihārino sammohamaṇaṇ nāma n' atthi, asammūlho niddaṇ okkamanto viya kālaṇ karoti. *Uttariṇ appaṭivijjhanto* 'ti mettāsamāpattito uttari arahattaṇ adhigantaṇ asakkonto ito cavitvā suttappa-buddho viya. *Brahmalokūpago hotī* 'ti brahmalokaṇ upapajjati 'ti attho.

2. Mettāniddese: *Anodhiso pharaṇā* 'ti odhi mariyādā; na odhi Anodhi, tato Anodhiso; anodhito 'ti attho. Nippadesato phusaṇā 'ti vuttaṇ hoti. *Odhisso* 'ti padesavasena. Disāpharaṇā 'ti disāsu pharaṇā. Sabbe 'ti anavaśesapariyādānaṇ. *Sattā* 'ti padassa attho Ñāṇakathāmātikā-vaṇṇanāyaṇ vutto. Rūlhisaddena pana vītarāgesu 'pi ayaṇ vohāro vattati, vilivamaye 'pi vijānivisesse Tālavaṇṭa-vohāro viya. *Averā* 'ti verarahitā. *Abyāpajjhā* 'ti byāpādarahitā. Anīghā

¹ SH patitṭhatṭhena.

'ti niddukkhā. (Anigghā 'ti 'pi pāṭho.) Sukhī attānaṇ parihaṇantū 'ti sukhitā hutvā attabhāvaṇ vattayantu. Averā 'ti ca sakasantāne ca pare paṭicca, parasantāne ca itare paṭicca verābhāvo dassito. Abyāpajjha 'ti ādisu verābhāvā tammūlaka-byāpādābhāvo. Anigghā 'ti byāpādābhāvā tammūlaka-dukkhābhāvo. Sukhī attānaṇ parihaṇantū 'ti dukkhābhāvā sukhena attabhāvaparihaṇaṇ dassitan 'ti evam ettha vacanasambandho veditabbo 'ti. Imesu ca: Averā hontū 'ti ādisu catūsu 'pi vacanesu yaṇ yaṇ pākāṇaṇ hoti, tassa tassa vasena mettāya pharati.

Pāṇā 'ti ādisu pāṇatāya Pāṇā, assāsapassāsāyatta-vuttitāyā 'ti attho. Bhūtattā *bhūtā*, abhinibbattā 'ti attho. Puṇ vuccati nirayo, tasmiṇ galanti gacchanti 'ti *puggalā*. Attabhāvo vuccati sarīraṇ, khandhapañcakam eva vā. Taṇ upādāya paññattimattasabbhāvato tasmiṇ attabhāve pariyāpannā paricchinnā antogadhā 'ti *attabhāva-pariyāpannā*. Yathā ca sattā 'ti vacanaṇ, evaṇ sesāni 'pi rūlhi-vasena āropetvā sabbān' etāni sabbasattavevacanāni 'ti veditabbāni. [131] Kāmaṇ ca aññāni 'pi "Sabbe jantū sabbe jīvā" 'ti ādini sabbasattavevacanāni atthi, pākāṇavasena pana imān' eva pañca gahetvā *pañcahi ākārehi anodhiso pharaṇa mettā cetovimuttī* 'ti vuttaṇ. Ye pana sattā pāṇā 'ti ādinaṇ na kevalaṇ vacanamattato 'va, atha kho atthato 'pi nānattam eva iccheyyuṇ; tesāṇ anodhiso pharaṇā virujjhati. Tasmā tathā atthaṇ agahetvā imesu pañcasu ākāresu aññataravasena anodhiso mettāya pharati.

Odhiso pharaṇe pana *itthiyo* ... *purisā* 'ti līṅgavasena vuttaṇ, *ariyā* ... *anariyā* 'ti ariya-puthujjanavasena, *devā* ... *manussā* ... *vinipātikā* 'ti upapattivasena.

3. *Disā*-pharaṇe 'pi disāvibhāgaṇ akatvā¹ "Sabbadisāsu sabbe sattā" 'ti ādinā nayena pharaṇato anodhiso pharaṇā hoti; "Sabbadisāsu sabbitthiyo" 'ti ādinā nayena pharaṇato odhiso pharaṇā. Yasmā pana ayaṇ tividhā 'pi mettāpharaṇā appaṇāpattaccittassa vasena vuttā, tasmā tisu vāresu² appaṇā gahetabbā. Anodhiso pharaṇā tāva "Sabbe sattā averā hontū" 'ti ekā, "Abyāpajjha hontū" 'ti ekā, "Anigghā hontū" 'ti ekā, "Sukhī attānaṇ parihaṇantū" 'ti ekā; tāni 'pi hi cattāri hitopasaṇhāravasena³ vuttāni. Hitopasaṇhāralakkhaṇā hi mettā. "Iti sattā 'ti ādisu pañcasu ākāresu catassannaṇ appaṇānaṇ vasena vīsati appaṇā hontī. Odhiso pharaṇe *Sabbā itthiyo* 'ti ādisu sattasu ākāresu catassannaṇ catassannaṇ ca vasena atthavīsati appaṇā.

¹ B vidisāvibhāgaṇ katvā.

² B ṭhānesu.

³ SM -vasen' eva.

Disāpharaṇe pana sabbe puratthimāya disāya sattā 'ti ādinā nayena ekamekissā disāya vīsati vīsati katvā dve satāni. Sabbā puratthimāya disāya itthiyo 'ti ādinā nayena ekamekissā disāya aṭṭhavisati aṭṭhavisati katvā asīti-dve-satāni 'ti cattāri satāni asīti ca appaṇā. Iti sabbāni 'pi idha vuttāni aṭṭhavīsādhikāni pañca appaṇāsātāni honti. Yathā ca mettāya tividhena pharaṇā vuttā, tathā karuṇā-muditā-upekkhānam 'pi vuttā 'va hoti 'ti veditabbaṇ.

Atha mettūpasanḥārākāraṇ indriyāni paribhāvanaṇ ca dassetuṇ Sabbesaṇ sattānaṇ pīlaṇaṇ vajjetvā 'ti ādim āha. Tattha: Pīlaṇaṇ 'ti abbhantarato sarirapīlaṇaṇ. Upaghātaṇ 'ti bāhirato sarīropaghātaṇ. Santāpanaṇ 'ti yathā tathā vā cittasantāpanaṇ. Pariyādānaṇ 'ti pakatiyā jīvitādi-parikkhayaṇ. Vihesaṇ 'ti parato jīvitavihetṭhanaṇ. Vajjetvā 'ti pīlanādisu ekekaṇ attano citten' eva apanetvā. Imāni pīlanādīni pañca padāni mettūpasanḥārassa paṭipakkhavivajjanavāsena vuttāni, Apīlanāyā 'ti ādīni mettūpasanḥāravāsena. Apīlanāyā 'ti apīlanākārena sabbasatte mettāyati 'ti sambandho. Evaṇ sesesu 'pi. Mā verino, mā dukkhino, mā dukkhitattā 'ti imāni 'pi tīpi mettūpasanḥārassa paṭipakkha-paṭipakkhepavacanāni. Mā-vacanassa "ma hontū" 'ti attho. Averino ... sukhino ... sukkhitattā 'ti imāni tīpi mettūpasanḥāravacanāni.

Abyāpajjhā anīghā 'ti idaṇ dvayaṇ Sukhino 'ti vacanena saṅgahitaṇ 'ti veditabbaṇ. Sukkhitattā 'ti tass' eva sukhassa niccappavattidaśsaṇaṇ; Sukkhitattā 'ti ca sukhī attānaṇ pariharantū 'ti ca atthato ekaṇ. Apīlanāyā 'ti ādīhi vā abyāpajjhānīgha-vacanāni saṅgahitāni. Aṭṭhah' ākārehi 'ti "apīlanāyā" 'ti ādayo pañca mettūpasanḥārākārā, "averino hontū" 'ti ādayo tayo mettūpasanḥārākārā 'ti imehi aṭṭhah' ākārehi. Mettāyati 'ti sīniyati.¹ Taṇ dhammaṇ cetayati 'ti taṇ hitopasanḥāraṇ cetayati abhisandahati; pavatteti 'ti attho.

[132] Sabbabyāpāda-pariyuṭṭhānehi vimuccatī 'ti mettāya paṭipakkhabhūtehi sabbehi byāpādasamudācarehi vikkhambhanaṇato vimuccati. Mettā ca ceto ca vimutti cā 'ti ekā yeva mettā tidhā vaṇṇitā.

4. Averino ... khemino ... sukhino 'ti imāni tīpi padāni pubbe vutte ākāre saṅkhepena saṅgahetvā vuttāni. Saddhāya adhivimuccatī 'ti ādinā nayena vuttāni paṇa' indriyāni mettāya sampayuttāni yeva. Āsevanā 'ti ādisu chasu vāresu āsevīyati eteli mettā 'ti āsevanā. Tathā bhāvanā ... bahulīkammaṇ.² Alaṅkāra 'ti vibhūsanā. Svālaṅkatā 'ti suṭṭhu alaṅkatā bhūsitā. Parikkhārā 'ti sambhārā. Supa-

¹ B sinehaṇ karoti.

² Text -mmā.

rikkhatā 'ti suṭṭhu sambhūtā. *Parivārā* 'ti rakkhaṇatṭhena. Puna āsevanādīni aṭṭhavīsati padāni mettāya vaṇṇabhaṇanatthaṇ vuttāni. Tattha: *Pāripūrī* 'ti paripuṇṇabhāvā. *Sahagatā* 'ti mettāya sahaगतā. Tathā *sahajātā*-dayo. *Pakkhandanā* 'ti mettāya pavisanā.¹ Pakkhandati etehi mettā 'ti vā pakkhandanā. Tathā *saṅsīdanā*-dayo. *Etaṇ santan* 'ti *passanā*² 'ti esā mettā santā 'ti, etehi *passanā*² hoti 'ti, etaṇ santan 'ti *passanā*.² “*Etadaggaṇ*” 'ti ādisu viya napaṇsakavacanaṇ.

[133] *Svādhiṭṭhitā* 'ti suṭṭhu patiṭṭhitā. *Susamuggatā* 'ti suṭṭhu samussitā. *Suvimuttā* 'ti attano attano paccanīkehi suṭṭhu vimuttā. *Nibbattenī* 'ti mettāsampayuttā hutvā mettaṇ nibbattenti. *Jotenī* 'ti pākataṇ karonti. *Pakāsenī* 'ti virocenī.

5. Indriyavāre vuttanayen' eva *bala*-vāro 'pi veditabbo.

[134-136] 6-7. Bojjhaṅga-maggaṅga-vārā pariyāyena vuttā, na yathālakkaṇavasena. Maggaṅgavāre *sammāvācā-kammantājīvā* mettādhipubbabhāgavasena vuttā, na appaṇāvasena. Na hi ete mettāya saha bhavanti.

8-14. *Sabbesaṇ pāṇānan* 'ti ādīnaṇ [137-139] sesavārānam 'pi satta-vāre vuttanayen' eva attho veditabbo. Mettābhāvanāvidhānaṇ pana Visuddhimaggato* gahetabban 'ti.

Mettākathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[VIRĀGAKATHĀ-VANṆANĀ]

[140] 1. Idāni maggapayojana-pariyosānāya Mettākathāya ananta-raṇ kathitāya Virāga-saṅkhātamaggapubbaṅgamāya Virāgakathāya apubbattāhānuvaṇṇanā. Tattha paṭhamaṇ tāva:

Nibbindaṇ virajjati,

Virāgā vimuccati

'ti vuttānaṇ dvinnaṇ suttantapadānaṇ atthaṇ niddisitukāmena *Virāgo maggo vimutti phalaṇ* 'ti uddeso ṭhapito. Tattha paṭhamaṇ vacanaṭthaṇ tāva niddisitukāmo *Kathaṇ virāgo maggo* ? 'ti ādim āha. Tattha: *virajjati* 'ti virattā hoti. Sesāni Maggañānaniddese vuttattāni (Vol. I, p. 278).

Virāgo 'ti yasmā sammādiṭṭhi virajjati tasmā virāgo nāmā 'ti

* *Vism.* 295-314.

¹ B vipassanaṇ.

² SH, SM phassanā.

attho. So ca virāgo yasmā virāgārammaṇo ... pe ... virāge pati-
tṭhito, tasmā ca virāgo 'ti evaṃ Virāgārammaṇo 'ti ādinaṃ pañcannaṃ
vacanānaṃ sambandho veditabbo. Tattha: *virāgārammaṇo* 'ti nibbā-
nārammaṇo. *Virāgagocaro* 'ti nibbānavisayo. *Virāge samudāgato* 'ti
nibbāne samuppanno. *Virāge tṭhito* 'ti pavattivāsena nibbāne tṭhito.
Virāge patitṭhito 'ti anivattanavasena nibbāne patitṭhito.

Nibbānaṃ ca virāgo 'ti nibbānaṃ virāga hetuttā virāgo. *Nibbānā-
rammaṇatā jātā* 'ti nibbānārammaṇe jātā nibbānārammaṇabhāvena
vā jātā. Te maggasampayuttā *sabbe* 'va phassādayo dhammā vira-
jjanatṭhena *virāgā hontī* 'ti virāgā nāma honti. *Sahajātānī* 'ti sammā-
ditṭhisahajātāni sammāsaṅkappādini *satta magg-aṅgānī*. *Virāgaṃ
gacchantī* 'ti *virāgo maggo* 'ti virāgaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā
gacchantī 'ti virāgārammaṇattā virāgo nāma, magganatṭhena Maggo
nāma hotī 'ti attho. Ekekam 'pi maggaṅgaṃ Maggo 'ti nāmaṃ la-
bhati. Iti ekekassa aṅgassa maggate vutte sammāditṭhiyā 'pi ma-
ggattaṃ vuttam eva hoti. Tasmā yeva ca *etena maggenā* 'ti atṭha¹
maggaṅgāni gahetvā vuttaṃ. *Buddhā cā* 'ti paccekabuddhā 'pi
saṅgahitā. Te 'pi hi, "Dve 'me bhikkhave buddhā, tathāgato ca
arahaṃ sammāsambuddho, paccekabuddho cā" 'ti vuttattā buddhā
yeva. *Agataṃ* 'ti anamatagge saṃsāre agatapubbaṃ. *Disaṃ* 'ti saka-
lāya paṭipattiyā dissati apadissati abhisandahiyatī 'ti Disā; sabba-
buddhehi² vā "paramaṃ sukhā" 'ti dissati apadissati kathiyatī 'ti
Disā; sabbadukkaṃ vā dissanti vissajjenti ujjhanti³ etāyā 'ti Disā,
taṃ Disaṃ. *Aṭṭhaṅgiko maggo* 'ti kiṃ vuttaṃ hoti? Yo so aṭṭhaṅgiko
dhammasamūho, so etena nibbānaṃ gacchantī 'ti gamanatṭhena
Maggo nāmā 'ti vuttaṃ hoti. *Putthu-samaṇabrāhmaṇānaṃ parappa-
vādānaṃ* 'ti visuṃ visuṃ samaṇānaṃ brāhmaṇānaṃ ca ito aññaladdhi-
kānaṃ. *Aggo* 'ti tesaṃ sesamaggānaṃ visiṭṭho. *Seṭṭho* 'ti sesama-
ggato ativiya pasaṃsaṇiyo. *Mokkho*⁴ 'ti mukhe sādhu, sesamaggānaṃ
abhimukhe ayam eva sādhu 'ti attho. *Uttamo* 'ti sesamagge ativiya
uttiṇṇo. *Pavaro* 'ti sesamaggato nānappakārehi sambhajaniyo. *Iti*
'ti kāraṇatthe nipāto. Tasmā Bhagavatā *maggaṇaṃ aṭṭhaṅgiko
seṭṭho* 'ti vutto 'ti adhippāyo. Vuttaṃ hi Bhagavatā:

Maggāṃ 'aṭṭhaṅgiko seṭṭho

Saccānaṃ caturo padā

Virāgo seṭṭho dhammānaṃ

Dvipadānaṃ ca Cakkhumā (Dhp. 273)

'ti. Taṃ idha vicchinditvā "Maggānaṃ aṭṭhaṅgiko seṭṭho" 'ti vuttaṃ.

¹ SM agga-.

² B buddhehi.

³ B ussajjanti.

⁴ Text Pāmokkho; B Yo mokkho.

[141-2] 2-4. Sesavāresu 'pi iminā 'va nayena, heṭṭhā vuttanayena ca attho veditabbo.

5. *Dassanavirāgo* 'ti ādisu dassana-saṅkhāto virāgo dassanavirāgo. [143-146] Indriyaṭṭhato balassa viṣiṭṭhattā idha indriyato balan paṭhaman vuttan 'ti veditabban. *Ādhipateyyaṭṭhena indriyā*¹ 'ti ādi indriyādīnaṇ atthavibhāvanā, na virāgassa.² *Tathatṭhena saccā* 'ti saccañānaṇ veditabban. *Sīlavisuddhī* 'ti sammāvācākammantājivā. *Cittavisuddhī* 'ti sammāsamādhī. *Diṭṭhivisuddhī* 'ti sammādiṭṭhi-saṅkappo. *Vimuttaṭṭhena* 'ti taṇ-taṇ-maggavajjhakilesehi mutta-ṭṭhena. *Vijjā* 'ti sammādiṭṭhi. *Vimutti* 'ti samuechedavimutti. *Amatogadhaṇ nibbānaṇ pariyoṣanattṭhena maggo* 'ti maggaphalapaccavekkhaṇā hi maggīyati 'ti Maggo. Imasmiṇ Virāganiddese vuttā dhammā sabbe 'pi maggakkhaṇe yeva, Vimuttiniddese phalakkhaṇe. Tasmā chandamanasikārā 'pi maggaphalasampayuttā.

6-10. Virāganiddese viuttanayen' eva *vimutti*-niddese 'pi attho veditabbo. Phalaṇ pan' ettha paṭippassaddhivimuttattā vimutti. Nibbānaṇ nissaraṇavimuttattā vimutti. "Sahajātāni sattaṅgāni" (*Text* 140, 12) 'ti ādīni vacanāni idha na labbhanti 'ti na vuttāni. Sayan phalavimuttattā *pariccāgaṭṭhena vimutti* 'ti ettakam eva vuttaṇ. Sesaṇ vuttanayam evā 'ti.

Virāgakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[PAṬISAMBHIDĀKATHĀ-VANṆANĀ]

[147] 1. Idāni virāga-saṅkhātamaggavasena siddhaṇ paṭisambhidā-pabbhaṇaṇ dassentena kathitāya Dhammacakkappavattana-suttanta-pubbaṅgamāya (*Vin.* i. 10f.) Paṭisambhidākathāya apubbatthānuvaṇṇanā: Suttante tāva *Bārāṇasiyan* 'ti Barāṇasā³ nāma nadi. Bārāṇasāya⁴ avidūre bhavā nagari Bārāṇasī; tassaṇ Bārāṇasiyaṇ. *Isipatane migadāye* 'ti isīnaṇ patanuppatanavasena evaṇ laddhanāme migānaṇ abhayadānadinnatṭhānattā Migadāya-saṅkhāte ārame. Tattha hi uppannā sabbaññū isayo patanti; dhammacakkappavattanattaṇ nisidanti 'ti attho. Nandamūlakapabbhārato sattāhaccayena nirodhasamāpattito vuṭṭhitā Anotattadahe katamukhadhovanakiccā ākā-sena āgantvā paccekabuddha-isayo 'p' ettha samosaraṇavasena⁵

¹ SH -yāni.

³ B -nasī.

² SH ādīnaṇ atthavibhāvanā virāgassa.

⁴ B -nasīyā.

⁵ B otaraṇa-.

patanti, uposathatthaṇ ca anuposanattahañ ca sukhaṇ¹ sannipatanti, Gandhamādanāṇ patigacchantā ca tato ca uppatanti 'ti 'pi iminā isinaṇ patanuppatanavasena taṇ Isipatanan 'ti vuccati. (Isipadanān 'ti 'pi pāṭho.) *Pañcavaggiye* 'ti

Koṇḍañño Bhaddiyo Vappo
Mahānāmo ca Assaji;
Ete pañca mahātherā
Pañcavaggā 'ti vuccare,

'ti evaṇ vuttānaṇ pañcannaṇ bhikkhūnaṇ vaggo Pañcavaggo. Tasmiṇ pañcavagge bhavā taṇ-pariyāpannattā 'ti Pañcavaggiyā, te² pañcavaggiye.² *Bhikkhū āmantesi* 'ti Dīpaṇkaradasabalapādamūle katābhinihārato paṭṭhāya pāramiyo pūrento anupubbena pacchimaṇ bhavaṇ patvā pacchimabhava ca katābhinikkhamaṇo anupubbena Bodhimaṇḍaṇ patvā tattha aparājitaṇpallaṇke nisinnō Mārābalaṇ bhinditvā paṭhamayāme pubbenivāsaṇ anussaritvā majjhimayāme dibbacakkhuṇ visodhetvā pacchimayāmāvasāne dasasahassilokadhātun unṇādentō sampakampento sabbaññutaṇ patvā satta sattāhāni Bodhimaṇḍe vītināmetvā Mahābrahmūnā āyācitadhammadesano buddhacakkhūnā lokaṇ oloketvā lokānuggahena Bārāṇasiṇ gantvā Pañcavaggiye bhikkhū saññāpetvā dhammacakkaṇ pavattetukāmo āmantesi.

Dve 'me bhikkhave antā 'ti dve 'me bhikkhave koṭṭhāsā. Imassa pana vacanassa samudāhārena samudāhāranigghoso heṭṭhā avīci upari bhavaggaṇ patvā dasasahassiṇ lokadhātun pattharitvā aṭṭhāsi. Tasmiṇ yeva samaye aṭṭhārasakoṭisaṅkhā brahmāno samāgacchiṇsu. Pacchimadisāya suriyo atthaṇ gameti. Puratthimāya disāya uttarā-sālhanakkhattena yutto punṇo cando uggacchati. Tasmiṇ samaye Bhagavā Dhammacakkappavattana-suttantaṇ ārabhanto "Dve 'me bhikkhave antā" 'ti ādim āha. Tattha: *Pabbajitenā* 'ti gihisaṇyojanavattukāmaṇ chetvā pabbajitena. *Na sevītabbā* 'ti na valaṇjetabbā. Pabbajitānaṇ yeva visesato paṭipattiyā bhājanahetuttā pabbajitena na sevītabbā 'ti vuttaṇ. *Yo cā-yaṇ kāmesu kāmasukhallīkānuyogo* 'ti yo ca ayaṇ vatthukāmesu kilesakāmasukhassa kilesakāmasukhanissayassa vā anuyogo. *Hīno* 'ti lāmakō. *Gammo* 'ti gāma-vāsinaṇ santako. *Pothujjaniko* 'ti puthujjanena andhabālaṇjana āciṇṇō. *Anariyo* 'ti na ariyo, athavā na visuddhānaṇ uttamānaṇ ariyānaṇ santako. *Anatthasaṇhito* 'ti na atthasaṇhito, sukhāvahakāraṇaṇ anissito 'ti attho. *Attakilamathānuyogo* 'ti attano kilamathassa

¹ SH, SM omit.

² SH omits.

anuyogo. Attano dukkhakaraṇaṇ 'ti attho. *Dukkho* 'ti kaṇṭakā-passaya-seyyādihi attamāraṇehi dukkhāvaho. Tehi¹ tapassīhi uttamaṇ tapo 'ti gahitattā tesañ cittānurakkhaṇatthaṇ idha Hino 'ti na vuttaṇ. Pabbajitānaṇ dhammattā Gammo 'ti ca, gihīhi asādhāra-nattā Pothujjaniko 'ti ca na vuttaṇ.

Tattha pana kehici pabbajitapaṭiññehi diṭṭhadhammanibbāṇavā-dehi “Yato kho bho ayaṇ attā pañcahi kāmagaṇehi samappito sama-ṅgībhūto paricāreti, ettāvataṇ kho bho ayaṇ attā diṭṭhadhammani-bbāṇaṇ patto hoti” 'ti gahitattā tesañ cittānurakkhaṇatthaṇ ca pa-ccuppannasukhattā ca tassa dhammasamādānassa Dukkho 'ti na vuttaṇ. Kāmasukhallikānuyogo paccuppanne taṇhā-ditthi-saṅkili-ṭṭhasukhattā āyati ca dukkhavipākattā tadanuyuttānaṇ taṇhādīṭṭhi-bandhanabaddhattā ca na sevitaṇ. Attakilamathānuyogo paccu-ppanne diṭṭhi-saṅkiliṭṭhadukkhattā āyatiṇ ca dukkhavipākattā tada-nuyuttānaṇ diṭṭhibandhanabandhattā ca na sevitaṇ.

Ete te 'ti te ete. *Anupagammā* 'ti na upagantvā. *Majjhimā* 'ti saṅkiliṭṭha-sukhadukkhānaṇ abhāvā majjhe bhavā 'ti Majjhimā. Sā eva nibbāṇaṇ paṭipajjanti etāyā 'ti *paṭipadā*. *Abhisambuddhā* 'ti paṭividdhā. *Cakkhukaraṇī* 'ti ādisu paññācakkhuṇ karotī 'ti ca-kkhukaraṇī. *Nāṇakaraṇī* 'ti tass' eva vevacaṇaṇ. *Upasamāyā* 'ti kilesūpasamāyā. *Abhiññāyā* 'ti catunnaṇ saccānaṇ abhijānaṇatthāyā. *Sambodhāyā* 'ti tesañ yeva sambujjhaṇatthāyā. *Nibbāṇāyā* 'ti nibbā-ṇasacchikiriyatthāyā. (Athavā dassanamaggañāṇaṇ karotī 'ti Ca-kkhukaraṇī, bhāvanāmaggañāṇaṇ karotī 'ti Nāṇakaraṇī. Sabbaki-lesānaṇ upasamāyā. Sabbadhammānaṇ abhiññāyā. Arahattaphala-sambodhāyā, kilesānaṇ ca khandhānaṇ ca nibbāṇāyā.

2. Saccakathā Abhiññeyyaniddese (Vol. I, 86) vuttā.

[148] 3. Evaṇ Bhagavā saccāni pakāsetvā attani katabahumānānaṇ tesañ attano paṭivedhakkamaṇ sutvā paṭipattiyā bahumānāropanena paṭipattiṇ sādhetvā² saccapaṭivedhaṇ passanto *Idaṇ dukkhaṇ ariya-saccan 'ti me bhikkhave* 'ti ādinā attano paṭivedhakammaṇ dassesi. Tattha: *anānussutesū* 'ti na anussutesu, paraṇ aṇugantvā assutesū 'ti attho. *Cakkhū* 'ti ādīnaṇ attho parato āvibhavissati. *Idaṇ dukkhaṇ ariyasaccan ... idaṇ dukkhasamudayaṇ ... idaṇ dukkhanirodhaṇ ... idaṇ dukkhanirodhagāminīpaṭipadā-ariyasaccan* 'ti catunnaṇ saccānaṇ dassanaṇ paṭivedho sekhabhūmiyaṇ; *pariññeyyaṇ ... pakātabbaṇ ... sacchikātabbaṇ ... bhāvetabbaṇ* 'ti catunnaṇ saccānaṇ bhāvanāpaṭi-

¹ SH dukkhāvahehi.

² B paṭipattiyaṇ patvā.

vedho sekhabhūmiyaṇ yeva. *Parīññātaṇ ... pahīṇaṇ ... sacchikataṇ ... bhāvitaṇ* 'ti catunnaṇ saccānaṇ paccavekkhaṇā asekkhabhūmiyaṇ.

4. *Tiparivattaṇ* 'ti saccañāṇa-kiccañāṇa-katañāṇasaṅkhātāṇaṇ tiṇṇaṇ parivattaṇaṇ vasena tayo parivattā assā 'ti Tiparivattaṇ. Ettha hi “Idaṇ dukkhaṇ ... idaṇ dukkhasamudayaṇ ... idaṇ dukkhanirodhaṇ ... idaṇ dukkhanirodhagāmini-paṭipadā-ariyasaccaṇ” 'ti evaṇ catūsu saccesu yathābhūtaṇ ñāṇaṇ Saccañāṇaṇ nāma. Tesu yeva “*Parīññeyyaṇ ... pahātappaṇ ... sacchikātabbaṇ ... bhāvetappaṇ*” 'ti evaṇ kattabbakiccajānanañāṇaṇ Kiccañāṇaṇ nāma. “*Parīññātaṇ ... pahīṇaṇ ... sacchikataṇ ... bhāvitaṇ*” 'ti evaṇ tassa kiccassa katabbhāvajānanañāṇaṇ Katañāṇaṇ nāma. *Dvādasākāraṇ* 'ti tesāṇ yeva ekekasmīṇ sacce tiṇṇaṇ tiṇṇaṇ ākāraṇaṇ vasena dvādasā ākāra assā 'ti dvādasākāraṇ. *Ñāṇadassanaṇ* 'ti etesaṇ tiparivattaṇaṇ dvādasannaṇ ākāraṇaṇ vasena uppannaṇ ñāṇa-saṅkhātāṇaṇ dassanaṇ.

[149] *Attamanā* 'ti sakamanā, sattānaṇ hi sukhakāmittā dukkha-paṭikkūlattā pītisomanassayuttamano sakamano nāma. Pītisomanassehi attamanā gahitamanā byāpitamanā 'ti vā attho. *Abhinandun* 'ti abhimukhā hutvā nandiṇsu.

Veyyākaraṇe 'ti suttante, niggāthako hi suttanto kevalaṇ atthassa byākaraṇato Veyyākaraṇaṇ nāma. *Bhaññamāne* 'ti kathiyaṇāne; vattamānasamīpe vattamānavacanaṇ kataṇ¹; bhaṇite 'ti attho. *Virajan* 'ti vigatarāgādirajaṇ. *Vīramalan* 'ti vigatarāgādimalaṇ, rāgādayo hi ajjhottharaṇaṭṭhena Rajo nāma, dussanaṭṭhena malaṇ nāma. *Dhammacakkhuṇ* 'ti katthaci paṭhamamaggañāṇaṇ, katthaci ādīni tīṇi maggañāṇāni, katthaci catuttha-maggañāṇaṇ 'pi. Idha pana paṭhama-maggañāṇaṇ eva. *Yaṇ kiñci samudayaḍhammaṇ sabbaṇ taṇ nirodhadhammaṇ* 'ti vipassanāvasena evaṇ pavattassa dhammacakkhuṇ udapādi 'ti attho. *Dhammacakke* 'ti paṭivedhañāṇe ca desanāñāṇe ca; bodhipallāṇke nisinnassa hi Bhagavato catūsu saccesu dvādasākāraṇ paṭivedhañāṇaṇ 'pi, Isipatane nisinnassa dvādasākāraṇ eva saccadesanāya pavattakaṇ desanāñāṇaṇ 'pi Dhammacakkaṇ nāma. Ubhayam 'pi h' etaṇ Dasabalassa pavattañāṇaṇ eva. Taṇ imāya desanāya pakāsentena Bhagavatā dhammacakkaṇ pavattitaṇ nāma. Taṇ paṇ' etaṇ dhammacakkaṇ yāva Aññakoṇḍañña-tthero aṭṭhārasahi brahmakoṭṭhi saddhiṇ sotāpattiphale na patiṭṭhāti, tāva Bhagavā Pavatteti nāma, patiṭṭhite pana Pavattitaṇ nāma. Taṇ sandhāya pavattite ca Bhagavatā dhammacakke 'ti vuttaṇ.

¹ SH v.l. Kathaṇ.

Bhumma devā 'ti bhummatṭhakā devā. *Saddam anussāvesun* 'ti ekappahāren' eva sādhu-kāraṇ datvā *Etan Bhagavata* 'ti ādini vaddantā saddaṇ anusāvayaṇsu. *Appaṭivattiyaṇ* 'ti "Na yidaṇ tathā" 'ti paṭilomaṇ vattetuṇ asakkuṇeyyaṇ. Sannipatitā c' ettha deva-brahmāno desanāpariyosāne ekappahāren' eva sādhu-kāraṇ adaṇsu. Sannipātaṇ anāgatā pana bhummadevādayo tesāṇ tesāṇ sutvā sādhu-kāram adaṇsū 'ti veditabbaṇ. Tesu pana pabbatarukkhādīsu nibbat-tabhummadevā te cātummahārājikapariyāpannā hontā 'pi idha visuṇ katvā vuttā. *Cātummahārājikā* 'ti ca Dhataratṭha-Virūlhaka-Virūpakka-Kuvera-saṅkhātā cātummahārājā devatā etesan 'ti Cātummahārājikā. Te Sineruvemajjhe honti. Tesu Pabbatatṭhakā 'pi atthi, ākāsatṭhakā 'pi. Tesam paramparā Cakkavālapabbataṇ pattā. Khiddāpadosikā, Manopadosikā, Sītavalāhakā, Uṇhavalāhakā, Candimā devaputto, Suriyo devaputto 'ti ete sabbe 'pi Cātummahārājika-devalokaṭṭhā eva.

Tettiṇsa janā tattha uppannā 'ti *Tāvatiṇsā*. Api ca Tāvatiṇsā 'ti tesāṇ devānaṇ nāmam evā 'ti 'pi vuttaṇ. Te 'pi atthi pabbatatṭhakā, atthi ākāsatṭhakā. "Tesāṇ paramparā Cakkavālapabbataṇ pattā. Tathā^b Yāmādināṇ.¹ Ekadevaloke 'pi hi devānaṇ paramparā Cakkavālapabbataṇ appattā nāma n' atthi.

Dibbaṇ sukhaṇ yātā payātā sampattā 'ti *Yāmā*. Tuṭṭhā pahaṭṭhā 'ti *Tusitā*. Pakatipaṭiyattārammaṇato atirekena ramitukāmakāle yathārucci te bhoge nimminivā nimminivā ramantī 'ti *Nimmānaratī*. Cittacāraṇ ātvā paranimmitesu bhogesu vasaṇ vattenti 'ti *Paranimmitavasavattī*. Brahmakāye brahmaghaṭṭāya niyuttā 'ti *Brahmakāyikā*. Sabbe 'pi pañcavokārabrahmāno gahitā.

Tena khaṇenā 'ti vacanaṇ viśeṣetvā *tena muhuttēnā* 'ti vuttaṇ. Muhutta-saṅkhātēna khaṇena, na² paramatthakhaṇenā 'ti vuttaṇ hoti. *Yāva brahmalokā* 'ti brahmalokaṇ anto katvā. *Saddo* 'ti sādhu-kārasaddo. *Dasasahassī* 'ti dasasahassa-cakkavālavatī. *Sanākampī* 'ti uddhaṇ³ uggacchantī suṭṭhu kampi. *Sampakampī* 'ti uddhaṇ³ uggacchantī adho okkamantī⁴ suṭṭhu pakampi. *Sampavedhī* 'ti catudisā gacchantī suṭṭhu pavedhī. Sambuddhabhāvāya mātukucchiṇ okkamante ca Bodhisatte, tato nikkhamante ca mahāpaṭhavī puññatejēna akampittha. Abhisambodhiyaṇ paṭivedhañña-tejēna dhammacakkappavattane desanāñña-tejēna sādhu-kāraṇ dātu-

^{a to b} SH v.l. omits.

¹ SH v.l. Evamādināṇ.

² SH omits na.

³ B adds adho.

⁴ B, SM omits adho okkamantī; SH v.l. inserts uddhaṇ before adho.

kāmā viya paṭhavi devatānubhāvena akampittha. Āyusaṅkhārossa-jjane mahāparinibbāṇe ca kāruṇṇena cittasaṅkhobhaṇ asahamānā viya paṭhavi devatānubhāvena akampittha.

Appamāṇo 'ti vuddhappamāṇo.¹ *Ulāro* 'ti ettha: “Ulārāni khādaniyāni khādanti” 'ti ādisu madhuraṇ Ulāran 'ti vuttaṇ. “Ulārāya c' ettha bhogāya cittaṇ na namatī” 'ti ādisu paṇitaṇ Ulāran 'ti vuttaṇ. “Ulārāya khalu bhavaṇ Vacchāyano samaṇaṇ Gotamaṇ pasaṇsāya pasaṇsati” 'ti ādisu seṭṭhaṇ Ulāran 'ti vuttaṇ. Idha pana vipulo Ulāro 'ti vutto. *Obhāso* 'ti desanāññānubhāvena ca, devatānubhāvena ca jāta-obhāso. *Loke* 'ti cakkavāla-dasasahassiyaṇ yeva. *Atikkamm' eva devānaṇ devānubhāvaṇ* 'ti devānaṇ ayaṇ ānubhāvo: nivatthavattathappabhā dvādasa yojanāni pharati, tathā sarīrassa, alaṅkāraṇ, vimānassa ca. Taṇ devānubhāvaṇ atikkamitvā yevā 'ti attho. *Udānaṇ* 'ti somanassaññānamayaṇ udāhāraṇ. *Udānesī* 'ti udāhari. *Aññāsi vata bho Koṇḍañño* 'ti imassa 'pi udānassa udāharaṇaghoso dasasahassī-lokadhātuṇ pharitvā atṭhāsi. *Aññāta-Koṇḍañño*² 'ti bhusaṇ ñāta³-Koṇḍañño 'ti attho.

[150] 5. *Cakkhu-ādīnaṇ niddese Dassanattṭhenā* 'ti ādisu ekam eva ñānaṇ. Yathāvuttassa neyyassa⁴ cakkhu viya *dassana*-kiccakaraṇena *cakkhu*, *ñāna*-kiccakaraṇena *ñānaṇ*, nānappakārato jānanakiccakaraṇena *paññā*, anavasesa-*paññavedha*-karaṇena *viññā*, sabbadā *obhāsa*-kiccakaraṇena *ālōka* nāmā 'ti attho. *Cakkhu*⁵ *dhammo* 'ti ādisu 'pi ekaṇ yeva ñānaṇ kiccanānattena pañcadhā vaṇṇitaṇ. *Ārammaṇā* 'ti upatthambhanaṭṭhena, *gocarā* 'ti visayaṭṭhena. *Dassanattṭhenā* 'ti ādisu ñānakiccaṇ pañcadhā vuttaṇ.

[151-155] 6. Iminā nayena tīsu vāresu ekekaṣmiṇ pañca pañca katvā *paññarasa dhammā*, *paññarasa atthā*, dvīsu paññarasakesu *tiṇsa niruttīyo*, paññarasasu dhammesu, paññarasasu atthesu, tiṇsāya niruttīsu *saṭṭhi ñānāni* veditabbāni. Sesa-ariyasaccesu 'pi es' eva nayo.

7. *Catūsu ariyasaccesu ekekaṣmiṇ ariyasacce paññarasannaṇ paññarasannaṇ dhammānaṇ atthānañ* ca vasena *saṭṭhi dhammā*, *saṭṭhi atthā*. *Saṭṭhiyā dhammesu*, *saṭṭhiyā atthesu* ca *viśasataniruttīyo*⁶; viśādhikaṇ satan 'ti attho. *Saṭṭhiyā dhammesu*, *saṭṭhiyā atthesu*, viśuttarasataniruttīsu 'ti evaṇ *cattārīsāñ ca dve ca nānasatāni*.

¹ B *vaḍḍha*-.
² B *ñāna*-.
³ *Text* Cakkhuṇ.
⁴ B *ñeyyassa*.
⁵ *Text* viśasatā ni-.

⁶ B *Aññāsi*-.; SH *Aññā*-.
⁷ B *ñeyyassa*.
⁸ *Text* viśasatā ni-.

8-10. Satipaṭṭhanasuttanta-pubbaṅgame, Iddhipādasuttanta-pubbaṅgame ca paṭisambhidāniddese iminā 'va nayena attho ca gaṇanā ca veditabba.

[156] 11. *Sattannaṃ bodhisattānaṃ* suttantesu ekekasmiṃ yeva samudaye cakkhādayo pañca, nirodhe pañcā 'ti *dasa dhammā*. Samudaye dassanaṭṭhādayo pañca, nirodhe pañcā 'ti *dasa atthā*. Tesaṃ vasena vīsati niruttiyo, *Cattāriṇsaṃ*¹ ñāṇāni. Satta² ekato katvā vuttagaṇanā suviññeyyā.

12. Evaṃ sabbaññutañāṇavasena vuttapaṭisambhidā-niddese ekekamūlake suññato *ditṭho vidito sacchikato phassito paññāyā* 'ti imesu pañcasu vacanesu ekekasmiṃ yeva cakkhādayo pañca, dassanaṭṭhādayo pañcā 'ti pañca-pañcakānaṃ vasena pañcavīsati dhammā, pañcavīsati atthā, taddiguṇā niruttiyo, taddiguṇāni ñāṇāni. [157] Pañca ekato katvā vuttavāre 'pi pañcakkhattuṃ pañcavīsati katvā *pañcavīsataṃ dhammā, pañcavīsataṃ atthā*, taddiguṇā niruttiyo, taddiguṇāni ñāṇāni. *Aḍḍhateyyāni* 'ti c' ettha dve satāni ca paññāsaṃ ca.

13-15. *Khandhā*-disu 'pi es' eva nayo. Iminā 'va nayena *sacca-vāra-paṭisambhidā*-vāre ca dhammādigagaṇanā veditabba.

[158] 16. Buddhadhammavāre³: *Diyaḍḍhasatan* 'ti chakkhattuṃ pañcavīsati, sataṃ ca paññāsaṃ ca hoti, taddiguṇā niruttiyo, taddiguṇāni ñāṇāni. *Paṭisambhidādhikāraṇe* 'ti paṭisambhidādhikāre. *Aḍḍhanavadhammasatāni*⁴ 'ti paṭhamāṃ vuttesu catūsu saccesu satṭhi, catūsu satipaṭṭhānesu satṭhi, catūsu sammappadhānesu satṭhi, satta-bodhisattaveyyākaraṇesu sattati, abhiññatṭhādisu pañcasu pañcavīsataṃ, khandhādisu pañcasu pañcavīsataṃ; puna catūsu ariyasaccesu sataṃ, catūsu paṭisambhidāsu sataṃ, chasu buddhadhammesu diyaḍḍhasatan 'ti evaṃ atṭha satāni ca paññāsaṃ ca dhammā honti. Evaṃ *atthā* 'pi tattakā eva honti. Evam eva saddhādisu⁵ tisu ṭhānesu vīsataṃ niruttiyo, sattasu veyyākaraṇesu cattārīsataṃ niruttiyo, abhiññatṭhādisu, khandhatṭhādisu ca aḍḍhateyyāni aḍḍhateyyāni niruttisatāni, ariyasaccesu paṭisambhidāsu ca dve dve niruttisatāni, buddhadhammesu tīni niruttisatāni 'ti evaṃ *niruttisahassaṃ ca satta niruttisatāni* ca honti. Evam eva saccāni. Tisu ṭhānesu cattārīsādhikāni dve dve ñāṇasatāni, sattasu veyyākaraṇesu asīti-adhikāni dve ñāṇasatāni, abhiññatṭhādisu khandhatṭhādisu ca pañca pañca

¹ SH -sa.² SM cattāri.³ B Vuḍḍhavāre.⁴ Text Aḍḍhanavamāni dha-.⁵ B, SM saccādisu.

ñāṇasatāni, saccesu paṭisambhidāsu ca cattāri cattāri ñāṇasatāni, buddhadhammesu cha ñāṇasatāni 'ti evaṃ tīnī ca ñāṇasahassāni cattāri ñāṇasatāni hontī 'ti.

Paṭisambhidākathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[DHAMMACAKKAKATHĀ-VANṆANĀ]

[159] 1. Puna Dhammacakkapavattana-suttantam eva pubbaṅga-maṇ katvā kathitāya Dhammacakkakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha: *Dukkhavatthukā* 'ti ekābhisamayavasena dukkhaṇ vatthu etesan 'ti Dukkhavatthukā. Tad eva dukkhaṇ visesetvā *saccavattukā* 'ti ādim āha. Tattha saccaṇ ārammaṇaṇ upatthambho etesan 'ti *saccārammaṇā*. Saccaṇ gocaro visayo etesan 'ti *saccagocarā*. *Ṣaccasaṅgahitā* 'ti maggasaccena saṅgahitā. *Saccapariyāpannā* 'ti maggasaccāyattā. *Sacce samudāgatā* 'ti dukkhapajānanena dukkhasacce samuppannā. Tathā tatth' eva *thitā* ... *paṭiṭṭhitā* 'ti.

2. Idāni "Pavattite ca Bhagavatā dhammacakke" 'ti vuttaṇ dhammacakkaṇ niddisitukāmo *dhammacakkan* 'ti ādim āha. Tattha duvidhaṇ dhammacakkaṇ: paṭivedhacakkaṇ, desanādharmacakkaṇ ca. Paṭivedhadhammacakkaṇ bodhipallaṅke, desanādharmacakkaṇ Isipatane. *Dhammaṇ ca pavatteti cakkaṇ cā* 'ti paṭivedha-dhammacakkaṇ vuttaṇ. *Cakkaṇ ca pavatteti dhammaṇ cā* 'ti desanādharmacakkaṇ.

Kathaṇ hi Bhagavā Bodhipallaṅke nisinno maggakkhaṇe indriya-bala-bojjaṅga-maggaṅgādibhedan dhammaṇ cā pavatteti? So yeva ca dhammo kilesasattughātāya pavattanato pahāraṇacakkaṇ viyā 'ti cakkaṇ. Cakkaṇ ca dhammaṇ pavattento yeva Bhagavā taṇ ca cakkaṇ pavatteti nāma. Etena dhammo yeva cakkan 'ti kamma-dhāraya-samāsātā vuttā hoti. Isipatane nisinno Bhagavā dhamma-desanākhāṇe veneyyasantāne kilesasattughātāya pavattanato pahāraṇacakkasadiṣaṇ desanācakkaṇ ca pavatteti. Veneyyasantāne indriya-bala-bojjaṅga-maggaṅgādibhedan dhammacakkaṇ ca pavatteti. Etena dhammo ca cakkaṇ ca Dhammacakkan 'ti dvandasamāsātā vuttā hoti. Yasmā pana pavattake sati pavattanā nāma hoti, tasmā sabbatthā-pi *pavatteti* 'ti vuttaṇ. Pavattanatthena pana *cakkan* 'ti vuttaṇ Hoti 'ti veditabbaṇ. *Dhammena pavatteti* 'ti dhammacakkan 'ti ādini desanādharmacakkam eva sandhāya vuttāni 'ti veditabbāni.

Tattha: Dhammena pavatteti 'ti yathāsabhāvattā dhammena pavattaṇ cakkān 'ti Dhammacakkhaṇ 'ti vuttaṇ hoti. *Dhammacariyāya pavatteti* 'ti veneyyasantāne dhammatthāya pavattaṇ cakkān 'ti *Dhammacakkān* 'ti vuttaṇ hoti. *Dhamme t̥hito* 'ti ādīhi Bhagavato dhammabhūtata¹ dhammassāmitā ca vuttā hoti, yath' āha: "So āvuso Bhagavā jānaṇ jānāti, passaṇ passati, cakkhubhūto nāpabhūto dhammabhūto brahmabhūto vattā pavattā, atthassa ninnetā, amatassa dātā, dhammassāmī tathāgato" 'ti. Tasmā tehi dhammassa cakkān 'ti Dhammacakkān 'ti vuttaṇ hoti. *T̥hito* 'ti visayībhāvena t̥hito. *Patit̥thito* 'ti acalabhāvena patit̥thito. *Vasippatto* 'ti issara-bhāvappatto.

[160] *Pāramippatto* 'ti koṭippatto. *Vesārajjappatto* 'ti visārada-bhāvaṇ patto. Dhamme patit̥thāpento 'ti ādīhi veneyyasantānam apekkhitvā vutthehi pana vacanehi dhammassāmitāya ca dhammatthāya cakkān 'ti vuttaṇ hoti. Dhammaṇ sakkaronto 'ti ādīhi dhammatthāya cakkān 'ti vuttaṇ hoti. Yo hi dhammaṇ sakkārādivasena pavatteti, so dhammatthaṇ pavatteti. *Dhammaṇ sakkaronto* 'ti yathā kato so dhammo sukato hoti, evam eva naṇ karonto. *Dhammaṇ garuṇ karonto* 'ti tasmiṇ gāravuppattiyā taṇ garuṇ karonto. *Dhammaṇ mānento* 'ti dhammaṇ piyaṇ ca bhāvanīyaṇ ca katvā viharanto. *Dhammaṇ pūjento* 'ti taṇ apadisitvā desanāpaṭipatti-pūjāya pūjaṇ karonto. *Dhammaṇ apacāyamāno* 'ti tass' eva dhammassa sakkāragarukārehi nīcavuttitaṇ karonto. *Dhammaddhajo . . . dhammaketū* 'ti taṇ dhammaṇ dhajam iva purakkhatvā, ketum iva ca ukkhipitvā pavattiyā dhammadhajo dhammaketu ca hutvā 'ti attho. *Dhammādhipateyyo* 'ti dhammādhipatito āgato bhāvanādhammavassen' eva ca sabbakiriyānaṇ karaṇena dhammādhipateyyo hutvā. *Taṇ k̥ho pana dhammacakkaṇ appaṭivattiyaṇ* 'ti kenaci nivattetuṇ asakkuneyyatāya appaṭihata-vuttitā vuttā. Tasmā so dhammo pavattanaṭṭhena Dhammacakkān 'ti vuttaṇ hoti.

Saddhindriyaṇ dhammo, taṇ dhammaṇ pavatteti 'ti veneyyasantāne maggasampayutta-saddhindriyuppādanena taṇ saddhindriyaṇ dhammaṇ pavatteti 'ti attho. [161] Es' eva nayo sesesu 'pi. *Saccā* 'ti saccañāṇāni. *Vīpassanā* ca *vijjā* ca maggañāṇam eva. [162] *Anupāde ñāṇan* 'ti arahattaphale ñāṇaṇ. Tam 'pi veneyyasantāne pavattati yeva. Nibbāṇaṇ ca paṭivedhaṇ karonto *pavatteti* yeva nāma.

¹ B -bhūtassa.

3-4. Samudayavārādisu [163] *samudayavatthukā* ... *nirodhava-tthukā* ... *maggavatthukā* 'ti visesapadaṇ dassetvā saṅkhittaṇ. Etthā-pi vuttasadiṣaṇ paṭhamāṇ vuttanāyen' eva veditabbaṇ.

5-6. *Satipaṭṭhāna*- [164-165] *iddhipāda*-pubbaṅgamavārā 'pi magga-kkhaṇavasena vuttā. Te 'pi tattha tattha visesapadaṇ dassetvā saṅkhittā 'ti.

Dhammacakkakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[LOKUTTARAKATHĀ-VANṆANĀ]

[166] 1. Idāni lokuttaradhammappavatikāya¹ Dhammacakkaka-thāya anantaraṇ kathitāya Lokuttarakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha: Lokuttara-padassa attho niddesavāre āvibhavissati. *Cattāro satipaṭṭhānā* 'ti ādayo sattatiṇsa bodhipakkhiya-dhammā yathāyogaṇ maggaphalasampayuttā. Te bujjanaṭṭhena Bodhī 'ti evaṇ laddha-nāmassa ariyassa pakkhe bhavattā Bodhipakkhiyā nāma. Pakkhe bhavattā 'ti upakārabhāve ṭhitattā. Tesu ārammaṇesu okkhanditvā pakkhanditvā upaṭṭhānato Upaṭṭhānaṇ. Sati yeva upaṭṭhānaṇ Sati-paṭṭhānaṇ. Kāya-vedanā-citta-dhammesu pan' assa asubha-dukkhā-niccānattākāra-gaḥaṇavasena subha-sukha-nicca-attasaññā-pahāṇaki-ccasādhanaṇavasena ca pavattito catudhā bhedo hoti. Tasmā *Cattāro satipaṭṭhānā* 'ti vuccanti.

Padahanti etenā 'ti Padhānaṇ. Sobhanaṇ padhānaṇ Sammappa-dhānaṇ; sammā vā padahanti etenā 'ti Sammappadhānaṇ; sobhanaṇ vā taṇ kilesavirūpappavatti-virahitato padhānaṇ ca hitasukhanippā-dakaṭṭhena seṭṭhabhāvāvahanato padhānabhāvākaraṇato vā 'ti Sammappadhānaṇ. Viriyass' etaṇ adhivacanaṇ. Ta-yidaṇ uppann-ānuppannānaṇ akusalānaṇ pahāṇā-nuppattikiccaṇ, anuppannu-ppa-nnānaṇ ca kusalānaṇ uppatti-ṭṭhitikiccaṇ sādhaṇatī 'ti catubbidhaṇ hoti. Tasmā *cattāro sammappadhānā* 'ti vuccanti.

Nippattipariyāyena ijjhanaṭṭhena ijjhanti etāya sattā, iddhā vuddhā ukkaṇṣagatā hontī 'ti iminā vā pariyāyena Iddhi. Tassā sampayuttāya pubbaṅgaṇaṭṭhena phalabhūtāya pubbabhāgākāraṇa-ṭṭhena ca iddhiyā pādo 'ti Iddhipādo. So chanda-viriya-citta-vi-maṇṣāvasena catubbidho hoti. Tasmā *cattāro iddhipāda* 'ti vuccanti.

Assadhiya-kosajja-pamāda-vikkhepa-sammohānaṇ abhibhavanato abhibhavana-saṅkhātēna adhipati-yaṭṭhena Indriyaṇ. Assaddhiyā-

¹ SH, SM -dhammavatiyā.

dīhi anabhibhavanīyato akampiyaṭṭhena Balaṇ. Tad ubhayam 'pi saddhā-viriya-sati-samādhi-paññāvasena pañcavidhaṇ hoti. Tasmā *pañc' indriyāni, pañca balāni* 'ti vuccanti.

Bujjhanakasattassa pana aṅgabhāvena sati-ādayo satta dhammā Bojjhaṅgā, niyyāṇaṭṭhena ca sammādiṭṭhi-ādayo aṭṭha maggaṅgā honti. Tena ca vuccanti *satta bojjhaṅgā* 'ti, ariyo *aṭṭhaṅgiko maggo* 'ti.

Iti ime sattatiṇṣa bodhipakkhiyā dhammā pubbabhāge lokiyavipassanāya vattamānāya cuddasavidhena kāyaṇ parigaṇhato ca kāyānupassanā-satipaṭṭhānaṇ, navavidhena vedanaṇ parigaṇhato ca vedanānupassanā-satipaṭṭhānaṇ, solasavidhena cittaṇ parigaṇhato ca cittānupassanā-satipaṭṭhānaṇ, pañcavidhena dhamme parigaṇhato ca dhammānupassanā-satipaṭṭhānaṇ. Iti imasmiṇ attabhāve anuppannapubbaṇ parassa uppannaṇ akusalaṇ disvā “Yathāpaṭipannassa tassa taṇ uppannaṇ, na tathā paṭipajjissāmi; evaṇ me etaṇ nūppajjissati” 'ti tassa anuppādāya vāyamanakāle paṭhamaṇ sammappadhānaṇ; Attano samudācārappattam akusalaṇ disvā tassa pahānāya vāyamanakāle dutiyaṇ; imasmiṇ attabhāve anuppannapubbaṇ jhānaṇ vā vipassanaṇ vā uppādetuṇ vāyamanantassa tatiyaṇ; uppannaṇ yathā na parihāyati evaṇ punappunaṇ uppādentassa catutthaṇ sammappadhānaṇ.

Chandaṇ dhuraṇ katvā kusaluppādanakāle chandiddhipādo; viriyaṇ ... cittaṇ ... vīmaṇsaṇ dhuraṇ katvā kusaluppādanakāle vīmaṇsiddhipādo.

Micchāvācāya viramaṇakāle sammāvācā; micchākammantā ... micchājīvā ... viramaṇakāle sammājīvo 'ti evaṇ nānācittesu labbhanti. Catumaggakkhaṇe pana ekacitte labbhanti. Phalakkhaṇe, ṭhapetvā cattāro sammappadhāne avasesā tetṭiṇṣa labbhanti. Evaṇ ekacitte labbhamānesu c' etesu ekā 'va nibbāṇārammaṇā sati kāyādīsū subhasaññādi-ppahāṇakiccasādhanaṇavasena cattāro satipaṭṭhānā 'ti vuccati. Ekam eva viriyaṇ anuppann-uppannānaṇ anuppādādikiccasādhanaṇavasena cattāro sammappadhānā 'ti vuccati. Sesesu hāpanavaḍḍhanaṇ¹ n' atthi. Api ca tesu:

Nava ekavidhā, eko
Dvedha, 'tha catu-pañcadhā,
Aṭṭhadhā, navadhā c' eva
Iti chaddhā bhavanti te.

(Vism. 680.)

¹ B pahānavindanaṇ.

Nava ekavidhā 'ti chando, cittaṇ, pīti, passaddhi, upekkhā, saṅka-
ppo, vācā, kammanto, ājīvo 'ti ime nava chandiddhipādādi-vasena
ekavidhā 'va honti. Aññakoṭṭhāsaṇ na gacchanti.¹ Eko dvedhā 'ti
saddhā indriya-balavasena dvedhā ṭhitā. Atha catu-pañcadhā 'ti
atha 'ñño eko catudhā, añño pañcadhā ṭhito 'ti attho. Tattha
samādhi eko indriya-bala-bojjhaṅga-maggaṅgavasena catudhā ṭhito.
Paññā tesā ca catunnaṇ iddhipādakoṭṭhāsassa ca vasena pañcadhā.
Aṭṭhadhā navadhā c' evā 'ti aparo eko aṭṭhadhā, eko navadhā ṭhito
'ti attho. Catusatipaṭṭhāna-indriya-bala-bojjhaṅga-maggaṅga-vasena
sati aṭṭhadhā ṭhita, catusammappadhāna-iddhipāda-indriya-bala-
bojjhaṅga-maggaṅgavasena viriyaṇ navadhā 'ti. Evaṇ:

Cuddas' eva asambhinnā
Hont' ete bodhipakkhiyā
Koṭṭhāsato sattavidhā
Sattatiṇsa ppabhedato.

Sakiccanipphādanato
Sarūpena ca vuttito
Sabbe 'va ariyamaggassa
Sambhave sambhavanti te.

(Vism. 681.)

Evaṇ maggaphalasampayutte sattatiṇsa bodhipakkhiyadhamme
dassettvā puna te maggaphalesu saṅkhipitvā cattāro ca ariyamaggā
cattāri ca sāmāññaphalāni 'ti āha. Samaṇabhāvo sāmāññaṇ, catunnaṇ
ariyamaggānam etaṇ nāmaṇ. Sāmāññaṇ phalāni Sāmāñña-
phalāni. Nibbānaṇ pana sabbehi asammissam eva. Iti vitthāra-
to sattatiṇsabodhipakkhiya-catumagga-catuphala-nibbānaṇ vasena
chacattālisa lokuttaradhammā. Tato saṅkhepena catumagga-catu-
phala-nibbānaṇ vasena nava lokuttaradhammā. Tato 'pi saṅkhe-
pena magga-phala-nibbānaṇ vasena tayo lokuttaradhammā 'ti
veditabbaṇ. Satipaṭṭhānādīnaṇ maggaphalānaṇ ca lokuttaratte
vutte taṇsampayuttānaṇ phassādīnam 'pi lokuttarattaṇ vuttam eva
hoti. Padhānadhammavasena pana satipaṭṭhānādayo 'va vuttā.
Abhidhamme ca Lokuttaradhammaniddese maggaphalasampayuttā-
naṇ phassādīnaṇ lokuttarattaṇ vuttam evā 'ti.

Lokaṇ tarantī 'ti lokaṇ atikkamanti. Sabbam idha īdisaṇ vatta-
mānakālavacanaṇ cattāro ariyamagge sandhāya vuttaṇ. Sotāpatti-
maggo hi apāyalokaṇ tarati, sakadāgāmimaggo kāmāvacaralokeka-

¹ B bhajanti.

desaṇ tarati, anāgāminimaggo kāmāvacaralokaṇ tarati, arahattamaggo rūpārūpāvacaralokaṇ tarati. *Lokā uttarantī* 'ti lokā uggacchanti. *Lokato* 'ti ca *lokamhā* 'ti ca tad eva nissakkavacanaṇ visesetvā dassitaṇ. *Lokaṇ samatikkamantī* 'ti paṭhamaṇ vuttattham eva. Tattha upasaggatthaṇ anapekkhitvā vuttaṇ. Idha saha upasaggatthena vuttaṇ. *Lokaṇ samatikkantā* 'ti yathāvuttaṇ lokaṇ sammā atikkantā. Sabbam idha idisaṇ atitakālavacanaṇ phalanibbānāni sandhāya vuttaṇ. Sotāpattiphalādini hi yathāvuttaṇ lokaṇ atikkamitvā tṭhitāni. Sadā nibbānaṇ sabbalokaṇ atikkamitvā tṭhitaṇ. *Lokena atirekā* 'ti lokato adhikabhūtā. Idaṇ sabbe 'pi lokuttaradhamme sandhāya vuttaṇ. *Nissarantī* 'ti niggacchanti. *Nissatā* 'ti niggatā. *Loke na tiṭṭhantī* 'ti ādini aṭṭhārasavacanāni sabbalokuttaresu 'pi yujjanti. Na tiṭṭhantī 'ti loke apariyāpannattā vuttaṇ. *Loke na limpantī* 'ti santāne¹ vattamānā 'pi tasmiṇ na limpantī 'ti attho. Akatapaṭivedhānaṇ kenaci cittena katapaṭivedhānaṇ akusalena ca asamatthena ca cittena na limpantī 'ti attho. *Asaṇḍitā*² *anupalitā* 'ti upasaggena visesitaṇ. *Vippamuttā* 'ti alittattam eva nānābyañjanaena visesitaṇ. Ye keci hi yattha yena³ vā alittā, te tattha tena vā vippamuttā honti. *Lokā vippamuttā* 'ti ādini tīni nissakkavasena vuttāni.⁴

[167] *Visaṇḍuttā* 'ti vippamuttassa visesanaṇ. Ye keci hi yattha yena yato vippamuttā, te tattha tena tato visaṇḍuttā nāma honti. *Lokā sujḡhantī* 'ti lokamalaṇ dhovitvā lokā sujḡhanti. *Visujḡhantī* 'ti tad eva upasaggena visesitaṇ. *Uṭṭhahantī* 'ti uṭṭhitā⁵ honti. *Vivaṭṭantī* 'ti nivaṭṭanti.⁶ *Na sajjantī*⁷ 'ti na lagganti. *Na gayhantī* 'ti na gaṇhiyanti. *Na bajḡhantī* 'ti na bādhiyanti. *Samucchinḍantī* 'ti appavattiṇ karonti. Yathā ca *lokaṇ samucchinḍantī* 'ti tath' eva "lokā visuddhataṇ" 'ti ādi vuttam eva hoti. *Paṭippassambhantī* 'ti nirodhenti. *Apathā*⁸ 'ti ādini cattāri sabbesu 'pi lokuttaresu yujjanti. *Apathā*⁸ 'ti amaggā. *Agatī* 'ti appatiṭṭhā. *Avisayā* 'ti anāyattā. *Asādhāraṇā* 'ti asamānā. *Vamantī* 'ti uggilanti. *Na paccāgamantī*⁹ 'ti vuttapaṭipakkhanayena vuttaṇ. Vantaṇ puna na adantī 'ti attho. Etena vantassa suvantabhāvo vutto hoti. Anantaradukattaye 'pi es' eva nayo.

Visīnentī 'ti vikiranti vimuccanti, na bandhantī 'ti attho. *Na ussīnentī* 'ti na vikiranti, na vimuccanti. (*Visinentī*¹⁰ 'ti, na ussinentī¹⁰ 'ti rassaṇ katvā pāṭho sundaro.) *Vidhūpentī* 'ti nibbāpentī.

¹ B khandhasantāne.

² B sakkāyena for yattha yena.

³ B uddhaṇ.

⁴ B nissajjanti.

⁵ SH v.l. atitā.

⁶ SH, SM paccāvamantī.

⁷ B Asaṇḍitā.

⁸ SH, SM omī.

⁹ SH, SM nissajjanti.

¹⁰ So in Text.

Na sandhūpentī 'ti na ujjalanti. *Lokaṇ samatikkamma abhibhuyya tiṭṭhanti* 'ti sabbe 'pi lokuttarā dhammā lokaṇ sammā atikkamitvā abhibhavitvā ca tiṭṭhanti 'ti Lokuttarā. Sabbehi 'pi imehi yathā-vuttehi pakārehi likuttarānaṇ lokato uttarabhāvo adhiḱabhāvo ca vutto hoti 'ti.

Lokuttarakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[BALAKATHĀ-VANṆANĀ]

[168] Idāni Lokuttarakathāya anantaraṇ kathitāya Lokuttaraka-thāvatīyā¹ suttantapubbaṅgamāya Balakathāya apubbatthānuva-ṇṇanā. Tattha ādito suttantavasena *pañca balāni* dassetvā tada-ññāni 'pi balāni dassetukāmo *Api ca aṭṭhasatṭhi balāni* 'ti ādim āha. Sabbāni 'pi taṇ taṇ paṭipakkhehi akampiyaṭṭhena Balāni nāma honti.

Hiribalan 'ti ādisu pāpato hiriyanti etāyā 'ti Hirī; lajjāy' etaṇ nāmaṇ. Pāpato ottappanti etenā 'ti ottappaṇ; pāpato ubbegass' etaṇ nāmaṇ. Ajjhattasamuṭṭhānā hiri, bahiddhāsamuṭṭhānaṇ otta-ppaṇ. Attādhīpati hiri, lokādhīpati ottappaṇ. Lajjīsabhāvasaṇṭhitā hiri, bhayasabhāvasaṇṭhitaṇ ottappaṇ. Sappatissavalakkhaṇā hiri, vajja-bhīruka-bhayaḱassāvilakkhaṇaṇ ottappaṇ. Sā eva hiri ahiri-kena na kampaṭi 'ti *hiribalaṇ*. Tad eva ottappaṇ anottappena na kampaṭi 'ti *ottappabalaṇ*.

Appaṭisaṅkhānena na kampaṭi 'ti *paṭisaṅkhānabalaṇ*. Upapari-kkhaṇapaññāy' etaṇ nāmaṇ. Viriyasīsena satta bojjhaṅge bhā-ventassa uppannabalaṇ *bhāvanābalaṇ*. Tathāpavattānaṇ catunnaṇ khandhānam etaṇ nāmaṇ. Parisuddhāni silādīni *anavaṇṇabalaṇ*. Cattāri saṅgahavatthūni *saṅgahabalaṇ*. (Saṅgahe balan 'ti 'pi pāṭho.) Dukkhamānaṇ adhiḱāsaṇaṇ *khantibalaṇ*. Dhammakathāya paresaṇ tosaṇaṇ² *paññattibalaṇ*. Kathitassa³ atthassa adhiḱamāpanaṇ *nijjha-nṭibalaṇ*. Kusalesu bahubhāvo⁴ *issariyabalaṇ*. Kusalesu yathāru-ci paṭiṭṭhānaṇ *adhiṭṭhānabalaṇ*. Hiribalādīnaṇ attho mātikāpadesu byañjanavasena⁵ viṣesato yujjāmānaṇ gaheṭvā vutto. *Samathabalaṇ vipassanābalaṇ* 'ti balappattā samathavipassanā eva.

2. Mātikaniddese: *Assaddhiye na kampaṭi 'ti saddhābalaṇ* 'ti mūla-balatthaṇ vatvā tam eva aparehi navahi pariyaṇyehi viṣesetvā dassesi.

¹ B omits; SH v.l. -pavattiyā.

² B, SM pare santosanaṇ; SH v.l. toso.

³ B adhiḱassa; SH v.l., SM adhiṭṭassa.

⁴ B pahu.

⁵ SM bujjhana.

Yo hi dhammo akampiyo balappatto hoti, so sahaḥāte upatthambhethi, attano paṭipakkhe kilese pariṇādiyati, paṭivedhassa ādibhūtaṃ silaṃ diṭṭhiṃ ca visodhethi. Cittaṃ ārammaṇe paṭiṭṭhāpeti. Cittaṃ pabbassaṃ karonto¹ vodāpeti. Vasiṃ pāpento viṣesaṃ adhigamāpeti. Tato uttariṃ pāpento uttaripaṭivedhaṃ kāreti. Kamena ariyamaggaṃ pāpetvā saccābhisamayaṃ kāreti. Phalappattiyaṃ *nirodhe* paṭiṭṭhāpeti. Tasmā navadhā balattho viṣesito.

Esa nayo *viriyā*-dīsu catūsu.

[169] 3. *Kāmacchandanaṃ hiriyatī* 'ti nekkhammayutto yogī *nekkhammena* kāmacchandato hiriyati. Ottappe 'pi es' eva nayo. Etehi sabbākusalehi 'pi hiriyānā ottappanā vuttā yeva honti. *Byāpādana* 'ti ādīnaṃ 'pi iminā 'va nayena attho veditabbo. *Paṭisaṅkhātī* 'ti asammohavasena ādīnavato upaparikkhati.

[170] 4. *Bhāvetī* 'ti vaḍḍhethi. *Vajjan* 'ti rāgādivajjaṃ. *Saṅgaṇhātī* 'ti bandhati.

[171] 5. *Khamatī*² 'ti tassa yogissa khamati ruccati. *Paññāpetī* 'ti toseti. *Nijjhāpetī* 'ti cintāpeti. *Vasaṃ vattetī* 'ti citte pahu³ hutvā cittaṃ attano vasaṃ katvā pavatteti. *Adhiṭṭhātī* 'ti vidadhati.

[172] 6-7. Bhāvanābalādīni sabbāni 'pi nekkhammādīni yeva. Mātikāvaṇṇanāya aññathā vutto attho pana byañjanavaseṇ' eva pākaṭattā idha na vutto 'ti veditabbaṃ. *Samathabalaṃ, vipassanā-balaṃ* ca vitthārato niddisitvā avasāne *uddhaccasahagata-kilese* ca *khandhe* ca na *kampatī* 'ti ādi ca [173] *avijjāsahagata-kilese* ca *khandhe* ca na *kampatī* 'ti ādi ca samathabala-vipassanābalānaṃ lakkhaṇa-dassanathaṃ vuttaṃ.

8. Sekhāsekhābalesu *sammādiṭṭhiṃ sikkhatī* 'ti *sekhābalan* 'ti *sekhāpuggalo* *sammādiṭṭhiṃ sikkhatī* 'ti *Sekho*. Sā *sammādiṭṭhi* tassa *sekhassa* *balan* 'ti *Sekhabalan* 'ti attho. *Tattho sikkhitattā asekhabalan* 'ti *asekhapuggalo* *tattha sammādiṭṭhiyā sikkhitattā* na *sikkhatī* 'ti *Asekho*. Sā yeva ca *sammādiṭṭhi* tassa *asekhassa* *balan* 'ti *Asekhabalaṃ*. Es' eva nayo *sammāsaṅkappā*-dīsu. *Sammāñāṇan* 'ti paccavekkhaṇāñāṇaṃ. Tam 'pi hi *lokiyam* 'pi hontaṃ *sekhassa* *pavattattā* *Sekhabalaṃ*, *asekhassa* *pavattattā* *Asekhabalan* 'ti vuttaṃ. *Sammāvimuttī* 'ti atṭha maggaṅgāni ṭhapetvā sesā *balasampayuttā*⁴

¹ B, SH *v.l.*, SM karontaṃ.

³ BM, SH *v.l.*, SM bahu.

² Text Khantī.

⁴ B phala-.

dhammā. Keci pana t̥hapetvā lokuttaravimuttiṃ avasesā vimuttiyo Sammāvimutti 'ti vadanti. Tassa sekhāsekhābalattaṃ vuttanayam eva.

9. Khīṇāsavabalesu sabbāni 'pi nāṇabalāni. *Khīṇāsavassa bhikkhuno* 'ti karaṇatthe sāmivacanaṃ, khīṇāsavena bhikkhunā 'ti attho. *Aniccato* 'ti hutvā abhāvakāraṇena aniccato. *Yathābhūtan* 'ti yathā-sabhāvato. *Paññāyā* 'ti saha vipassanāya maggapaññāya. *Aniccato sudiṭṭhā ... dukkhato ... anattato sudiṭṭhā honṭi* taṃmūlakattā. *Yan* 'ti bhāva-napuṇsakavacanaṃ, yena kāraṇenā 'ti vā attho. *Āgammā* 'ti paṭicca. *Paṭijānāti* 'ti sampatiṇṇaṃ karoti. *Āṅgārakā-sūpamā* 'ti mahābhūtapatṭhena āṅgārakāsuyā upamitā. *Kāmā* 'ti vatthukāmā ca kilesakāmā ca. *Vivekaninnaṃ* 'ti phalasamāpattivasena upadhiviveka-saṅkhāta-nibbānaninnaṃ. Tayo hi vivekā: Kāyaviveko, cittaviveko, upadhiviveko 'ti. Kāyaviveko ca vivekatṭṭha-kāyānaṃ nekkhammābhīratānaṃ, cittaviveko ca adhiccittam anuyuttānaṃ, upadhiviveko ca nirūpadhīnaṃ puggalānaṃ visaṅkhāragatānaṃ. (Nissaraṇaviveka-saṅkhātānaṃ nibbānaninnaṃ vā. Pañca hi vivekā: vikkhambhanaviveko, tadanāgaviveko, samucchedaviveko, paṭippassaddhiviveko, nissaraṇaviveko 'ti. Vivekaninnaṃ 'ti ca viveke ninnaṃ.)

Vivekaponānaṃ 'ti viveke nataṃ. *Vivekapabbhāraṇaṃ* 'ti vivekasīsabhāraṇaṃ. Dve 'pi purimass' eva vevacanāni. *Vivekatṭhaṇaṃ* 'ti kilesehi vajjitaṃ dūrībhūtaṃ vā. *Nekkhammābhīratanaṃ* 'ti nibbāne abhīrataṃ, pabbajjāya abhīrataṃ vā. *Byantībhūtaṇaṃ* 'ti vigatantībhūtaṃ, ekadesenā-pi anallīnaṃ vippamuttaṃ visaṇsatṭhaṃ. *Sabbaso* 'ti sabbathā. *Āsavatṭhānīyehi dhammehi* 'ti sampayogavasena āsavānaṃ kāraṇabhūtehi kilesadhammehi 'ti attho. (Athavā: Byantībhūtaṇaṃ 'ti vigatanīkanti bhūtaṇaṃ 'ti, nīttānaṃ 'ti attho. Kuto? Sabbaso āsavatṭhānīyehi dhammehi. Sabbehi tebhūmakadhammehi 'ti attho. Idha dasahi khīṇāsavabalehi khīṇāsavassa lokiyalokuttaro maggo kathito. Aniccato sabbe saṅkhārā 'ti dukkhapariññābalaṃ, Āṅgārakāsūpamā kāmā 'ti samudaya-pahāṇabalaṃ, Vivekaninnaṃ cittaṃ hoti 'ti nirodhasacchikiriyābalaṃ, Cattāro satipatṭhānā 'ti ādi sattavidhja maggabhāvanābalaṃ 'ti 'pi vadanti.)

[174] 10. Dasa iddhibalāni Iddhikathāya āvībhavissanti.

11. Tathāgatabalaniddese: *Tathāgatabalāni* 'ti aññehi asādhāraṇāni Tathāgatass' eva balāni; yathā vā pubbabuddhānaṃ balāni puññussayasampattiya āgatāni tathā āgatabalāni 'ti 'pi attho. Tattha

duvidhaṇ tathāgatabalaṇ; Kāyabalaṇ, ñāṇabalaṇ ca. Tesu kāyā-balaṇ hatthikulānusārena veditabbaṇ. Vuttaṇ h' etaṇ porāṇehi:

“ Kālāvakaṇ ca Gaṅgeyyaṇ
Paṇḍaraṇ Tamba-Piṅgalaṇ
Gandha-maṅgala-Hemaṇ ca
Uposatha-Chaddant' ime dasā ”

(MA. II, 25)

ti imāni dasa hatthikulāni. Tattha: Kālāvakaṇ 'ti pakatihatthiku-
ṇaṇ daṭṭhabbaṇ. Yaṇ dasannaṇ purisāṇaṇ kāyabalaṇ, taṇ etassa
Kālāvakassa hatthino balaṇ. Yaṇ dasannaṇ Kālāvakaṇaṇ balaṇ taṇ
ekassa Gaṅgeyyassa balaṇ. Yaṇ dasannaṇ Gaṅgeyyāṇaṇ taṇ ekassa
Paṇḍarassa. Yaṇ dasannaṇ Paṇḍarāṇaṇ taṇ ekassa Tambassa. Yaṇ
dasannaṇ Tambāṇaṇ taṇ ekassa Piṅgalessa. Yaṇ dasannaṇ Piṅga-
lāṇaṇ taṇ ekassa Gandhahatthino. Yaṇ dasannaṇ Gandhahatthiṇaṇ
taṇ ekassa Maṅgalahatthino. Yaṇ dasannaṇ Maṅgalahatthiṇaṇ taṇ
ekassa Hemavatassa. Yaṇ dasannaṇ Hemavatāṇaṇ taṇ ekassa Upo-
sathassa. Yaṇ dasannaṇ Uposathāṇaṇ taṇ ekassa Chaddantassa.
Yaṇ dasannaṇ Chaddantāṇaṇ taṇ ekassa tathāgatassa balaṇ. Nā-
rāyaṇa-saṅghātabalaṇ 'ti 'pi idam eva vuccati. Tad etaṇ pakati-
hatthino gaṇanāya hatthiṇaṇ koṭisahassassa, purisagaṇanāya dasa-
nnaṇ purisakoṭisahassāṇaṇ balaṇ hoti. Idaṇ tāva tathāgatassa
kāyabalaṇ.

Ñāṇabalaṇ pana idha tāva aññathā ca pāliyaṇ āgatam eva. Da-
sabalaññaṇ Majjhime āgataṇ. Catuvesārajjāññaṇ, atṭhasu pari-
sāsu akampanaññaṇ, catuyoni-paricchedakaññaṇ, pañcagati-pari-
chedakaññaṇ Saṅgyuttake āgatāni. Tesattati ñāṇāni, sattasattati
ñāṇāni 'ti evaṇ aññāni 'pi anekāni ñāṇasahassāni, etaṇ ñāṇabalaṇ
nāma. Idhā-pi ñāṇabalam eva adhippettaṇ. Ñāṇaṇ hi akampiya-
tṭhena, upatthambhanaṭṭhena ca Balan 'ti vuttaṇ. (Cf. MA. II,
25-26.)

Thānaṇ ca thānato 'ti kāraṇaṇ ca kāraṇato; kāraṇaṇ hi yasmā
tattha phalaṇ tiṭṭhati tadāyattavuttitāya uppajjati c' eva pavattati
ca, tasmā Thānaṇ 'ti vuccati. Taṇ Bhagavā ye ye dhammā yesaṇ
yesaṇ dhammāṇaṇ hetū, paccayā uppādāya, taṇ taṇ thānaṇ 'ti; ye
ye dhammā yesaṇ yesaṇ dhammāṇaṇ na hetū, na paccayā uppādāya,
taṇ taṇ atṭhānaṇ 'ti pajānanto thānaṇ ca thānato atṭhānaṇ ca atṭhā-
nato yathābhūtaṇ pajānāti. (Cf. MA. II, 28.) Yam 'pī 'ti yena
ñāṇena. Idam pī 'ti idam 'pi thānāthānaññaṇ Tathāgatassa tathā-
gatabalaṇ nāma hoti 'ti attho. Evaṇ sesapadesu 'pi yojanā veditabbā.

Āsabhaṭṭhānaṇ 'ti seṭṭhaṭṭhānaṇ uttamaṭṭhānaṇ; āsabhā vā pubba-buddhā, tesañ ṭhānaṇ 'ti attho. Api ca gavasatajetṭhako usabho, gavasahassajetṭhako vasabho; vajasatajetṭhako vā usabho, vajasa-hassajetṭhako vasabho. Sabbagavasetṭho sabbaparissayasaho seto pāsādiko mahābhāravaho asanisatasaddehi 'pi asantasaṇiyo Nisabho, so idha usabho 'ti adhippeto. Idam 'pi hi tassa pariyāyavacanaṇ. Usabhassa etan 'ti Āsabhaṇ. Ṭhānaṇ 'ti catūhi pādehi paṭhaviṇ uppīletvā avatṭhānaṇ.¹ Idaṇ pana āsabhaṇ viyā 'ti Āsabhaṇ. Yath' eva hi nisabha-saṅkhāto usabho usabhabalena samannāgato catūhi pādehi paṭhaviṇ uppīletvā acalaṭṭhāne² tiṭṭhati, evaṇ Tathāgato 'pi dasahi tathāgatabalehi samannāgato catūhi vesārajapadehi aṭṭha-parisapaṭhaviṇ uppīletvā sadevake loke kenaci paccatthikena paccāmittena akampiyo acalaṭṭhāne² tiṭṭhati. Evaṇ tiṭṭhamāno ca naṇ āsabhaṇ ṭhānaṇ *paṭijānāti* upagacchati, na paccakkhāti, attani āropeti. Tena vuttaṇ: Āsabhaṭṭhānaṇ paṭijānāti 'ti. (MA. II, 26-27.)

Parisāsu 'ti khattiya-brāhmaṇa-gahapati-samaṇa-cātummahārājika-Tavatiṇsa-māra-brahmānaṇ vasena aṭṭhasu parisāsu. *Sīhanādaṇ nadatī* 'ti seṭṭhanādaṇ asambhitanādaṇ nadati; sīhanādasadisāṇ vā nādaṇ nadati; ayam attho Sīhanādasuttana (M. I, 64) dīpetabbo. Yathā vā sīho sahanato hananato ca Sīho 'ti vuccati, evaṇ Tathāgato lokadhammānaṇ sahanato parappavādānaṇ hananato Sīho 'ti vuccati. Evaṇ vuttassa sīhassa nādaṇ Sīhanādaṇ. Tattha yathā sīho sīhabalena samannāgato sabbattha visārado vigatalomahaṇso sīhanādaṇ nadati, evaṇ Tathāgatasīho 'pi tathāgatabalehi samannāgato aṭṭhasu parisāsu visārado vigatalomahaṇso "Iti rūpan" 'ti ādinā nayena nānāvidhadesanāvīlāsa-sampannaṇ sīhanādaṇ nadati. Tena vuttaṇ: Parisāsu sīhanādaṇ nadatī 'ti. (MA. II, 27.)

Brahmacakkaṇ pavatteṇ 'ti ettha Brahman 'ti seṭṭhaṇ uttamaṇ, visuddhaṇ. Cakka-saddo panā-yaṇ:

Sampattiyaṇ lakkhaṇa ca

Rathaṇge iriyāpathe

Dāne ratanadhammesu³

Cakkādisu ca⁴ dissati.

Dhammacakke idha mato

Tam 'pi dvedhā vibhāvaye.

(MA. II, 27.)

¹ SH acalaṭṭhānaṇ.

³ SH v.l., SM dhamme ca.

² SH -ṭṭhānena.

⁴ B, SH v.l., SM Khuracakkādisu.

“Cattār’ imāni bhikkhave cakkāni yehi samannāgataṃ devamanussānaṃ” ’ti ādisu hi ayaṃ sampattiyaṃ dissati. “Heṭṭhā pādātalesu cakkāni jātāni honti ’ti ettha lakkhaṇe. “Cakkaṃ ’va vahato padan” ’ti ettha rathaṅge. “Catucakkaṃ navadvāraṃ” ’ti ettha iriyāpathe. “Dadaṃ bhuñjaṃ ca mā pamādo, Cakkaṃ vattaya Kosalādhipā” ’ti ettha dāne. “Dibbaṃ cakkaratanaṃ pātur-ahosi” ’ti ettha cakkaratane. “Mayā pavattitaṃ cakkam” ’ti ettha dhammacakke. “Icchāhatassa posassa Cakkaṃ bhamati matthake” ’ti ettha khuracakke.¹ “Khurapariyantena ce ’pi cakkenā” ’ti ettha paharaṇacakke. “Asanicakkaṃ” ’ti ettha asanimaṇḍale. Idha panā-yaṃ dhammacakke mato.

Tam pana dhammacakkaṃ duvidhaṃ hoti: Paṭivedhañānaṃ ca desanāñānaṃ ca. Tattha paññāpabhāvitaṃ attano ariyaphalāvahaṃ paṭivedhañānaṃ, karuṇāpabhāvitaṃ sāvakānaṃ ariyaphalāvahaṃ desanāñānaṃ. Tattha paṭivedhañānaṃ Uppajjamānaṃ, Uppannaṃ ’ti duvidhaṃ. Taṃ hi abhinikkhamanato yāva arahattamaggā Uppajjamānaṃ nāma, phalakkhaṇe Uppannaṃ nāma. Tusitabhavanato vā yāva bodhipallaṅke arahattamaggā Uppajjamānaṃ nāma, phalakkhaṇe Uppannaṃ nāma. Dīpaṅkara-dasabalato vā paṭṭhāya yāva arahattamaggā Uppajjamānaṃ nāma, phalakkhaṇe Uppannaṃ nāma. Desanāñānaṃ ’pi Pavattamānaṃ, Pavattan’ ’ti duvidhaṃ. Taṃ hi yāva Aññākoṇḍañña² therassa arahattamaggā Pavattamānaṃ nāma, phalakkhaṇe pavattaṃ nāma. Tattha paṭivedhañānaṃ lokuttaraṃ, desanāñānaṃ lokiyaṃ, ubhayam ’pi pan’ etaṃ aññehi asādhāraṇaṃ; Buddhānaṃ yeva orasañānaṃ. (MA. II, 27-28.) Tena vuttaṃ: Brahmaccakkaṃ pavatteti ’ti.

Kammasamādānānaṃ ’ti samādiyitvā katānaṃ kusalākusala-kammānaṃ. Kammam eva vā kammasamādānaṃ. *Thānaso hetuso* ’ti paccayato c’ eva hetuto ca. Tattha gati-upadhi-kāla-payogā vipākassa thānaṃ, kammaṃ hetu. (MA. II, 29.)

[175] *Sabbatthagāminin* ’ti sabbagatigāminiṃ ca agatigāminiṃ ca. *Paṭipadan* ’ti maggaṃ. *Yathābhūtaṃ pajānāti* ’ti bahūsu ’pi manussesu ekam eva pānaṃ ghātentesu imassa cetanā nirayagāminiṃ bhavissati, imassa tiracchānayoni-gāminiṃ ’ti iminā nayena ekavattusmim ’pi kusalākusalacetanā-saṅkhātānaṃ paṭipattīnaṃ aviparītato sabhāvaṃ jānāti. (MA. II, 29.)

Anekadhātū ’ti cakkhuhātu-ādīhi kāmādhātu-ādīhi vā dhātūhi bahudhātu. *Nānādhātū* ’ti tāsaṃ³ yeva dhātūnaṃ vilakkhaṇattā

¹ SH uracakke.² B Aññāsi-; SH v.jl., SM Aññāta-.³ B tesāṃ.

nānappakāradhātu. *Lokaṇ* 'ti khandhāyatanadhatu-lokaṇ. *Yathā-bhūtaṇ paṇānāti* 'ti tāsaṇ tāsāṇ dhātūnaṇ aviparītato sabhāvaṇ paṭi-vijjhati. *Nānādhimuttikaṇ* 'ti hīnapaṇitādi-adhimuttīhi nānādhimuttikabhāvaṇ. *Parasattānaṇ* 'ti padhānasattānaṇ. *Parapuggalānaṇ* 'ti tato paresaṇ hīnasattānaṇ. (Ekattama eva vā etaṇ padadvayaṇ veneyyavasena Bhagavatā dvedhā vuttaṇ. Idhā-pi Bhagavatā vuttanayen' eva vuttaṇ.) *Indriyaparopariyattaṇ* 'ti saddhādīnaṇ indriyānaṇ parabhāvaṇ ca aparabhāvaṇ ca. Vuddhiṇ ca hāniṇ cā 'ti attho. *Jhāna-vimokkha-samādhī-samāpattīnaṇ* 'ti paṭhamādīnaṇ catunnaṇ jhānaṇ, rūpī rūpāni passatī 'ti ādīnaṇ aṭṭhannaṇ vimokkhaṇ, savitakkasavicārādīnaṇ tiṇṇaṇ samādhīnaṇ, paṭhamajjhānasamāpatti-ādīnaṇ ca navannaṇ anupubbasaṃpattīnaṇ. *Saṅkilesaṇ* 'ti hānabhāgiyadhammaṇ. *Vodānaṇ* 'ti visesabhāgiyadhammaṇ. *Vuṭṭhānaṇ* 'ti yena kāraṇena jhānādīhi vuṭṭhahanti taṇ kāraṇaṇ. Taṇ pana "Vodānaṇ 'pi vuṭṭhānaṇ, tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānaṇ 'pi vuṭṭhānaṇ" 'ti evaṇ vuttaṇ paṇaṇajjhānaṇ¹ c' eva bhavaṇṇaṇ, phalasamāpattiyo ca. Heṭṭhimaṇ heṭṭhimaṇ 'ti hi paṇaṇajjhānaṇ uparimassa uparimassa padaṭṭhānaṇ hoti. Tasmā: Vodānaṇ 'pi vuṭṭhānaṇ 'ti vuttaṇ. Bhavaṇṇena pana sabbajjhānehi vuṭṭhānaṇ hoti. Nirodhasamāpattito phalasamāpattiyaṇ vuṭṭhānaṇ hoti. Taṇ sandhāya: Tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānaṇ 'pi Vuṭṭhānaṇ 'ti vuttaṇ. (Cf. *MA.* II, 29-30.)

Pubbenivāsa-dibbacakkhu [176] -āsavakkhayañāṇāni heṭṭhā pakāsitān' eva. Tattha: *āsavaṇṇaṇ khayā* 'ti arahattamaggena sabbakilesānaṇ khayā. *Anāsavaṇ* 'ti āsavavirahitaṇ. *Cetovimuttiṇ paññāvimuttiṇ* 'ti ettha ceto-vacanena arahattaphalasampayutto samādhī, paññā-vacanena taṇsampayuttā ca paññā vuttā. Tattha ca samādhī rāgato vimuttattā cetovimutti, paññā avijjāya vimuttattā paññāvimutti 'ti veditabbā. Vuttaṇ h' etaṇ Bhagavatā: "Yo hi 'ssa bhikkhave samādhī tad assa Samādhindriyaṇ, yā bhikkhave paññā tad assa paññindriyaṇ. Ito kho bhikkhave rāgavirāgā cetovimutti, avijjāvirāgā paññāvimutti" 'ti. Api c' ettha samathabalaṇ cetovimutti, vipassanābalaṇ paññāvimutti 'ti veditabbā. *Diṭṭh' eva dhamme* 'ti imasmiṇ yeva attabhāve. *Sayaṇ abhiññā sacchikatvā* 'ti adhikāya paññāya attanā yeva paccakkaṇ katvā. Aparappaccayena ñatvā 'ti attho. *Upasampajjā* 'ti adhigantvā nipphādetvā vā. Imesaṇ pana dasannaṇ dasabalañāṇaṇ vitthāro Abhidhamme vuttanayena veditabbo.

¹ SH v.l. paṇaṇajātaṇ jhānaṇ.

tthaṇ; ath' evaṇ diṭṭhādhimuttinaṇ yathāsatti yathābalaṇ dhammaṇ desetuṇ indriyaparopariyatta-ñāṇena indriyaparopariyattaṇ passati saddhādinaṇ tikkhamudubhāvadassanato; evaṇ pariññātindriya-paropariyattā 'pi pan' ete sace dūre honti atha jhānādiñāṇena jhānādisu vasībhūtattā iddhivisesena khippaṇ upagacchati; upagantvā ca nesaṇ pubbenivāsānussati-ñāṇena pubbañjativibhāvanaṇ dībacakkhuñāṇā-nubhāvato pattaḍbena cetopariyañāṇena sampati cittavisesaṇ¹ passanto, āsavakkhaya-ñāṇānubhāvena āsavakkhaya-gāminiyā paṭipadāya vigatasammohattā āsavakkhaya dhammaṇ deseti; tasmā iminā anukkamena imāni dasa balāni vuttāni 'ti veditabbāni.

12. Idāni sabbabalāni lakkhaṇato niddisitukāmo *Ken' aṭṭhena saddhābalan?* 'ti ādinā nayena pucchaṇ katvā *Assaddhiye akampi-yatṭhena* 'ti ādinā nayena vissajjanaṇ akāsi. Tattha: *hiriyatī* 'ti ādi puggalādhiṭṭhānā desanā. Bhāvanābalādisu adhiṭṭhānabalapariyantesu *tatthā* 'ti ca, *tenā* 'ti ca, *tan* 'ti ca nekkhammādikam eva sandhāya vuttan 'ti veditabbaṇ. *Tena cittaṇ ekaggaṇ* 'ti tena samādhinā cittaṇ ekaggaṇ hoti 'ti vuttaṇ hoti. *Tattha jāte* 'ti tattha samathe sampayogavasena jāte, tasmiṇ vā vipassanārammaṇaṇ hutvā jāte. *Tattha sikkhatī* 'ti tattha sekhabale sekkho sikkhatī 'ti *sekhabalan* 'ti attho. *Tattha sikkhitattā*² 'ti tattha asekkhabale asekkhassa sikkhitattā *asekkhabalaṇ*. *Tena āsavā khīṇā* 'ti tena lokiya-lokuttarena ñāṇena āsavā khīṇā 'ti taṇ ñāṇaṇ *khīṇāsavabalaṇ*. Lokiyenā-pi hi ñāṇena āsavā khīṇā nāma, vipassanāya abhāve lokuttaramaggā-bhāvato. Evaṇ khīṇāsavassa balan 'ti Khīṇāsavabalaṇ. *Taṇ³ tassa ijjhatī* 'ti iddhibalan 'ti tassa iddhimato ijjhatī 'ti Iddhi yeva balaṇ. *Appameyyatṭhena* 'ti yasmā sāvakā ṭhānāṭhānādīni ekadesena jānanti, sabbākārena pajānanaṇ yeva sandhāya "yathābhūtaṇ pajānātī" 'ti vuttaṇ. Kiñcā-pi tīsu vijjāsu yathābhūtaṇ pajānātī 'ti na vuttaṇ, aññattha pana vuttattā tāsu 'pi vuttam eva hoti. Aññatthā 'ti sesesu sattasu nāṇabalesu ca Abhidhamme ca dasasu 'pi balesu. Indriyaparopariyattañāṇaṇ pana sabbathā 'pi sāvakehi asādhāraṇam eva. Tasmā⁴ dasa 'pi balāni sāvakehi asādhāraṇāni 'ti. Adhimatta-ṭṭhena atuliyatṭhena appameyyāni, tasmā yeva ca appameyyatṭhena *Tathāgatabalan* 'ti vuttan 'ti.

Balakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

¹ B sampatticitta-.

³ SH omits.

² SH -tatto.

⁴ B Kasmā?

[SUÑÑAKATHĀ-VANṆANĀ]

[177] 1. Idāni lokuttarabala-pariyosānāya Balakathāya ananta-raṇ kathitāya lokuttarasuññatā-pariyosānāya suttantapubbaṅgamāya Suññakathāya¹ apubbattānuvaṇṇanā. Suttante tāva *Athā* 'ti vacanopādāne nipāto. Etena *Āyasmā* 'ti ādivacanassa² upādānaṇ kataṇ hoti. *Kho* 'ti pūraṇatthe nipāto. *Yena Bhagavā ten' upasaṅkamī* 'ti bhummatthe karaṇavacanaṇ; tasmā Bhagavā tattha upasaṅkamī 'ti evam ettha attho daṭṭhabbo, yena vā karaṇena Bhagavā devamanussehi upasaṅkamitabbo, ten' eva karaṇena upasaṅkamī 'ti evam 'p' ettha attho daṭṭhabbo.

Kena ca karaṇena Bhagavā upasaṅkamitabbo? Nānappakāra-guṇavisesādhigamādhippāyena sādupalūpabhogaḍhippāyena dijaga-nehi niccaphalita-mahārukkho viya. Tena karaṇena Upasaṅkamī 'ti evam ettha attho daṭṭhabbo. Upasaṅkamī 'ti ca gato 'ti vuttaṇ hoti. *Upasaṅkamitvā* 'ti upasaṅkamanapariyosānadīpanaṇ. Athavā evaṇ ca gato tato āsannataraṇ ṭhānaṇ Bhagavato samīpasāṅkhātāṇ gantvā 'ti 'pi vuttaṇ hoti. *Abhivādetvā* 'ti pañcapatitṭhiteṇa vanditvā. Idāni yen' aṭṭhena loke aggapuggalassa upaṭṭhānaṇ āgato taṇ pucchitukāmo dasanakhasamodhāna-samujjalaṇ añjaliṇ sirasi patiṭṭhapetvā ekam antaṇ nisīdi. *Ekam antaṇ* 'ti ca bhāvanapuṇṣakaniddeso, "Visamaṇ candimasuriyā pariharanti" 'ti ādisu viya. Tasmā yathā nisinno ekam antaṇ nisinno hoti, tathā nisīdi 'ti evam ettha attho daṭṭhabbo. Bhummatthe vā etaṇ upayogavacanaṇ. *Nisīdi* 'ti nisajjaṇ kappesi; paṇḍitā hi devamanussā garutṭhāniyaṇ upasaṅkamitvā āsanakusalatāya ekam antaṇ nisīdanti. Ayaṇ ca thero tesāṇ aññataro, tasmā ekam antaṇ nisīdi.

Kathaṇ nisinno pana *ekam antaṇ nisinno* hoti 'ti? Cha nisajjadose vajjetvā. Seyyath-idaṇ: Atidūraṇ, accāsannaṇ, uparivātaṇ, unnatapadesaṇ, atisammukhaṇ, atipacchā 'ti. Atidūre nisinno hi sace kathetukāmo hoti, uccāsaddena kathetabbaṇ hoti. Accāsanne nisinno saṅghaṭṭanaṇ karoti. Uparivāte nisinno sarīragandhena bādhati. Unnatappadese nisinno agāravaṇ pakāseti. Atisammukhā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, cakkhunā cakkuṇ āhacca daṭṭhabbaṇ hoti. Atipacchā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, givaṇ pasāretvā daṭṭhabbaṇ hoti, tasmā ayam 'pi ete nisajjadose vajjetvā nisīdi. Tena vuttaṇ: *Ekam antaṇ nisīdi* 'ti.

¹ SH Suññatā-.² B adhiva-.

Etad avocā 'ti etaṇ avoca. *Suñño loko suñño loko* 'ti bhante vuccatī 'ti imasmiṇ sāsane paṭipannehi tehi tehi bhikkhūhi "Suñño loko, suñño loko" 'ti kathiyatī 'ti attho. Tahiṇ tahiṇ tādīsanaṇ vaca-nānaṇ bahukattā tesāṇ sabbesaṇ saṅgaṇṇhanatthaṇ āmenditavacanaṇ kataṇ. Evaṇ hi vutte sabbāni tāni vacanāni saṅgahītāni honti. *Kittāvata* 'ti kittakena parimāṇena. *Nu*¹ iti saṇsayatthe nipāto.

Suññaṇ attena vā attaniyena vā 'ti kārako, vedako, sayāṇvasī 'ti evaṇ loke parikkappitena attanā ca, attābhāvato yeva attano santa-kena parikkhārena ca suññaṇ sabbaṇ-cakkhādi lokiyaṇ dhammajātaṇ. Taṇ yeva palujjanatthena Loko nāma. *Yasmā* ca attā ca ettha n' atthi, attaniyañ ca ettha n' atthi, *tasmā suñño loko* 'ti vuccatī 'ti attho. Lokuttaro 'pi ca dhammo atta-ttaniyehi suñño eva, pucchānurūpena pana lokiyo 'va dhammo vutto. Suñño 'ti ca dhammo n' atthī 'ti vuttaṇ na hoti. Tasmiṇ dhamme atta-ttaniyasārassa natthibhāvo vutto hoti. Loke ca "Suññaṇ ghaṇaṇ, suñño ghaṭo" 'ti vutte gharassa ghaṭassa ca natthibhāvo vutto na hoti; tasmiṇ ghare ghaṭe ca aññassa natthibhāvo vutto hoti. Bhagavatā ca, "Iti yaṇ hi kho tattha na hoti tena taṇ suññaṇ samanupassati, yaṇ pana tattha avasiṭṭhaṇ hoti taṇ santaṇ idam atthī 'ti pajānāti" 'ti ayam eva attho vutto. Tathā ñāyaganthe ca saddaganthe ca ayam eva attho. Iti imasmiṇ suttante anattalakkhaṇam eva kathitaṇ.

2. Suttantaniddese: *Suññaṇ suññaṇ* 'ti ādini pañcavīsati māti-kāpadāni suññasambandhena uddisitvā tesāṇ niddeso kato. Tattha mātikāya tāva suñña-saṅkhātāṇ suññaṇ, na aññena upapadena² vise-sitan 'ti suññaṇ suññaṇ. Asukan 'ti aniddiṭṭhattā c' ettha suñña-ttam eva vā apekkhitvā napuṇsakavacanaṇ kataṇ. Evaṇ sesesu 'pi. Saṅkhārā yeva sesasaṅkhārehi suñña 'ti *saṅkhārasuññaṇ*. Jarā-bhaṅgavasena virūpo pariṇāmo Vipariṇāmo, tena vipariṇāmena suññaṇ *vipariṇāmasuññaṇ*. Aggañ ca taṇ atta-ttaniyehi sabbasa-ṅkhārehi vā suññaṇ cā 'ti *aggasuññaṇ*. Lakkhaṇam eva sesalakkha-nehi suññaṇ 'ti *lakkhaṇasuññaṇ*. Nekkhammādinā vikkhambhana-na suññaṇ *vikkhambhanasuññaṇ*. *Tadāṅgasuññā*-disu 'pi catūsu es' eva nayo.

[178] Ajjhattañ ca taṇ atta-ttaniyādihi suññañ cā 'ti Ajjhattasu-ññaṇ. Bahiddhā ca taṇ atta-ttaniyādihi suññañ cā 'ti Bahiddhā-suññaṇ. Tad ubhayaṇ atta-ttaniyādihi suññaṇ 'ti *ubhatosuññaṇ*. Samāno bhāgo etassā 'ti Sabhāgaṇ. Sabhāgañ ca taṇ atta-ttaniyā-dihi suññañ cā 'ti *sabhāgasuññaṇ*; sadisasuññaṇ 'ti attho. Visabhā-

¹ B, SH v.l., SM Nanu.

² SH v.l. uppādenā; SH -padena.

gañ ca taṇ atta-ttaniyādīhi suññañ cā 'ti *visabhāgasuññaṇ*; visadisa-suññañ 'ti attho. (Kesuci potthakesu sabhāga-visabhāgasuññaṇ¹ nissaraṇena suññānantaraṇ likhitaṇ.) Nekkhammādi-esanā kāmaccchandādinā suñña 'ti *esanāsuññaṇ*. *Pariggahasuññā*-disu tisu 'pi es' eva nayo. Ekārammaṇe patiṭṭhitattā nānārammaṇavikkhepābhāvato ekattañ ca taṇ nānattena suññañ cā 'ti *ekattasuññaṇ*. Tabbi-paritena nānattañ ca taṇ ekattena suññañ cā 'ti *nānattasuññaṇ*. Nekkhammādi-khanti kāmaccchandādinā suñña 'ti *khantisuññaṇ*. *Adhiṭṭhāna*-suññe, pariyoḡāhana-suññe ca es' eva nayo. (*Pariyoḡāhanasuññaṇ*² 'ti 'pi pātho.) *Sampajānassā* 'ti sampajāññena samannāgatassa parinibbāyantassa arahato. *Pavattapariyādānan* 'ti anupādā-parinibbāṇaṇ. *Sabbasuññātānan* 'ti sabbasuññānaṇ. *Paramatthasuññaṇ* 'ti sabbasañkhārābhāvato uttamatthabhūtaṇ suññaṇ.

3. Mātikāniddese: *Niccena vā* 'ti bhaṇgaṇ atikkamitvā vattamānassa kassaci niccassa abhāvato niccena ca suññaṇ. *Dhuvēna vā* 'ti vijjamāne kāle 'pi paccayāyattavuttitāya thirassa kassaci abhāvato dhuvēna ca suññaṇ. *Sassatēna vā* 'ti abbocchinnaassa sabbakāle vijjamānassa kassaci abhāvato sassatēna ca suññaṇ. *Avipariṇāmadhammēna vā* 'ti bhaṇḡavasēna avipariṇāmapakatikassa kassaci abhāvato avipariṇāmadhammēna ca suññaṇ. Suttante attasuññātāya eva vuttāya 'pi niccasuññātāñ ca sukkhasuññātāñ ca dassetuṇ idha *Niccena vā* 'ti ādīni 'pi vuttāni. Aniccass' eva hi pilāyogēna dukkhattā niccasuññātāya vuttāya sukkhasuññātā 'pi vuttā 'va hoti. Rūpādayo pan' ettha cha visayā, cakkhuviññāṇādīni cha viññāṇāni, cakkhusamphassādayo cha phassā, cakkhusamphassajā vedanādayo cha vedanā ca sañkhittā 'ti veditabbā.

4. *Puññābhisañkhāro* 'ti bhāvanā-ādīsu punāti attano kārakaṇ, pūreti c' assa ajjhāsayaṇ, pujañ ca bhavaṇ nibbatteti 'ti Puññaṇ. Abhisañkharoti vipākakataṭṭā-rūpañ cā 'ti Abhisañkhāro. Puññaṇ abhisañkhāro Puññābhisañkhāro. Puññapaṭipakkhato apuññaṇ abhisañkhāro *apuññābhisañkhāro*. Na iñjaṇ Aneñjaṇ. Aneñjaṇ bhavaṇ abhisañkharoti 'ti *āneñjābhisañkhāro*. Puññābhisañkhāro dāna-sīla-bhāvanādivasēna pavattā aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā, bhāvanāvasen' eva ca pavattā pañca rūpāvacarakusalacetanā 'ti terasa cetanā honti. Apuññābhisañkhāro pāṇātipātādivasēna pavattā dvā-dasa akusalacetanā. *Āneñjābhisañkhāro* bhāvanāvasen' eva pavattā catasso arūpāvacaracetanā 'ti tayo 'pi sañkhārā ekūnatiṇsa cetanā honti.

¹ SH sabhāgasuññaṇ.² As in the Text.

Kāyasaṅkhāro 'ti ādisu kāyato vā pavatto, kāyassa vā saṅkhāro 'ti kāyasaṅkhāro. Vacisaṅkhāra-cittasaṅkhāresu 'pi es' eva nayo. Ayaṇ tiko kammāyūhanakkhaṇe puññābhisaṅkhārādinaṇ dvārato pavattidassanatthaṇ vutto. Kāyaviññattiṇ samuṭṭhāpetvā hi kāya-dvārato pavattā aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā, dvādasa akusala-cetanā, abhiññācetanā cā 'ti ekavīsaticetanā *kāyasaṅkhāro* nāma. Tā eva ca vaci-viññattiṇ samuṭṭhāpetvā vacīdvārato pavattā *vacīsaṅkhāro* nāma. Manodvāre pavattā pana sabbā 'pi ekūnatiṇsa cetanā *cittasaṅkhāro* nāma.

Atitā saṅkhārā 'ti ādisu sabbe 'pi saṅkhatadhammā sakakkhaṇaṇ¹ patvā niruddhā *atitā saṅkhārā*. Sakakkhaṇaṇ² appattā *anāgatā saṅkhārā*. Sakakkhaṇaṇ² pattā *paccuppannā saṅkhārā* 'ti.

5. Vipariṇāmasuññe paccuppannaṇ dassetvā tassa tassa vipariṇāmo sukhena vattuṇ sakkā 'ti paṭhamaṇ paccuppannadhammā dassitā. Tattha: *Jātaṇ rūpaṇ* 'ti paccuppannaṇ rūpaṇ. *Sabhāvena suññān* 'ti ettha sayaṇ bhāvo Sabhāvo; sayam eva uppādo 'ti attho. Sako vā bhāvo Sabhāvo; attano yeva uppādo 'ti attho. Paccayā-yattavuttittā paccayaṇ vinā sayam eva³ bhāvo, attano eva vā bhāvo etasmiṇ n' atthi 'ti sabhāvena suññāṇ. Sayam eva bhāvena, attano eva vā bhāvena suññān 'ti vuttaṇ hoti. Athavā sakassa bhāvo paṭhavīdhātu-ādisu hi anekesu rūpārūpadhammesu ekeko dhammo paraṇ upādāya Sako nāma. Bhāvo 'ti ca dhammapariyāyavacanam etaṇ. Ekassa ca dhammassa añño bhāva-saṅkhāto dhammo n' atthi, tasmā sakassa aññena bhāvena suññāṇ; sako aññena bhāvena suñño 'ti attho. Tena etassa dhammassa ekasabhāvatā vuttā hoti. Athavā sabhāvena suññān 'ti suññasabhāven' eva suññāṇ.

Kiṇ vuttaṇ hoti? Suññāṇ⁴ hi⁵ suññasuññatāya eva suññāṇ, na aññāhi pariyāyasuññatāhi suññān 'ti vuttaṇ hoti.

Sace pana keci vadeyyuṇ, "Sako bhāvo Sabhāvo, tena sabhāvena suññān 'ti, kiṇ vuttaṇ hoti? Bhāvo 'ti dhammo. So paraṇ upādāya sa-padena visesito sabhāvo nāma hoti. Dhammassa kassaci avijjamānattā jātaṇ rūpaṇ sabhāvena suññān 'ti rūpassa avijjamānatā vuttā hoti 'ti"; evaṇ sati "Jātan rūpaṇ" ti vacanena virujjhati. Na hi uppādarahitaṇ jātaṇ nāma hoti. Nibbānaṇ hi uppādarahitaṇ, taṇ jātaṇ nāma na hoti. Jātijarāmaraṇāni ca uppādarahitāni jātāni nāma na honti. Ten' ev' ettha: Jātā jātisabhāvena

¹ SH *v.l.* salakkhaṇaṇ; B sakasakalakkhaṇaṇ.

² B na ca.

⁴ SH *omits.*

³ B Sakalakkhaṇaṇ.

⁵ SH, SM *omit.*

suññā, jātijarāmarañañ taṇ-sabhāvena suññān 'ti, evañ anuddharitvā bhavam eva avasānaṇ katvā nidditṭhā.

Yadi uppādarahitassa Vijātan 'ti vacanaṇ yujjeyya, "Jātā Jāti," "Jātaṇ Jarāmarānaṇ" 'ti vattabbaṇ bhaveyya. Yasmā uppādarahitesu jātijarāmarāṇesu jāta-vacanaṇ¹ na vuttaṇ, tasmā sabhāvena suññaṇ avijjamānaṇ 'ti vacanaṇ avijjamānaṇssa uppādarahitattā Jātan 'ti vacanena virujjhati. Avijjamānaṇssa ca Suññaṇ 'ti vacanaṇ heṭṭhā vuttena loka-vacanena ca Bhagavato vacanena ca ñāya-saddagantavacanena ca virujjhati. Anekāhi ca yuttīhi virujjhati. Tasmā taṇ vacanaṇ kacavaram iva chaḍḍetabbaṇ.

"Yaṇ bhikkhave atthi sammataṇ loke paṇḍitānaṇ, aham 'pi taṇ Atthi 'ti vadāmi; yaṇ bhikkhave n' atthi sammataṇ loke paṇḍitānaṇ, aham 'pi taṇ n' atthi 'ti vadāmi. Kiñ ca b. atthi sammataṇ loke paṇḍitānaṇ yam ahaṇ Atthi 'ti vadāmi? Rūpaṇ b. aniccaṇ dukkhaṇ vipariṇāmadhammaṇ atthi sammataṇ loke paṇḍitānaṇ, aham 'pi taṇ atthi 'ti vadāmi" 'ti ādihi anekehi Buddhavacanappamāṇehi anekāhi ca yuttīhi dhammā sakakkhaṇe² vijjamānā evā 'ti niṭṭham ettha gantabbaṇ.

Vigataṇ rūpan 'ti uppajjitvā bhaṇṇaṇ patvā³ niruddhaṇ atītārūpaṇ. *Vipariṇatañ c' eva suññañ cā* 'ti jarābhaṇṇavasena virūpaṇ vipariṇāmaṇ pattañ ca vattamānaṇssa' eva vipariṇāmasabbhāvato, atītassa vipariṇāmābhāvato, tena⁴ vipariṇāmena⁵ suññañ cā 'ti attho. *Jātā vedanā* 'ti ādisu 'pi es' eva nayo. Jāti-jarā-maraṇaṇ pana anipphannattā sakabhāvena alabbhaṇiṇyato tasmā jātā jāti, jātaṇ jarāmarānaṇ 'ti ādike dve naye pahāya *bhavā*-dikam eva nayaṇ pariyo-sānaṇ katvā ṭhapitaṇ.

[179] 6. *Aggaṇ* 'ti agge bhavaṇ. *Setṭhaṇ* 'ti ati viya pasaṇsaṇiṇaṇ. *Visitṭhaṇ* 'ti atisaṇyabhūtaṇ. (Visetṭhaṇ 'ti 'pi pātho.) Tidhā 'pi pasatthaṇ nibbānaṇ sammāpaṭipadāya paṭipajjitabbato *padan* nāma. *Yad idan* 'ti yaṇ idan idāni vattabbanibbānaṇ nidasseti. Yasmā nibbānaṇ āgamma sabbasaṅkhārānaṇ samatho hoti, khandhūpadhikilesūpadhi-abhisaṅkhārūpadhi-kāmaguṇūpadhi-saṅkhātānaṇ upadhiṇaṇ paṭinissaggo hoti, taṇhānaṇ khayō, virāgo, nirodho ca hoti, tasmā *sabbasaṅkhārasamatho*, *sabbūpadhipaṭinissaggo*, *taṇhakkhaya*, *virāgo*, *nirodho* 'ti vuccati. *Nibbānaṇ* 'ti sabhāvalakkhāṇena nigamitaṇ.

7. Lakkhaṇesu hi, "Tīṇi-māni bhikkhave bālassa bālalakkhāṇāni, katamāni tīṇi? Idha b. bālo duccintitacintī ca hoti dubbhāsita-

¹ B, SH *v.l.*, SM jāti-.

² B sakalakkhāṇe.

³ SH *v.l.* appatvā.

⁴ B kenaci.

⁵ B pariṇāmena.

bhāsi, dukkaṭakammakārī (M. III, 163). Imāni kho b. tiṇi bālassa bālalakkhaṇāni ” ’ti vuttaṇ. Paṇḍitehi bālassa bālo ’ti sallakkhaṇato tividhaṇ *bālalakkhaṇaṇ*. “Tiṇi māni b. paṇḍitassa paṇḍitalakkhaṇāni. Katamāni tiṇi? Idha b. paṇḍito sucintitacintī ca hoti subhāsitabhāsi sukatakkammakārī (M. III, 170). Imāni kho b. tiṇi paṇḍitassa paṇḍitalakkhaṇāni ” ’ti vuttaṇ. Paṇḍitehi paṇḍitassa Paṇḍito ’ti sallakkhaṇato tividhaṇ *paṇḍitalakkhaṇaṇ*.

“Tiṇi-māni b. saṅkhatassa saṅkhatalakkhaṇāni. Katamāni tiṇi? Uppādo paññāyati, vayo paññāyati, ṭhitassa aññathattaṇ paññāyati ” ’ti vuttaṇ. Uppādo eva saṅkhatam iti lakkhaṇaṇ ’ti saṅkhatalakkhaṇaṇ. Evam itaradvaye ’pi attho veditabbo. Iminā uppādakkhaṇe¹ sesaṇ² dvinnaṇ, ṭhitikkhaṇe sesaṇ² dvinnaṇ, bhaṅgakkhaṇe ca sesaṇ² dvinnaṇ abhāvo dassito. Yaṇ pan’ ettha peyyālamukhena jātiyā ca *jarāmaranaṇ* ca uppādādilakkhaṇaṇ vuttaṇ, taṇ vipariṇāmasuññatāya jātijarāmaranaṇi hitvā bhavapariyosānaṇ’ eva nayassa vacanena ca uppādādīnaṇ uppādādi-avacanasamayena³ ca virujjhati. Lakkhaṇasote patitattā pana sotāpatitaṇ⁴ katvā likhitaṇ ’ti veditabbaṇ. Yathā ca Abhidhamme ahetukavipākamanodhātu-mano-viññāṇadhātūnaṇ saṅgahavāre “Labbhamānaṇ ’pi jhānaṇaṇ pañcaviññāṇasote patitvā gataṇ ’ti na uddhaṭaṇ ” ’ti vuttaṇ, evam idhā-pi sotāpatitā⁴ veditabbā. Athavā jātijarāmaranaṇavantaṇaṇ saṅkhārānaṇ uppādādayo jātijarāmaranaṇ “Aniccato ” ’ti ādisu viya tesaṇ viya katvā vuttaṇ ’ti veditabbaṇ.

8. *Nekkhammena kāmaccando vikkhambhito c’ eva suñño cā* ’ti kāmaccando nekkhammena vikkhambhito c’ eva nekkhammassa tattha abhāvato ten’ eva vikkhambhana-saṅkhātena nekkhammena suñño ca. Evaṇ sesesu ’pi yojanā kātābbā.

[180] 9. Tadaṅgappahāna-samucchedappahānesu ’pi c’ ettha tadaṅgavasena ca samucchedavasena ca pahīṇaṇ dūrikatam eva hoti ’ti iminā dūrikaraṇaṭṭhena vikkhambhanaṇ vuttaṇ. *Nekkhammena kāmaccando tadaṅgasuñño* ’ti nekkhammena pahīṇo kāmaccando tena nekkhamma-saṅkhātena aṅgena suñño. Athavā yo koci kāmaccando nekkhammassa tattha tattha⁵ abhāvato nekkhammena tena aṅgena suñño. Evaṇ sesesu ’pi yojanā kātābbā. Tassa tassa aṅgassa tattha tattha abhāvamatten’ eva c’ ettha upacāra-ppaṇā-jhānavasena

¹ B, SH *v.l.* uppādalakkhaṇena.

³ B uppādādi-adhivacanena samayena ca.

⁵ SH, SM *do not repeat*.

² B sesānaṇ; SM sesa-.

⁴ B sotappa-; SM sotapa-.

ca vipassanāvasena ca tadaṅgasuññatā niddiṭṭhā. Pahāṇadīpakassa vacanassa abhāvena pana vivaṭṭanānupassanaṃ yeva pariyoṣaṇaṃ katvā vipassanā niddiṭṭhā; cattāro maggā na niddiṭṭhā.

10. *Nekkhammena kāmaccando samucchinno c' eva suñño cā* 'ti ādisu vikkhambhane vuttanayen' ev' ettha attho veditabbo. Tadaṅgavikkhambhanavasena pahīṇāni 'pi c' ettha samudācārābhāvato samucchināni nāma honti 'ti iminā pariāyena samucchedo vutto. Taṇ-taṇ-samucchedakiccasāḍhanavasena vā maggasampayutta-nekkhammādivasena vuttan 'ti veditabbaṃ.

11-12. *Paṭipassaddhi-nissaraṇa-suññesu* ca idha vuttanayen' eva attho veditabbo. Tadaṅga-vikkhambhana-samuccheda-pahāṇesu paṇ' ettha paṭipassaddhimattattā nissatamattaṃ ca gahetvā vuttaṃ. Pañcasu 'pi etesu suññesu nekkhammādīni yeva vikkhambhana-tadaṅga-samuccheda-paṭipassaddhi-nissaraṇanāmena vuttāni.

[181] 13-17. *Ajjhattan* 'ti ajjhatabhūtaṃ. *Bahiddhā* 'ti bahiddhā bhūtaṃ. *Dubhato suñṇan* 'ti ubhayasuñṇaṃ. Paccattādisu¹ 'pi hi To 'ti vacanaṃ hoti yeva. Ajjhattikāyatanādīni² cha ajjhattikāyatanādibhāvena *sabhāgāni*. Parehi *visabhāgāni* ... *viññāṇakāyā* 'ti ādisu c' ettha kāya-vacanena viññāṇādīni yeva vuttāni.

[182] 18-20. *Nekkhammesanā*-disu nekkhammādīni yeva tadatthikehi viññūhi esiyantī 'ti esanā. Athavā pubbabhāge nekkhammādīnaṃ esanā 'pi kāmaccandādīhi suññā, kim pana nekkhammādīni ? 'ti 'pi vuttaṃ hoti. Pariggahādisu nekkhammādīni yeva pubbabhāge esitāni aparabhāge parigayhantī 'ti *pariggaho* 'ti, pariggahitāni pattivāsena³ paṭilabbhantī 'ti *paṭilābho*, paṭiladdhāni ṇāṇavasena paṭivijjhi-ssantī⁴ 'ti *paṭivedho* 'ti ca vuttāni.

[183] 22-25. *Ekattasuñṇaṃ* ca *nānattasuñṇaṃ* ca sakiṃ yeva pucchi-tvā ekattasuñṇaṃ vissajjetvā nānattasuñṇaṃ avissajjetvā 'va sakiṃ nigamanaṃ kataṃ. "Kasmā na vissajjitan" ? 'ti ce: Vuttapariyāyena ev' ettha yojanā nāyati 'ti na vissajjitan 'ti veditabbaṃ. Ayaṃ paṇ' ettha yojanā: *Nekkhammaṃ ekattaṃ, kāmaccando nānattaṃ*, nekkhammekattena suñṇan 'ti. Evaṃ sesesu 'pi yojanā veditabbā. Khanti-ādisu nekkhammādīni yeva khamanato ruccanato *khantī* 'ti; rucitāni yeva pavisitvā tiṭṭhanato *adhiṭṭhānan* 'ti, pavisitvā tṭhitānaṃ yathāruccim eva sevanato *pariyogāhanan* 'ti ca vuttāni.

¹ B Ajjhattā-.

³ B pavatti-.

² SH, SM omit.

⁴ B, SM -vijjhanti.

[184] 26. *Idha sampajāno* 'ti ādiko paramatthasuññaniddeso Parinibbāṇaṇaniddese vaṇṇito yeva.

Imesu ca sabbesu suññesu saṅkhārasuññaṇ, vipariṇāmasuññaṇ, lakkaṇasuññaṇ ca yathāvuttānaṇ dhammānaṇ aññamañña-asammi-ssatā-dassanattaṇ, yattha pana akusalapakkhikānaṇ kusalapakkhikena suññatā vuttā, tena akusale ādinavadassanattaṇ; yattha pana kusalapakkhikānaṇ akusalapakkhikena suññatā vuttā, tena kusale ānisaṇsadassanattaṇ; yattha atta-ttaniyādihi suññatā vuttā, taṇ sabbasaṅkhāresu nibbidājananattaṇ; aggasuññaṇ paramatthasuññaṇ ca nibbāṇe ussāhajananattaṇ vuttan 'ti veditabbaṇ. Tesu aggasuññaṇ ca paramatthasuññaṇ cā 'ti dve suññāni atthato ekam eva. Nibbāṇaṇ aggaparamatthavasena sa-upādisesa-anupādisesavasena ca dvidhā katvā vuttaṇ. Tāni dve attaniye suññasuññato¹ saṅkhārasuññato ca sabhāgāni. Suññasuññaṇ, ajjhattasuññaṇ, bahiddhāsuññaṇ, dubhatosuññaṇ, sabhāgasuññaṇ, visabhāgasuññaṇ 'ti imāni cha suññāni suññasuññaṇ eva hoti. Ajjhattādibhedato pana chadhā vuttāni, tāni cha ca atta-ttaniyādisuññato sabhāgāni. Saṅkhāra-vipariṇāma-lakkaṇasuññāni, vikkhambhana - tadaṅga - samuccheda-paṭipassaddhi - nissaraṇasuññāni, esanā-pariggaha - paṭilābha-paṭive-dhasuññāni, ekatta-nānattasuññāni, khanti-adhiṭṭhāna-pariyogāhana-suññāni cā 'ti sattarasasuññāni attani avijjamānehi tehi tehi dhammehi suññattā avijjamānaṇ vasena visuṇ visuṇ vuttāni. Saṅkhāra-vipariṇāma-lakkaṇasuññāni pana itarena itarena asammissa-vasena sabhāgāni. Vikkhambhanādīni pañca kusalapakkhena suññattā sabhāgāni. Esanādīni cattari khanti-ādīni ca tīṇi akusala-pakkhena suññattā sabhāgāni. Ekatta-nānattasuññāni aññamañña-paṭipakkhavasena sabhāgāni.

Sabbe dhammā samāseṇa

Tidhā, dvedhā, tath' ekadhā

Suññā 'ti suññatthavidū

Vaṇṇayanti 'dha sāsane.

Kathaṇ? Sabbe dhammā tāva lokiya dhammā dhuva-subha-sukha-attavirahitattā dhuva-subha-sukha-ttasuññā, maggaphaladhammā dhuva-sukha-ttavirahitattā dhuvasukhattasuññā. Aniccattā yeva sukhena suññā. Anāsavattā na² subhena suññā. Nibbāṇa-dhammo attass' eva abhāvato attasuñño. Lokiyalokuttarā pana sabbe 'pi saṅkhatā dhammā sattassa kassaci abhāvato sattasuññā.

¹ B dve attattaniyasuññato; SM suññato for suññasuññato.

² B omits.

Asaṅkhato nibbānadharmo tesāṃ saṅkhārānaṃ 'pi abhāvato saṅkhārasuñño. Saṅkhatāsaṅkhatā pana sabbe 'pi dhammā attasaṅkhātassa puggalassa abhāvato attasuññā 'ti.

Saddhammappakāsiniyā Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya
Suññākathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca Majjhimavaggaṃ apubbatthānuvaṇṇanā.

[PAÑÑĀKATHĀ-VANṆANĀ]

[185] 1. Idāni visesato paññāya padaṭṭhānabhūṭāya Suññākathāya anantaraṃ kathitāya Paññākathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha: ādito tāva sattasu anupassanāsu ekekamūlakā satta paññā pucchāpubbaṅgamaṃ katvā niddiṭṭhā. Puna sattānupassanāmūlakā ekekuṭṭaramūlakā ca tisso paññā pucchā¹ akatvā 'va niddiṭṭhā. Evam ādito dasa-paññāpāripūrī niddiṭṭhā. Tattha: *Aniccānupassanā* tāva yasmā aniccato diṭṭhesu saṅkhāresu “Yad aniccaṃ taṃ dukkhaṃ” 'ti dukkhato ca, “Yaṃ dukkhaṃ tad anattā” 'ti anattato ca javatī, tasmā sā *bhāvitā bahulikatā javanapaññāṃ pāripūreti*. Sā hi saka-visayesu javatī 'ti javanā, javanā ca sā paññā cā 'ti javanapaññā. *Dukkhānupassanā* samādhindriyanissitattā balavatī hutvā paṇidhi² nibbijjhatī padāleti, tasmā *nibbedhikapaññāṃ pāripūreti*. Sā hi nibbijjhatī 'ti Nibbedhikā. Nibbedhikā ca sā paññā cā 'ti Nibbedhikapaññā. *Anattānupassanā* suññatādaṣṣanena vuddhippattiyā mahattapattattā *mahāpaññāṃ pāripūreti*. Sā hi vuddhippattattā mahatī ca sā paññā cā 'ti Mahāpaññā. *Nibbidānupassanā* yasmā tissannaṃ yeva anupassanānaṃ purimato 'pi āsevanāya balappattāvatthattā³ sabbasaṅkhāresu nibbindanasamatthā hutvā tikkhā hoti, tasmā *tikkhapaññāṃ pāripūreti*. *Virāgānupassanā* 'pi yasmā tissannaṃ yeva anupassanānaṃ purimato 'pi āsevanābalappattānaṃ vuddhatarāvatthattā⁴ sabbasaṅkhārehi virajjanasamatthā hutvā vipulā hoti, tasmā *vipulapaññāṃ pāripūreti*. *Nirodhānupassanā* 'pi yasmā tissannaṃ yeva anupassanānaṃ purimato 'pi āsevanābalappattānaṃ vuddhatarāvatthattā⁴ vayalakkhaṇavasena sabbasaṅkhārānaṃ nirodhadassanasamatthā hutvā gambhīrā hoti, tasmā *gambhīrapaññāṃ pāripūreti*. Nirodho hi uttānapaññehi alabbhaneyyapattitṭhattā gambhīro,

¹ SM pucchā ca.

² B -pattattā.

³ SH paṇidhiṃ.

⁴ B -rappavattattā.

tasmiṃ gambhīre gādhappattā paññā 'pi gambhirā. *Paṇiṇissaggānu-passanā* 'pi yasmā tissannaṃ ... (*repeat*) ... vayalakkhaṇavasena sabbasaṅkhārapaṇiṇissajjanasamatthā¹ hutvā asāmantā hoti, buddhi hi pariyantapattattā chahi paññāhi dūre hoti 'ti attho, tasmā sayañ asāmantattā *asāmantapaññāṃ paripūreti*. Sā hi heṭṭhimapaññāhi dūrattā asāmantā asamipā vā paññā 'ti Asāmantapaññā.

Paṇḍiccaṃ paripūrentī 'ti paṇḍitabhāvaṃ paripūrentī. Yasmā ya-thāvutta-satta-paññā paripunnā bhāvetvā paṇḍitalakkhaṇappatto sikhāppatta-vuṭṭhānagāmini-vipassanā-saṅkhātehi saṅkhārū-pekkhā-nuloma-gotrabhūñānehi paṇḍito hutvā paṇḍiccena samannāgato hoti, tasmā Paṇḍiccaṃ paripūrentī 'ti vuttaṃ. *Aṭṭha paññā* 'ti paṇḍicca-saṅkhātāya paññāya saha sabbā aṭṭha paññā. *Puthupaññāṃ paripūrentī* 'ti yasmā tena paṇḍiccena samannāgato hutvā so paṇḍito gotrabhūñānānantaraṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā lokuttarabhā-vappattiya lokiyato puthubhūtatā visuṃ bhūtatā Puthupaññā 'ti saṅkhātāṃ maggaṃ phalaṃ paññāṃ pāpunāti, tasmā "Aṭṭha paññā puthupaññāṃ paripūrentī" 'ti vuttaṃ.

Imā nava paññā 'ti ādisu tass' eva kamena adhiḡatamaggaphalassa ariyapuggalassa paṇita-lokuttara-dhammopayogena paṇitacittasāntānattā pahaṭṭhākāreṇ' eva ca pavattamānacittasāntānassa phalānāntaraṃ otiṇṇabhavaṇigato vuṭṭhitassa maggapaccavekkhaṇā, tato ca bhavaṇiṇaṃ otarivā vuṭṭhitassa phalapaccavekkhaṇā, iminā 'va na-yena pahīṇakilesapaccavekkhaṇā, avasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇā, nibbānapaccavekkhaṇā pavattanti. Tāsu paccavekkhaṇāsu magga-paccavekkhaṇā, phalapaccavekkhaṇā ca paṭibhānapaṭisambhidā hoti.

Kathaṃ? "Yaṃ kiñci paccayasambhūtaṃ, nibbānaṃ, bhāsitattho, vipāko, kiriya 'ti ime pañca dhammā Attho" 'ti abhidhamme pāliṃ anugantvā tadaṭṭhakathāyaṃ² vuttaṃ.³ Nibbānaṃ ca atthattā tadārammaṇaṃ maggaṃ phalaṃ paññāṃ "Atthesu ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā" 'ti vacanato atthapaṭisambhidā hoti. Tassa atthapaṭisambhidā-bhūtaṃ maggaṃ phalaṃ paññāṃ paccavekkhaṇā paññāṃ "Ñāṇesu ñāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā" 'ti vacanato paṭibhānapaṭisambhidā hoti. Sā ca paccavekkhaṇā paññā hāsākāreṇa pavattamānacittasāntānassa hāsapaññā nāma hoti. Tasmā nava paññā *hāsapaññāṃ paripūrentī* 'ti ca, *hāsapaññā paṭibhānapaṭisambhidā* 'ti ca vuttaṃ. Sabbappa-kārā 'pi paññā tassa tassa atthassa pākāṭakaraṇa-saṅkhātāna paññāpanaṭṭhena Paññā. Tena ten' eva pakāreṇa dhamme jānāti 'ti 'pi Paññā.

¹ SH v.l. -samatthatā.² B Aṭṭha-.³ B vuttassa.

Tassā 'ti tassa vuttappakārassa ariyapuggalassa; karaṇatthe sāmi-vacanaṇ. *Atthavavattānato* 'ti yathāvuttassa pañcavidhassa atthassa vavattāpanavasena. Vuttam 'pi c' etaṇ Samanākarāṇiyakathāyaṇ: "Hetuphalaṇ nibbāṇaṇ vacanatto, athavā pākaṇ¹ kiriyā 'ti atthe pañcapabhede paṭhamantapabhedagataṇ ṇāṇaṇ" 'ti. *Adhigatā hoti* 'ti paṭiladdhā hoti. Sā yeva paṭilābhasacchikiriyāya *sacchikatā*. 'Paṭilābhaphassen' eva *phassitā^b paññāya*. *Dhammavavattānato* 'ti yo koci phalanibhattako hetu, ariyamaggo, bhāsitaṇ, kusalaṇ, akusalaṇ 'ti ime pañca dhammā Dhammo 'ti Abhidhamme pālānusārena vuttānaṇ pañcannaṇ dhammānaṇ vavattāpanavasena. Vuttam 'pi c' etaṇ Samanākarāṇiyakathāyaṇ: "Hetu ariyamaggo, vacanaṇ kusalaṇ akusalaṇ cā 'ti dhamme pañcapabhede dutiyantapabhedagataṇ ṇāṇaṇ" 'ti. *Niruttiavattānato* 'ti tesāṇ atthadhammānaṇ anurūpaniruttinaṇ vavattāpanavasena. *Paṭibhānavavattānato* 'ti paṭibhāna-saṅkhātānaṇ tiṇṇaṇ paṭisambhidāṇāṇaṇ vavattāpanavasena. [186] *Tass' imā* 'ti nigamanavacanam etaṇ.

2. Evaṇ sabbasaṅgāhakavasena anupassanānaṇ visesaṇ dassetvā idāni vatthubhedavasena dassento *Rūpe aniccānupassanā* 'ti ādim āha. Taṇ heṭṭhā vuttattham eva.

[187-188] 3. Puna rūpādisu yeva atītā-nāgata-paccuppannavasena *javanapaññaṇ* dassetukāmo kevalaṇ rūpādivasena ca atītā-nāgata-paccuppannarūpādivasena ca pucchāṇ katvā pucchākamen' eva vissajjanaṇ akāsi. Tattha: suddharūpādi-vissajjanesu paṭhamaṇ niddiṭṭhā eva paññā, atītā-nāgata-paccuppannamūlakesu sabbavissajjanesu tesu atītādisu javanavasena javanapaññā 'ti niddiṭṭhā.²

[189] 4. Puna anekasuttanta-pubbaṅgamaṇ paññāpabhedāṇ dassetukāmo paṭhamaṇ tāva suttante uddisi. Tattha: *Sappurisasāṇsevo* 'ti heṭṭhā vuttappakārānaṇ sappurisānaṇ bhajanaṇ. *Saddhammasavāṇaṇ* 'ti tesāṇ sappurisānaṇ santike silādipaṭipattidīpakassa saddhammavacanassa savāṇaṇ. *Yoniso manasikāro* 'ti sutānaṇ dhammānaṇ atthūpaparikkhānavasena upāyena manasikāro. *Dhammānudhammapaṭipattī* 'ti lokuttaradhamme anugatassa silādipaṭipadādhammassa paṭipajjanaṇ.

5. *Paññāpaṭilābhāya ... paññāvuddhiyā ... paññāvepullāya ... paññābhāhullāyā* 'ti imāni cattāri paññāvasena bhāvavacanāni.³ Sesāni dvādasa puggahavasena bhāvavacanāni.

¹ B atha vipākaṇ.

² SM -ṭṭhaṇ.

^{a to b} B Paṭivedhadassanena phusita.

³ SM bhāvanā.

'6. Suttantanidde: *Channaṃ abhiññānānaṃ* 'ti iddhiyidha-dibba-sota-cetopariya-pubbenivāsa-dibbacakkhu-asavāṇaṅkhaṇa-ñāṇaṇa. *Tesattattinaṃ ñāṇānaṃ* 'ti Ñāṇakathāya niddiṭṭhānaṃ sāvakasādhāraṇaṇaṃ ñāṇaṇa. Sattasattatīnaṃ ñāṇānaṃ 'ti ettha: "Sattasattati vo bhikkhave ñāṇavattthūni desissāmi, taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha, bhāssissāmi" 'ti; "Katamāni bhikkhave sattasattati ñāṇavattthūni? Jātipaccayā jarāmarāṇaṃ 'ti ñāṇaṃ, asati jātiyā n' atthi jarāmarāṇaṃ ... atītaṃ 'pi addhānaṃ jātipaccayā jarāmarāṇaṃ ... asati jātiyā n' atthi jarāmarāṇaṃ, anāgatam 'pi addhānaṃ jātipaccayā ... asati ... jarāmarāṇaṃ 'ti ñāṇaṃ; yam 'pi 'ssa taṃ dhammatṭhitiñāṇaṃ tam 'pi khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammaṃ 'ti ñāṇaṃ, bhavapaccayā jāti ... upādānapaccayā bhavo ... tanhāpaccayā upādānaṃ ... vedanāpaccayā tanhā ... phassapaccayā vedanā ... salāyatanapaccayā phasso ... nāmarūpāpaccayā salāyatanaṃ ... viññānapaccayā nāmarūpaṃ ... saṅkhārapaccayā viññānaṃ ... avijjāpaccayā saṅkhārā ... asati avijjāyā n' atthi saṅkhārā ... atītaṃ 'pi addhānaṃ avijjāpaccayā ... anāgatam 'pi addhānaṃ avijjāpaccayā ... yam 'pi 'ssa taṃ dhammatṭhitiñāṇaṃ tam 'pi ... nirodhadhammaṃ 'ti ñāṇaṃ, imāni vuccanti bhikkhave sattasattati ñāṇavattthūni" 'ti evaṃ Bhagavatā Nidānavagge vuttāni sattasattati ñāṇāni. Jarāmarāṇaṃ ñāṇaṃ, jarāmarāṇa-samudaye ..., -nirodhe ..., -nirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ 'ti iminā na-yena ekādasasu aṅgesu cattāri cattāri katvā vuttāni catucattārīsa ñāṇavattthūni pana idha na gahitāni.¹ (Cf. S. II, 57.) Ubhayattha ca ñāṇāni yeva hitasukhassa vatthūni 'ti Ñāṇavattthūni 'ti.

Lābho 'ti ādisu lābho yeva upasaggena visesetvā *paṭilābho* 'ti vutto. Puna tass' eva atthavivaraṇatthaṃ *Patti sampattī* 'ti vuttaṃ. *Phusanā*² 'ti adhigamavasena phusanā. *Sacchikiriya* 'ti paṭilābhasacchikiriya. *Upasampadā* 'ti nipphādanā.

[190] *Sattannaṃ ca sekkhānaṃ* 'ti tisso sikkhā sikkhantī 'ti sekkhasaññitānaṃ sotāpattimaggaṭṭhādīnaṃ sattannaṃ. *Puthujjanakalyāṇakassa cā* 'ti nibbānagāminiyā paṭipadāya yuttattā sundaratṭhena kalyāṇasaññitassa puthujjanassa. *Vaḍḍhitāṃ vaḍḍhanaṃ etāyā* 'ti *vaḍḍhitavaḍḍhanā*.³ *Yathāvuttānaṃ* 'pi atṭhannaṃ paññānaṃ vasena, visesato ca arahato paññāvasena *paññāvuddhiyā*.⁴ *Tathā paññāvepullāya*.

¹ B puna idha gahitāni; SM pana idha gahitāni.

² *Text* phassanā.

³ *Text* Vaḍḍhanā; B vaḍḍhitavaḍḍhanaṃ.

⁴ *Text*, SM -buddhiyā.

7. *Mahante atthe parigaṇhātī* 'ti ādisu paṭisambhidāppatto ariyasāvako atthādayo ārammaṇakaraṇena parigaṇhātī 'ti sabbā 'pi mahapaññā ariyasāvakānaṃ yeva. Tassā ca paññāya visayā heṭṭhā vuttaṭṭhā yeva.

[191] 8. *Puthunānākhandhesū* 'ti ādisu nānā-saddo puthu-saddassa atthavacanaṃ. *Nānaṃ pavattatī* 'ti *puthupaññā* 'ti tesu tathāvuttesu khandhādisu nānaṃ pavattatī 'ti katvā tañ nānaṃ Puthupaññā nāmā 'ti attho. *Nānāpaṭiccasamuppādesū* 'ti paṭiccasamuppannānaṃ dhammānaṃ vasena paccayabahuttā vuttaṃ. *Nānāsuññātamanupalabbhesū* 'ti: upalabbhanaṃ upalabbho, gahaṇaṃ 'ti attho. Na upalabbho Anupalabbho. Anupalabbhānaṃ bahuttā bahuvacanena anupalabbhā pañcaviṣati suññātāvasena vā nānāsuññātāsu attataniyādīnaṃ anupalabbhā nānāsuññātānupalabbhā, tesu. “Nānāsuññātānupalabbhesū” 'ti vattabbe “adukkhamasukhā” 'ti ādisu viya makāro padasandhivasena vutto. Imā pañca paññā kalyāṇaputhujjanehi sādharāṇā. Nānā-atthādisu paññā ariyānaṃ yeva. *Puthujjanasādhāraṇe dhamme*^a 'ti lokiyadhamme. Iminā avasānapariyāyena lokiyato puthubhūtā¹ visugbhūtā paññā 'ti *puthupaññā* nāmā 'ti vuttaṃ hoti.

9. *Vipulapaññā* mahāpaññā-nayena veditabbā. Yathāvutte dhamme parigaṇhantassa guṇamahantatāya tesāṃ dhammānaṃ pariggāhikāya ca paññāya mahantatāya tesāṃ dhammānaṃ sayam eva mahantattā, ulārattā dhammānaṃ ca, paññāya ca vipulatā veditabbā.

[192] 10. *Gambhīrapaññā* puthupaññānayena veditabbā. Te ca dhammā te² ca² anupalabbhā; sā ca paññā pakatijanena alabbhaneyyapatitṭhattā gambhīra.

[193] 11. *Yassa puggalassā* 'ti ariyapuggalass' eva. *Añño koci* 'ti puthujjano. *Abhisambhavitun* 'ti sampāpunituṃ. *Anabhisambhavanīyo* 'ti sampāpunituṃ asakkuṇeyyo. *Aññehi* 'ti puthujjanehi' eva. *Aṭṭhamakassā* 'ti arahattaphalaṭṭhato paṭṭhāya gāṇiyamāne aṭṭhamabhūtassa sotāpattimaggaṭṭhassa. Dūre 'ti vippakaṭṭhe. *Vidūre* 'ti vīsesena vippakaṭṭhe. *Suvidūre* 'ti suṭṭhu vīsesena vippakaṭṭhe. Na [194] *santike* 'ti na samīpe. Na *sāmantā* 'ti na samīpabhāge. Imāni dve paṭisedhasahitāni vacanāni dūrabhāvass' eva niyamanāni. *Upādāyā* 'ti paṭicca. *Sotāpānassā* 'ti sotāpattiphalatṭhassa. Eten' eva taṇ-taṇ-maggapaññā taṇ-taṇ-phalapaññāya dūre 'ti vuttaṃ hoti.

^{a to b} SH yeva puthujjanāsādhāraṇā. *Dhamme* ...

¹ SM puthubhūtanibbāraṃmanattā puthubhūtā.

² B omits.

*Paccekasambuddho*¹ 'ti upasaggena visesitaṇ. Itaradvayaṇ pana suddham eva āgataṇ. Paccekabuddhassa sadevakassa ca lokassa paññā Tathāgataṇ paññāya dūre 'ti ādini vatvā tam eva dūra-tṭhaṇ anekappakārato dassetukāmo Paññāpabhedakusalō 'ti ādim āha.

Tattha: *Paññāpabhedakusalō* 'ti attano anantavikappe² paññā-pabhede cheko. *Pabhinnañāṇo* 'ti anantappabhedappattañāṇo. Etena paññāpabhedakusalatte 'pi sati tāsaṇ paññānaṇ anantabhedattatṭhaṇ dasseti. *Adhigatapaṭisambhido* 'ti paṭiladdha-aggacatupaṭisambhidāñāṇo. *Catuvesārajjappatto* 'ti cattāri visāradabhāva-saṅkhātāni ñānāni patto, yath' āha: "Sammāsambuddhassa te paṭijānato ime dhammā anabhisambuddhā 'ti tatra vata maṇ samaṇo vā, brāhmaṇo vā, devo vā, māro vā, brahmā vā, koci vā lokasmiṇ sahadhammena paṭicodessatī 'ti nimittam etaṇ bhikkhave na samanupassāmi. Etam ahaṇ bhikkhave nimittaṇ asamanupassanto khemappatto abhayappatto vesārajjappatto viharāmi. Khīṇāsavassa te paṭijānato ime āsavā aparikkhīṇā 'ti ... Ye kho pana te antarāyikā dhammā vuttā te paṭisevato nālaṇ antarāyāyā 'ti ... Yassa kho pana te atthāya dhammo desito, so na niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyā 'ti, tatra vata maṇ samaṇo vā ... koci vā lokasmiṇ sahadhammena paṭicodessatī 'ti nimittam etaṇ bhikkhave na samanupassāmi. Etam ahaṇ ... viharāmi" 'ti. (M. I. 71-72.)

*Dasabalabaladhārī*³ 'ti dasa balāni etesan 'ti Dasabalā; dasabalānaṇ balāni Dasabala-balāni. Tāni dasa balāni dhārayatī 'ti Dasabala-dhārī; dasabala-ñāṇabaladhārī 'ti attho. Etehi tihi vacanehi anantappabhedānaṇ neyyānaṇ pabhedamukhamattaṇ dassitaṇ. So yeva paññāpayogavasena abhimaṅgalasammataṭṭhena *purisāsabho*; asantāsaṭṭhena *purisāsīho*; mahantaṭṭhena *purisanāgo*; pajānanaṭṭhena *purisājañño*; lokakiccadhuravahanaṭṭhena *purisadhorayho*.

Atha tejādikaṇ anantañānato laddhaṇ guṇavisesaṇ dassetukāmo tesāṇ tejādinaṇ anantañānamūlakabhāvaṇ dassento Anantañāṇo 'ti vatvā Anantatejo 'ti ādim āha. Tattha: *Anantañāṇo* 'ti gaṇana-vasena ca pabhāvavasena⁴ ca antarahitañāṇo. *Anantatejo* 'ti veneyya-santāne mohatamavidhamanena anantañāṇatejo. *Anantayaso* 'ti paññāguṇeh' eva lokattayavitthatānanta-kittighoso. *Adḍho* 'ti paññādhanaśamiddhiyā samiddho. *Mahaddhano* 'ti paññāadhanava-ḍḍhatte 'pi pabhāvamahattena⁴ mahantaṇ paññāadhanam⁵ assā 'ti

¹ Text, B -kabuddho.

³ Text Dasabaladhārī.

⁵ B mahantam 'pi ñāṇadhaṇaṇ.

² B, SH v.l. -vikappena.

⁴ B, SM sabhāva-.

Mahaddhano. (Mahādhano 'ti 'pi pāṭho.) Dhanavā 'ti pasaṅsitabba-paññādhana-vattā¹ niccayutta-paññādhana-vattā¹ atisayabhūta-paññādhana-vattā¹ Dhanavā. Etesu hi tīsu atthesu idaṃ vacanaṃ sadda-vidū icchanti.

Evaṃ² paññāguṇena Bhagavato attasampattisiddhiṃ dassetvā puna paññāguṇen' eva lokahitasampattisiddhiṃ dassento Netā 'ti ādim āha. Tattha: Veneyye saṅsāra-saṅkhātābhayaṭṭhānato nibbāna-saṅkhātākhemaṭṭhānaṃ *netā*. Tattha nayanakāle evaṃ saṅvaravinaya-pahāṇavinayavasena veneyye *vinetā*. Dhammadesanākāle evaṃ saṅsayacchedanena *anunetā*. Saṅsayaṃ chinditvā paññāpetabbaṃ atthaṃ *paññāpetā*. Tathā paññāpitānaṃ nicchayakaraṇena *nijjhāpetā*. Tathā nijjhāpitassa atthassa paṭipattipayojanavasena *pekkhatā*.³ Tathā paṭipanne paṭipattiphaleṇa *pasādetā*. *So hi Bhagavā* 'ti ettha hi-kāro anantaraṃ vuttassa atthassa kāraṇāpadese nipāto. *Anuppannassa maggassa uppādetā* 'ti sakasantāne na uppannapubbassa cha-asādhāraṇaṇāṇahetubhūtaṃ ariyamaggassa bodhimūle lokahitattaṃ sakasantāne uppādetā. *Asañjātassa maggassa sañjānetā* 'ti veneyyasantāne asaṅjātapubbassa sāvakapāramiṇāṇahetubhūtaṃ ariyamaggassa dhammacakkapavattanato pabhūti yāvajjakālā veneyyasantāne sañjānetā. Sāvaka-veneyyānam 'pi hi santāne Bhagavato vuttavacanen' eva ariyamaggassa sañjānanato Bhagavā Sañjānetā nāma hoti. *Anakkhātassa maggassa akkhātā* 'ti atṭhadhammasamannāgatānaṃ buddhabhāvāya katābhinihāraṇaṃ bodhisattānaṃ buddhabhāvāya vyākaraṇaṃ datvā,⁴ Anakkhātāpubbassa pāramitā-maggassa buddho bhaviṣṣati 'ti vyākaraṇamatten' eva vā bodhimūle uppajjitāpubbassa ariyamaggassa akkhātā. Ayaṃ nayo paccakabodhisatta-byākaraṇe 'pi labbhati yeva. *Maggaññū* 'ti paccavekkhaṇāvasena attanā uppādita-ariyamaggassa ñātā. *Maggavidū* 'ti veneyyasantāne janetāpubbassa ariyamaggassa kusalo. *Maggakovidō* 'ti bodhisattānaṃ akkhātābbamagge vicakkhaṇo.

Athavā abhisambodhipaṭipatti-maggaññū, paccakabodhipaṭipatti-maggavidū, sāvakabodhipaṭipattimaggakovidō. Atha vā:

Etena maggena atāsu pubbe

Tarissanti yeva taranti oghan

'ti vacanato yathāyogaṃ atītānāgata-paccuppanna-buddha-pacceka-buddha-sāvākānaṃ maggavasena ca, suññatānimitta-appaṇihitama-

¹ B -dhanavantattā.

³ SH pekkhetā.

² SH omits.

⁴ SM katvā.

ggavasena¹ ca, ugghaṭṭitaññū-vipacitaññū-neyyapuggalānaṃ magga-vasena ca yathākkamen' atthayojanaṃ karonti.

Maggānugāmī ca panā 'ti Bhagavatā gatamaggānugāmīno hutvā. Ettha ca-saddo hetu-atthe nipāto. Etena Bhagavato magguppādanādi-guṇādhigamāya hetu vutto hoti. Pana-saddo katatthe² nipāto. Tena Bhagavatā katamaggakāraṇaṃ³ vuttaṃ hoti. *Pacchā samannā-gatā* 'ti paṭhamāṃ gatassa Bhagavato pacchāgata-silādiguṇena samannāgatā.

Iti thero "Anuppannassa maggassa Uppādenā" 'ti ādihi yasmā sabbe 'pi Bhagavato silādayo guṇā arahattamaggam eva nissāya āgatā, tasmā arahattamaggam eva nissāya guṇaṃ kathesi. *Jānaṃ jānāti* 'ti jānitabbaṃ jānāti. Sabbaññutāya yaṃ kiñci paññāya jānitabbaṃ nāma atthi, taṃ sabbaṃ pañca-neyyapathasambhūtaṃ paññāya jānāti 'ti attho. *Passaṃ passati* 'ti passitabbaṃ passati. Sabbadassāvitāya taṃ yeva neyyapathaṃ cakkhunā diṭṭhaṃ viya karonto paññācakkhunā passati 'ti attho; yathā vā ekacco viparītaṃ gaṇhanto 'pi jānanto 'pi na jānāti, passanto 'pi na passati, na evaṃ Bhagavā. Bhagavā pana yathāsabhāvaṃ gaṇhanto jānāti yeva, passati yeva.

Svā-yaṃ dassanaparināyakaṭṭhena cakkhubbhūto. Vidittāditatṭhena³ *ñāṇabhūto*. Aviparītasabhāvatṭhena vā pariyattidhammapavattanato hadayena cintetvā vācāya nicchāritadhammamayo⁴ 'ti *dhammabhūto*. Setṭhatṭhena brahmabhūto. (Athavā cakkhu viya bhūto 'ti cakkhubbhūto. Ñāṇaṃ viya bhūto 'ti ñāṇabhūto. Dhammo viya bhūto 'ti dhammabhūto. Brahmā viya bhūto 'ti brahmabhūto.) Svā-yaṃ dhammassa vacanato, vattanato vā *vattā*. Nānappakārehi vacanato vā, vattanato vā, *pavattā*. Atthaṃ niharitvā niharitvā nayanato *atthassa ninnetā*. Amatādhigamāya paṭipattidassanato amatappakāsanāya vā dhammadesanāya, amatassa adhigamāpanato *amatassa dātā*. Lokuttaradhammassa uppāditattā veneyyānurūpena yathāsu-khaṃ lokuttaradhammassa dānena ca, dhammesu ca issaro 'ti *dhamma-ssāmī*. *Tathāgata*-padaṃ heṭṭhā vuttatthaṃ.

Idāni: Jānaṃ jānāti 'ti ādihi vuttaṃ guṇaṃ sabbaññutāya visesetvā dassetukāmo sabbaññutaṃ sādheṇto *n' atthi* 'ti ādim āha. Evambhū-tassa hi *Bhagavato* pāramitā-puññabalappabhāvanipphannena arahattamaggañāṇena sabbadhammesu savāsanassa sammohassa⁵ vihatattā asacchikataṃ nāma *n' atthi*. Asammohato sabbadhammānaṃ

¹ B appaṇihita-nimitta-magga-.

² B viditatādiṭṭhena.

³ B-dhammappayogo.

⁴ B, SH v.l. gata-.

⁵ B mohassa.

ñātattā *aññātaṇ* nāma n' atthi. Tath' eva sabbadhammānaṇ ca-
kkhunā viya ñāṇacakkhunā diṭṭhattā *adiṭṭhaṇ* nāma n' atthi. Nā-
ṇena pana pattattā *aviditaṇ* nāma n' atthi. Asammohasacchikiriya-
sacchikatattā *asacchikataṇ* nāma n' atthi. Asammohapaññāya phu-
ṭṭhattā paññāya *aphussitaṇ* nāma n' atthi. *Paccuppannaṇ* 'ti paccu-
ppannaṇ kālaṇ vā dhammaṇ vā. *Upādāyā* 'ti ādāya, anto katvā 'ti
attho. *Upādāyā* 'ti vacanen' eva kālavimuttaṇ nibbāṇam 'pi gahi-
tam eva hoti. *Atītā*-divacanāni ca N' atthi 'ti ādivacanena ca ghaṭi-
yanti, Sabbe 'ti ādivacanena vā. *Sabbe dhammā* 'ti sabba-saṅkhatā-
saṅkhatadhammapariyādānaṇ. *Sabbākārenā* 'ti sabbadhammesu eke-
kass' eva dhammassa aniccākārādi-sabbākārapariyādānaṇ. *Ñāṇa-*
mukhe 'ti ñāṇābhimukhe. *Āpāthaṇ āgacchanti* 'ti osaraṇaṇ upenti.
Jānitaṭṭhaṇ 'ti padaṇ *neyyaṇ* 'ti padassa atthavivaraṇatthaṇ vuttaṇ.
Attattho vā 'ti ādisu vā-saddo samuccayattho. Attattho 'ti attano
attho. *Parattho* 'ti paresaṇ tiṇṇaṇ lokānaṇ attho. *Ubhayattho* 'ti
attano ca paresaṇ cā 'ti sakiṇ yeva ubhinnaṇ attho. *Diṭṭhadhammiko*
'ti diṭṭhadhamme niyutto diṭṭhadhammappayojano vā attho. Sa-
mparāye niyutto samparāyappayojano vā attho¹ *samparāyiko*. Uttā-
no 'ti ādisu vohāravasena vattabbo sukhapatiṭṭhattā *uttāno*.

[195] Vohāraṇ atikkamivā vattabbo suññatāpaṭisaṇyutto dukkha-
patiṭṭhattā *gambhīro*. Lokuttaro accantatirokkhattā *gūḷho*. Anicca-
tādiko ghanādihi paṭicchannattā *paṭicchanno*. Appacuravohārena²
vattabbo yathārūpaṇ agahetvā adhippāyassa netabbattā *neyyo*.
Pacuravohārena vattabbo vacanamattena adhippāyassa nitattā *nīto*.
Suparisuddha-sīlasamādhivipassanatto tadaṅgavikkhambhanavasena³
vajjavirahitattā *anavaḷḷo*. Kilesasamucchedanato ariyamaggattho
nikkilesa. Kilesapaṭippassaddhattā ariyaphalattho *vodāno*. Saṅkha-
tāsaṅkhatesu aggadhammattā nibbāṇaṇ *paramattho*. *Parivattati* 'ti
buddhañāṇassa visayabhāvato abahibhūtatā *antobuddhañāṇe* byā-
pitvā vā, samantā vā ālingitvā vā, visesena vā vattati. *Sabbāṇ*
kāyakkammaṇ 'ti ādihi Bhagavato ñāṇamayataṇ dasseti. *Ñāṇānu-*
parivattati 'ti ñāṇaṇ anuparivattati. *Ñāṇaviraṭaṇ* na hoti 'ti attho.

Appaṭihataṇ 'ti nirāvaraṇataṇ dasseti. Puna sabbāññaṇaṇ upamāya
sādhētukāmo *yāvatakan* 'ti ādim āha. Tattha: jānitaṭṭhaṇ 'ti *neyyaṇ*.
Neyyapariyanto, neyyāvasāṇam assa atthi 'ti *neyyapariyantikaṇ*.
Asabbāññaṇaṇ pana neyyāvasāṇam eva n' atthi. *Ñāṇapariyanti*ke
'pi es' eva nayo. Purimayamake vuttattham eva iminā yamakena
visesetvā dasseti. Tatiyayamakena paṭisedhavasena niyamitvā da-

¹ SH, SM omīti.² B Amadhura..³ B bhavādivikkha-.

sseti. Ettha ca neyyaṇ ñāṇassa pathattā neyyapatho. *Aññamañña*¹-*pariyantatthāyino* 'ti neyyaṇ ca ñāṇaṇ ca khepetvā² thānato añña-maññaassa pariyante thānasilā. *Āvajjanapaṭibaddhā* 'ti manodvārā-vajjanāyattā; āvajjitānantaram eva jānāti 'ti attho. *Ākaṅkhana-paṭibaddhā*³ 'ti ruci-āyattā; āvajjanānantaraṇ javanañāṇena jānāti 'ti attho. Itarāni dve padāni imesaṇ dvinnaṇ padānaṇ yathākkamena atthappakāsanatthaṇ vuttāni. *Buddho āsayaṇ jānāti* 'ti ādini Ñāṇa-kathāyaṇ vaṇṇitāni. Mahāniddese pana “Bhagavā āsayaṇ jānāti” 'ti āgataṇ; tattha “Buddhassa Bhagavato” 'ti āgatatṭhāne ca idha katthaci” Buddhassa” 'ti āgataṇ.

[196] *Antamaso* 'ti uparimantena. *Timi-timiṅgalaṇ* 'ti ettha: Timi nāma ekā macchajāti, timiṇ galituṇ samatthā tato mahantasarirā 'ti timiṅgalā nāma ekā macchajāti. Timiṅgalaṇ galituṇ samatthā pañcayojanasatikasarirā Timitimiṅgalā nāma ekā macchajāti. Idha jātighaṇena ekavacanaṇ katan 'ti veditabbaṇ. *Garulaṇ venateyyaṇ*⁴ 'ti ettha: Garulo⁵ 'ti jātivasena nāmaṇ. Venateyyo 'ti gottavasena. *Padese* 'ti ekadese. *Sāriputtasamā*⁶ 'ti sabbabuddhānaṇ dhammasenāpatitthere gahetvā vuttan 'ti veditabbaṇ. Sesasāvaka hi paññāya Dhammasenāpatittherena samānā nāma n' atthi, yath' āha: “Etaggaṇ bhikkhave mama sāvakaṇaṇ bhikkhūnaṇ mahāpaññaṇaṇ yad idaṇ Sāriputto 'ti.” (A. i, 23.) Atthakathāyaṇ ca vuttaṇ:

Lokanāthaṇ ṭhapetvāna
Ye c' aññe santi paṇino
Paññāya Sāriputtassa
Kalaṇ nāgghanti solasiṇ.

Pharitvā 'ti buddhañāṇaṇ sabbadevamanussānam 'pi paññaṇ pāpūnitvā thānato tesāṇ *paññaṇ pharitvā* byāpitvā tiṭṭhati. *Atighaṇsitvā* 'ti buddhañāṇaṇ sabbadevamanussānam 'pi paññaṇ atikkamitvā tesāṇ avisayabhūtam 'pi sabbaneyyaṇ ghaṇsitvā bhañjitvā tiṭṭhati. Mahāniddese (Page 452) pana “Abhibhavitvā” 'ti pātho; madditvā 'ti 'pi attho. *Ye 'pi te* 'ti ādi evaṇ pharitvā atighaṇsitvā thānassa paccakkhakāraṇaṇ dasseti. Tattha: *Paṇḍitā* 'ti paṇḍiccena samannāgatā. *Nipunā* 'ti saṇhasukhumabuddhino sukhume atthantare paṭivijjhanasamatthā. *Kataparappavādā* 'ti nātaparappavādā c' eva parehi saddhiṇ katavādaparicayā ca. *Vālavedhīrūpā* 'ti vālavedhi-dhanuggahasadisā. *Te bhīdantā*⁷ maññe caranti paññāgatena

¹ Text -maññaṇ.

² Text Ākaṅkhā.

³ SH v.l. byāpe.

⁴ SM Galura-ve.

⁵ SM Galuro.

⁶ Text Sāriputta sattā ...

⁷ SH vobhi.

diṭṭhigatānī 'ti vāavedhī viya vālaṇ, sukhumānī 'pi paresaṇ diṭṭhi-gamanānī¹ attano paññāgamanena bhindantā viya carantī 'ti attho. Athavā Gūthagataṇ, Muttagatan 'ti ādisu viya paññā eva Paññāga-tānī, diṭṭhiyo eva Diṭṭhigatānī. *Pañhaṇ abhisankharitvā* 'ti dvipadam 'pi, tipadam 'pi, catuppadam 'pi pucchāṇ racayitvā, tesāṇ pañhānaṇ atibahuṇ katvā sabbaśaṅgahatthaṇ dvikkhattuṇ vuttaṇ. *Gūḷhānī ca paṭicchanmānī*² ca²: Atthajātānī 'ti pāṭhaseso. Tesāṇ tathā vinayaṇ disvā attanā abhisankhatapañhaṇ pucchātū 'ti evaṇ Bhagavatā adhi-ppetattā pañhaṇ pucchanti. Aññesaṇ pana pucchāya okāsam eva adatvā Bhagavā upasaṅkamantānaṇ dhammaṇ deseti, yath' āha: "Te pañhaṇ abhisankharonti, imaṇ pañhaṇ samaṇaṇ Gotamaṇ upa-saṅkamitvā pucchissāma. Sace no samaṇo Gotamo evaṇ puṭṭho evaṇ byākarissati, evam assa mayaṇ taṇ vādaṇ āropessāma. Evaṇ me puṭṭho evaṇ byākarissati, evaṇ pi 'ssa mayaṇ taṇ vādaṇ āropessāmā 'ti. Te yena samaṇo Gotamo ten' upasaṅkamanti. Te samaṇo Gotamo dhammiyā kathāya sandasseti, samādapeti samutte-jeti sampahaṇseti. Te samaṇena Gotamena dhammiyā kathāya sandassitā samādapitā samuttejitā sampahaṇsitā na c' eva samaṇaṇ Gotamaṇ pañhaṇ pucchanti, kut' assa vādaṇ āropessanti? Añña-datthu samaṇass' eva Gotamassa sāvakā sampajjantī" 'ti.

Kasmā pañhaṇ na pucchanti? 'ti ce: Bhagavā kira parisamajjhe dhammaṇ desento parisāya ajjhāsayaṇ oloketi. Tato passati, "Ime paṇḍitā gūlhaṇ rahassaṇ³ pañhaṇ ovaṭṭikasāraṇ katvā āgatā 'ti. So tehi apuṭṭho yeva pañhapucchāya ettakā dosā, vissajjane ettakā, atthe pade akkhare ettakā 'ti ime pañhe pucchanto evaṇ puccheyya; vissajjento evaṇ vissajjeyyā 'ti; iti ovaṭṭikasāraṇ katvā ānīte pañhe dhammakathāya antare pakkhipitvā vadaṇseti.⁴ Te paṇḍitā "Seyyo vata no, mayaṇ⁵ ime pañhe na pucchimha. Sace⁶ mayaṇ puccheyyā-ma, appatitṭhā te no katvā samaṇo Gotamo khipeyyā" 'ti attamanā bhavanti. Api ca buddhā nāma dhammaṇ desentā parisāṇ mettāya pharanti. Mettāya ca pharaṇena dasabalesu mahājanassa cittaṇ pasidati. Buddhā nāma rūpaggappattā honti dassanasampannā madhurassarā mudujivhā suphassitadantāvaraṇā, amatena hadayaṇ siñcantā viya dhammaṇ kathenti. Tatra nesaṇ mettāpharaṇena pasannacittānaṇ evaṇ hoti: "Evarūpaṇ advejjhakathaṇ amoghaka-thaṇ niyyānikakathaṇ kathentena Bhagavatā saddhiṇ na sakkhi-

¹ SH v.l. -gatānī.³ B rahasseyyaṇ.⁵ B ye mayaṇ ...² Not in SH, SM.⁴ B viddhaṇseti; SM vidaṇ.⁶ B Sammūkhe 'pi.

'ti vattabbe maddana-saddalopaṇ katvā *bhūripaññā* 'ti vuttan 'ti veditabbaṇ. Taṇ ariṇ maddatī 'ti ca tesaṇ ariṇaṇ maddanī 'ti pada-chedo kātabbo. *Paṭhavīsamāyā* 'ti vitthatavipulattṭhen' eva paṭha-vīsamāyā. *Vitthatāyā* 'ti pajānitabbe visaye patthatāyā na ekadese vattamānāyā. *Vipulāyā* 'ti olārikabhūtāyā. Mahāniddese pana "Vipulāyā vitthatāyā" 'ti āgataṇ. Samannāgato 'ti puggalo. Iti-saddo kāraṇattho. Iminā kāraṇena puggalassa bhūripaññāyā samannāgatattā tassa paññā Bhūripaññā nāmā 'ti; bhūte atthe ramatī 'ti attho. Bhūripaññassa paññā Bhūripaññā 'ti vattabbe ekassa paññā-saddassa lopaṇ katvā Bhūripaññā 'ti vuttaṇ. Bhūrisamā paññā 'ti vā Bhūripaññā.

Api cā 'ti aññapariyāyadassanattaṇ vuttaṇ. *Paññāya-m-etan* 'ti paññāyā etaṇ *adhivacanan* 'ti adbhikavacanaṇ. *Bhūri* 'ti bhūte atthe ramatī 'ti Bhūri. *Medhā* 'ti asani viya siluccaye kilese medhati hiṇṣatī 'ti Medhā. Khippaṇ gahaṇadhāraṇatṭhena vā Medhā. *Pariṇāyikā* 'ti yass' uppajjati taṇ sattaṇ hitapaṭipattiyaṇ sampayutte dhamme ca yathāvalakkhaṇapaṭivedhe parinetī 'ti pariṇāyikā. Imeh¹ eva aññāni 'pi paññā-pariyāyavacanāni vuttāni honti.

13. *Paññābāhullā* 'ti paññā bahulā assā 'ti paññābahulo, tassa bhāvo Paññābāhullaṇ, Tañ ca bahulaṇ pavattamānā paññā eva. *Idh' ekacco* 'ti ādisu puthujjanakalyāṇako vā ariyo vā. Paññā garukā assā 'ti *paññāgaruko*. Paññā caritaṇ pavattaṇ assā 'ti *paññācarito*. Paññā āsayo assā 'ti *paññāsayo*. Paññāyā adhimutto *paññādhimutto*. Paññā eva dhajabhūto assā 'ti *paññādhajo*. Paññā eva ketubhūtā assā 'ti *paññāketu*. Paññā eva adhipati Paññādhipati, paññādhipatito āgatattā² *paññādhipateyyo*. Dhammasabhāvavicinanaṇ bahulam assā 'ti *vicayabāhulo*. Nānappakārehi dhammasabhāvavicinanaṇ bahulam assā 'ti *pavicayabāhulo*. Paññāyā ogāhetvā tassa tassa dhammassa khāyanaṇ pākāṭakaraṇaṇ okkhāyanaṇ, taṇ bahulam assā 't *okkhāyanabāhulo*. Paññāyā tassa tassa dhammassa sammāpekkhaṇā Sampekkhā, sampekkhāyā ayaṇaṇ pavattanaṇ sampekkhāyanaṇ. Sampekkhāyanaṇ dhammo pakatī assā 'ti *sampekkhāyanadhammo*. Taṇ taṇ dhammaṇ vibhūtaṇ pākāṭaṇ katvā viharatī 'ti vibhūtavihārī, vibhūto vā vihāro assa atthī 'ti *vibhūtavihārī*. Sā paññā caritaṇ garukā bahulā assā 'ti *taccarito taggaruko tabbahulo*. Tassaṇ paññāyaṇ ninno poṇo pabbhāro adhimutto 'ti *tanninno tappono tappabbhāro tadadhimutto* 'ti. Sā paññā adhipati tadadhipati; tato āgato *tadadhipateyyo*. Paññāgaruko 'ti ādini, "Kāmaṇ sevantaṇ yeva jānāti

¹ B Imāya.² SH āgato.

ayaṇ puggalo kāmagaruko ” ’ti ādisu viya purimajātito pabhuti vuttāni, taccarito ’ti ādini imissaṇ jātiyā vuttāni.

[198] 14-15. Sīghapaññā ca lahupaññā ca hāsapaññā ca javana-
paññā ca lokiyalokuttaramissakā. Khippaṭṭhena sīghapaññā, lahu-
kaṭṭhena lahupaññā, hāsabahulaṭṭhena hāsapaññā, vipassanūpaga-
saṅkhāresu visaṅkhārena ca javanaṭṭhena javanapaññā.

Sīghasīghan ’ti bahunnaṇ silādinaṇ saṅgahatthaṇ dvikkhattuṇ
vuttaṇ. *Sīlānī* ’ti cāritta-vārittavasena paññattāni pātimokkha-
saṇvarasīlāni. *Indriyasaṇvaran* ’ti cakkhādinaṇ channaṇ indriyānaṇ
rāgapatiḡhappavesanaṇ akatvā satikavātena vāraṇaṇ thakanāṇ.
Bhojane mattaññūtan ’ti paccavekkhitaparibhogavasena bhojane ma-
ttaññubhāvaṇ. *Jāgariyānuyogan* ’ti divasassa tisu koṭṭhāsesu rattiya
paṭhama-majjhima-koṭṭhāsesu ca jāgarati, na niddāyati, samaṇa-
dhammam¹ eva ca karoti ’ti Jagaro. Jāgarassa bhāvo, kammaṇ vā
Jāgariyaṇ. Jāgariyassa anuyogo Jāgariyānuyogo. Taṇ Jāgariyānu-
yogaṇ. *Sīlakkhandhan* ’ti sekhaṇ, asekaṇ vā silakkhandhaṇ. Evam
itare ’pi khandhā veditabbā. *Paññākkhandhan* ’ti maggapaññaṇ ca
sekhāsekhānaṇ lokiyapaññaṇ ca. *Vimuttikkhandhan* ’ti phalavi-
muttiṇ. *Vimuttiñāṇadassanakkhandhan* ’ti paccavekkhaṇaṇaṇ.

[199] 16. *Hāsabahulo* ’ti mūlapadaṇ. *Vedabahulo* ’ti tassā eva
pītiyā sampayuttasomanassavedanā - vedanavasena niddesapadaṇ.
Tuṭṭhibahulo ’ti nātibalavapītiyā tuṭṭhākāravasena. *Pāmojjabahulo*²
’ti balavapītiyā pamuditabhāvasasena.

[200] 17. *Yaṇ kiñci rūpan* ’ti ādi Sammasanañāṇaniddese vutta-
tthaṇ (P. 246). *Tūlayitvā* ’ti kalāpasammasanavasena tūletvā. *Tīra-
yitvā* ’ti udayabbayānupassanāvasena tīrayitvā. *Vibhāvayitvā* ’ti
bhaṅgānupassanādivasena pākataṇ katvā. *Vibhūtaṇ katvā* ’ti saṅkhā-
rūpekkhā-nulomavasena phuṭaṇ katvā.

18. *Tikkhapaññā* lokuttarā eva. [201] *Uppannan* ’ti samathavi-
passanāvasena vikkhambhana-tadaṅgavasena pahīnam ’pi ariyama-
ggena asamūhatattā uppattidhammataṇ anatītātāya asamūhatūppa-
nnan ’ti vuccati, taṇ idha adhippetāṇ. *Nādhivāseti* ’ti santānaṇ
āropetvā na vāseti. *Pajahati* ’ti samucchedavasena pajahati. *Vīno-
deti* ’ti khipati. *Byantīkaroti* ’ti vigatantaṇ karoti. *Anabhāvaṇ
gameti* ’ti anu-abhāvaṇ gameti. Vipassanānukkamena ariyamaggaṇ
patvā samucchedavasena¹ eva abhāvaṇ gamayati ’ti attho. Ettha ca
kāmapaṭisaṇyutto vitakko *kāmavitakko*. “Ime sattā marantū ” ’ti

¹ B jāgariyadhammaṇ.

² SH, SM Pāmu- (throughout).

paresaṇ maraṇapaṭisaṇyutto vitakko *byāpādavitakko*. “Ime sattā vihiṇsīyantu” ’ti paresaṇ vihiṇsāpaṭisaṇyutto vitakko vihiṇsāvitakko. *Pāpake* ’ti lāmake. *Akusale dhamme* ’ti akosallasambhūte dhamme.

19. *Nibbedhikapaññā* ’ti nibbidā¹-bahulassa puggalassa uppannā maggapaññā eva. *Ubbegabahulo* ’ti ñāṇabhayaavasena bhayabahulo. *Uttasabahulo* ’ti balavabhayabahulo. Idaṇ purimass’ eva atthavivaraṇaṇ. *Ukkaṇṭhanabahulo* ’ti saṅkhārato uddhaṇ visaṅkhārābhimukhatāya ukkaṇṭhanabahulo. *Anabhiratibahulo* ’ti ukkaṇṭhanavasena’ eva abhirati-abhāvaṇ dīpeti. Idāni ’pi tam atthaṇ dvīhi vacanehi vivari. Tattha: *bahimukho* ’ti saṅkhārato bahibhūtanibbāṇābhimukho. *Na ramatī* ’ti nā-bhiramati. *Anibbiddhapubban* ’ti anamatagge saṇsāre antaṇ pāpetvā anibbiddhapubbaṇ. *Appadālitaṭṭhapubban* ’ti tass’ eva atthavacanaṇ. Antakaraṇen’ eva apadālitaṭṭhapubban ’ti attho. *Lobhakkhandhan* ’ti lobharāsiṇ, lobhakoṭṭhāsaṇ vā.

[202] 20. *Imāhi soḷasaḥi paññāhi samannāgato* ’ti ukkaṭṭhaparicchedenā arahā yeva vutto. Upari eko sekhaṇpaṭisaṇbhidaṇpatto ’ti vuttattā sotāpanna-sakadāgāmi-anāgāmino ’pi labbhanti yeva. *Dve puggalā* ’ti ādihi paṭisaṇbhidaṇpattapuggala-visesapaṭipāṭiṇ dasseti. Tattha: *Pubbayogo* ’ti atitajātīsu paṭisaṇbhidaṇpatti-hetubhūto puññaṇpayogo. *Tenā* ’ti tena pubbayogakāraṇena. Evaṇ sesesu ’pi. *Atireko hotī* ’ti atiritto hoti; atirekayogato vā Atireko ’ti vutto. *Adhiko hotī* ’ti aggo hoti. Viseso hoti ’ti visiṭṭho hoti; visesayogato vā Viseso. *Nāṇaṇ pabhiṇṇatī* ’ti paṭisaṇbhidaṇñāṇappabhedāṇ pāpuṇati. *Bahussuto* ’ti buddhavacanavasena. *Desanābahulo* ’ti dhamma-desanāvasena. *Garūpanissito* ’ti paññāya adhikaṇ garuṇ upanissito. *Vihārabahulo* ’ti vipassanāvihārabahulo, phalasamāpattivihārabahulo vā. *Paccavekkhanābahulo* ’ti vipassanāvihāre sati vipassanā-paccavekkhanābahulo, phalasamāpattivihāre sati phalasamāpatti-paccavekkhanābahulo.

[203-204] *Sekhaṇpaṭisaṇbhidaṇpatto* ’ti sekho hutvā paṭisaṇbhidaṇpatto. Evaṇ *asekhaṇpaṭisaṇbhidaṇpatto*. *Sāvakaṇpāramippatto* ’ti ettha mahāpaññānaṇ aggaṇsa mahāsāvakaṇsa² sattaṇsaṭṭhiyā sāvakāññānaṇ pāragamaṇaṇ parāmi; sāvakassa pāramī Sāvakaṇpāramī, taṇ sāvakaṇpāramiṇ patto ’ti Sāvakaṇpāramippatto. (Sāvakaṇpāramitāppatto ’ti vā pāṭho.) Sattaṇsaṭṭhiyā sāvakāññānaṇ pālako pūrako ca so mahāsāvako Paramo. Tassa paramassa ayaṇ sattaṇsaṭṭhibheda-ññakiriyaṇ paramassabhāvo, kammaṇ vā ’ti Pāramī. Tassa sāvakassa pāramī

¹ B nibbedha-.

² B aggasāvaka-mahāsāvakaṇaṇ.

Sāvaka-pāramī, taṇ patto 'ti sāvaka-pāramippatto. Sāvaka-pāramippatto 'ti Mahāmoggallānattherādiko yo koci sāvako. Sāvaka-pāramippattasāvakato atirekassa aññassa sāvakassa abhāvā *eko pacceka-buddho* 'ti āha. Puna *paññāpabhedakusalo* 'ti ādihi vuttattham eva nigametvā dassesī 'ti Nānakathāya yebhuyyena anekāni ñāṇāni niddiṭṭhāni, Paññākathāya yebhuyyena ekā 'pi paññā nānakāra-vasena nānakatvā vuttā 'ti ayaṇ viseso.

Paññākathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[IDDHIKATHĀ-VANṆANĀ]

[205] 1. Idāni Paññākathāya anantaraṇ paññānubhāvaṇ dassentena kathitāya Iddhikathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha pucchāsu tāva: *Kā iddhī?* 'ti sabhāvapucchā. *Kati iddhiyo?* 'ti pabhedapucchā. *Kati bhūmiyo?* 'ti sambhārapucchā. *Kati pādā?* 'ti patiṭṭhāpucchā. *Kati padāni?* 'ti āsannakāraṇapucchā. *Kati mūlanī?* 'ti ādikāraṇapucchā. Vissajjanesu: *Ijjhanatthena iddhī* 'ti nipphatti-atthena paṭilābhatthena cā 'ti attho. Yaṇ hi nipphajjati paṭilabbhati ca, taṇ ijjhati 'ti vuccati. Yath' āha:

“Kāmaṇ kāmayaṁānassa

Tassa ce taṇ samijjhati” (SN. 766)

'ti. Nekkhammaṇ ijjhati 'ti Iddhi. Paṭiharatī 'ti pāṭihāriyaṇ 'ti ādi. Aparo nayo: ijjhanatthena iddhi. Upāyasampadāy' etaṇ adhivacanaṇ. Upāyasampadā hi ijjhati adhippetaphalappasavaṇato. Yath' āha: “Ayaṇ kho Citto gahapati silavā kalyāṇadhammo, sace paṇidāhissati, Anāgatam addhānaṇ rājā assaṇ cakkavattī 'ti, ijjhissati silavato cetopanidhi visuddhattā 'ti. (S iv, 303.) Aparo nayo: Etāya sattā ijjhantī 'ti, iddhā vuddhā ukkaṇsagatā hontī 'ti vuttaṇ hoti. (Cf. Vism. 378.)

2. Dasasu iddhisu: adhiṭṭhānavasena nipphannattā *adhiṭṭhānā iddhi*. Pakatīvaṇṇavijahanavikāra-vasena pavattattā *vikubbanā iddhi*. Sarirabbhantare aññassa manomayassa sarirassa nipphattivasena pavattattā *manomayā iddhi*. Nāṇappavattito pubbe vā, pacchā vā, taṅkhaṇe vā ñāṇānubhāvanibbatto¹ viseso *ñāṇavipphārā iddhi*. Samādhito pabbe vā, pacchā vā, taṅkhaṇe vā samathānubhāvanibbatto¹ viseso *samādhivipphārā iddhi*. Cetovasippattānaṇ ariyānaṇ

¹ B -nipphatto.

yeva sambhavato ca ariyā iddhi. Kammavipākavasena jāto viseso kammavipākajā iddhi. Pubbe katapuññassa jāto viseso puññavato iddhi. Vijjaya jāto viseso vijjāmayā iddhi. Tena tena sammāpayogena tassa tassa dhammassa ijjhanaṇ tattha tattha sammāpayogappaccayā ijjhanatṭhena iddhi.

3. “Iddhiyā catasso bhūmiyo” ’ti avisesetvā vutte ’pi yathālābhavasena adhiṭṭhāna-vikubbana-manomayiddhiyā eva bhūmiyo, na sesānaṇ. *Vivekajā bhūmī* ’ti vivekato vā, viveke vā jātā vivekajā bhūmi. *Pītisukhabhūmī* ’ti pītisukhayuttā bhūmi. *Upekkhā-sukhabhūmī* ’ti tatramajjhattupekkhāya ca, sukhena ca yuttabhūmi. *Adukkhamasukhabhūmī* ’ti adukkhamasukhavedanāyuttā bhūmi. Tesu paṭhamadutiyaṇi jhānāni pītipharaṇatā, tīṇi jhānāni sukhapharaṇatā, catujjhānāni¹ cetopharaṇatā. Ettha ca purimāni tīṇi jhānāni yasmā pītipharaṇena, sukhapharaṇena ca, sukhasaññaṇ ca, lahusaññaṇ ca okkamitvā lahu-mudu-kammaññatāyo hutvā iddhi pāpuṇanti,² tasmā iminā pariyāyena iddhilābhāya saṇvattanato sambhārabhūmiyo ’ti veditabbāni. Catutthajjhānaṇ pana iddhilābhāya pakatibhūmi eva. *Iddhilābhāya* ’ti attano santāne pātubhāvavasena iddhīnaṇ lābhāya. *Iddhipaṭilābhāya* ’ti parihīnaṇ vā iddhīnaṇ viriyārambhavasena puna lābhāya. (Upasaggavasena vā padaṇ vaḍḍhitaṇ.) *Iddhivikubbanāya* ’ti iddhiyā vidadhakarāṇabhāvāya. *Iddhivisavitāya* ’ti vividhaṇ visesaṇ savati janeti pavatteti ’ti Visavi, vividhaṇ savanaṇ vā assa atthi ’ti Visavi; tassa bhāvo Visavitā; tassā visavitāya. Iddhiyā vidadhavisesaṇ pavattanabhāvāya ’ti attho. *Iddhivisārabhāvāya* ’ti iddhiyā issarabhāvāya. *Iddhivesārajjāya* ’ti iddhivisāradabhāvāya.

4. *Iddhipādā* Nāpakathāyaṇ vuttatthā.

5. *Chandaṇ ce* [206] *bhikkhu nissāya* ’ti yadi bhikkhu chandaṇ nissāya, chandaṇ adhipatiṇ karitvā. *Labhati samādhin* ’ti samādhin paṭilabhati nibbatteti. Sesesu ’pi es’ eva nayo. Tattha: chandacitta-viriya-vimaṇsā cattāri padāni, taṇsampayuttā cattāro samādhī cattāro padāni ’ti evaṇ *aṭṭha padāni*. Yasmā pana iddhim uppādetukāmatāchando samādhinā ekato niyutto ’va iddhilābhāya saṇvattati, tathā viriyādayo; tasmā imāni aṭṭha padāni vuttāni ’ti veditabbāni.

6. Yaṇ taṇ Bhagavatā abhiññā uppādetukāmassa yogino kattaḍḍa-yogavidhiṇ dassentena, “So evaṇ samāhite citte parisuddhe pariyo-dāte anañgane vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneṇja-

¹ B catutthaṇ jhānaṇ.

² SH, SM -ṇāti.

patte" (*M.* i, 276) 'ti cittassa ānejja¹ vuttaṇ, taṇ Thero soḷasadhā dassento *soḷasa mūlāni* 'ti ādim āha. Tattha: *Anonatan* 'ti kosajjavasena anonataṇ; asallīnan 'ti attho. *Anunnatan* 'ti uddhaccavasena uddhaṇ na ārūhaṇ; anuddhatan 'ti attho. *Anabhinatan* 'ti lobhavasena na abhinataṇ; anallīnan 'ti attho. Abhikāmatāya nataṇ abhinatan 'ti, idaṇ tādisaṇ na hoti 'ti vuttaṇ hoti. *Rāgenā* 'ti saṅkhāravattukena lobhena. *Anapanatan* 'ti dosavasena na apanataṇ; aghaṭṭanan 'ti attho. Nataṇ, Nati 'ti atthato ekaṇ. Apagatanatan 'ti apanataṇ. Idaṇ tādisaṇ na hoti 'ti vuttaṇ hoti. *Anissitan* 'ti anattato diṭṭhattā diṭṭhivasena, Attā 'ti vā attaniyaṇ 'ti vā kiñci na nissitaṇ. *Appaṭibaddhan* 'ti paccupakārāsāvasena na ppaṭibaddhaṇ. *Chandarāgenā* 'ti sattavatthukena lobhena. *Vippamuttan*² 'ti vikkhambhanavimuttivasena kāmarāgato vippamuttaṇ. Athavā pañcavimuttivasena kāmarāgato vippamuttaṇ; athavā pañcavimuttivasena tato tato paṭipakkhato vippamuttaṇ. Idaṇ puthujjana-sekhāsekhānam 'pi abhiññāya uppādanato nirodhasamāpattiñāṇena soḷasahi ñāṇacariyāhi 'ti vuttanayena ukkaṭṭhapaṇicchedena vuttaṇ. Yathā-lābhavasena pana³ gahetabbaṇ. *Kāmarāgenā* 'ti methunarāgena. *Visaṇṇutan* 'ti vikkhambhanato sesakilesehi visaṇṇuttaṇ. Ukkatṭhavasena samucchadato vā vippayuttaṇ. *Kilese* 'ti sesakilese. *Vimariyāḍakatan*⁴ 'ti vikkhambhitabbamariyāḍavasena vigatakilesamariyādaṇ kataṇ. Tena tena maggena pahātabbamariyāḍavasena vā vigatakilesamariyādaṇ kataṇ. *Kilesamariyāde*⁵ 'ti tena tena pahīṇena kilesamariyādena. Līṅgavipallāso c' ettha daṭṭhabbo. *Ekantagatan* 'ti ekārammaṇagataṇ. *Nānattakilesehi*⁶ 'ti nānārammaṇe pavattamānehi kilesehi; idaṇ ārammaṇaṇ apekkhitvā vuttaṇ, Anonatan 'ti ādi pana kilese eva apekkhitvā. *Obhāsagatan* 'ti paññāya visadappavattivasena paññobhāsaṇ gataṇ, avijjandhakārehi balavaavijjāya. Catasso bhūmiyo, *soḷasa ca mūlāni* iddhiyā pubbabhāgavasena vuttāni, cattāro cattāro ca pādā, aṭṭha padāni pubbabhāgavasena, sampayogavasena ca vuttāni 'ti.

[207] 7. Evaṇ iddhiyā bhūmi-pāda-mūlabhūte dhamme dassetvā idāni tā iddhiyo dassento *Katamā adhiṭṭhanā iddhi?* 'ti ādim āha. Tattha uddesapadānaṇ attho Iddhividhāñāṇaniddese vutto yeve. *Idha bhikkhū* 'ti imasmiṇ sāsane bhikkhu. Tena sabbappaṭākāra⁷ iddhividhakārakassa aññattha abhāvaṇ dīpeti. Imesaṇ dvinnaṇ padānaṇ niddeso heṭṭhā⁸ vuttattho. Ten' eva ca iddhiyā bhūmi-

¹ B ānañjaṇ.² SH Vimuttan.³ B padaṇ.⁴ Text Vipari-; SM -yādikatan.⁵ Text -pariyāde.⁶ Text -kilese.⁷ B -ppakāravasena.⁸ SH, SM omīti.

pāda-pada-mūlabhūtehi dhammehi samannāgato Visuddhimagge (374 ff.) vuttehi cuddasahi, paṇṇarasahi vā, ākārehi paridamitacittatā ca chandādi-ekēkādhīpatisamāpajjanavasena āvajjanādi-vasābhāva-vasena ca, mudukammaññakatacittatā ca vuttā hoti. Balavapubba-yogasampanno pubbayogasampattiyā arahattapaṭilābhen' eva paṭiladdhābhīññādiguṇo bhikkhu bhūmi-ādihi dhammehi samannāgato hoti 'ti katvā so 'pi vutto 'va hoti.

*Bahulaṇ*¹ *āvajjati* 'ti paṭhavikasiṇārammaṇaṇ abhiññāpādakaṇ catu-tthajjhānaṇ samāpajjitvā vutthāya sace sataṇ icchati, "Sataṇ homi, sataṇ homi" 'ti parikkammakaraṇavasena āvajjati. *Āvajjitvā ñānena adhiṭṭhāti* 'ti evaṇ parikkammaṇ katvā abhiññāñānena adhiṭṭhāti. Ettha parikkammaṇ katvā puna pādakajjhānasamāpajjanaṇ na² vuttaṇ. Kiñcā-pi na vuttaṇ, atha kho Aṭṭhakathāya "Āvajjati 'ti parikkammavasen' eva vuttaṇ, Āvajjitvā ñānena adhiṭṭhāti 'ti abhiññāñānavasena vuttaṇ. Tasmā bahulaṇ āvajjati. Tato tesāṇ parikkammacittānaṇ avasāne samāpajjati. Samāpattito utthahitvā puna Bahuko homi 'ti āvajjitvā tato paraṇ pavattānaṇ tinnaṇ catunnaṇ vā pubbabhāgacittānaṇ anantarā uppannena sannitthāpana-vasena adhiṭṭhānaṇ 'ti laddhanāmena eken³ eva abhiññāñānena adhiṭṭhāti 'ti evam ettha attho daṭṭhabbo" 'ti vuttattā evam eva daṭṭhabbaṇ.

Yathā "Bhuñjitvā sayati" 'ti vutte pāṇiyaṇ apivivā, hatthadho-vanādini akatvā bhuttānantaram eva sayati 'ti attho na hoti, anta-rāsannesu 'pi aññesu kiccesu bhutvā sayati 'ti vuccati; evam idhā-pi 'ti daṭṭhabbaṇ. Paṭhamaṇ pādakajjhānasamāpajjanam 'pi hi Pāli-yaṇ avuttam evā 'ti. Tena pana adhiṭṭhānañānena sah' eva sataṇ hoti. Sahasse 'pi satasahassee 'pi es' eva nayo. Sace evaṇ na ijjhati, puna parikkammaṇ katvā dutiyam 'pi samāpajjitvā vutthāya adhiṭṭhā-ttabbaṇ. Saṇyuttaṭṭhakathāyaṇ hi ekavāraṇ dvivāraṇ samāpajjitūṇ vaṭṭati 'ti vuttaṇ. Tattha pādakajjhānacittaṇ nimittārammaṇaṇ, parikkammacittāni satārammaṇāni vā sahaṣṣārammaṇāni vā. Tāni ca kho vaṇṇavasena, na paṇṇattivāsena. Adhiṭṭhānacittam 'pi tath' eva satārammaṇaṇ vā sahaṣṣārammaṇaṇ vā. Taṇ pubbe vutta-appaṇācittaṇ iva gotrabhū-anantaraṇ ekam eva uppaṇjati rūpāvacara-catutthajjhānikaṇ. (*Vism.* 387).

Yath' āyasmā Cūlapanthako eko 'pi hutvā bahudhā hoti 'ti bahudhābhāvassa kāyasakkhidassanattāṇ vuttaṇ. Vattamānavacanaṇ pan' ettha therassa tathākaraṇapakatikattā tassa dharamānakalattā ca

¹ SH, SM -kaṇ (*throughout*).² SH, SM *omit na*.³ SM *eten*'.

katan 'ti veditabbaṇ. *Eko*¹ *hoti* 'ti vāre 'pi es' eva nayo. Tatr' idañ vatthu: Te dve bhātaro kira therā panthe jātattā Panthakā 'ti nāmaṇ labhiṇsu. Tesu jeṭṭhako Mahāpanthako pabbajitvā saha paṭisambhidaḥi arahattaṇ pāpuni. So arahā hutvā Cūlapanthakaṇ pabbājetvā (*Vism.* 387):

Padumaṇ yathā kokaṇaḍaṇ sugandhaṇ
Pāto siyā phullaṇ avitagandhaṇ,
Aṅgiraṇ passa virocamāṇaṇ
Tapantam ādiccam iv' antalikkhe
(*Vism.* 388)

'ti imaṇ gāthaṇ adāsi. So taṇ catūhi māsehi paḍaṇaṇ kātuṇ nāsakkhi. Atha naṇ therō “Abhabbo tvaṇ imasmiṇ sāsane, nikkhama ito!” 'ti āha. Tasmiṇ ca kāle therō bhattuddesako hoti. Jīvako Komārabhacco bahuṇ mālāgandhavilepanaṇ ādāya attano Ambavanaṇ gantvā satthāraṇ pūjetvā dhammaṇ sutvā Dasabalaṇ vanditvā therāṇ upasaṅkamitvā, “Sve bhante Buddhapamukhāni pañca bhikkhusatāni ādāya amhākaṇ nivesane bhikkhaṇ gaṇhathā” 'ti āha. Thero 'pi, “Thapetvā Cūlapanthakaṇ sesānaṇ adhiyāse” 'ti āha. Taṇ sutvā Cūlapanthako bhīyosomattāya domanassappatto hutvā puna divase pāto 'va vihārā nikkhamitvā sāsane sāpekkhatāya vihārādvārakotṭhake rodamāno aṭṭhāsi. Bhagavā tassa upanissayaṇ disvā taṇ upasaṅkamitvā, “Kasmā rodasi?” 'ti āha. So taṇ pavattiṇ ācikkhi. Bhagavā, “Na sajjhāyaṇ kātuṇ asakkonto mama sāsane abhabbo nāma hoti, mā soci Panthakā” 'ti cakkacittatalena² pāpinaṇ tassa sīsaṇ parāmasitvā taṇ bāhāyaṇ gahetvā vihāraṇ pavesetvā³ Gandhakuṭipamukhe nisidāpetvā iddhiyā abhisāṅkhatāṇ paṇisuddhaṇ pilotikakhaṇaṇ “Imaṇ pilotikaṇ rajoharaṇaṇ rajoharaṇaṇ 'ti hatthena parimajjanto nisida Panthakā” 'ti vatvā tassa pilotikakhaṇaṇ datvā kāle ārocite bhikkhusaṅghaparivuto Jīvakassa gehaṇ gantvā paṇṇattāsane nisidi. Tassa taṇ pilotikakhaṇaṇ tathā parimajjantassa kiliṭṭhaṇ hutvā kamena kālavaṇṇaṇ ahosi. So “Idaṇ paṇisuddhaṇ pilotikakhaṇaṇ, n' atth' ettha doso, attabhāvaṇ nissāya paṇāyaṇ doso” 'ti saṇṇaṇ patilabbhitvā pañcasu khandhesu ṇāṇaṇ otāretvā vipassanaṇ vaddhesi. Ath' assa Bhagavā obhāsaṇ vissajjetvā purato nisinna viya paṇṇāyamānarūpo hutvā ima obhāsagāthā abhāsi:

¹ SH, SM *Eko* 'pi.

² B cakkacittena; SH *v.l.*, SM cakkacittatalena.

³ SH pavasitvā.

Rāgo Rajo na ca pana reṇu vuccati,
Rāgass' etaṇ adhivacanaṇ Rajo 'ti,
Etaṇ rajaṇ vippajjahitva bhikkhavo
Viharanti te Vigatarajassa sāsane.

Doso rajo ... pe ... sāsane.

Moho rajo ... pe¹ ... sāsane.

Adhicetaso appamajjato
Munino monapathesu sikkhato,
Sokā na bhavanti tādino
Upasantassa sadā satīmato 'ti.

(Cf. *Vism.* 388.)

Gāthāpariyosāne thero saha paṭisambhidāhi arahattaṇ pāpuni. So manomaya-jhānalābhī hutvā eko hutvā bahudhā, bahudhā hutvā eko bhavituṇ samatto ahoṣi. Arahattamaggen' eva tīṇi piṭakāni,² cha ca abhiññā āgamaṇsu. Jivako 'pi kho Dasabalassa dakkhiṇodakaṇ upanāmesi. Satthā pattaṇ hatthena pidahitvā “Kiṇ bhante?” 'ti puṭṭho “Vihāre eko bhikkhu atthi, Jivakā” 'ti āha. So purisaṇ pesesi, “Gaccha, ayyaṇ gahetvā siḅhaṇ ehi” 'ti. Cullapanthakatthero tassa purisassa pure āgamanā yeva bhātaṇ attano pattavisesaṇ ñāpetukāmo bhikkhusahassaṇ nimminivā ekam 'pi ekena asadisāṇ, ekassā-pi ca cīvaravicāraṇādi-sāsanakammaṇ aññena asadisāṇ akāsi. Puriso gantvā vihāre bahū bhikkhū disvā paccāgantvā, “Bahū bhante vihāre bhikkhū, pakkositabbaṇ ayyaṇ na passāmi” 'ti Jivakassa kathesi.

Jivako satthāraṇ pucchitvā tassa nāmaṇ vatvā puna taṇ pesesi. So gantvā, “Cūlapanthako nāma kataro bhante?” 'ti pucchi. “Ahaṇ Cūlapanthako, ahaṇ Cūlapanthako!” 'ti sakiṇ yeva mukhasahassaṇ kathesi. So puna gantvā, “Sabbe 'pi kira Cūlapanthakā, ahaṇ pakkositabbaṇ na jānāmi” 'ti āha. Jivako paṭividdhasaccatāya “Iddhimā bhikkhū” 'ti nayato aññāsi. Bhagavā āha, “Gaccha yaṇ paṭhamaṇ passasi taṇ cīvarakaṇṇe gahetvā ‘Satthā taṇ āmante-ti’ 'ti vatvā ānehi” 'ti. So gantvā tathā akāsi. Tāvad eva sabbe 'pi nimmitā antaradhāyiṇsu. Thero taṇ uyyojetvā mukhadhovanādi-sarīrakiccaṇ niṭṭhapetvā paṭhamataṇ gantvā paññattāsane nisīdi. (Cf. *Vism.* 389.) Tasmiṇ khaṇe Satthā dakkhiṇodakaṇ gaṇhitvā bhattakiccaṇ katvā Cūlapanthakattheren' eva bhattānumodanaṇ

¹ All sources repeat in full.

² B Arahattaphalen' eva 'ssa tīṇi ca piṭakāni.

dhammakathaṇ kathāpesi. Thero Digha-Majjhimāgamappamāṇaṇ dhammakathaṇ kathesi 'ti.

Aññe bhikkhū adhiṭṭhānena manomayaṇ kāyaṇ abhinimminivā tayo vā cattāro vā abhinimminanti. Bahuke ekasadiṣe yeva ca katvā nimminanti ekavidham eva kammaṇ kurumāne. Cūlapanthakatthero pana ekāvajjanen' eva bhikkhusahassaṇ māpesi! Dve 'pi jane na ekasadiṣe akāsi na ekavidhaṇ kammaṇ kurumāne. Tasmā manomayaṇ kāyaṇ abhinimminantānaṇ aggo nāma jāto.

Aññe pana bahū aniyametvā nimmitā iddhimatā sadisā 'va honti. Thānanisajjādisu ca bhāsitatunhībāhvādisu ca yaṇ yaṇ iddhimā karoti, taṇ tad eva karonti. Sace pana nānāvannaṇ kattukāmo hoti, keci paṭhamavaye, keci majjhima ... keci pacchimavaye, tathā dīghakese, upadḍhamuṇḍe, muṇḍe, missakakese, upadḍharattacivare, paṇḍukacivare, padabhāṇa - dhammakathā - sarabhañña¹ - pañhapuccana-pañhavissajjana-rajana-pacana-civarasibbana-dhovanādīni karonte, apare 'pi vā nānappakārake kātukāmo hoti, tena pādakajjhānato vuṭṭhāya, "Ettakā bhikkhū paṭhamavayā hontū" 'ti ādinā nayena parikammaṇ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhātabbaṇ. Adhiṭṭhānacittena saddhiṇ icchiticchitappakārā yeva hontī 'ti. Es' eva nayo bahudhā 'pi hutvā eko hotī 'ti ādisu. Ayam pana viseso: Pakatiyā bahuko² 'ti nimmitakālabbhantare nimmitapakatiyā bahuko. Iminā ca bhikkhunā evaṇ bahubhāvaṇ nimminivā "Puna eko 'va hutvā caṅkamissāmi, sajjhāyaṇ karissāmi, pañhaṇ pucchiṣsāmi" 'ti cintetvā, "Ayaṇ vihāro appabhikkhuko, sace keci āgaṃmissanti, kuto pana ettakā ekasadisā bhikkhū? Addhā therassa esa ānubhāvo³ 'ti maṇ jānissanti" 'ti appicchatāya vā antarā 'va "Eko homī" 'ti icchantena pādakajjhānaṇ samāpajjitvā vuṭṭhāya "Eko homī" 'ti parikammaṇ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya "eko homī" 'ti adhiṭṭhātabbaṇ. Adhiṭṭhānacittena saddhiṇ yeva eko hoti. Evaṇ akaronto pana yathāparicchinna-kālavasena sayam eva eko hoti. (*Vism.* 389-390.)

Āvibhāvan 'ti padaṇ⁴ nikkhipitvā⁵ kenaci anāvaṭṭaṇ hotī 'ti vuttattā "Kenaci anāvaṭṭa" - padena āvibhāva-padassa pākātabhāvatto vutto. Hotī 'ti padena "Karotī" 'ti pāṭhaseso vutto hoti. Pākāṭaṇ hontaṇ hi āvibhāve kate hoti. Kenaci anāvataṇ 'ti kuḍḍādinā yena kenaci anāvaṭṭaṇ āvaranavirahitaṇ. Appaṭicchannaṇ 'ti uparito acchāditaṇ. Tad eva āvaṭṭattā vivataṇ, appaṭicchannattā pākāṭaṇ.

¹ SH v.l. sarabhaṇa.

² Text -lo.

³ SM evaṇ bahubhāvo.

⁴ SH v.l. padā.

⁵ SH v.l., SM nikkhamitvā.

Tirobhāvan 'ti antarikabhāvaṇ karoti. *Āvaṭaṇ* yeva tena āvaraṇena *pihitaṇ*. *Paṭicchannaṇ* yeva tena paṭicchādanena paṭikujjitaṇ.

[208] *Ākāsakasiṇasamāpattiya* 'ti paricchedākāsakasine uppāditāya catutthajjhānasamāpattiya. *Lābhī* 'ti so lābho assa atthī 'ti lābhī. *Aparikkhitte* 'ti kenaci samantato aparikkhitte padese. Idha ākāsakasiṇass' eva vuttattā tattha-bhāvitam eva jhānaṇ ākāsakasiṇassa¹ paccayo hoti, na aññaṇ, 'ti daṭṭhabbaṇ. Upari āpokasiṇādīsu 'pi tadārammaṇam eva jhānaṇ daṭṭhabbaṇ, na aññaṇ. Paṭhaviṇ āvajjati, udakaṇ ... ākāsaṇ ... pakatipaṭhavi-udaka-ākāse āvajjati. *Antalikkhe* 'ti tassa ākāsassa paṭhavito dūrākāsabhāvaṇ dīpeti. Candimasuriya-parimajjane kasiṇaniyamaṇ akatvā, *iddhimā* [209] *celovasippatto* 'ti avisesena vuttattā n' atth' ettha kasiṇasamāpattiniyamo 'ti veditabbo.

Nisinnako vā nipannako vā 'ti nisinno nipanno 'ti imeh' eva itara-iriyāpathadvayam 'pi vuttam eva hoti. *Hatthapāse hotū* 'ti hatthasamīpe hotu. (Hatthapasse hotū 'ti pi pātho.) Idaṇ tathākātukāmassa vasena vuttaṇ. Ayam pana tattha gantvā 'pi, hatthaṇ va-ḍḍhetvā 'pi āmasati. *Āmasatī* 'ti īsakaṇ phusati. *Parāmasatī* 'ti bālhaṇ phusati. *Parimajjati* 'ti samantato phusati. *Rūpagatan* 'ti hatthapāse ṭhitarūpam eva.

Dūre 'pi santike adhiṭṭhātī 'ti pādakajjhānato vuṭṭhāya dūre deva-lokaṇ vā, brahmalokaṇ vā āvajjati, *Santike hotū 'ti*; āvajjitvā, parikkammaṇ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya ñāṇena adhiṭṭhātī, "Santike hotū" 'ti; *santike hoti*. Esa nayo sesapadesu 'pi.

Brahmalokaṇ pana gantukāmassa dūrassa santikakaraṇaṇ vatvā, brahmalokagamanassa anupakāram 'pi imāya iddhiyā ijjhamānavise-saṇ dassento *santike pi* 'ti ādim āha. Tattha na kevalaṇ thokakaraṇa-bahukaraṇam eva, amadhuraṇ² 'ti ādīsu 'pi yaṇ yaṇ icchanti,³ taṇ sabbaṇ iddhimato ijjhati.

Aparo nayo: "Dūre pi santike adhiṭṭhātī" 'ti dūre brahmalokaṇ vā manussalokassa santike adhiṭṭhātī; "santike 'pi dūre adhiṭṭhātī" 'ti santike manussalokaṇ vā dūre brahmaloke adhiṭṭhātī.

Bahukam 'pi thokaṇ adhiṭṭhātī 'ti sace brahmāno bahū⁴ sannipatitā honti, mahā-attabhāvattā dassanūpacāraṇ, savaṇūpacāraṇ pajahanti. Dassanūpacāraṇ ca savaṇūpacāre ca ekajjhaṇ saṅkhipitvā bahukam 'pi Thokan 'ti adhiṭṭhātī. *Thokam 'pi bahukan* 'ti adhiṭṭhātī 'ti sace

¹ SM ākāsakaraṇassa.

² B icchati.

³ B adūran.

⁴ SH, SM omīti.

mahāparivārena gantukāmo hoti, ekakattā thokaṇ attānaṇ bahukaṇ adhiṭṭhahitvā mahāparivāro gacchati 'ti evam ettha attho daṭṭhabbo. Evaṇ sati catubbidham 'pi taṇ brahmalokagamane upakāro hoti.

Dibbena cakkhunā tassa Brahmuno rūpaṇ passati 'ti idha ṭhito ālokaṇ vaḍḍhetvā yassa brahmuno rūpaṇ daṭṭhukāmo, dibbena cakkhunā tassa brahmuno rūpaṇ passati. Idh' eva ṭhito *dibbāya sotadhātuyā brahmuno bhāsamānassa saddaṇ suṇāti, cetopariyaññena tassa brahmuno cittaṇ pajānāti. Dissamānenā* 'ti cakkhunā pekkhiyamānena. *Kāyavasena cittaṇ pariṇāmeti* 'ti rūpakāyassa vasena cittaṇ pariṇāmeti. Rūpakāyassa vasena pariṇāmeti 'ti pāḍakajjhānacittaṇ gahetvā kāye āropeti. Lahusaññā kāyānugatikaṇ karoti dandhagamaanāṇ, kāyagamaanāṇ hi dandhaṇ hoti. *Adhiṭṭhāti* 'ti tass' eva vevacanaṇ; sannitṭhāpeti¹ 'ti attho. *Sukhasaññā ca lahusaññā ca okkamitvā* 'ti pāḍakajjhānārammaṇena iddhicittena sahaajātaṇ sukhasaññā ca lahusaññā ca okkamitvā pavisitvā phusitvā pāpuṇitvā. Sukhasaññā ca nāma upekkhāsampayuttasaññā. Upekkhā hi santaṇ sukhaṇ 'ti vuttā. Sā yeva saññā nīvaraṇehi c' eva vitakkādi-paccanikehi vimuttattā Lahusaññā 'ti 'pi veditabbā. Taṇ okkantassa pan' assa karajakāyo 'pi tūlapicu viya sallahuko hoti. So evaṇ vātakkhittatūlapicunā viya sallahukena *dissamānena kāyena brahmalokaṇ gacchati*. Evaṇ gacchanto ca sace icchati paṭhavikasīṇavasena ākāse maggaṇ nimminivā padasā gacchati. Sace icchati ākāse paṭhavikasīṇavasen' eva pade pade padumaṇ nimminivā, padume padume padaṇ nikkhipanto padasā gacchati. Sace icchati vāyokasīṇavasena vātaṇ adhiṭṭhahitvā tūlapicu viya vāyunā gacchati. Api ca gantukāmatā 'va ettha pamāṇaṇ. Sati hi gantukāmatāya evaṇ katacittādhiṭṭhāno adhiṭṭhānavegakkhitto 'va so jiyāvegakkhitto saro viya dissamāno gacchati.

Cittavasena kāyaṇ pariṇāmeti 'ti karajakāyaṇ gahetvā pāḍakajjhānacitte āropeti, cittānugatikaṇ karoti sīghagamaanāṇ; cittaagamanāṇ hi sīghaṇ hoti. *Sukhasaññā ca lahusaññā ca okkamitvā* 'ti rūpakāyārammaṇena iddhicittena sahaajātaṇ sukhasaññā ca lahusaññā ca. Sesaṇ vuttanayen' eva veditabbaṇ. Idam pana cittagamanam eva hoti. Evaṇ *adissamānena kāyena gacchanto panā-yaṇ* "Kiṇ tassā-dhiṭṭhānacittassa uppāḍakkhaṇe gacchati? Udāhu ṭhitikkhaṇe, bhaṇḍakkhaṇe vā?" 'ti vutte, tīsu 'pi khaṇesu gacchati 'ti thero āha.

"Kim pana so sayaṇ gacchati, nimmitaṇ peseti"? 'ti.

¹ B satīṇ ṭhapeti.

Yathāruci karoti. Idha pan' assa sayañ gamanam eva āgatañ. *Manomayan* 'ti adhiṭṭhānamanena nimmitattā manomayañ. *Sabbaṅgapaccaṅgan* 'ti sabba-aṅgapaccaṅgavantañ. *Ahīnindriya* 'ti idaṅ cakkhusotādīnañ saṅṭhānavasena vuttañ, nimmitarūpe pana pasādo nāma n' atthi. *Sace so iddhimā caṅkamati, nimmito 'pi tattha caṅkamati* 'ti ādi sabbañ sāvakanimmitañ sandhāya vuttañ. Buddha-nimmitañ pana yañ yañ Bhagavā karoti, tañ tam 'pi karoti,¹ Bhagavato cittavasena aññaṃ 'pi karoti¹ 'ti.

[210] *Dhumāyati* ... *pajjalati* 'ti tejokasiṇavasena. *Dhammañ bhāsati* 'ti ādini tīpi aniyametvā vuttāni. *Santiṭṭhati* 'ti saṅgama² tiṭṭhati. *Sallapati* 'ti saṅgama² lapati. *Sākacchañ samāpajjati* 'ti aññamaññaṃsā uttarapaccutaradānavasena kathañ karoti. Ettha ca yañ so iddhimā idh' eva t̥hito dibbena cakkhunā rūpañ passati, dibbāya sotadhātuyā saddaṅ suṇāti, cetopariyañāṇena cittañ pajānāti, yam 'pi so idh' eva t̥hito tena Brahmunā saddhiṅ santiṭṭhati, sallapati, sākacchañ samāpajjati, yam 'pi 'ssa dūre 'pi santike adhiṭṭhāti 'ti ādikañ adhiṭṭhānañ, yam 'pi so dissamānena vā adissamānena vā kāyena Brahmaloṇaṅ gacchati ettāvata na kāyena vasañ vatteti. Yañ ca kho tassa Brahmuno purato rūpañ abhinimmināti 'ti ādina nayena vuttavidhānañ āpajjati, ettāvata kāyena vasañ vatteti nāma. Sesañ pana kāyena vasañ vattanāya pubbabhāgadassanattañ vuttan 'ti. *Ayañ tāva adhiṭṭhānā iddhi*.

8. Vikubbaniddhi-niddese: *Sikhissa Bhagavato* sāvakanidassanañ vikubbaniddhiyā kāyasakkhipuggaladassanattañ vuttañ. Tam 'pi dassento paṭhamañ tāva *Brahmaloke t̥hito saḥassilokadhātuyā sareṇa viññāpesi*³ 'ti ativiya acchariya-abbhutaḥhūtañ saḥassilokadhātuyā saddasavaṇaṅ adhiṭṭhānidhiṅ dassesi. Idāni tassa vatthussa paridīpanattañ idaṅ vuccati: Imasmā hi kappā ekatiṇṇe kappe Sikhī Bhagavā anantarajātiyā Tusitapurato cavitva Aruṇavati-nagare Aruṇavato rañño Pabhāvatiyā nāma mahesiyā kucchismiṇ nibbattitvā paripakkañāṇo mahābhikkhamaṇaṅ nikkhamitvā Bodhimande sabbaññutañāṇaṅ paṭivijjhivā pavattavaradhammacakko⁴ Aruṇavatiṅ nissāya viharanto ekadivasaṅ pāto 'va sarīrapaṭijagganaṅ katvā mahābhikkhusaṅghaparivāro "Aruṇavatiṅ piṇḍāya pavississāmi" 'ti nikkhamitvā viharadvārakoṭṭhakasamipe t̥hito Abhibhuṅ nāma agga-sāvakaṅ āmantesi, "Atippago kho bhikkhu Aruṇavatiṅ piṇḍāya pavisitū, yena aññataro brahmaloko ten' upasaṅkamissāmi" 'ti.

¹ B, SH v.l., SM karonti.³ Text -peti.² B saṅka-.⁴ B pavattita-.

Yath' āha: Atha kho b. Sikhī bhagavā arahaṇ sammāsambuddho Abhibhuṇ bhikkhuṇ āmantesi, "Āyāma Brāhmaṇa, yena aññatara brahmaloko ten' upasaṅkamissāmā" 'ti. "Evaṇ bhante" 'ti kho b. Abhibhū bhikkhu Sikhissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa paccassosi. Atha kho b. Sikhī bhagavā, Abhibhū ca bhikkhu yena aññatara brahmaloko ten' upasaṅkamiṇsū 'ti.

Tattha Mahābrahmā Sammāsambuddhaṇ disvā attamano paccugga-manāṇ katvā brahmāsanaṇ paññāpetvā adāsi. Therassā-pi anuccha-vikaṇ āsanaṇ paññāpayiṇsu. Nisīdi Bhagavā paññatte āsane. Thero 'pi attano pattāsane nisīdi.

Ten' āha: Atha kho b. Sikhī bhagavā arahaṇ sammāsambuddho Abhibhuṇ bhikkhuṇ āmantesi, "Paṭibhātu taṇ Brāhmaṇa, Brahmuno ca, Brahmaparisāya ca, Brahmapārisajjānaṇ ca dhammī kathā" 'ti. "Evaṇ bhante" 'ti kho b. Abhibhū bhikkhu Sikhissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa paṭissutvā, Brahmuno ca, Brahmaparisāya ca, Brahmapārisajjānaṇ ca dhammakathaṇ kathesi. There dhammakathaṇ kathente brahmagaṇā ujjhāyiṇsu, "Cirassaṇ ca mayaṇ satthu brahmalokāgamaṇaṇ labhimhā. Ayaṇ ca bhikkhu ṭhapetvā satthāraṇ dhammakathaṇ ārabhi" 'ti. Satthā tesāṇ anattamanabhāvaṇ ñatvā Abhibhuṇ bhikkhuṇ etad avoca, "Ujjhāyanti kho brāhmaṇa, Brahmā ca, Brahmaparisā ca, brahmapārisajjā ca, tena hi tvaṇ brāhmaṇa bhiyyosomattāya saṇvejehī" 'ti. Thero satthu vacanaṇ sampaticchitvā anekavihitaṇ iddhivikubbaṇaṇ katvā sahaṣṣilokadhātuṇ sarena viññāpento

Ārabhatha nikkhamatha yuñjatha buddhasāsane,
Dhunātha maccuno senaṇ nalāgāraṇ 'va kuñjaro.

So imasmiṇ dhammavinaye appamatto vihessati,
Pahāya jātisaṇsāraṇ dukkhass' antaṇ karissati

(S. i, 156)

'ti imaṇ gāthādvayaṇ abhāsi.

Kiṇ pana katvā thero sahaṣṣilokadhātuṇ sarena viññāpesi? 'ti.

Nilakasiṇaṇ tāva samāpajjitvā utthāya abhiññāñāṇena cakkavālasahassee sabbattha andhakāraṇ¹ phari. Tato "Kim idaṇ andhakāraṇ?" 'ti sattānaṇ ābhoge uppanne ālokaasiṇaṇ samāpajjitvā utthāya ālokaṇ dassesi. "Kiṇ āloko ayaṇ?" 'ti vicināntānaṇ attānaṇ dassesi. Cakkavālasahassee ca devamanussā añjaliṇ paggaṇhitvā

¹ B anekappakāraṇ andhakāraṇ.

theraṇ yeva namassamānā aṭṭhaṇsu. Thero “Mahājano mayhaṇ dhammaṇ desentassa saddaṇ suṇātū” ’ti imā gāthā abhāsi. Sabbe osaṭṭāya parisāya majjhe nisīditvā dhammaṇ desentassa viya saddaṇ assosuṇ. Attho ’pi tesāṇ pākato ahoṣi.

Taṇ viññāpanaṇ sandhāya Sarena viññāpesī¹ ’ti vuttaṇ. Tena kataṇ anekavihitaṇ iddhivikubbanāṇ sandhāya puna *So dissamānena* ’pi ’ti ādi vuttaṇ. Tattha: *dhammaṇ desesi* ’ti paṭhamāṇ vuttappa-kāraṇ iddhivikubbanāṇ dassento dhammaṇ desesi. Tato yathāvuttakkamena dve gatha bhāsanto Sarena viññāpesī ’ti veditabbaṇ. *Dissamānena* ’pi *kāyaṇā* ’ti ādisu ca itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṇ. Evambhūtakāyo hutvā ’ti attho.

Idāni taṇ vatthuṇ dassento aññassā-pi iddhimato vikubbaniddhi-karaṇavidhānaṇ dassento *So pakativannaṇ vijahitvā* ’ti ādim aha. Tattha: So ’ti heṭṭhā vuttavidhānena mudukammaññakatacitto so iddhimā bhikkhu. Sace vikubbaniddhiṇ kātukāmo hoti, attano pakativannaṇ pakatisaṇṭhānaṇ vijahitvā *kumārakavannaṇ vā* dasseti.

Kathaṇ? Paṭhavikasiṇārammaṇā-bhiññāpādaka-catutthajjhānato vuṭṭhāya “Evarūpo kumārako homi²” ’ti nimminittabbaṇ kumārakavannaṇ āvajjitvā kataparikkammāvasāne puna samāpajjitvā vuṭṭhāya “Evarūpo nāma kumārako homi²” ’ti abhiññānāpānena adhiṭṭhāti, saha adhiṭṭhānena kumārako hoti ’ti.

Visuddhimagge Kasīṇaniddese paṭhavikasiṇavasena “Eko ’pi hutvā bahudhā hoti” ’ti, “Āvibhāvo ... pe ... evamādīni ijjhantī” ’ti vacanena idha paṭhavikasiṇārammaṇaṇ pādakajjhānaṇ yujjati. Tatth’ eva pana Abhiññāniddese vikubbaniddhiyā “Paṭhavikasiṇādisu aññatarārammaṇato abhiññāpādakajjhānato vuṭṭhāyā” ’ti vuttaṇ; tatth’ eva ca “Attano kumārakavannaṇ āvajjitabbo” ’ti vuttaṇ (*Vism.* 406). Taṇ nāgādinimmāṇe na yujjati viya. Nāgavannaṇādinimmāṇe ’pi es’ eva nayo. Tattha: *nāgavannaṇ* ’ti sappasaṇṭhānaṇ. *Supannaṇavannaṇ* ’ti garuḷasaṇṭhānaṇ. *Indavannaṇ* ’ti Sakkasaṇṭhānaṇ. *Devavannaṇ* ’ti sesadevasaṇṭhānaṇ. Samuddavannaṇ pana āpokasiṇavasena ijjhati. *Pattin* ’ti padātiṇ. *Vividham* ’pi *senābyūhaṇ* ’ti hatthi-ādīnaṇ vasena anekavihitaṇ senāsamūhaṇ. Visuddhimagge (*P.* 406) pana “Hatthim ’pi dasseti ’ti ādi pan’ ettha bahiddhā ’pi hatthi-ādīdassanavasena vuttaṇ; tattha Hatthī homi ’ti anadhiṭṭhahitvā, Hatthī hotū ’ti adhiṭṭhātābbaṇ; assādisu ’pi es’ eva nayo” ’ti vuttaṇ. Taṇ “Pakativannaṇ vijahitvā” ’ti vuttamū-

¹ Text -peti.² SM hotū.

lapadena ca vikubbaniddhibhāvena ca virujjhati. Pāliyaṃ vuttakkamena hi pakativannaṃ avijahitvā adhiṭṭhānavasena aññaṃ dassanaṃ Adhiṭṭhāniddhi nāma. Pakativannaṃ vijahitvā adhiṭṭhānavasena attano aññathā dassanaṃ Vikubbaniddhi nāma.

9. Manomayiddhiñāṇaniddese: *imamhā kāyā aññaṃ kāyaṃ abhinimmināti* 'ti ādisu iddhiṃ bhikkhu manomayiddhiṃ kātukāmo ākāśakasiṇārammaṇa-pāda-kajjhānato vuṭṭhāya attano rūpakāyaṃ tāva āvajjitvā vuttanayaṇ' eva "Susiro hotū" 'ti adhiṭṭhāti.¹ Susiro hoti. Atha tassa abbhantare paṭhavikasiṇavasena aññaṃ kāyaṃ āvajjitvā parikammaṃ katvā vuttanayaṇ' eva adhiṭṭhāti. Tassa abbhantare añño kāyo hoti. So taṃ mukhato abbhivā² bhi tṭhapi. Idāni tam atthaṃ upamāhi pakāsento [211] *seyyathā 'pi* 'ti ādim āha. Tattha: *muñjamaṃhā* 'ti muñjatiṇamaṃhā. *Īsikaṃ pavāheyyā* 'ti kalīraṃ luñceyya. *Kosiyā* 'ti kosakato. *Karaṇḍā* 'ti karaṇḍāya, purāṇata-cakañcukato 'ti attho. Tattha ca: *Uddhareyyā* 'ti citten' ev' assa uddharaṇaṃ veditabbaṃ. *Ahi* nāma sajjātiyaṃ tṭhito kaṭṭhantaṃ vā, rukkhantaṃ vā nissāya tacato sarīranikkadḍhanapayoga-saṅkhātena thāmena sarīraṃ saṅkhādamānaṃ viya purāṇaṃ tacaṃ jigucchanto, imehi catūhi kāraṇehi sayam eva kañcukaṃ jahāti.

Ettha ca yathā isikādayo muñjādīhi sadisā honti, evam idaṃ manomayaṃ rūpaṃ iddhiṃ sabbākārehi sadisam eva hoti 'ti dassa natthaṃ imā upamā vuttā 'ti.

"Manomayena kāyena iddhiṃ upasaṅkamī"

'ti ettha abhiññāmanena katakāyo Manomayakāyo nāma. "Añña-taraṃ manomayaṃ kāyaṃ upapajji" 'ti ettha jhāṇamanena nibbattitakāyo tena manena katattā Manomayakāyo nāma. Idha pana abhiññāmanena uppāditakāyo tena manena katattā Manomayakāyo nāma. "Evaṃ sati adhiṭṭhāniddhiyā, vikubbaniddhiyā ca, kato Manomayakāyo nāma hoti?" 'ti ce: Hoti yeva. Idha pana tāsaṃ viṣuṇṇaṃ viṣesena viṣesetvā Adhiṭṭhāniddhi, Vikubbaniddhi 'ti ca vuttattā abbhantarato nimmānam eva Manomayiddhi nāma.³

10. Ñāṇavipphāriddhiṇiddese: ñāṇassa vipphāro vego assā atthi 'ti ñāṇavipphārā. Ettha ca satta-anupassanāvaseṇa iddhiṃ dassetvā sesā yāva arahattamaggā saṅkhittā 'ti veditabbā. *Āyasmato Bakkulassa ñāṇavipphārā iddhi* 'ti ādisu Bakkulatthero tāva dvīsu kulesu

¹ SM āvajjati.

² B apajahitvā; SM abbahitvā.

³ B abbhantarato nipphannattā ca manomayiddhi nāma paññāyati.

vaddhitattā evaṇ laddhanāmo pubbabuddhesu katādhikāro puñña-sampadāya sampanno thero.

So hi mahasampattiṇ anubhavamāno devamanussesu saṅsaranto amhākaṇ Dasabalassa nibbattito puretaram eva Kosambiyaṇ seṭṭhi-kule nibbatti. Tañ jātakāle maṅgalatthāya mahāparivārena Yamunaṇ netvā saparivārā dhātī nimmujjanummujjanavasena¹ kilāpentī nahāpeti. Eko mahāmaccho “Bhakkho me ayan” ‘ti maññamāno mukhaṇ vivaritvā upagato. Dhātī dāraṇaṇ chaddetvā palātā. Mahāmaccho taṇ gili. Puññavā satto sayanagabbhaṇ pavisitvā nipanno viya na kiñci dukkhaṇ pāpuṇi! Maccho dārakassa tejena tattakapālaṇ gilitvā viya dayhamāno vegena tiṇsayojaṇaṇ gantvā Bārānasi-vāsino macchabandhassa jālaṇ pāvisi. So dārakassa tejena jālato nīhaṭamatto ‘va mato. Macchabandhā taṇ sakalam eva antarakājena ādāya “Sahassena demā²” ‘ti nagare carantā asītikoṭṭidhanassa aputtakassa seṭṭhissa gharadvāraṇ gantvā, seṭṭhibhariyāya ekena kahāpaṇena adaṇsu. Sā taṇ sayam eva phalake ṭhapetvā, piṭṭhito phālenti macchakucchiyaṇ suvaṇṇavannaṇaṇ dāraṇaṇ disvā, “Macchakucchiyaṇ me putto laddho!” ‘ti nādaṇ naditvā dāraṇaṇ ādāya sāmikaṇ upagacchi.

Seṭṭhī tāvad eva bheriṇ carāpetvā dāraṇaṇ ādāya rañño santikaṇ ānetvā tam atthaṇ ārocesi. Rājā “Puññavā dārako, posehi naṇ” ‘ti āha.

Itaram ‘pi seṭṭhikulaṇ taṇ pavattiṇ sutvā tattha gantvā “Amhākaṇ putto” ‘ti dāraṇaṇ gaṇhituṇ vivadi. Ubho ‘pi rājakulaṇ agamaṇsu. Rājā “Dvinnam ‘pi aputtataṇ³ kātuṇ na sakkā, dvinnam ‘pi dāyādo hotū” ‘ti āha. Tato paṭṭhāya dve ‘pi kulāni lābhaggayasaggappa-ttāni ahesuṇ. Tassa dvīhi kulehi vaddhitattā Bakkulakumāro ‘ti nāmam akaṇsu. Tassa viññutaṇ pattassa dvīsu ‘pi nagaresu tayo tayo pāsāde kāretvā nāṭakāni paccupaṭṭhāpesuṇ. Ekekaṣmiṇ nagare cattāro cattāro māse vasati. Tahiṇ ekaṣmiṇ nagare cattāro māse vutthassa saṅghāṭanāvāsu maṇḍapaṇ kāretvā tattha naṇ nāṭakehi saddhiṇ āropetvā mahāsampattiṇ anubhavamānaṇ dvīhi māsehi itaraṇ nāṭakaṇ upaḍḍhapathaṇ nenti. Itaranagaraṇvāsino nāṭakāni dvīhi māsehi upaḍḍhapathaṇ āgato bhavissati ‘ti tath’ eva paccugga-ntvā dvīhi māsehi attano nagaraṇ ānenti. Itaranāṭakā majjhe niva-ttitvā attano nagaram eva gacchanti. Tattha cattāro māse vasitvā ten’ eva niyāmena puna itaranagaraṇ gacchati.

¹ B udakakilāna-nimmu ...

² B Sahassaṇ dethā.

³ SH, SM -kaṇ.

Evam assa sampattiṃ anubhavantassa asītivassāni paripuṇṇāni. Tasmiṃ samaye amhākaṃ Bodhisatto sabbaññutaṃ pāpunitvā pavatta-varadhammacakko anukkamena cārikaṃ caranto Kosambiṃ pāpuṇi. (Bārāṇasī 'ti Majjhimabhāṇakā.) Bakkulasetṭhi 'pi kho "Dasabalo āgato" 'ti sutvā bahūṃ gandhamālāṃ ādāya satthu santikaṃ gantvā dhammakathaṃ sutvā paṭiladdhasaddho pabbaji. So sattāham eva puthujjano hutvā, atṭhame aruṇe saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Atha dvīsu nagaresu paricitamātugāmā attano kulagharāni āgantvā tatth' eva vasamānā cīvarāni kārāpetvā pahīṇsu. Thero ekaṃ addhamāsaṃ Kosambivāsīhi pahitacīvaraṃ paribhuñjati, ekaṃ addhamāsaṃ Bārāṇasīvāsīhi 'ti. Eten' eva niyāmena dvīsu 'pi nagaresu yaṃ yaṃ uttamaṃ taṃ therass' eva āhariyati. Pabbajitassā-pi 'ssa sukhen' eva asītivassāni agamaṃsu. Ubhayatthā-pi 'ssa muhuttamattam' pi appamattako 'pi ābādho na uppannapubbo. So pacchime kāle Bakkulasuttantaṃ kathetvā parinibbāyī 'ti. Evaṃ macchakucchiyaṃ arogabhāvo āyasmato Bakkulassa pacchimabhavikassa ten' attabhāvena paṭilabhitabba-arahattañāṇānubhāvena nibbattatā ñāṇavipphārā iddhi nāma. "Sucaritakammaphalappattassa paṭisambhidāñāṇassa ānubhāvenā" 'ti 'pi vadanti. (Cf. A.A. I, 307 ff.)

Saṅkiccattthero 'pi pubbe katapuñño Dhammasenāpatittherassa upatṭhākassa Sāvattiyaṃ aḍḍhakulassa dhītu kucchismiṃ nibbatti. Sā tasmiṃ kucchigate ekena byādhiṇā taṃ khaṇaṃ yeva kālam akāsi. Tassā sarīre jhāpiyamāne ṭhapetvā gabbhamaṇsaṃ sesamaṇsaṃ jhāpayi. Ath' assā gabbhamaṇsaṃ citakato otāretvā dvīsu tīsu ṭhānesu sūlehi vijjhīsu. Sūlakoṭṭi¹ dārakassa akkhikoṭṭi phusi. Evaṃ gabbhamaṇsaṃ vijjhītvā aṅgārārāsīmhi pakkhipitvā aṅgāreh' eva paṭicchādetvā pakkamiṃsu. Gabbhamaṇsaṃ jhāyi. Aṅgāramatthake pana suvaṇṇabimbasadiso dārako padumagabbhe nipanno viya ahoṣi. Pacchimabhavikasattassa hi Sinerunā otthariyamānassā-pi arahattaṃ appatvā jīvitakkhaya nāma n' atthi. Punadivase "Citakaṃ nibbāpessāmā" 'ti āgatā tathā nipannaṃ dārakaṃ disvā acchariyabbhuta-cittā jātā. Dārakaṃ ādāya nagaraṃ gantvā nemittake pucchiṃsu. Nemittakā "Sace ayaṃ dārako agāraṃ ajjhāvasati, yāva sattamā kulaparivatṭā ñātakā duggatā bhavissanti; sace pabbajissati, pañcahi samānasatehi parivuto carissati" 'ti āhaṃsu.

Ayyakā taṃ dārakaṃ vaḍḍhesi. Nātakā 'pi "Vaḍḍhitakāle amhākaṃ ayyassa santi ke pabbajessāmā" 'ti posayiṃsu. So sattavassika-kāle "Tava kucchiya vasanakāle mātā te kālam akāsi, tassā sarīre

¹ SH, SM -koṭṭi.

jhāpiyamāne 'pi tvaṇ na jhāyī" 'ti kumārakānaṇ kathaṇ sutvā, "Ahaṇ kira evarūpā bhayā mutto, kiṇ me gharāvāseṇa? Pabbajjissāmī" 'ti nītakānaṇ ārocesi. Te "Sādhu tātā" 'ti taṇ Dhanmasenāpatittherassa santikaṇ netvā "Bhante imaṇ pabbājethā" 'ti adaṇsu. Thero tacapañcaka-kammaṭṭhānaṇ datvā pabbājesi. So khuragge yeva saha paṭisambhidāhi arahattaṇ pāpuṇi. (*DhA.* II, 241 f.) Paripunṇavasso ca upasampadaṇ labhitvā dasavasso hutvā pañcasatabhikkhuparivāro vicarī 'ti. Evaṇ vuttanayen' eva dārucitakāya arogabhāvo *āyasmato Saṅkiccassa nāṇavipphārā iddhi nāma*.

Bhūtapālātthero 'pi pubbahetusampanno. Tassa pitā Rājagahe daliddamanusso. So taṇ dārakaṇ gahetvā dārūnaṇ atthāya sakatena aṭaviṇ gantvā dārubbhāraṇ katvā sāyaṇ nagaradvārasamīpaṇ patto. Ath' assa goṇayugaṇ ossajitvā nagaraṇ pavasiṇsu. So sakatamūle puttakaṇ nisidāpetvā goṇānaṇ anupadaṇ gacchanto nagaram eva pāvisi. Tassa anikkhantass' eva dvāraṇ pidahi.¹ Dārako sakalarattiṇ sakatassa heṭṭhā nipajjitvā niddaṇ okkami. Rājagahaṇ pakatiyā 'pi amanussabahulaṇ. Idaṇ pana susānatṭhāna-samīpatṭhānaṇ, na ca koci yakkho tassa pacchimabhavikassa dārakassa upaddavaṇ kātum asakkhi. So apareṇa samayena pabbajitvā, arahattaṇ pāpuṇitvā Bhūtapālātthero nāma ahosī 'ti. Evaṇ vālayakkhānucarite 'pi padese vuttanayen' eva arogabhāvo *āyasmato Bhūtapālassa nāṇavipphārā iddhi nāma*.

[212] 11. *Samādhivipphāra-niddese: Āyasmato Sāriputtassa samādhivipphārā iddhi* 'ti ādisu āyasmato Sāriputtassa Mahāmoggallānattherena saddhiṇ Kapotakandarāyaṇ viharato juṇhāya rattiyaṇ navoropitehi kesehi ajjhokāse nisinnassa eko duṭṭhayakkho, sahāyakena yakkhena vāriyamāno 'pi sīse pahāraṇ adāsi, yassa meghassa viya gajjato saddo ahosī. Thero tassa paharaṇasamaye samāpattiṇ appetvā nisinno hoti. Ath' assa tena pahārena na koci ābādho ahosī. Ayaṇ tassa āyasmato samādhivipphārā iddhi.

Yath' āha: "Evaṇ me sutaṇ. Ekaṇ samayaṇ Bhagavā Rājagahe viharati (*The same story is quoted here from Udāna, IV, 4, Pp. 39-41, ending with*)

Yassa selūpamaṇ cittaṇ ṭhitaṇ nānukampati,
Vitattaṇ rajaniyesu kopaniye na kuppati,
Yass' evaṇ bhāvitaṇ cittaṇ kuto taṇ dukkham essatī? 'ti."
(*Ud. 41.*)

¹ B, SM -hitaṇ.

Ettha ca, Kuto taṇ dukkham essati? 'ti Bhagavatā vuttavacanena, "Tena pahārena na koci ābādho ahoṣī" 'ti Aṭṭhakathāvacanaṇ ativiya sameti. Tasmā "Api ca me sīsaṇ thokaṇ dukkhan" 'ti vuttavacanena dukkhavedanā na hoti, sīsaṇ pana akammañña-bhāvaṇ sandhāya Dukkhan 'ti vuttaṇ. Loke 'pi hi akicchena pari-harituṇ sakkuṇeyyo¹ Sukhasīlo, kicchena pari-harituṇ sakkuṇeyyo² Dukkhasīlo 'ti vuccati. Tam 'pi kho akammaññattaṇ samāpattito vuṭṭhitasamayattā ahoṣī³ 'ti veditabbaṇ.⁴ Samāpatti-appitasamaye hi tam 'pi na bhaveyyā 'ti. "Etarahi paṇsupisācakaṇ 'pi na passā-mā" 'ti daṭṭhuṇ asamatthataṇa na vuttaṇ. Abhiññāsu byāpārābhā-vena vuttaṇ. Thero kira pacchimā janatā pothuṇjanikāya iddhiyā sārasaññā mā 'hesun 'ti pacchimaṇ janataṇ anukampamāno yebhu-yyena iddhiṇ na valañjesi. Theragāthāya ca:

"N'eva pubbenivāsāya na 'pi dībassa cakkhuno,
Cetopariyāya iddhiyā cutiyā upapattiyā,
Sotadhātuvisuddhiyā paṇidhi me na vijjati"

(Thag. 997)

'ti Therena sayam eva abhiññāsu patthanābhāvo vutto. Thero pana sattasaṭṭhiyā sāvaka-pāramiñānesu pāramippatto 'ti.

Saṇjivatheram pana Kakusandhassa Bhagavato dutiyaggasāvaṇaṇ nirodhasamāpannaṇ Kālaṇkato 'ti sallakkhetvā gopālākādayo tiṇaka-ṭṭhādini saṇkaḍḍhitvā aggaṇ adaṇsu. Therassa cīvare aṇsumattam 'pi na jhāyittha! Ayam ass' āsya-smato anupubbasaṇpattivasena pavatta-samathānubhāvanibbattattā samādhi-vipphāro.

Yath' āha: "Tena kho pana pāpima! samayena Kakusandho bhagavā arahāṇ sammāsambuddho loke uppanno hoti. Kakusa-ndhassa kho pana pāpima! bhagavato arahato sammāsambuddhassa Vidhura-Saṇjivaṇ nāma sāvaka-yugaṇ aggaṇ bhadda-yugaṇ ahoṣi. Yāvataṇ pana pāpima! Kakusandhassa sāvakaṇ nā-ssu-dha koci āyasmataṇ Vidhurena samasamo hoti yad idaṇ dhammadesanāya. Iminā kho pana etaṇ pāpima! pariyaṇena āyasmato Vidhurassa Vi-dhuro 't' eva samaññā udapādi.

"Āyasmā pana pāpima! Saṇjivo araṇṇagato 'pi, rukkhamaṇlagato 'pi, suññāgāragato 'pi appakasireṇ' eva saññāvedayitanirodhaṇ samā-pajjati. Bhūta-pubbaṇ pāpima! āyasmā Saṇjivo aṇñatarasmiṇ rukkhamaṇle saññāvedayitanirodhaṇ samāpanno nisinnō hoti. Adda-

¹ B susakku-; SM asakku-.

³ SH v.l. abhāsī; arahāsī; SM arahāsī.

² B kusakku-.

⁴ SH, SM -tabbo.

saṅsu kho pāpima ! gopālakā, pasupālakā, kassakā, pathāvino¹ aya-smantaṅ Sañjīvaṅ aññatarasmiṅ rukkhamaḷe saññāvedayitanirodhaṅ samāpannaṅ. Disvāna tesāṅ etad ahosi: Acchariyaṅ vata bho ! Abbhutaṅ vata bho ! Ayaṅ samaṇo nisinnako kālakato. Handa naṅ dahāmā ! 'ti. Atha kho te pāpima ! gopālakā pathāvino¹ tiṇaṅ ca, kaṭṭhaṅ ca, gomayaṅ ca saṅkaḍḍhitvā āyasmato Sañjīvassa kāye upanidhiṅsu. Upanidahitvā² aggiṅ datvā pakkamiṅsu. Atha kho pāpima ! āyasmā Sañjīvo tassā rattiyaṅ accayena, tāya samā-pattiyaṅ vuṭṭhahitvā, cīvarāni papphotvā pubbaṅhasamayaṅ nivā-setvā, pattacīvaraṅ ādāya gāmaṅ piṇḍāya pāvisi. Addasaṅsu te pāpima ! gopālakā pathāvino¹ āyasmantaṅ Sañjīvaṅ piṇḍāya carantaṅ. Disvāna tesāṅ etad ahosi: Acchariyaṅ vata bho ! Abbhutaṅ vata bho ! Ayaṅ samaṇo nisinnako kālakato. Svā-yaṅ paṭisañjī-vito ! 'ti. Iminā kho etaṅ pāpima ! pariāyena āyasmato Sañjīvassa Sañjīvo 't' eva samañña udapādi " 'ti (M. i, 333).

Khāṇukondañña-tthero pana pakatiya 'va samāpattibahulo. So aññatarasmiṅ araññe rattiṅ samāpattiṅ appetvā nisīdi. Pañcasatā corā bhaṇḍakaṅ thenetvā gacchantā "Idāni amhākaṅ anupadaṅ gacchantā n' atthi" 'ti vissamitukāmā bhaṇḍakaṅ oropayamānaṅ "Khāṇuko ayan" 'ti maññamānā therassa' eva upari sabbabhaṇḍa-kāni ṭhapesuṅ. Tesāṅ vissamitvā gacchantānaṅ paṭhamaṅ ṭhapi-tabhaṇḍakassa gahaṇakāle kālāparicchedavasena thero vuṭṭhāsi. Te therassa calanākāraṅ disvā bhītā viraviṅsu. Thero "Mā bhāyatha upāsakā, bhikkhu ahan !" 'ti āha. Te āgantvā vanditvā theragatena pasādena pabbajitvā saha paṭisambhidāhi arahattaṅ pāpuṅsu, Tato pabbuti ca thero Khāṇukondañña-tthero nāma ahosi. Ayam ettha pañcahi bhaṇḍakasatehi ajjhotthaṭassa tass' āyasmato ābādhābhāvo *samādhivipphārā iddhi*. (Vism. 380.)

Uttarā pana upāsikā Rājagahe mahādhanassa Puṇṇasetṭhino dhītā. Kumārikākāle yeva saddhiṅ mātāpitūhi sotāpatti-phalaṅ pattā. Sā vayappattā Rājagahasetṭhino mahatā nibandhena tassa puttassa micchādittikassa dinnā. Sā Buddhadassanāya, dhammasavaṇāya, Buddhapamukhassa bhikkhusaṅghassa dānaṅ ca dātuṅ okāsaṅ ala-bhamānā upaddutā hutvā tasmiṅ yeva nagare Sirimaṅ nāma gaṇikaṅ pakkosāpetvā okāsakaraṇattham eva pītugharā 'va ānītāni pañca-dasa-kahāpaṇasahassāni tassā datvā "Ime kahāpaṇe gahetvā imaṅ aḍḍhamāsaṅ setṭhiputtaṅ paricarāhi" 'ti taṅ sāmikassa appetvā sayāṅ uposathaṅgāni adhiṭṭhāya, "Imaṅ aḍḍhamāsaṅ Buddhadassa-

¹ B kaṭṭhahārino; SM padhāvino.

² SH, SM Upaini, Upacinitvā.

nāḍini labhissamī ” ’ti tuṭṭhamānasā yāva pavāraṇāya Buddhapamu-khaṇ bhikkhusaṅghaṇ nimantāpetvā aḍḍhamāsaṇ mahādānaṇ aḍāsi. Pacchābhattaṇ mahānase khajjabhojjādini¹ saṇvidahāpesi. Tassā sāmiko ca “Sve pavāraṇā ” ’ti Sirimāya saha vātapāne ṭhatvā bahi olokeno taṇ tathā vicarantiṇ sedakilinnaṇ, chārikāya okiṇṇaṇ, aṅgā-ramasimakkhitaṇ disvā, “Attano sampattiṇ abhuñjitvā kusalaṇ nāma karoti bālā ! ” ’ti hasi.

Uttarā ’pi taṇ oloketvā “Samparāyatthaṇ kusalaṇ na karoti bālo ! ” ’ti hasi.

Sirimā ubhinnam ’pi taṇ kiriyaṇ disvā “Ahaṇ gharasāmini ” ’ti maññamānā issāpakatā Uttarāya kujjhitvā “Dukkhaṇ uppādessāmī ” ’ti pāsādā otarati. Uttarā tañ ṇatvā pīṭhake nisiditvā taṇ mettena cīttena phari. Sirimā pāsādā oruyha mahānasaṇ pavisitvā pūvapa-canato² ulunkapūraṇ pakkaṭṭhitasappiṇ gahetvā tassā matthake okiri. Taṇ paduminipatte sītudakaṇ viya vinivaṭṭetvā agamāsi. Dāsiyo Sirimaṇ hatthehi ca pādehi ca pothetvā bhūmiyaṇ pātesuṇ. Uttarā mettājhānato vuṭṭhāya dāsiyo vāresi. Sirimā Uttaraṇ khamāpesi. Uttarā “Sve Satthu purato khamāpehi ” ’ti vatvā tāya kāyaveyyāvaṭikaṇ yācitāya byañjanasampādanaṇ³ ācikkhi. Sā taṇ sampādetvā attano parivārā pañcasatā gaṇikāyo sasaṅghaṇ Satthāraṇ parivisitvā “Khamāpanasahāyikā hothā ” ’ti vatvā punadvase tathā āgatāhi gaṇikāhi saddhiṇ Satthu bhattakiccāvasāne Satthāraṇ vanditvā, “Ahaṇ Bhagavā ! Uttarāya aparajjhīṇ, khamatu me Uttarā ” ’ti āha.

Satthā “Khamā Uttare ” ’ti vatvā “Khamāmi Bhagavā ” ’ti vutte

“Akkodhena jine kodhan ”

’ti ādikaṇ dhammaṇ desesi. Uttarā puretaram eva samikañ ca sassūsasare ca Satthu santike upanesi. Desanāvasāne te ca tayo janā sabbā ca gaṇikāyo sotāpattiphale patitṭhahiṇsū ’ti. Evaṇ Uttarāya upāsikāya pakkaṭṭhitasappinā pīlābhāvo samādhivipphārā iddhi. (Cf. AA. I, 450 ff.)

Sāmāvatī upāsikā nāma Kosambiyaṇ Udenassa rañño aggamahesi. Tassa hi rañño pañcasata-pañcasata-itthiparivārā tisso aggamahesiyo ahesuṇ. Tasaṇ Sāmāvatī Bhaddiyanagare Bhaddiyasetṭhino dhītā. Pitari kālakate pitusahāyassa Kosambiyaṇ Ghositasetṭhino ghare pañcasata-itthisataparivārā ’va vaḍḍhitā. Vayappattaṇ taṇ rājā

¹ B nisajjabhogādini.

² B uddhanato.

³ B upasaṅghāraṇ.

disvā sañjātasineho saporivāraṇ attano gharāṇ netvā abhisekatṭhānaṇ
adāsi. Caṇḍapajjotassa rañño dhītā Vāsuladattā nāma ekā mahesī.
Māgandiya-brāhmaṇassa dhītā Bhagavato pādaparicārikaṇ katvā
pitarā dīyamānā

Disvāna taṇhaṇ aratiṇ ragaṇ ca
Nā-hosi chando api methunasmiṇ.
Kim ev' idaṇ muttakarīsapuṇṇaṇ
Padā 'pi naṇ samphusituṇ na icche

(AA. I, 437)

'ti Bhagavatā bhāsitaṇ gāthaṇ sutvā Bhagavati āghātaṇ bandhi.
Tassā mātāpitaro Magandiyasutta (*M. Sutta No. 75*)-desanāvasāne
anāgāmiphalāṇ patvā pabbajitvā arahattaṇ pāpuṇṇsu. Tassā cūla-
pitā Māgandiyo taṇ Kosambiyaṇ netvā rañño adāsi. Sā rañño ekā
mahesī.

Atha kho Ghositasetthī, Kukkuṭasetthī, Pāvārikasetthī 'ti tayo
setthino loke Tathāgatupādaṇ sutvā Jetavanaṇ Satthu santikaṇ
gantvā, dhammaṇ sutvā, sotāpattiphalāṇ patvā, aḍḍhamāsaṇ Buddha-
pamukhassa bhikkhusaṅghassa mahādānaṇ datvā Kosambigamaṇaṇ
āyācitvā, Kosambiṇ gantvā, Ghositārāmo, Kukkuṭārāmo, Pāvārikā-
rāmo 'ti tayo janā tayo ārāme kārāpetvā, anupubbena tattha āgataṇ
Satthāraṇ paṭipāṭiyā ekekaṣmiṇ divase ekekaṣmiṇ vihāre vasāpetvā
ekeko sasaṅghassa Bhagavato mahādānam adāsi. Ath' ekadivasaṇ
tesaṇ upaṭṭhāko Sumano nāma mālākāro setthino āyācitvā sasaṅghaṇ
satthāraṇ bhojetuṇ attano ghare nisīdāpesi. Tasmaṇ khaṇe Sāmā-
vatiyā paricārikā Khujjuttarā nāma dāsī aṭṭha kahāpaṇe gahetvā
tassa gharāṇ agamāsi. So "Sasaṅghassa tāva Satthuno parivesa-
nasahāyā hohi" 'ti āha. Sā tathā katvā Satthu bhattakiccāvasāne
dhammadesanaṇ sutvā sotāpannā hutvā aññadā cattāro kahāpaṇe
attano ādiyaṇti adinnaṇ ādiyituṇ abhabbattā aṭṭhahi kahāpaṇehi
pupphāni ādāya Sāmāvatiyā upanāmesi. Tāya pupphānaṇ bahu-
bhāvākāraṇaṇ puṭṭhā musā bhaṇituṇ abhabbattā yathāsabhāvaṇ āha.
"Ajja kasmā na gaṇhi?" 'ti vuttā "Sammāsambuddhassa dhammaṇ
suvā amataṇ sacchā-kāsin" 'ti āha.

"Amma Uttare! taṇ dhammaṇ amhākam 'pi kathehi" 'ti.

"Tena hi maṇ¹ nhāpetvā suddhaṇ vatthayugaṇ datvā ucce āsane
nisīdāpetvā sabbā nicāsanesu nisīdathā" 'ti āha.

¹ B maṇ sīsaṇ.

Tā sabbā 'pi tathā kariṇsu. Sā sekhapatisambhidāppattā ariyasā-vikā ekaṇ vatthaṇ nivāsetvā, ekaṇ uttarāsaṅgaṇ katvā vijaniṇ gahe-tvā tāsaṇ dhammaṇ desesi. Sāmāvatī ca pañcasatā ca itthiyo sotāpattiphalāṇ pāpiṇiṇsu. Tā sabbā 'pi Khujjuttaraṇ vanditvā, “Amma! ajjato¹ paṭṭhāya veyyāvaccāṇ akatvā amhākaṇ mātu-tṭhāne ācariyaṭṭhāne ca ṭhatvā Satthārā desitadesitaṇ dhammaṇ sutvā amhākaṇ kathehi,” 'ti āhaṇsu. Sā tathā karonti aparabhāge Tipitakadharā hutvā Satthārā bahussutānaṇ upāsikānaṇ aggaṭṭhāne ṭhapitā aggaṭṭhānaṇ labhi. Sāmāvatimissikā Buddhassa dassanaṇ pihenti. Dasabale antaravithiṇ paṭipanne vātapānesu appahontesu bhittiṇ bhinditvā Satthāraṇ olokenti, vandanapūjanaṇ ca karonti. Māgandiyā tattha gatā tāni chiddāni disvā tattha kāraṇaṇ pucchanti Satthu āgatabhāvaṇ ñatvā Bhagavati āghātena tāsam 'pi kujjhitvā, “Mahārāja! Sāmāvatimissikānaṇ bahiddhā patthanā atthi, bhittiṇ chinditvā samaṇaṇ Gotamaṇ olokenti, katipāhena tvaṇ māressanti,” 'ti rājānaṇ āha.

Rājā chiddāni disvā 'pi tassā vacanaṇ na saddahi. Uddhacchi-kavātapānāni² kārāpesi. Puna Māgandiyā rājānaṇ tāsū bhinditu-kāmā aṭṭha sajjivakukkūṭe āharāpetvā “Mahārāja! Tāsaṇ vīmaṇsa-natthaṇ ime kukkūṭe māretvā mamatthāya pacāhi 'ti pesehi” 'ti āha. Rājā tathā pesesi. Tāya “Pānātipātaṇ na karomā” 'ti vutte tassā “Samaṇassa Gotamassa pacitvā pesehi” 'ti āha. Raññā tathā pesite Māgandiyā aṭṭha māritakukkūṭe tathā vatvā pesesi. Sāmā-vatī pacitvā Dasabalassa pāhesi. Māgandiyā tena 'pi rājānaṇ kopetuṇ nā-sakkhi. Rājā pana tīsu mahesīsu vasanaṭṭhāne satta divasāni vasati. Rājā attano gamanaṭṭhānaṇ Hatthikantaviṇaṇ ādāya ga-cchati. Māgandiyā rañño Sāmāvatiyā pāsādaṇ gamanakāle dāṭhā agadena dhovāpetvā velupabbe pakkipāpetvā ekaṇ kaṇhasappapo-takaṇ āharāpetvā antovīṇāya pakkipitvā mālāgulakena chiddaṇ pidahi. Taṇ rañño tattha gatakāle aparāparaṇ vicaranti viya hutvā vīṇachiddato mālāgulakaṇ apanesi. Sappo nikkhamitvā passasanto phaṇaṇ katvā sayanapitṭhe nipajji. Sā “Hanta! Dhī! Sappo!” 'ti mahāsaddam akāsi. Rājā sappāṇ disvā kujjhi. Sāmāvatī rañño kuddhabhāvaṇ ñatvā pañcannaṇ itthisatānaṇ saññam adāsi, “Ajja odissakamettāpharaṇena³ rājānaṇ pharathā” 'ti. Sayam 'pi tathā akāsi. Rājā sahassatthāmadhanaṇ ādāya jiyaṇ poṭhetvā Sāmāvatīṇ dhure katvā sabbā tā itthiyo paṭipātiyā ṭhapāpetvā⁴ visapītaṇ khura-ppaṇ sannayhitvā dhanuṇ pūretvā aṭṭhāsi. Khurappaṇ n' eva

¹ SH ajja.² B odhi.³ SM, SH v.l. Uddhacchiddika-.⁴ B, SH v.l., SM vasāpetvā.

khipituṇ, na oropituṇ sakkoti; gattehi sedā muñcanti, sarīraṇ vedhati, mukhato khelo patati, gaṇhitabbagahaṇaṇ na passati!

Atha naṇ Sāmāvatī, “Kiṇ Mahārāja kilamasī”? ’ti āha.

“Āma devi¹ kilamāmi, avassayo me hohi” ’ti.

“Sādhu Mahārāja khurappaṇ paṭhavīmukhaṇ karohi” ’ti.

Rājā tathā akāsi. Rañño hatthato khurappaṇ muccatū² ’ti adhi-
tṭhāsi. Tasmiṇ khaṇe khurappaṇ mucci.² Rājā taṇ khaṇaṇ ñeva
udake nimujjitvā allavatto allakeso Sāmāvatīyā pādesu nipatitvā
“Khama devi mayhaṇ (cf. *AA.* I, 443),

“Sammuyhāmi pamuyhāmi Sabbā muyhanti me disā,
Sāmāvatī! maṇ tāyassu, tvaṇ ’va me saraṇaṇ bhavā”

(*Dh.A.* i, 217)

’ti āha. Sāmāvatī

“Mā maṇ tvaṇ saraṇaṇ gaccha, yam ahaṇ saraṇaṇ gatā
Saraṇaṇ gaccha taṇ Buddhaṇ, tvaṇ ca me saraṇaṇ bhavā”

(*Ibid.*)

’ti āha. Rājā, “Tena hi taṇ ca saraṇaṇ gacchāmi, satthāraṇ ca,
varaṇ ca te dammi” ’ti āha. Sā “Varo gahito hotu Mahārāja” ’ti
āha. Rājā Satthāraṇ upasaṅkamitvā saraṇaṇ gantvā nimantetvā
Buddhapamukhassa saṅghassa sattāhaṇ mahādānaṇ datvā, Sāmāva-
tiṇ “Varaṇ gaṇhāhi” ’ti āha. “Sādhu Mahārāja! imaṇ varaṇ dehi,
Satthā pañcāhi bhikkhusatehi saddhiṇ idhā-gacchatu, dhammaṇ
sossāmi” ’ti āha. Rājā Satthāraṇ vanditvā “Bhante pañcāhi bhi-
kkhusatehi saddhiṇ nibaddhaṇ idhā-gacchatha, Sāmāvatī-missikā
Dhammaṇ sossāmā ’ti vadanti” ’ti āha.

Satthā “Mahārāja! buddhānaṇ nāma ekatṭhānaṇ nibaddhaṇ
gantuṇ na vaṭṭati, mahājano ’pi paccāsiṇsati” ’ti āha.

“Tena hi bhante bhikkhū āṇāpethā” ’ti.

Satthā Ānandattheraṇ āṇāpesi. Thero pañca bhikkhusatāni ādāya
nibaddhaṇ rājakulaṇ gacchati. Tā ’pi devīpamukhā itthiyo therāṇ
bhojetvā dhammaṇ suṇiṇsu. Sāmāvatīṇ ca Satthā mettāvihārīnaṇ
upāsikānaṇ aggaṭṭhāne ṭhapesi ’ti. Evaṇ rañño khurappaṇ muñcituṇ
avisahanabhāvo *Sāmāvatīyā upāsikāya samādhivipphārā iddhi* ’ti.

¹ SH v.l. Bhadde devi; SM Āma bhadde devi.

² SM muñc-.

Ettha ca aveccappasādena vā, okappanapasādena vā, ratanattayasa-
raṇagamanena vā ratanattayaṇ upāsati 'ti upāsikā 'ti vuccati 'ti.

12. Ariyiddhiniddese: *Ariyā iddhī* 'ti cetovasippattānaṇ khīṇā-
sava-ariyānaṇ yeva sambhavato ariyā iddhī 'ti vuccati. *Idha bhikkhū* 'ti imasmiṇ sāsane khīṇāsavo bhikkhu. *Anitthe¹ vatthusmiṇ*
'ti ārammaṇapakatiyā amanāpe vatthusmiṇ, satte vā, saṅkhāre vā.
Mettāya vā pharaṭī 'ti satto ce hoti mettābhāvanāya pharati, *dhātuto*
vā upasaṇharatī 'ti saṅkhāro ce hoti dhātumattan 'ti dhātumanasikā-
raṇ upasaṇharati. Satte 'pi dhātūpaṇhāro vaṭṭati. *Asubhāya vā*
pharaṭī 'ti satto ce asubhabhāvanāya pharati. *Aniccato vā upasaṇha-*
ratī 'ti saṅkhāro ce hoti² Aniccan 'ti manasikāraṇ upasaṇharati.
Tadubhayaṇ 'ti taṇ ubhayaṇ.

[213] *Upekkhako* 'ti chalaṅgupekkhāya upekkhako. *Sato* 'ti sati-
vepullappatto.³ *Sampajāno* 'ti paññāya sampajānakāritṭā. *Cakkhunā*
rūpaṇ disvā 'ti kāraṇavasena Cakkhū 'ti laddhavohārena rūpadassa-
nasamatthena cakkhuviññāṇena. Poraṇā pan' āhu: "Cakkhu rūpaṇ
na passati acittakattā, cittaṇ na passati acakkhukattā, dvārāramma-
ṇa-saṅghaṭṭane pana pasādavatthukena cittena passati, idisī pan'
esā, "Dhanunā vijjhatī" 'ti ādisu viya sasambhārakathā⁴ nāma hoti,
tasmā cakkhuviññāṇena rūpaṇ disvā 'ti ayam ettha attho" 'ti.
Athavā cakkhunā kāraṇabhūtena rūpaṇ disvā 'ti attho. *N' eva*
sumano hotī 'ti gehasitasomanassa-paṭikkhepo, na kiriyabhūtāya
somanassavedanāya. *Na dummano* 'ti sabbadomanassapaṭikkhepo.
Upekkhako viharatī 'ti itṭhānīṭṭhārammaṇāpāte⁵ parisuddhapakatibhā-
vāvijahanākāra-bhūtāya chasu dvāresu pavattanato Chalaṅgupekkhā
'ti laddhanāmāya tatramajjhattupekkhāya upekkhako viharati. *So-*
tena saddaṇ sutvā 'ti ādisu 'pi es' eva nayo.

13. Kammavipākajiddhiniddese: *Sabbesaṇ pakkhīnaṇ* 'ti sabbesaṇ
pakkhijātānaṇ jhānābhīṇṇā vinā yeva ākāseṇa gamanaṇ, tathā
sabbesaṇ devānaṇ ākāsaḡamaṇaṇ dassanādini ca. *Ekaccānaṇ manussā-*
naṇ 'ti paṭhamakappikānaṇ manussānaṇ. *Ekaccānaṇ vinipātikānaṇ*
'ti Piyaṅkaramātā, Punabbasumātā, Phussamittā, Dhammaguttā 'ti
evam ādīnaṇ sukkasamussayato vinipatitattā vinipātikānaṇ aññesaṇ
ca petānaṇ, nāgasupaṇṇānaṇ ca ākāsaḡamaṇādikaṇ *kammavipākajā*
iddhī.

14. *Puññavato iddhi*-niddese: *Rājā* 'ti dhammena paresaṇ raṇjanato
Rājā. *Ratanacakkaṇ vatteti* 'ti *cakkavattī*. *Vehāsaṇ gacchatī* 'ti

¹ Text -tṭhasmiṇ.

² SH omits.

³ SH -ppattattā; SM -ppattatāya.

⁴ SM asambhā.

⁵ SM -pāthe.

accantasanyogatthe upayogavacanaṇ. *Caturāṅginīyā* 'ti hatthi-assa-ratha-pattisaṅkhāta-catu-aṅgavatiyā. Senā 'ti tesañ samūhamattam eva. *Antamaso* 'ti hetthimantato. *Assabandhā* nāma assānaṇ rakkhakā. *Gopurisā*¹ nāma gunnaṇ rakkhakā. *Upādāyā* 'ti avissajjetvā. Evaṇ tesañ vehāsagamanāṇ ca puñṇavato iddhī 'ti attho.

Jotikassa gahapatissa puñṇavato iddhī 'ti: Jotiko nāma pubbe paccakabuddhesu katādhikāro Rājagahanagare seṭṭhī. Tassa kira jātadivase sakalanagare sabbāvudhāni jaḷḷṇsu. Sabbesaṇ kāyārūḷhāni ābharaṇāni 'pi pajjalitāni viya obhāsaṇ muñciṇsu. Nagaraṇ ekapajjotaṇ ahoṣi. Ath' assa nāmagahanādivase sakalanagarassa ekajotibhūtattā Jotiko 'ti nāmaṇ kariṇsu. Ath' assa vayappattakāle gehakaraṇatthāya bhūmitale sodhiyamāne Sakko devarājā āgantvā solasakarīsamattatṭhāne paṭhaviṇ bhinditvā sattaratanaṇ satta-bhūmaṇ pāsādaṇ utṭhāpesi. Pāsādaṇ parikkhipitvā sattaratanaṇ maye saddadvārakoṭṭhakayutte satta pākāre utṭhāpesi. Pākārapariyante catusatṭhi kapparukkhe utṭhāpesi. Pāsādassa catūssu kaṇṇesu yojanika-tigāvutika-dvigāvutika-ekagāvutikā catasso nidhikumbhiyo utṭhāpesi. Pāsādassa catūsu kaṇṇesu taruṇatālakkhandhappamāṇā catasso suvaṇṇamayā Ucchuṇṇatṭhiyo nibbattiṇsu. Tāsaṇ maṇimayāni pattāni, suvaṇṇamayāni pabbāni ahesuṇ. Sattasu dvārakoṭṭhakesu ekekaṣmiṇ eka-dvi-ti-catu-paṇca-cha-satta-yakkhasahassapari-vārā sattayakkhā ārakkhaṇ gaṇhiṇsu. Bimbisāramahārājā pāsādādināṇ utṭhānaṇ sutvā seṭṭhicchattaṇ paṇiṇi. So Jotikaseṭṭhī 'ti sakala-Jambudīpe pākāto hutvā Uttarakuruto devatāhi ānetvā sirigabbhe nisidāpetāya ekaṇ ca taṇḍulanāliṇ, tayo ca jotipāsāne gahetvā āgatāya bhariyāya saddhiṇ tasmiṇ pāsāde mahāsampattiṇ anubhavanto vasi.

Tesaṇ yāvajivaṇ tāya ekataṇḍulanāliyā bhattaṇ pahosi. Sace kira te sakatasatam 'pi taṇḍulanāṇ pūretukāmā honti, sā taṇḍulanāli yeva hutvā tiṭṭhati. Bhattapacanaṇkāle taṇḍule ukkhaliyaṇ pakkhipitvā tesañ pāsānaṇ upari ṭhapenti, tavad eva pajjalitvā bhatte pakkamatte nibbāyanti. Ten' eva saññānena bhattassa pakkabhāvaṇ jānanti. Sūpeyyādipacanaṇkāle 'pi es' eva nayo. Evaṇ tesañ jotipāsānehi āhāro paccati. Maṇi-ālokena vasanti. Aggissa vā dīpassa vā obhāsam eva na jāniṇsu. Jotikassa kira evarūpā² sampatti 'ti sakala-Jambudīpe pākātā³ ahoṣi. Mahājano yānādihi dassaṇatthāya āgacchati. Jotikaseṭṭhī āgatāgatānaṇ Uttarakurutaṇḍulanāṇ bhattaṇ dāpeti. "Kapparukkhehi vatthābharaṇāni gaṇhantū" 'ti āṇāpeti.

¹ Text Gopake.² SH, SM -po.³ SH, SM -to.

“Gāvutikanidhikumbhiyā mukhaṇ vivarāpetvā yāpanamattaṇ ga-
ṇhantū” ’ti āṇāpeti. Sakala-Jambudīpavāsikesu dhaṇaṇ gaṇetvā
gacchantesu nidhikumbhiyā aṅgulaṇmattam ’pi ūṇaṇ nā-hosī ’ti ayam
assa puññavato iddhi.

Jaṭiḷassa gaḥapatissa puññavato iddhi ’ti: Jaṭiḷo nāma Kassapassa
bhagavato dhātucetiye katādhikāro Takkaṣilāyaṇ seṭṭhī. Tassa kira
mātā Bārāṇasiyaṇ seṭṭhidhītā abhirūpā ahoṣi. Taṇ paṇṇarasa-
solasavassuddesikakāle ārakkhaṇatthāya sattabhūmikassa pāsādassa
uparitale vāsayaṇsu. Taṇ ekadivaṇ vātapāṇaṇ vivaritvā bahi
olokiyamāṇaṇ ākāseṇa gacchanto vijjādharo disvā uppannasineho
vātapāṇena pavisitvā tāya saddhiṇ santhavam akāsi. Sā tena
gabbhaṇ gaṇhi. Atha naṇ dāsī disvā “Amma ! kiṇ idan” ? ’ti vatvā,
“Hotu, kassaci mā ācikkhī” ’ti vuttā bhayena tuṇhī ahoṣi. Sā ’pi
dasame māse puttaṇ vijāyitvā navabhājanaṇ āharāpetvā tattha taṇ
dārakaṇ nipajjāpetvā taṇ bhājanaṇ pidahitvā upari pupphadāmāni
ṭhapetvā, “Imaṇ sīsena ukkhipitvā gantvā Gaṅgāya vissajjehi, kiṇ
idan ? ’ti ca puttā, Ayyāya me balikamman ’ti vadeyyāsi” ’ti
āṇāpesi. Sā tathā akāsi.

Heṭṭhā Gaṅgāya piṭṭhe itthiyo nahāyamānā taṇ bhājanaṇ udakena
āhariyamāṇaṇ disvā ekā “Mayh’ etaṇ bhājanan” ’ti āha. Ekā
“Yaṇ etassa anto taṇ mayhan” ’ti vatvā bhājane sampatte taṇ
ādāya thale ṭhapetvā vivaritvā dārakaṇ disvā ekā “Mama bhājanan”
’ti vuttattā “Dārako mam’ eva¹ hoti” ’ti āha. Ekā “Yaṇ bhāja-
nassa anto taṇ mamā” ’ti vuttattā “Mama dārako” ’ti āha. (*DhA.*
iv, 214).

Tā vivadamānā vinicchayaṇ gantvā amaccesu vinicchituṇ asakko-
ntesu rañño santikaṇ agamaṇsu. Rājā tāsāṇ vacanaṇ sutvā “Tvaṇ
dārakaṇ gaṇha, tvaṇ bhājanan” ’ti āha. Yāya pana dārako laddho,
sā Mahākaccāyanattherassa Upaṭṭhāyikā hoti. Sā taṇ dārakaṇ
therassa santike pabbājessāmā ’ti posesi. Tassa jātadivase gabbha-
malassa dhovitvā anapanitattā kesā jaṭitā hutvā aṭṭhaṇsu. Ten’
assa Jaṭiḷo ’t’ eva nāmaṇ akaṇsu. Tassa padasā vicaraṇakāle Thero
taṇ geḥaṇ piṇḍāya pāvisi. Upāsikā therāṇ nisīdāpetvā āhāram adāsi.
Thero dārakaṇ disvā “Upāsike, dārako te laddho ?” ’ti pucchi.

“Āma bhante, imā-haṇ tumhākaṇ santike pabbājessan ’ti posesin”
’ti āha.

Thero “Sādhū” ’ti taṇ ādāya gacchanto “Atthi nu kho imassa
gihisampattim anubhavituṇ pubbakamman ?” ’ti olokento, “Mahā-

¹ SH v.l. mama gehassa.

puñño satto mahāsampattiṇ anubhavissati, daharo eva ca tāva, ñāṇam 'pi tāva tassa paripākaṇ na gacchati" 'ti cintetvā taṇ ādāya Takka-silāyaṇ ekassa upatṭhākassa gehaṇ agamāsi. So therāṇ vanditvā thito dārakaṇ disvā, "Dārako bhante laddho?" 'ti pucchi.

"Āma upāsaka, pabbajissati, daharo tāva tava santike hotū" 'ti.

So "Sādhu bhante" 'ti taṇ puttattṭhāne tṭhapetvā paṭijaggi. Tassa pana gehe dvādasa vassāni bhaṇḍakaṇ ussannaṇ hoti. So gāmantaraṇ gacchanto sabbam 'pi taṇ bhaṇḍakaṇ āpanaṇ āharitvā tassa tassa bhaṇḍakassa mūlaṇ ācikkhitvā, "Idaṇ c' idaṇ ca ettakaṇ nāma dha-naṇ gahetvā dadeyyāsi" 'ti vatvā pakkāmi. Taṇ divasaṇ nagara-pariggāhikā devatā antamaso jiraka-marīcamattakenā-pi atthike tass' eva āpanābhīmukhe kariṇsu. So dvādasa vassāni ussannabhaṇḍakaṇ ekadivaseṇ eva vikkiṇi. Kuṭumbiko āgantvā āpane kiñci adisvā "Sabbāṇ te tāta bhaṇḍakaṇ nāsitan!" 'ti āha.

"Na nāsitaṇ tāta. Sabbāṇ tumhehi vuttanayena vikkiṇitaṇ. Idaṇ asukassa mūlaṇ, idaṇ asukassa mūlan" 'ti sabbamūlaṇ tass' eva appesi. Kuṭumbiko pasīditvā "Anaggho puriso yattha katthaci jīvitun samatto" 'ti attano vayappataṇ dhītaṇ tassa datvā, "Geham assa karoṭhā" 'ti purise āpāpetvā niṭṭhite gehe, "Gacchatha, tumhe attano gehe vasathā" 'ti āha. Ath' assa gehaṇ pavisa-nakāle ekena pādena ummāraṇ akkantamatte¹ gehassa pacchimabhāge bhūmiṭṭhāne asitihattho suvaṇṇapabbato utṭhahi. Rājā kira Jaṭilassa gehe bhumiṇ bhinditvā suvaṇṇapabbato utṭhito 'ti sutvā tassa seṭṭhicchattaṇ pesesi. So Jaṭilaseṭṭhi nāma ahoṣi 'ti. (DhA. iv, 215-6.) Ayam assa puñṇavato iddhi.

Meṇḍakassa gahapatiṣṣa² puñṇavato iddhī 'ti: Meṇḍako nāma Vi-passimhi bhagavati katādhikāro Magadharatṭhe Bhaddiyanagare seṭṭhi. Tassa kira pacchimagehe atṭhakarīsamattattṭhāne hatthi-assa-usabhappamāṇā suvaṇṇameṇḍakā paṭhaviṇ bhinditvā piṭṭhiyā piṭṭhiṇ paharamāṇā utṭhahiṇsu. Tesāṇ mukhesu pañcavaṇṇaṇaṇ suttānaṇ geṇḍukā pakkhittā honti. Sappi-tela-madhu-phāṇitādīhi vā vatthacchādāna-hiraññasuvaṇṇādīhi vā atthe sati tesāṇ mukhato geṇḍukaṇ apanenti. Ekassa 'pi meṇḍakassa mukhato sakalajambudīpavāsīnaṇ pahonaka-sappitelamadhuphāṇitādīni ca vatthacchādāna-hiraññasuvaṇṇaṇ ca nikkhamati. Tato paṭṭhāy' esa Meṇḍaka-seṭṭhi 'ti pañṇāyī 'ti. (DhA. iii, 364.) Ayam assa puñṇavato iddhi 'ti.

¹ B ummāre pattamatte; SH v.l. -re akkante.

² SH, SM seṭṭhiṣṣa.

Ghositassa gahapatissa puñṇavato iddhī 'ti: Ghosito nāma paccekasambuddho katādhikāro Sakkaratṭhe¹ Kosambiyaṇ seṭṭhī. So kira devalokato cavitvā Kosambiyaṇ nagarasobhiniyā kucchismiṇ nibbatti. Sā taṇ vijātadivase suppe sayāpetvā saṅkarakūṭe chaddāpesi. Dārakaṇ kākasunakhā parivāretvā nisīdiṇsu. Eko puriso taṇ disvā 'va puttasaññaṇ paṭilabbhitvā "Putto me laddho" 'ti gehaṇ nesi. Tadā Kosambikaseṭṭhī purohitaṇ disvā "Kiṇ ācariya! ajja te tithikaraṇanakkhattādayo olokita?" 'ti pucchitvā, "Āma mahāseṭṭhī" 'ti vutte, "Janapadassa kiṇ bhavissati?" pucchi.

"Imasimiṇ nagare ajja jātadārako jeṭṭhasseṭṭhī bhavissati" 'ti āha.

Tadā seṭṭhino bhariyā garugabbhā hoti. Tasmā so siḅhaṇ gehaṇ pesesi, "Gaccha, jānāhi taṇ, vijātā vā, na vā" 'ti. "Na vijātā" 'ti sutvā gehaṇ gantvā, Kāliṇ nāma dāsiṇ pakkositvā sahasaṇ datvā, "Gaccha, imasimiṇ nagare upadhāretvā ajja jātadārakaṇ gaṇhitvā ehi" 'ti āha. Sā upadhārentī taṇ gehaṇ gantvā taṇ dārakaṇ taṇ divasaṇ jātaṇ ñatvā sahasaṇ datvā ānetvā seṭṭhino dassesi. Setṭhī "Sace me dhītā jāyissati, tāya naṇ saddhiṇ nivāsetvā seṭṭhiṭṭhānassa sāmikaṇ karissāmi; sace putto jāyissati, ghāteṣṣāmi naṇ" 'ti cintetvā taṇ gehe vaḍḍhāpesi.

Ath' assa bhariyā katipāhaccayena puttaṇ vijāyi. Seṭṭhī "Imasimiṇ asati mama putto seṭṭhiṭṭhānaṇ labhissati, idān' eva naṇ māretuṇ vaṭṭati" 'ti Kāliṇ āmantetvā, "Gaccha je vajato gunnaṇ nikkhamanavelāya vajadvāramajjhe imaṇ tiriyaṇ nipajjāpehi, gāviyo naṇ madditvā māressanti; Madditāmaddivatbhāvaṇ pan' assa ñatvā ehi" 'ti āha. Sā gantvā gopālakena vajadvāre vivaṭṭamatte yeva taṇ tathā nipajjāpesi. Gogaṇajetṭhako usabho aññasmiṇ kāle sabba-pacchā nikkhamanto 'pi taṇ divasaṇ sabbapaṭṭhamaṇ nikkhamitvā dārakaṇ catunnaṇ pādānaṇ antare katvā aṭṭhāsi! Anekaśatā gāviyo² usabhassa dve passāni ghaṇsantiyo nikkhamiṇsu. Gopālako 'pi "Ayaṇ usabho pubbe sabbapacchā nikkhamati, ajja pana paṭṭhamaṇ nikkhamitvā dvāramajjhe niccalo 'va ṭhito, kin nu kho etaṇ?" 'ti cintetvā gantvā³ tassa heṭṭhā nipannaṇ dārakaṇ disvā puttasiṇehaṇ paṭilabbhitvā, "Putto me laddho" 'ti gehaṇ nesi. Kāli gantvā seṭṭhiṇā pucchitā tam atthaṇ ārocetvā, "Gaccha naṇ puna imaṇ sahasaṇ datvā ānehi" 'ti vuttā puna ānetvā adāsi.

Atha naṇ seṭṭhī āha: "Amma Kāli! Imasimiṇ nagare pañca sakaṭasatāni paccūsakāle utṭhāya vaṇijjāya gacchanti. Tvaṇ imaṇ

¹ B Vaṇsakarattṭhe.

² SH gāvo.

³ B upadhārento.

netvā cakkamagge nipajjāpehi. Goṇā vā naṇ maddissanti, cakkaṇ vā bhindissati. Pavattiñ c' assa ñatvā āgaccheyyāsi" 'ti. Sā gantvā cakkamagge nipajjāpesi. Sākaṭikajetṭhako purato ahoṣi. Ath' assa goṇā taṇ ṭhānaṇ patvā dhuraṇ chaddesuṇ. Punappunaṇ¹ āropetvā pājiyamānā 'pi purato na gacchiṇsu. Evaṇ tassa tehi saddhiṇ vāyamantass' eva aruṇaṇ vuṭṭhahi. So "Kin nāma goṇā kariṇsu?" 'ti maggaṇ olokeno dāraṇaṇ disvā, "Bhāriyaṇ vata kamman!" 'ti cintetvā, "Putto me laddho!" 'ti tuṭṭhamānaso taṇ geḥaṇ nesi. Kālī gantvā seṭṭhinā pucchitā taṇ pavattiṇ ācikkhitvā, "Gaccha, naṇ puna sahaṣsaṇ datvā ānehi" 'ti vuttā tathā akāsi.

Atha naṇ seṭṭhī āha: "Idāni naṇ āmakasusānaṇ netvā gacchantare nipajjāpehi. Tattha sunakhādhi khādito, amanussena vā pahaṭo marissati. Matāmatabhāvaṇ c' assa jānitvā āgaccheyyāsi" 'ti. Sā taṇ netvā tattha nipajjāpetvā ekamante aṭṭhāsi. Taṇ sunakhādayo vā, amanusso vā upasaṇkamituṇ nā-sakchiṇsu. Ath' eko ajapālo ajā gocaṇaṇ nento susānapassena gacchati. Ekā ajā paṇṇāni khādāmānā gacchantaraṇ pavisitvā dāraṇaṇ disvā jaṇṇukehi ṭhatvā dārakassa thanaṇ adāsi! Ajapālakena "He he²!" 'ti sadde kate 'pi na nikkhami. So "Yatṭhiyā naṇ paharitvā nīharissāmi" 'ti gacchantaraṇ pavitṭho jaṇṇukehi ṭhatvā dāraṇaṇ khīraṇ pāyantiṇ disvā dārake puttasiṇeḥaṇ paṭilabhivā, "Putto me laddho!" 'ti ādāya pakkāmi. Kālī gantvā seṭṭhina pucchitā taṇ pavattiṇ ācikkhitvā, "Gaccha, naṇ puna sahaṣsaṇ datvā ānehi" 'ti vuttā tathā akāsi.

Atha naṇ seṭṭhī āha: "Amma, imaṇ ādāya corappapātapabbataṇ abhirūhitvā papāte khipa. Pabbatakucchiyaṇ paṭihaññamāno khaṇḍākhaṇḍiko hutvā bhūmiyaṇ patissati. Matāmatabhāvaṇ c' assa ñatvā āgaccheyyāsi" 'ti. Sā taṇ tathā netvā pabbatamatthake ṭhatvā khipi. Taṇ kho pana pabbatakucchiṇ nissāya mahāvelugumbo pabbatānusāren' eva vadḍhi. Tassa matthakaṇ ghanajāto jiṇṇukagumbo³ avatthari. Dārako patanto kojave viya tasmiṇ pati. Taṇ divasaṇ ca nalakārajettṭhakassa veṇubali patto hoti. So puttena saddhiṇ gantvā taṇ velugumbaṇ chindituṇ ārabhi. Tasmiṇ calite dārako saddam akāsi. So dārakasaddo viyā 'ti ekena passena abhirūhitvā taṇ disvā "Putto me laddho!" 'ti tuṭṭhacitto ādāya gato. Kālī gantvā seṭṭhinā pucchitā taṇ pavattiṇ ācikkhitvā, "Gaccha ... ānehi" 'ti vuttā tathā akāsi.

Seṭṭhino idaṇ c' idaṇ ca karontass' eva dārako vadḍhito. Mahāghosavacanattā c' assa Ghosito 't' eva nāmaṇ ahoṣi. So seṭṭhino

¹ B patodaṇ.² B "Bo!"³ SM jajjaka.

akkhimhi kaṇṭako viya khāyi. Ujukaṇ oloketum 'pi na visahi. Ath' assa maraṇūpāyaṇ cinto attano kumbhakārassa santikaṇ gantvā tassa, "Kadā āvapaṇ¹ alimpessasi?" 'ti pucchitvā, "Sve" 'ti vutte, "Tena hi idaṇ sahaṣsaṇ gaṇhitvā mam' ekaṇ kammaṇ karohi" 'ti āha.

"Kiṇ sāmī?" 'ti.

"Eko me avajātaputto atthi, taṇ tava santikaṇ pesissāmi. Atha naṇ gabbhaṇ pavesetvā tiṇhāya vāsiyā khaṇḍākhaṇḍikaṇ chinditvā cāṭiyaṇ pakkhipitvā āvape² paveseyyāsī 'ti, Idaṇ te sahaṣsaṇ sacca-kārasadisāṇ. Uttariṇ pana te kattabbayuttakaṇ pacchā karissāmi" 'ti.

Kumbhakāro "sādhū" 'ti sampaṭicchi. Setṭhi punadivase Ghosi-taṇ pakkositvā, "Hiyyo mayā kumbhakāro ekaṇ kammaṇ ānatto. Ehi tvaṇ tāta, tassa santikaṇ gantvā evaṇ vadehi: Hiyyo kira me pitarā ānattaṇ kammaṇ nipphādehi" 'ti paṇiṇi. So "Sādhū" 'ti agamāsi. Taṇ tattha gacchantaṇ itaro setṭhino putto dārakehi saddhiṇ gulakilaṇ kilanto disvā pakkositvā, "Kuiṇ gacchasi?" 'ti pucchitvā, "Pitu sāsanaṇ gaṇetvā kumbhakārassa santikaṇ" 'ti vutte, "Ahaṇ tattha gamissāmi, ime maṇ dārakā bahulakkaṇ jiniṇsu, taṇ me paṭijinitvā dehi" 'ti āha.

"Athaṇ pitu bhāyāmi" 'ti.

"Mā bhāyi bhātika, ahaṇ taṇ sāsanaṇ harissāmi" 'ti, "Bahūhi jito yāvā-haṇ āgacchāmi, tāva me lakkaṇ paṭijānāhi"³ 'ti.

Ghosito kira gulakakilāya cheko, tena naṇ evaṇ nibandhi. So 'pi taṇ "Tena hi gantvā kumbhakāraṇ vadehi, pitarā kira me hiyyo ekaṇ kammaṇ ānattaṇ, taṇ nipphādehi" 'ti uyyojesi. So tassa santikaṇ gantvā tathā avaca. Atha naṇ kumbhakāro setṭhinā vuttanīyāmena māretvā āvape² khiṇi. Ghosito 'pi divasabhāgaṇ kilitvā sāyaṇhasamaye 'va gehaṇ gantvā, "Kiṇ tāta na gato 'sī?" 'ti vutte attano agatakāraṇaṇ ca, kaṇiṭṭhassa gatakāraṇaṇ ca āroceti. Setṭhi "han-dhī!" 'ti mahāviraṇaṇ viravitvā sakalasarīre pakkaṭṭhitalohito viya hutvā, "Ambho kumbhakāra, mā nāsayi! mā nāsayi! 'ti bāhā paggayha kandanto tassa santikaṇ agamāsi. Kumbhakāro taṇ tathā āgacchantaṇ disvā, "Mā sāmī saddaṇ kari, kammaṇ nipphanan" 'ti āha. So pabbatena viya mahantena sokena avatthaṇ hutvā anappakaṇ domanassaṇ paṭisaṇvedesi.

¹ SM āvāṭaṇ.

² SM āvāṭe.

³ SM pariṇāhi.

Evaṃ sante 'pi pana seṭṭhī taṇ ujukaṇ oloketuṇ na sakkoti. "Kin 'ti taṇ māreyyaṇ?" 'ti cinto "Mama gāmasate āyuttakassa santi-kaṇ pesetvā mārāpessāmi" 'ti upāyaṇ disvā, "Ayaṇ me avajāta-putto, imaṇ māretvā vaccakūpe khipatu, evañ ca kate ahaṇ mātu-lassa kattabbayuttakaṇ jāniissāmi" 'ti tassa paṇṇaṇ likhitvā, "Tāta. Ghosita, amhākaṇ gāmasate āyuttako atthi, imaṇ paṇṇaṇ āharitvā tassa dehi" 'ti vatvā paṇṇaṇ tassa dasante¹ bandhi. So pana akkha-rasamayaṇ na jānāti. Daharakālato paṭṭhāya hi taṇ mārento 'va seṭṭhī māretuṇ nā-sakkhi. Kiṇ akkharasamayaṇ sikkhāpessati! So attano maraṇapaṇṇam eva dasante¹ bandhitvā nikkhamanto āha, "Pātheyyaṇ me tāta n' atthi" 'ti.

"Pātheyyena kammaṇ n' atthi, antarāmagge asukagāme nāma mama sahāyako seṭṭhī atthi. Tassa ghare pātārāsaṇ katvā parato² gacchā" 'ti.

So "Sādhū" 'ti pitaṇ vāditvā nikkhamanto taṇ gāmaṇ patvā seṭṭhigahaṇ pucchitvā gantvā seṭṭhiyāyaṇ passi. "Kuto āgato 'sī?" 'ti ca vutte, "Anto nagarato" 'ti āha.

"Kassa putto 'sī?" 'ti.

"Tumhākaṇ sahāyakaseṭṭhino³ amma" 'ti.

"Tvaṇ 'si Ghosito nāmā?" 'ti.

"Āma amma" 'ti. Tassā saha dassanen' eva tasmiṇ puttasiṇeḥ uppajji. Seṭṭhino pan' ekā dhītā atthi paṇṇarasa-solasavassuddesikā, abhirūpā pāsādikā. Taṇ rakkhituṇ ekam eva pesanākārikaṇ dāsiṇ datvā sattabhūmakassa pāsādassa uparimatale sirigabbhe vasāpentī. Seṭṭhidhītā tasmiṇ khaṇe taṇ dāsiṇ antarāpaṇaṇ pesesi. Atha naṇ seṭṭhiyāya disvā, "Kuiṇ gacchasi?" 'ti pucchitvā, "Ayyadhītāya pesanenā" 'ti vutte, "Ito tāva ehi, tiṭṭhatu pesanaṇ, puttassa me piṭhakaṇ attharitvā ukaṇ āharitvā pāde dhovitvā telaṇ makkhitvā sayanaṇ attharitvā dehi, pacchā pesanaṇ karissasi" 'ti āha. Sā tathā akāsi. Atha naṇ ciren' āgataṇ seṭṭhidhītā santajjesi. Atha naṇ sā āha, "Mā me kujjhi. Seṭṭhiputto Ghosito āgato. Tassa idaṇ c' idaṇ ca katvā tattha gantvā āgato⁴ 'mhī" 'ti.

Seṭṭhidhītāya seṭṭhiputto Ghosito 'ti nāmaṇ sutvā 'va pubbasanni-vāsena⁵ pemaṇ chavi-ādini chinditvā aṭṭhimiṇjaṇ āhacca ṭhitaṇ. Atha naṇ pucchi, "Kuiṇ so amma?" 'ti.

¹ B, SH *v.l.*, SM dussante.

³ B, SH, SM sahāyase ...

⁴ *sic.*

² SH, SM purato.

⁵ SM -vāsavasena.

“Sayane nipanno niddāyatī” ’ti.

“Atthi pan’ assa hatthe kiñcī?” ’ti.

“Dussante¹ paṇṇaṇ atthī” ’ti. Sā kiṇ paṇṇaṇ nu kho etan? ’ti tasmiṇ niddāyante mātāpitunnaṇ aññavihitatāya apāssantānaṇ ota-ritvā tassa santikaṇ gantvā taṇ paṇṇaṇ mocetvā ādāya attano gabbhaṇ pavisitvā dvāraṇ pidhāya vātapānaṇ vivaritvā akkharasamaye kusalatāya taṇ paṇṇaṇ mocetvā vācetvā, “Aho vata bālo attano maraṇapaṇṇaṇ dussante¹ bandhitvā carati, sace mayā na diṭṭhaṇ assa, n’ atthi tassa jīvitān!” ’ti taṇ paṇṇaṇ phāletvā nāsetvā seṭṭhissa vacanena aparāṇ paṇṇaṇ likhi, “Ayaṇ mama putto Ghosito nāma, gāmasatato paṇṇākāraṇ āharāpetvā imassa janapadaseṭṭhino dhītārā saddhiṇ maṅgalaṇ katvā attano vasanagāmassa majjhe dvibhūmaṇ gehaṇ kāretvā pākāraparikkhepena c’ eva purisaguttiyā ca susaṇvīhitārakkhaṇ kāretu. Mayhaṇ idaṇ c’ idaṇ ca mayā katan ’ti sāsanaṇ pesetu. Evaṇ kate ahaṇ mātulassa kattabbayuttakaṇ jānissāmi” ’ti likhitvā ca pana saṇharitvā dussante¹ yev’ assa bandhi. So divasabhāgaṇ niddāyitvā utṭhāya bhuñjitvā pakkāmi. Punadivase pāto ’va taṇ gāmaṇ gantva āyuttakaṇ gāmakiccaṇ karontam eva passi. So taṇ disvā “Kiṇ tātā?” ’ti pucchitvā, “Pitarā me tumhākaṇ paṇṇaṇ pesitan” ’ti vutte paṇṇaṇ gahetvā vācetvā tuṭṭhamānaso, “Passatha bho mama sāmīno mayi sinehaṇ, jeṭṭhaputtassa maṅgalaṇ karotū ’ti mama santikaṇ pahīni! Siḡhaṇ dāru-ādīni āharathā” ’ti gahapatike āṇāpetvā, gāmamajjhe vuttappakāraṇ gehaṇ kāretvā gāmasatato paṇṇākāraṇ āharāpetvā janapadaseṭṭhino dhītaraṇ ānetvā maṅgalaṇ katvā seṭṭhissa sāsanaṇ pahīni, “Idaṇ c’ idaṇ ca mayā katan” ’ti.

Taṇ sutvā seṭṭhino “Yaṇ kāremi taṇ na hoti, yaṇ na kāremi taṇ hoti” ’ti mahantaṇ domanassaṇ uppajji. Puttasokena saddhiṇ so soko ekato hutvā kucchidāhaṇ uppādetvā atisāraṇ janesi. Seṭṭhi-dhītā ’pi “Sace koci seṭṭhino santike āgacchati, mama akathetvā seṭṭhiputtassa paṭhamataraṇ mā kathayitthā” ’ti āṇāpesi. Seṭṭhī ’pi kho “Na dāni dutṭhaputtaṇ mama sāpateyyassa sāmikaṇ kari-ssāmi” ’ti cintetvā ekaṇ āyuttakaṇ āha, “Mātula, puttaṇ me datṭhukāmo ’mhi, ekaṇ pādāmūlikaṇ pesetvā, ekaṇ paṇṇaṇ likhitvā pesetvā mama puttaṇ pakkosāpehī” ’ti. So “Sādhū” ’ti paṇṇaṇ datvā ekaṇ purisaṇ pesesi. Seṭṭhidhītā seṭṭhissa balavagilānakāle Ghosita-kumāraṇ ādāya agamāsi. Seṭṭhī kalam akāsi.

¹ SH Dasante.

Rājā pitari kālakate pitarā bhuttabhogaṇ¹ datvā sabbasatena seṭṭhiṭṭhānaṇ adāsi. Ghositaseṭṭhi nāma hutvā mahāsampattiyaṇ ṭhito, seṭṭhidhītāya Kāliyā ca vacanena ādito paṭṭhāya sattasu ṭhānesu attano maraṇamuttabhāvaṇ ñatvā devasikaṇ sahasaṇ vissa-jjetvā dānaṇ paṭṭhapesī 'ti. Evam assa sattasu ṭhānesu arogabhāvo puññavato iddhi. Tattha Gahan 'ti gehaṇ vuccati. Gehe pati Gahapati. Mahāsālakule adhipatiss' etaṇ nāmaṇ. Kesuci potthakesu Ghositānantaraṇ Meṇḍako likhito. (Cf. *DHA I*, 174-185.)

Pañcannaṇ mahāpuññānaṇ puññavato iddhi 'ti ettha puññiddhi pañcannaṇ mahāpuññānaṇ datṭhabbā 'ti attho. Pañca mahāpuññā nāma: Meṇḍakaseṭṭhi, tassa bhariyā Candapadumā, putto Dhanañjaya-seṭṭhi, suṇisa Sumanādevī, dāso Puṇṇo nāmā 'ti. Ime pañca janē paccekabuddhe katādhikārā. Tesu Meṇḍakaseṭṭhi adḍhaterasāni koṭṭhasatāni sodhāpetvā sīsaṇ nahāto dvāre nisīditvā laddhaṇ oloketi. Ākāso rattasālīdhārā opatitvā sabbakoṭṭhesu pūreti. Tassa bhariyā taṇḍulaṇ ekanālimattaṇ gahetvā bhattaṇ pacāpetvā ekasmiṇ sūpavyañjana-ke sūpaṇ kāretvā sabbālaṅkārapatimaṇḍitā dvārakoṭṭhake paññattāsane nisīditvā "Sabbe² bhatten' atthikā āgacchantū" 'ti ghoṣāpetvā pakkosāpetvā suvaṇṇakatacchuṇ ādāya āgatāgatānaṇ upanītabhājanāni pūretvā deti. Sakaladivasam 'pi denti-ya kṛta-cchunā sakiṇ gahitaṭṭhānamattam eva paññāyati. Tassa putto sīsaṇ nahāto sahasatthavikaṇ ādāya "Kahāpaṇehi atthikā āgacchantū" 'ti ghoṣāpetvā āgatāgatānaṇ bhājanāni pūretvā deti. Thavikāya kahāpaṇasahassam eva hoti. Tassa suṇisā sabbālaṅkārapatimaṇḍitā catudonikaṇ vihipīkaṇ ādāya āsane nisinnā "Bijabhattena atthikā āgacchantū" 'ti ghoṣāpetvā āgatāgatānaṇ gahitabhājanāni pūretvā deti. Pīkaṇ yathāpūritam eva hoti. Tassa dāso sabbālaṅkārapatimaṇḍito suvaṇṇayuge suvaṇṇayottehi goṇe yojetvā suvaṇṇapato-dalaṭṭhiṇ ādāya goṇānaṇ gandhapañcaṅgulikāni datvā visāṇesu suvaṇṇakosake paṭimuñcitvā khettaṇ gantvā pājeti. Ito tisso, ito tisso, majjhe ekā 'ti satta sītāyo bhijjitvā gacchanti.

Jambudīpavāsino bhattabījahiraññasuvaṇṇādīsu yathāruci seṭṭhi-gehato yeva gaṇhiṇsu. Anukkamena pana Bhaddiyanagaraṇ anuppatte Bhagavati, Bhagavato dhammadesanāya pañca mahāpuññā ca Dhanañjayaseṭṭhissa dhītā Visākhā ca sotāpattīphalaṇ pāpuṇṇsu. Ayaṇ nesaṇ pañcannaṇ mahāpuññānaṇ puññavato iddhi 'ti. Saṅkhepena pana paripākagate puññasambhāre ijjhanakaviseso Puññavato iddhi.

¹ SM utta-.² B, SM sabba.

15. Vijjāmayiddhiniddese: ijñhanākāraganthādivajjaṇ vā upacāra-siddhaṇ paṇḍitasiddhaṇ aññaṇ vā vijjaṇ dhārentī 'ti vijjādharā. *Vijjaṇ parijappetvā* 'ti yathopacāraṇ vijjaṇ mukhena parivattetvā. Sesaṇ vuttattham evā 'ti.

16. Sammāpayogiddhiniddese: ijñhanākāramattaṇ pucchitvā añña-ssa visesassa abhāvato “Katamā?” 'ti apucchitvā pakāramattam eva pucchantena *Kathaṇ?* 'ti pucchā katā. Tath' eva [214] *evaṇ* 'ti nigamaṇaṇ kataṇ. Ettha ca paṭipatti-saṅkhātass' eva sammāpayogassa dīpanavasena purimapālisadisā 'va pāli āgatā. Athā-yaṇ pana sakaṭabyūhādikaraṇavasena kiñci saṇvidhāṇaṇ, yaṇ kiñci vejja-kammaṇ, tiṇṇaṇ vedāṇaṇ uggahaṇaṇ, tiṇṇaṇ piṭakāṇaṇ uggahaṇaṇ, antamaso kasaṇavapanādīni upādāya yaṇ taṇ kammaṇ katvā nibbattaviseso *tattha tattha sammāpayogapaccayā ijñhanatṭhena iddhī* 'ti āgatā 'ti.

Iddhikathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[ABHISAMAYAKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[215] 1. Idāni Iddhikathānantaraṇ paramiddhibhūtaṇ abhisamayaṇ dassentena kathitāya Abhisamayakathāya apubbathānuvaṇṇanā. Tattha: *Abhisamayo* 'ti saccāṇaṇ abhimukhena samāgamo; paṭivedho 'ti attho. Atthābhisamayo 'ti keci. *Kena abhisametī?* 'ti kiṇ vuttaṇ hoti? “Evaṇ mahiddhiyo bhikkhave dhammābhisamayo” (S. II, 134) 'ti ādisu suttapadesesu¹ so raso Abhisamayo 'ti vutto. Tasmiṇ abhisamaye vattamāne abhisametā puggalo tena dhammena saccāni abhisameti, abhimukho hutvā samāgacchati, paṭivijjhatī 'ti vuttaṇ hotī 'ti. Ayaṇ tāva codakassa pucchā. *Cittena abhisametī* 'ti cittaṇ vinā abhisamayābhāvato tathā vissajjanaṇ. *Hañcī* 'ti ādi pana codanā. Hañcī yaḍi 'ti attho. *Cittenā* 'ti vuttattā *tena hi aññāṇī abhisametī* 'ti āha. *Na aññāṇī abhisametī* 'ti cittamattena abhisamayābhāvato paṭikkhepo. *Ñāṇena abhisametī* 'ti paṭiññā. Puna *hañcī* 'ti ādi ñāṇenā 'ti vuttattā aññāṇī acittako 'ti codanā. *Na acittako abhisametī* 'ti acittakassa abhisamayābhāvato paṭikkhepo. *Cittena cā* 'ti ādi paṭiññā. Puna *hañcī* 'ti ādi sabbañāpasādhāraṇa-vasena codanā. Sesacodanāvissajjanesu 'pi es' eva nayo.

¹ B suttapadesu; SM padesu.

Parato pana kammassakatācittena ca ñāṇena cā 'ti: "Kammassakā sattā" (M. iii, 203) 'ti evaṇ kammassakatāya pavattacittena ca ñāṇena ca. *Saccānulomikacittena ca ñāṇena cā* 'ti saccapaṭivedhassa¹ anukūlattā saccānulomika-saṅkhātena vipassanāsampayuttacittena ca vipassanāñāṇena ca.

2. *Kathan?* 'ti yathā abhisamayo hoti tathā kathetukamyatā pucchā. *Uppādādhīpateyyan* 'ti yasmā cittassa uppāde asantacittacetāsikānaṇ uppādo n' atthi, ārammaṇagahaṇaṇ hi cittaṇ, tena saha uppajjamānā cetāsikā kathaṇ ārammaṇe agahite uppajjissanti? 'ti. Abhidhamme 'pi cittuppāden' eva cetāsikā vibhattā. Tasmā maggañāṇassa uppāde adhipatibhūtaṇ cittaṇ 'ti attho. *Ñāṇassa* 'ti maggañāṇassa. *Hetu paccayo cā* 'ti janako ca upatthambhako ca. *Taṇsāmpayuttan* 'ti tena ñāṇena sampayuttaṇ. [216] *Nirodhagocaran* 'ti nibbāṇārammaṇaṇ. *Dassanādhīpateyyan* 'ti sesānaṇ dassanākiece ca nibbāṇadassane ca adhipatibhūtaṇ. *Cittassā* 'ti maggasampayuttacittassa. *Taṇsāmpayuttan* 'ti tena cittaṇ sampayuttaṇ.

3. Yasmā jātam 'pi pariyāyaṇ na kevalaṇ citta-ñāṇehi yeva abhisamayo, atha kho sabbe 'pi maggasampayuttā cittacetāsikā dhammā saccābhisamayakicca-sādhanaavasena Abhisamayo nāma honti, tasmā tam 'pi pariyāyaṇ dassetukāmo, *Kin nu ettaṇ yeva abhisamayo?* 'ti pucchitvā, *Na hī* 'ti taṇ vacanaṇ paṭikkhipitvā *lokuttaramaggakkhaṇe* 'ti ādim āha. *Dassanābhisamayo* 'ti dassanabhūto abhisamayo. Esa nayo sesesu 'pi. *Saccā* 'ti saccāñāṇāni. Maggañāṇam eva nibbāṇānupassanaṭṭhena vipassanā. *Vimokkho*² 'ti maggavimokkho. *Vijjā* 'ti maggañāṇam eva. *Vimuttī* 'ti samucchavedavimutti. Nibbāṇaṇ abhisameti 'ti *abhisamayo*; sesā abhisamenti etehī 'ti abhisamayo.³

[217] 4. Puna maggaṇalavasena abhisamayaṇ bhinditvā dassetuṇ *Kin nū?* 'ti ādim āha. Phalakkhaṇe pan' ettha yasmā samucchedaṭṭhena khaye ñāṇaṇ na labbhati, tasmā paṭippassaddhaṭṭhena *anuppāde ñāṇan* 'ti vuttaṇ. Sesāṇ pana yathānuraṇaṇ veditabban 'ti.

Idāni yasmā kilesappahāṇe sati abhisamayo hoti, abhisamaye ca sati kilesappahāṇaṇ hoti, tasmā codanāpubbaṅgamaṇ kilesappahāṇaṇ dassetukāmo *Yvā-yaṇ* 'ti ādim āha. Tattha yvā-yaṇ 'ti yo ayaṇ maggaṭṭho ariyapuggalo. Evamādikāni pan' ettha cattāri vacanāni codakassa pucchā.

¹ SH v.l., SM saccābhisamayassa.

² Text Adhimokkhābhisamayo.

³ Thus in all sources.

5. Puna: *atīte kilese pajahatī* 'ti idaṇ codanāya okāsadānatthaṇ vissajjanaṇ. *Khīnan* 'ti bhaṅgavasena khīnaṇ. *Niruddhaṇ* 'ti santānavasena punappunaṇ anuppattiyā niruddhaṇ. *Vigatan* 'ti vattamānakhaṇato apagataṇ. *Vigametī* 'ti apagamayati. *Atthaṇ gatan* 'ti abhāvaṇ gataṇ. *Atthaṇ gametī* 'ti abhāvaṇ gamayati. Tattha dosaṇ dassetvā *Na atīte kilese pajahatī* 'ti paṭikkhittaṇ. Anāgatacodanāya *ajātan* 'ti jātiṇ appattaṇ. *Anibbattan* 'ti sabhāvaṇ appattaṇ. *Anuppannan* 'ti uppādato pabhūti laddhaṇ,¹ na paṭipannaṇ. *Apātubhūtan* 'ti paccuppannabhāvena cittassa apātubhūtaṇ. Atitānāgate pajahato pahātabbānaṇ natthitāya aphalo vāyāmo āpajjati 'ti tadubhayaṇ 'pi paṭikkhittaṇ. *Ratto rāgaṇ pajahatī* 'ti vattamānena rāgena ratto tam eva rāgaṇ pajahati. Vattamānakilesesu 'pi es' eva nayo. *Thāmagato* 'ti thirasabhāvaṇ gato. *Kaṇhasukkā* 'ti akusalā ca kusalā ca *dhammā*. [218] *Yuganandhā sayam*² eva² *pavattanti*³ 'ti āpajjati 'ti attho. *San̄kilesikā* 'ti evaṇ saṅkilesānaṇ sampayuttabhāve sati saṅkilese yuttā. *Maggabhāvanā hotī* 'ti āpajjati 'ti attho. Evaṇ paccuppanne pajahato vāyāmena saddhiṇ pahātabbānaṇ atthitāya saṅkilesikā ca maggabhāvanā hoti, vāyāmo ca aphalo hoti. Na hi paccuppannānaṇ kilesānaṇ cittavippayuttatā nāma atthi.

6. *Na hī* 'ti catudhā vuttassa vacanassa paṭikkhepo. *Atthī* 'ti paṭijānaṇaṇ. Yathā kathaṇ viyā? 'ti atthibhāvassa udāharanadassanattaṇ pucchā. Yathā atthi, taṇ kena pakārena viya atthi? Kiṇ viya atthi? 'ti attho. *Seyyathā 'pī* 'ti yathā nāma. *Taruṇarukkho* 'ti phaladāyaka bhāvadīpanattaṇ taruṇagahaṇaṇ. *Ajātaphalo* 'ti phaladāyakatte 'pi sati phalagahaṇato pure kālagahaṇaṇ. *Taṇ*⁴ *enan*⁴ 'ti taṇ rukkhaṇ. Enā 'ti nipātamattaṇ; Taṇ etan 'ti vā attho. *Mūlaṇ chindeyyā* 'ti mūlato chindeyya. *Ajātaphalā* 'ti ajātāni phalāni. *Evaṇ evan* 'ti evaṇ evaṇ. *Uppādo, pavattaṇ, nimittaṇ, āyīhanā* 'ti catūhi 'pi paccuppannakhandhasantānam eva vuttaṇ. Yasmiṇ hi khandhasantāne yaṇ yaṇ maggañānaṇ uppajjati, tena tena maggañānena pahātabbānaṇ kilesānaṇ taṇ khandhasantānaṇ abījaṇ hoti. Tassa abījabhūtattā tappaccayā te te kilesā *anuppannā yeva na uppajjanti*. *Ādīnavaṇ disvā* 'ti aniccādito⁵ ādīnavaṇ disvā. *Anuppādo* 'ti ādihi catūhi nibbānam eva vuttaṇ. *Cittaṇ pakkhandatī* 'ti maggasampayuttaṇ cittaṇ pakkhandati.

Hetunirodhā dukkhanirodho 'ti kilesānaṇ bijabhūtassa santānassa anuppādanirodhā anāgatakhandhabhūtassa dukkhassa hetubhūtānaṇ

¹ SM uddhaṇ.² Not in text. B samasamā yeva; SM samam eva.³ Text v.l., SH, SM vattanti.⁴ SH, SM Tamenā.⁵ SM aniccato.

kilesānaṃ anuppādanīrodho hoti. Evaṃ dukkhassa hetubhūtakilesānaṃ anuppādanīrodhā dukkhassa anuppādanīrodho hoti. Evaṃ kilesappahāṇayuttisabbhāvato eva *atthi maggabhāvanā* 'ti ādim āha. Atthakathāyaṃ pana: "Etena kiṃ dīpitaṃ hoti? Bhūmiladdhānaṃ kilesānaṃ pahāṇaṃ dīpitaṃ hoti. Bhūmiladdhā pana kiṃ atītānāgatā udāhu paccuppannā 'ti? Bhūmiladdhuppannā yeva nāmā" 'ti vatvā kathitakilesappahāṇassa vitthāarakathā Sutamayaṇānakathāya Maggasaccaniddesaṃvanṇanāyaṃ vuttanāyena eva veditabbā. Idha pana maggañāṇena pahātabbā kilesā yeva adhippetā 'ti.

Abhisamayakathā-vanṇanā Niṭṭhitā.

[VIVEKAKATHĀ-VANṆANĀ]

[219] 1. Idāni pahāṇāvasānāya Abhisamayakathāya anantaraṃ pahāṇākāraṃ dassentena kathitāya suttantaṃpubbaṅgamāya Vivekakathāya apubbatthānuvanṇanā. Tattha suttante tāva: *Ye kecī* 'ti anavaśesapariyādānaṃ. *Balakaraṇīyā* 'ti ujubāhubalena¹ kattabbattā. *Kammantā* 'ti dhāvana-laṅghana-kasaṇa-vapaṇādīni kammāni. *Ka-yīraṇṭī*² 'ti balavantehi kariyanti. *Sīlaṃ nissāyā* 'ti catupārisuddhisīlaṃ nissayaṃ katvā. *Bhāvetī* 'ti bhinnasīlassa bhāvanābhāvato; idha pana lokiya-lokuttara-maggabhāvanā adhippetā 'ti.

2. *Vivekanissitaṃ* 'ti tadaṅgaviveka-samucchedaviveka-nissaraṇavivekanissitaṃ. Viveko 'ti vivittatā. Ayaṃ hi ariyamaggabhāvanānu-yutto yogī vipassanākhane kiccato tadaṅgavivekanissitaṃ, ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitaṃ, maggakkhane kiccato samucchedavivekanissitaṃ, ārammaṇato nissaraṇavivekanissitaṃ bhāveti. Esa nayo *virāga-nissitādisu*. Viveko yeva hi virajjanaṭṭhena virāgo, *nīrodha-ṭṭhena* nirodho, *vossajjanaṭṭhena* vossaggo. Athavā kilesehi vivittatā viveko, kilesehi virattatā virāgo, kilesānaṃ ca niruddhattā nirodho, kilesānaṃ ca pariccattatā vissanṭṭhattā vossaggo.

Vossaggo pana duvidho: Pariccāgavossaggo ca pakkhandanavossaggo ca. Tattha: Pariccāgavossaggo 'ti vipassanākkhane tadaṅgavasena, maggakkhane samucchedavasena kilesappahāṇaṃ. Pakkhandanavossaggo 'ti vipassanākkhane tanninnabhāvena, maggakkhane ārammaṇakaraṇena nibbāṇapakkhandanaṃ. Tadubhayam 'pi ima-

¹ SH *v.l.* uru-; SM urubalena.

² SH Kariya-.

smiṇ lokiya-lokuttaramissake atthavaṇṇanānaye vaṭṭati. Tathā hi ayaṇ sammādiṭṭhi-ādisu ekeko dhammo yathāvuttena pakārena kilese ca pariccajati, nibbāṇaṇ ca pakkhandati.

Vossaggapariṇāmin 'ti iminā pana sakalena vacanena vossaggatthaṇ pariṇāmitaṇ pariṇataṇ ca, paripakkaṇ cā 'ti vuttaṇ hoti. Ayam 'pi ariyamaggabhāvanānuyutto bhikkhu yathā sammādiṭṭhi-ādisu ekeko dhammo kilesapariccāgavossaggatthaṇ ca nibbāṇapakkhandana-vossaggatthaṇ ca paripaccati; yathā ca paripakko hoti, tathā naṇ bhāveti.

Bijagāma-bhūtagāma 'ti ettha mūlabijaṇ, khandhabijaṇ, aggabijaṇ, phalabijaṇ, bijabijaṇ 'ti pañcavidhaṇ bijaṇ. Bijagāmo nāma bijasamūho 'ti attho. Tad eva pana sampannanīlaṇkurapātubhāvato paṭṭhāya bhūtagāmo nāma. Bhūtānaṇ jātānaṇ nibbattamūlaṇ nilaṇkurānaṇ samūho 'ti attho. Devatāpariggahe sati nilaṇkurakālato pabhuti hoti 'ti tesaṇ devatā-saṅkhātānaṇ bhūtānaṇ gāmo 'ti 'pi Bhūtagāmo 'ti vadanti. *Vuddhin*¹ 'ti aṇkuravasena. *Virūḥin* 'ti khandhādivasena. *Vepullan* 'ti pupphādivasena. Dhammesu pana *Vuddhin* 'ti apubbadhammapavattivasena. *Virūḥin* 'ti kiccakaraṇasādhana vasena. *Vepullan* 'ti kiccanipphattivasena vipulabhāvan 'ti attho. (Vipulattan 'ti 'pi pātho.) Athavā etāni tīpi padāni sīlasamādhi-paññāhi 'pi yojenti.

[220] 3. Suttantaniddese: *Sammādiṭṭhiyā* 'ti sāmivacanaṇ jhānavipassanā-magga-phala-nibbāṇesu lokiya viratisampayuttacitte ca yathāyogaṇ sampayogato ca ārammaṇato ca vattamānāya sammādiṭṭhiyā sāmāññalakkhaṇato ekibhūtāya sammādiṭṭhiyā.

4. *Vikkhambhanaviveko* 'ti vikkhambhanavasena dūrīkaraṇavasena viveko! Kesaṇ? Nivaraṇānaṇ. Tassa *paṭhamajjhānaṇ bhāvayato* 'ti ādi vikkhambhanavasena *paṭhamajjhānam* eva vuttaṇ. Tasmiṇ vutte sesajjhānāni vuttān' eva honti. Jhānesu 'pi sammādiṭṭhiyā vijjāmānattā sammādiṭṭhiyā viveko nāma hoti. *Tadaṅgaviveko* 'ti tena tena vipassanāñānena viveko. *Diṭṭhigatānaṇ* 'ti diṭṭhivivekassa dukkarattā padhānattā ca diṭṭhiviveko 'va vutto. Tasmiṇ vutte niccasaññādiviveko 'pi vutto 'va hoti. *Nibbedhabhātgiyaṇ*² *samādhin* 'ti vipassanāsampayuttasamādhin. *Samucchedaviveko* 'ti kilesānaṇ samucchedanaviveko. *Lokuttaraṇ khayagāmimaggaṇ* 'ti khaya-saṅkhātānibbāṇagāmi-lokuttaramaggaṇ. *Paṭippassaddhiviveko* 'ti kilesānaṇ paṭippassaddhiyaṇ viveko. *Nissaraṇaviveko* 'ti sabbasaṅkhatanissaraṇabhūto saṅkhāraviveko. *Chanda jāto hoti* 'ti pubbabhāge jātā-

¹ Text vuddhin.

² SH Nibbedā.

dhammachando hoti. *Saddhādhimutto* 'ti pubbabhāge yeva saddhāya adhimutto hoti. *Cittaṇ c' assa svādhītṭhitaṇ* 'ti pubbabhāge yeva cittaṇ ca assa yogissa su-adhītṭhitaṇ suṭṭhu patīṭṭhitaṇ hoti. Iti chando, saddhā, cittaṇ 'ti ime tayo dhammā pubbabhāge uppanna-vivekānaṇ upanissayattā Nissayā nāma. (Keci pana "*Cittaṇ c' assa samādhītṭhitaṇ*" 'ti samādhī vutto 'ti vadanti.)

5. Virāgādīsu 'pi es' eva nayo.

[221-222] 6. Nirodhavāre pana nirodha-saddato aññaṇ pariāya-vacanaṇ dassentena "*Amatā dhātū*" 'ti vuttaṇ. Sesesu *Nirodho nibbāṇan* 'ti. Ubhayatthā-pi nibbāṇam eva.

7. *Dvādasa nissayā* 'ti chanda-saddhā-cittāni yeva vivekādisu catūsu ekekaṣmīṇ tayo tayo katvā dvādasa nissayā honti.

8-11. Sammāsaṅkappa-vāyāma-sati-samādhīnam 'pi iminā 'va na-yena atthayojanā veditabbā. Sammāvācā-kammantājivānaṇ pana jhānakkhaṇe, vipassanākkhaṇe ca, abhāvā jhānavipassanānaṇ pubba-bhāga-parabhāgavasena vattamānā viratiyo jhānavipassanā-sannissitā katvā vuttā 'ti veditabbaṇ. *Nīvaraṇānaṇ diṭṭhiगतānaṇ* ca viveka-virāga-nirodha-paṭinissaggā tathā pavattamānānaṇ viratīnaṇ vivekā-dayo nāmā 'ti veditabbaṇ. Yathā, Atṭhakanipāte "*Tato tvaṇ bhikkhu imaṇ samādhīṇ savitakkaṇ savicāram 'pi bhāveyyāsi; avitakka-vicāramattam 'pi bhāveyyāsi; avitakka-avicāram 'pi bhāveyyāsi; sappītikam 'pi bhāveyyāsi; nippītikam 'pi ... satisahagatam¹ 'pi ... upekkhāsahagatam 'pi bhāveyyāsi*" (*A. IV, 300*) 'ti mettā-dayo, kāyānupassanādayo ca niyakajjhāttamūla-samādhivasena catukka-paṇcaka-jjhānikā viya vuttā, evam idhā-pi pubbabhāga-parabhāgavasena viratiyo vuttā 'ti veditabbaṇ. Byañjanacchāyamattaṇ gaheṭvā na Bhagavā abbhācikkhitabbo. Gambhīraṇ hi Buddhavacanaṇ, ācariye payirupāsītva adhippāyato gaheṭabbaṇ.

[223-224] 12-14. Bojjhaṅga-bala-indriyavāresu 'pi iminā 'va nayena attho veditabbo 'ti.

Vivekakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

¹ A reads sātasahagataṇ.

[CARIYĀKATHĀ-VANĀNĀ]

[225-226] 1-2. Idāni Vivekakathānantaraṇ paramavivekabhūtaṇ nissaraṇaviveka-saṅkhātassa nibbāṇassa sacchikiriya-pāyadassana-tthaṇ, tathā sacchikatanirodhassa lokahitasukhakiriya-karaṇa-dassana-tthaṇ ca Indriyakathāya nidditthā 'pi Cariyākathā puna kathitā. (Text II, 19-20.) Tassā atthavaṇṇanā Indriyakathāya kathitā yevā 'ti.

Cariyākathā-vaṇṇanā Nītthitā.

[PĀṬIHĀRIYAKATHĀ-VANĀNĀ]

[227] 1. Idāni lokatthacariyāpariyosānāya Cariyākathāya ananta-raṇ lokatthānusāsanapariyosānaṇ pāṭihāriyaṇ dassentena kathitāya suttanta-pubbaṅgamāya Pāṭihāriyakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva: *Pāṭihāriyānī* 'ti paccanīka-pāṭiharaṇavasena pāṭihāriyāni. *Iddhipāṭihāriyaṇ* 'ti ijjhanavasena iddhi, pāṭiharaṇavasena pāṭihāriyaṇ. Iddhi eva pāṭihāriyaṇ iddhipāṭihāriyaṇ. Itaresu pana ādissanavasena ādesanaṇ.¹ Anusāsanavasena anusāsanaṇ. Sesaṇ vuttanayam eva.

Idhā 'ti imasmiṇ loke. *Ekacco* 'ti eko poso. *Iddhipāṭihāriya-niddeso* heṭṭhā vuttattho yeva.

2. *Nimittena ādisatī* 'ti āgatanimittena vā, gatanimittena vā, ṭhitanimittena vā katheti. *Evam* 'pi te mano 'ti evam 'pi tava mano somanassito vā, domanassito vā, kāmavitakkādisampayutto vā. Api-saddo sampiṇḍana-ttho. *Ittham* 'pi te mano 'ti somanassitādito ekeka-vidhe 'pi citte nānappakāraparidīpanaṇ. *Iti* 'pi te cittaṇ 'ti iti 'pi tava cittaṇ, imaṇ ca imaṇ ca atthaṇ cintayamānaṇ pavattatī 'ti attho. *Bahuṇ ce* 'pi ādisatī² 'ti cittato aññaṇ vā idaṇ ca idaṇ ca nāma ahosi, bhavati, bhavissatī 'ti bahukam 'pi katheti. *Tath* 'eva taṇ hoti no aññathā 'ti taṇ sabbam 'pi yathā yathā kathitaṇ 'tath' eva hoti, aññathā na hoti. *Na h* 'eva kho nimittena ādisatī² 'ti nimittaṇ jānanto 'pi kevalaṇ nimitten' eva na katheti. *Api cā* 'ti aparapariyāyadassanaṇ. *Manussānaṇ* 'ti cittaṇ jānanakamanussānaṇ. *Amanussānaṇ* 'ti sāvītānaṇ vā, assāvītānaṇ vā yakkhapisācādīnaṇ. *Devatānaṇ*³ 'ti

¹ Text -nā.

² B, SM ādiyati.

³ Text Devānaṇ.

cātummahārējikādīnaṃ. *Saddaṃ sutvā* 'ti aññassa cittaṃ ñatvā kathentānaṃ saddaṃ sunitvā. *Panā*¹ 'ti nipāto puna ārambhe. *Vitakkayato* 'ti yaṃ vā taṃ vā vitakkentassa. *Vicārayato* 'ti vitakka-sampayutten' eva vicārena vicārentassa. *Vitakkavipphārasaddaṃ sutvā* 'ti vitakkavegavasena uppannaṃ vippalapantānaṃ suttappamattādīnaṃ kūjanasaddaṃ sutvā. Yaṃ vitakkayato² so saddo uppanno tassa yasena *evam 'pi te mano* 'ti ādīni ādisati.

[228] *Avitakkaṃ avicāraṃ samādhin* 'ti vitakkavicārakkhobhavirahita-santacittassā-pi jānanasamattaṃ dassentena vuttaṃ. Sesesu citta-jānanesu pana vattabbam eva n' atthi. *Cetasā ceto paricca pajānāti* 'ti cetopariyañānalābhī. *Bhoto* 'ti bhavantassa. *Manosaṅkhārā paṇihitā* 'ti cittasaṅkhārā ṭhapitā. *Amukaṃ nāma vitakkaṃ vitakkayissatī* 'ti kusalādivitakkaṃ vitakkayissati pavattayissatī 'ti pajānāti. Pajānanto ca āgamanena jānāti, pubbabhāgena jānāti, antosamāpattiyaṃ cittaṃ oloketvā jānāti.

Āgamanena jānāti nama: kaṣiṇaparikkammakāle yeva yen' ākārena kaṣiṇabhāvaṃ³ āraddho, paṭhamajjhānaṃ vā, dutiyajjhānaṃ⁴ vā⁴ uppādessatī 'ti jānāti. Pubbabhāgena jānāti nāma: paṭhamavi-passanāya āraddhāya eva jānāti yen' ākārena esa vipassanaṃ āraddho sotāpattimaggaṃ vā uppādessati ... pe ... arahattamaggaṃ vā uppādessati 'ti jānāti. Antosamāpattiyaṃ cittaṃ oloketvā jānāti nāma: Yen' ākārena imassa manosaṅkhārā ṭhapitā, imassa nāma cittassa anantarā imaṃ nāma vitakkaṃ vitakkessati, ito vuṭṭhitassa etassa hānabhāgiyo vā samādhī bhavissati, ṭhitibhāgiyo vā, visesabhāgiyo vā, nibbedhabhāgiyo vā, abhiññāyo⁵ vā uppādessatī 'ti jānāti.

Bahuṃ ce 'pi ādisatī 'ri cetopariyañānaṃ citta-cetasikānaṃ yeva ārammaṇakaraṇato sarāgādi-ṣoḷasapabbheden' eva bahuṃ ce 'pi ka-theti, na aññavasenā 'ti veditaḥḥaṇ. *Tath' ev' etaṃ*⁶ *hotī* 'ti idaṃ ekaṃsena tath' eva hoti, cetopariyañānavasena ñātaṃ hoti. Añña-thābhāvi nāma n' atthi.

3. *Evaṃ vitakkethā* 'ti evaṃ nekkhammavitakkādayo pavattento vitakketha. *Mā evaṃ vitakkayitthā* 'ti evaṃ kāmavitakkādayo pavattento mā vitakkayittha. *Evaṃ manasi karoṭhā* 'ti evaṃ aniccasaññā c' eva dukkhasaññādisu vā aññātaraṃ manasi karoṭha. *Mā evaṃ manasā*⁷ *karitthā* 'ti evaṃ Niccan 'ti ādinā nayena mā manasi akattha.

¹ Pana not in Text.

² B cintayato.

³ SM -bhāvanaṃ.

⁴ SM dutiyādijjhānaṃ vā atṭha samāpattiyo vā.

⁵ SM abhiññāyo.

⁶ Text eva taṃ.

⁷ B, SH -si.

Idaṇ pajahathā 'ti idaṇ pañcakāmaguṇarāgādiṇ pajahatha. *Idaṇ upasampajja viharathā* 'ti idaṇ catumaggaphalappabhedāṇ lokuttara-dhammam eva pāpunitvā nipphādetvā viharatha.

4. Idāni iddhipāṭihāriye aparāṇ pariyāyaṇ viśesena dassento *Nekkhammaṇ ijjhatī* 'ti iddhī 'ti ādim āha. Tattha: *kāmacchandaṇ paṭiharatī* 'ti attano paṭipakkhabhūtaṇ kāmacchandaṇ paṭibalaṇ hutvā harati pajahatī 'ti tad eva nekkhamma-*pāṭihāriyaṇ* nāmā 'ti attho. *Ye tena*¹ *nekkhammena samannāgatā* 'ti evaṇ kāmacchanda-paṭihārakena tena tena nekkhammena ye puggalā paṭilābhavasena samannāgatā. *Visuddhacittā* 'ti kāmacchandābhāvato visuddhacittā. *Anāvilasaṅkappā* 'ti kāmasaṅkappena anālulitanekkhmmasāṅkappā. *Iti ādesanāpāṭihāriyaṇ* 'ti paracittakusalena vā, aññena vā, sammā-sambuddhena vā, buddhasāvakehi vā evaṇ ādesanāpāṭihāriyaṇ 'ti attho. Athavā iti evaṇ ādisanaṇ ādesanapāṭihāriyaṇ 'ti ādesana-saddo pāṭhasesaṇ katvā payujjitabbo. *Evaṇ āsevitabban* 'ti iminā ca pakārena, iminā ca pakārena ādito sevitaṇ. Sesattāye 'pi es' eva nayo. *Tadanudhammatāsati upaṭṭhāpetabbā* 'ti tassa nekkhammasa anukūlabhūtā sati bhuṇaṇ ṭhapetabbā. *Iti anusāsanīpāṭihāriyaṇ* 'ti ettha ādesanāpāṭihāriyayaṇāya viya yojanā katabbā.

*Abyāpajjhā*²-disu 'pi es' eva nayo. [229] Pāṭho pana jhānādīni saṅkhipitvā *arahatta-maggam* eva dassetvā likhito. Tattha catūsu 'pi maggesu *evaṇ āsevitabbo* 'ti ādi ekacittakkhaṇikattā maggassa pubbabhāgavasena vuttan 'ti veditabbaṇ. Maggassa hi pubbabhāga-bhūtāya lokiyamagga-saṅkhātāya vuṭṭhānagāminiyā vipassanāya maggupādananatthaṇ āsevanādisu katesu tāya uppanno maggo 'pi āsevito bhāvito bahulikato nāma hotī 'ti veditabbaṇ. Sabbatthikavādācariyā pana ekekamaggo soḷasakkhaṇiko 'ti vadanti. Tadanudhammatāsati-upaṭṭhāpanaṇ pana pubbabhāge yujjati yevā 'ti.

Puna: *Nekkhammaṇ ijjhatī* 'ti iddhī 'ti ādīni iddhipāṭihāriyaṇ 'ti padassa kammadhārayasamāsatta-dīpanatthaṇ vuttāni. Suttante vuttessu tīsu iddhipāṭihāriyass' eva samāsatthe vutte sesānaṇ dvinnam 'pi vutto 'va hotī 'ti imasmiṇ pariyāye mūlabhūtassa iddhipāṭihāriyass' eva samāsatto vutto 'ti veditabban 'ti.

Pāṭihāriyakathā-vaṇṇanā Nīṭṭhitā.

¹ SH te.

² Text has Abyāpādo.

[SAMASISAKATHĀ-VANṆANĀ]

[230-231] 1-3. Idāni Pāṭihāriyakathānantaraṇ ādipāṭihāriyabhū-tassa iddhipāṭihāriyasāṅgahītassa samasīsibhāvassa iddhipāṭihāriya-bhāvadīpanatthaṇ Ṇāṇakathāya nidditṭhā 'pi Samasīsikathā iddhipāṭihāriyasambandhena puna kathitā. Tassā atthavaṇṇanā tattha kathitā yevā 'ti. (Vol. I, 41).

Samasīsikathā-vanṇanā Nittṭhitā.

[SATIPATṬHANAKATHĀ-VANṆANĀ]

1. Idāni Samasīsikathānantaraṇ attanā vuttassa iddhipāṭihāriyassa sādhake satta anupassanāvisese dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya Satipatṭhānakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva: *Cattaro* 'ti gaṇanaparicchedo. Tena tato hetṭhā na uddhan 'ti satipatṭhānaparicchedaṇ dīpeti. *Ime* 'ti niddissitabbani-dassanaṇ. *Bhikkhave* 'ti dhammapaṭiggāhaka-puggalālapanāṇ. *Satipatṭhānā* 'ti tayo satipatṭhānā: satigocaro 'ti 'pi, tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānuna-yavītivattatā 'pi, sati 'pi. “Catunnaṇ b. satipatipatṭhānānaṇ samudayaṇ ca atthaṅgamaṇ ca desissāmī” 'ti ādisu hi satigocaro Satipatṭhānan 'ti vutto. Tass' attho: Patitṭhāti tasmin 'ti Patṭhānaṇ. Kā patitṭhāti? Sati. Satiyā patṭhānaṇ Satipatṭhānan 'ti.

“Tayo satipatṭhānā yad ariyo sevati, yad ariyo sevamāno Satthā gaṇam anusāsitum arahatī” 'ti ettha tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānuna-yavītivattatā Satipatṭhānan 'ti vuttā. Tass' attho: patṭhapetabbato Patṭhānaṇ, pavattayitabbato 'ti attho.

Kena patṭhapetabbo? 'ti.

Satiyā. Satiyā patṭhānaṇ Satipatṭhānan 'ti. “Cattāro satipatṭhānā bhāvitā bahulikātā satta bojjhaṅge paripūrentī” 'ti ādisu pana sati yeva Satipatṭhānan 'ti vuttaṇ.¹ Tass' attho patitṭhāti 'ti Patṭhānaṇ. Upatṭhāti okkhanditvā pakkhanditvā vattatī 'ti attho. Sati yeva patṭhānaṇ Satipatṭhānan. Athavā saraṇatṭhena Sati. Upatṭhānatṭhena Upatṭhānaṇ. Iti sati ca sā upatṭhānaṇ cā 'ti 'pi Satipatṭhānaṇ. Idam idha adhippetāṇ.

¹ SM vuttā.

Yadi evaṇ kasmā Satipaṭṭhānā 'ti bahuvacanaṇ katan ? 'ti.

Satibahuttā. Ārammaṇabhedena hi bahukā tā satiyo 'ti.

Katame cattāro ? 'ti kathetukamyatāpucchā. *Idhā* 'ti imasmiṇ sāsane. Bhikkhū 'ti saṇsāre bhayaṇ ikkhatī 'ti bhikkhu. Sesapa-dānaṇ atthavaṇṇanā pan' ettha Sutamayañāpakathāya Maggasacca-niddesaṇṇanāyaṇ vuttā yevā 'ti (Vol. I, 175 ff.).

Kasmā pana Bhagavatā cattāro 'va satipaṭṭhānā vuttā anūnā anadhikā ? 'ti. Veneyyāhitattā. Taṇhācarita-ditṭhicarita-samathayānika-vipassanāyānikesu hi mandatikkhavasena dvedhā dvedhā pavattesu mandassa taṇhācaritassa olārikaṇ kāyānupassanā-satipaṭṭhānaṇ visuddhimaggo, tikkhassa sukhumaṇ vedanānupassanā-satipaṭṭhānaṇ. Ditṭhicaritassā-pi mandassa nātippabhedagataṇ citta-nupassanā-satipaṭṭhānaṇ visuddhimaggo, tikkhassa atippabhedagataṇ dhammānupassanā-satipaṭṭhānaṇ. Samathayānikassa ca mandassa akicchena adhigantabbanimittaṇ paṭhamaṇ satipaṭṭhānaṇ visuddhimaggo, tikkhassa olārikārammaṇe asaṇṭhahanato dutiyaṇ, vipassanāyānikassā-pi mandassa nātippabhedagatārammaṇaṇ tatiyaṇ, tikkhassa atippabhedagatārammaṇaṇ catutthaṇ. Iti cattāro 'va vuttā anūnā anadhikā 'ti.

Subha-sukha-nicca-attavipallāsappahāṇatthaṇ¹ vā. Kāyo hi asubho. Tattha ca subhavipallāsavipallatthā sattā. Tesā tattha asubhabhāvadassanena tassa vipallāsassa pahāṇatthaṇ paṭhamaṇ satipaṭṭhānaṇ vuttaṇ. Sukhaṇ, niccaṇ, attā 'ti gahitesu ca vedanādisu vedanā dukkhā, cittaṇ aniccaṇ, dhammā anattā. Tesu ca sukha-nicca-attavipallāsavipallatthā sattā. Tesā tattha dukkhādhāvā-dassanena tesā vipallāsānaṇ pahāṇatthaṇ sesāni tīni vuttāni 'ti. Evaṇ subha-sukha-nicca-attavipallāsappahāṇatthaṇ vā cattāro 'va vuttā. Na kevalaṇ ca vipallāsappahāṇattham eva, caturogga-yogāsava-gantha-upādāna-agatippahāṇattham 'pi catubbidhāhārapariññattham 'pi cattāro 'va vuttā 'ti veditabbaṇ.

2. Suttantaniddese: Paṭhavikāyaṇ 'ti imasmiṇ rūpakāye paṭhavīdhātu; sakalasāre pana paṭhavīdhātūnaṇ bakukattā sabbapaṭhavīdhātusaṅgahatthaṇ samūhatthena kāyagahaṇaṇ kataṇ. *Āpokāyā*-disu 'pi es' eva nayo. *Kesakāyā*-dīnam 'pi bahukattā kesakāyādigahaṇaṇ kataṇ, vakkādīni pana paricchinnattā kāyagahaṇaṇ nā-haranti 'ti tesā gahaṇaṇ na katan 'ti veditabbaṇ.

¹ SM -atthavipallāsa (throughout).

[233] 3. Sukhaṇ vedanan 'ti ādisu; *Sukhaṇ vedanan* 'ti kāyikaṇ vā, cetasikaṇ vā sukhaṇ vedanaṇ. Tathā *dukkhaṇ vedanaṇ*. *Adukkhamasukhaṇ vedanan* 'ti pana cetasikam eva upekkhāvedanaṇ. *Sāmisaya¹ sukhavedanan¹* 'ti cha gehasitasomanassavedanā. *Nirāmisaya¹ sukhaṇ¹ vedanan¹* 'ti cha nekkhammasitasomanassavedanā. *Sāmisaya¹ dukkhaṇ¹ vedanan¹* 'ti cha gehasitadomanassavedanā. *Nirāmisaya¹ dukkhaṇ¹ vedanan¹* 'ti cha nekkhammasitadomanassavedanā. *Sāmisaya¹ adukkkhamasukhaṇ¹ vedanan¹* 'ti cha gehasita-upekkhāvedanā. *Nirāmisaya¹ adukkkhamasukhaṇ¹ vedanan¹* 'ti cha nekkhammasita-upekkhāvedanā.

4. *Sarāgaṇ cittaṇ* 'ti ādini Nāṇakathāyaṇ vuttatthāni.

[234-235] 5. *Tadavasese² dhamme* 'ti tehi kāyavedanācitteti avasese tebhūmakadhamme. Sabbattha ca *tena nānenā* 'ti tena sattavidhena anupassanāñāṇena. Yāni pan' ettha antarantarā avuttatthāni, tāni heṭṭhā tattha tattha vuttatthān' evā 'ti.

Satipaṭṭhānakathā-vaṇṇanā Nīṭṭhitā.

[VIPASSANĀKATHĀ-VANṆANĀ]

[236-237] 1-4. Idāni vipassanāpaṭisaṇyuttāya Satipaṭṭhānakathāya anantaraṇ vipassanāpabhedāṇ dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya Vipassanākathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva: *So* iti sabbanāmattā yo vā, *so* vā sabbo 'pi saṅgahito hoti. *Vatā* 'ti ekaṇsatthe nipāto.³ *Kaṇci⁴ saṅkhāraṇ* 'ti appamattakam 'pi saṅkhāraṇ. *Anulomikāya khantiyā* 'ti ettha vipassanāñāṇam eva lokuttaramaggaṇ anulometi 'ti Anulomikaṇ, tad eva khantim apekkhivā anulomikā sabbasaṅkhārā tassa⁵ aniccato, dukkhato, anattato khamanti ruccanti 'ti khanti. Sā mudukā, majjhimā, tikkhā 'ti tividhā. Kalāpasammasanādikā udayabbayañānapariyosānā Mudukā-nulomikā khanti. Bhaṅgānupassanādikā saṅkhārūpekkhāñāna-pariyosānā Majjhimānulomikā khanti. Anulomañāṇaṇ Tikkhānulomikā khanti. *Samannāgato* 'ti upeto. *N' etaṇ thānaṇ vijjati* 'ti yathā-vuttaṇ etaṇ thānaṇ, etaṇ kāraṇaṇ na vijjati. *Sammattaniyāman⁶* 'ti ettha "Hitasukhāvaho me bhavissati" 'ti evaṇ āsiṇsato tath' eva

¹ Not in Text.

³ B adds: Kiñci 'ti saṅsavatthe nipāto.

⁵ B tassā.

² SH Avasese

⁴ B, SM Kiñci.

⁶ SM Sampatti.

sambhavato, asubhādisu ca asubhan 'ti ādi-aviparītappavatti-sa-bbhāvato¹ ca sammāsabhāvo 'ti Sammatto.² Anantaraphaladānāya, arahattupattiyā ca niyāmabhūtattā Niyāmo, nicchayo 'ti attho. Sammatto ca so niyāmo cā 'ti sammattaniyāmo. Ko so? Lokuttaramaggo. Visesto pana sotāpattimaggo. Tena hi magganiyāmena niyatattā niyato. *Sambodhiparāyaṇo 'ti vuttaṇ. Taṇ sammattaniyāmaṇ. *Okkamissatī* 'ti pavississatī 'ti etaṇ aṭṭhānan 'ti attho. Gotrabhuno pana maggassa āvajjanatṭhānikattā taṇ anādiyitvā anulomakhantiyā anantaṇ sammattaniyāmokkamaṇ vuttan 'ti veditabbaṇ. Athavā aṭṭhārasasu mahāvipassanāsu gotrabhū-vivaṭṭanā-nupassanā hotī 'ti anulomakkhantiyā eva saṅgahitā hotī 'ti. Catūsu 'pi suttantesu iminā 'va nayena attho veditabbo. Ete hi anulomikakhanti-sammattaniyāma-catu-ariyapphalavasena ca dhammā 'ti Chakkanipāte cattāro Suttan³ 'ti vuttā. Kaṇhapakkha-sukkapakkha-dvayaavasena hi cattāro suttantā 'va hontī 'ti.*

[238] 5. *Katīh' ākārehī* 'ti ādike pucchāpubbaṅgame suttantani-ddeṣe: *Pañcakkhandhe aniccato* 'ti ādisu nāmarūpaṇi ca, nāmarūpassa paccaye ca pariggahetvā kalāpasammasanavasena āradhavi-passako yogāvacaro pañcasu khandhesu ekekaṇ khandhaṇ aniccan 'ti katāya ādi-antavatāya ca aniccato passati; Uppāda-bbaya-paṭipīlanatāya, dukkhavatthutāya ca *dukkhato*; paccayayāpaniyatāya rogamūlatāya ca *rogato*; dukkhatasūlayogitāya kilesāsuci-paggharanatāya uppāda-jarā-bhaṅgehi uddhumātaka-paripakka-pabhinnatāya ca gaṇḍapīlājanakatāya antotudanatāya dunnīharanatāya ca *sallato*; vigarahanīyatāya avaḍḍhi-āvahanatāya aghavatthutāya ca *aghato*; aṣeribhāvajanakatāya ābādhapadaṭṭhānatāya ca *ābādhato*; avasatāya avidheyyatāya ca *parato*; byādhijarāmarañehi palujjanatāya *palokato*; aneka-byasanāvahanatāya *ūṭito*; aviditāṇaṇ yeva vipulāṇaṇ anattāṇaṇ āvahanato sabbupaddavavatthutāya ca *upaddavato*; sabbabhayaṇaṇ ākaratāya dukkhavūpasama-saṅkhātassa ca paramassāsassa paṭipakkhabhūtātāya ca *bhayato*; anekehi anattāhehi anubaddhatāya dosūpasatṭhatāya⁴ upasaggo viya anadhivāsanaṛahatāya ca *upasaggato*; byādhijarāmarañehi c' eva lābhādihi ca lokadhammehi pacalitatāya *calato*; upakkamena c' eva sarasena ca pabhaṅgūpagamanasīlatāya *pabhaṅguto*⁵; sabbāvatthanipātītāya, thirabbhāvassa ca abhāvatāya *addhuvato*; atāyanatāya c' eva alabbhaneyyakematāya ca *attāṇato*; allīyitūṇ anarahatāya, allīnānam 'pi ca leṇakiccākāritāya

¹ SM sambhavato.

* to * SH omits.

⁴ B, SM, SH v.l. dosūpatṭhānatāya.

² SM Sammatto.

³ B vuttan.

⁵ Text -gato.

alenato; nissitānaṃ bhayasārakattābhāvena *asaraṇato*; yathāparika-
ppitehi dhuvasukhasubhattābhāvehi rittatāya *rittato*; rittatāy' eva
tucchato, appakattā vā; appakam 'pi hi loke Tucchana 'ti vuccati;
sāmi-nivāsi-vedaka-kāra-kā-dhiṭṭhāyakavirahitatāya *suññato*; sayāṇ
ca assāmikabhāvāditāya *anattato*; pavattidukkhātāya dukkhassa ca
ādinavatāya *ādinavato*; (athavā ādīnaṃ vāti gacchati pavattati 'ti
Ādinavo, kapaṇamanussass' etaṃ adhivacanaṃ. Khandhā 'pi ca
kapaṇā yevā 'ti ādinavasadisatāya ādinavato); jarāya c' eva maraṇena
cā-ti dvedhā pariṇāmakatāya *vipariṇāmadhammato*; dubbalatāya
pheggu viya sukhabhāñjanīyatāya ca *asārakato*; aghahetutāya *agha-
mūlato*; mittamukhasapatto viya vissāsaghātītāya ca *vadhakato*;
vigatabhavatāya vibhavasambhūtatāya ca *vibhavato*; āsavapadaṭṭhā-
natāya *sāsavato*; hetupaccayehi abhisankhatatāya *sankhatato*; maccu-
māra-kilesamārānaṃ āmisabhūtatāya *mārāmisato*; Jāti-jarāvyādhi-
maraṇa-pakatītāya¹ *jāti-jarā-vyādhi-maraṇa-dhammato*; soka-parideva-
upāyāsahetutāya *soka-parideva-upāyāsa-dhammato*; taṇhādīṭṭhiducca-
rita-saṅkilesānaṃ visayadhammatāya *saṅkilesikadhammato* passati.
Sabbesu ca imesu "passati" 'ti pāṭhaseso daṭṭhabbo.

Pañcakkhandhe 'ti samūhato vutte 'pi ekekakkhandhavasena attha-
vanṇanā Kalāpasammasanāñānaniddese visuṃ visuṃ āgatattā pari-
yosāne ca visuṃ visuṃ khandhānaṃ vasena anupassanānaṃ ganitattā
samūhe pavattavacanānaṃ avayave 'pi pavattisambhavato² ca katā
'ti veditabbā. Visuṃ visuṃ pavattasammasanānaṃ ekato saṅkhipitvā
vacanavasena vā Pañcakkhandhe 'ti vuttan 'ti veditabbaṃ. Ekappa-
hārena pañcahi khandhehi vuṭṭhāti 'ti Aṭṭhakathāvacanasabbhāvato³
vā pañcannaṃ khandhānaṃ ekato sammāsanaṃ vā yujjati yevā 'ti.
Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho niccaṃ nibbānaṃ 'ti passanto 'ti Ādīna-
vañānaniddese vuttanayena vipassanākāle santipadañānavasena ni-
ccaṃ nibbānaṃ 'ti passanto. *Sammattaniyāmaṃ okkamati* 'ti magga-
kkhaṇe okkamati, phalakkhaṇe pana Okkanto nāma hoti. Es' eva
nayo sabbesu niyāmokkamanapariyāyesu. *Ārogyan* 'ti ārogyabhūtaṃ.
Visallan 'ti sallavirahitaṃ. Es' eva nayo idisesu. *Anābādhān*⁴ 'ti
ābādhavirahitaṃ ābādhapaṭipakkhabhūtaṃ⁵ vā.⁶ Esa nayo idisesu.⁶

[239] *Aparapaccayan* 'ti aññapaccayavirahitaṃ, *upasaggato* 'ti ca
anupasaggaṇ 'ti ca keci saṃyogaṃ katvā paṭhanti.

[240] *Paramasuññan* 'ti sabbasaṅkhārasuññattā uttamattā ca pa-
ramasuññanā. *Paramatthan* 'ti saṅkhatāsaṅkhatānaṃ aggabhūtatā

¹ B -gatitāya.² B -sabbhāvato.³ B -sambhavato; SM -sambhāvato.⁴ Text -dho.⁵ B, SH omī.⁶ SH omī. Esa nayo idisesu.

uttamatthaṇ. Liṅgavipallāsavasena napuṇsakavacanaṇ. Nibbānassa ca suññattā anattattā ca imasmiṇ dvaye paṭilomapariyāyo na vutto. *Anāsavaṇ* 'ti āsavavirahitaṇ. [241] *Nirāmisaṇ* 'ti āmisavirahitaṇ. *Ajālaṇ* 'ti jātivirahitattā anuppannaṇ. *Amataṇ* 'ti bhaṅgābhāvato maraṇavirahitaṇ. Maraṇam 'pi napuṇsakabhāvavacanavasena Matan 'ti vuccati.

6. Evam imāya paṭipāṭiyā vuttāsu ākārabhedabhinnāsu cattālisāya anupassanāsu sabhāvasaṅgahavasena tīsu yeva anupassanāsu ekasaṅgahaṇ karonto *Aniccato* 'ti *aniccānupassanā* 'ti ādim āha. Tāsu yathānurūpaṇ anicca-dukkhā-nattatte yojanā kātābbā.

[242] Avasāne pan' etā visuṇ visuṇ gaṇanavasena dassitā, gaṇanāsu ca gaṇanapaṭipāṭivasena paṭhamaṇ anattānupassanā gaṇitā 'ti. Tattha: Pañcaviṣatī 'ti parato rittato tucchato suññato anattato 'ti ekekasmiṇ khandhe pañca pañca katvā pañcasu khandhesu *pañcaviṣati anattānupassanā*. Paññāsā 'ti aniccato palokato calato pabhaṅguto addhuvato vipariṇāmadhammato asārakato vibhavato saṅkhatato maraṇadhammato 'ti ekekasmiṇ khandhe dasa dasa katvā pañcasu khandhesu *paññāsāṇ aniccānupassanā*. *Sataṇ pañcaviṣati*¹ c' evā 'ti sesā² dukkhato rogato 'ti ādāyo ekekasmiṇ khandhe pañcaviṣati pañcaviṣati katvā pañcasu khandhesu pañcaviṣatisataṇ dukkhānupassanā. *Yāni dukkhe pavuccare* 'ti yā anupassanā dukkhe khandha-paṇcake gaṇanavasena pavuccanti, tā sataṇ pañcaviṣati c' evā 'ti sambandho veditabbo. Yāni 'ti c' ettha liṅgavipallāso 'ti daṭṭhabbo 'ti.

Vipassanākathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[MĀTIKĀKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[243] 1. Idāni* mahāthero Vipassanākathānantaraṇ sakale Paṭi-sambhidāmagge niddiṭṭhe samatha-vipassanā-magga-nibbānadhamme ākāranānattavasena nānāpariyāyehi thometukāmo nicchāto 'ti ādini ekūnaviṣati mātikāpadāni uddisitvā tesāṇ niddesavasena Mātikākathaṇ nāma kathesi. Tassā ayaṇ apubbatthānuvaṇṇanā. Mātikāya tāva: *Nicchāto* 'ti amilāto; sabbe 'pi hi kilesā pīlayogato milātā. Rāgo 'pi tāva nirantarappavatto sarīraṇ dahati, kim pana 'ññe ki-

* B is too incorrect to be consulted for the rest of the work.

¹ Text -tiñ.

² SM sesaṇ.

lesā ? “Tayo ’me b. aggi: rāgaggi, dosaggi mohaggi” (It. 92) ’ti pana kilesanāyakā tayo eva kilesā vuttā. Taṇsampayuttā ’pi pana dahanti yeva. Evaṇ jātakilēsābhāvato nicchāto. Ko so ? Vimokkhasambandhena vimokkho ’ti daṭṭhabbo. *Muccatī* ’ti mokkho, vimuccatī ’ti *vimokkho* ’ti attho. Idam ekaṇ mātikāpadaṇ. *Vijjāvimuttī* ’ti vijjā yeva vimutti; Idam ekaṇ mātikāpadaṇ. *Jhānavimokkho* ’ti jhānam eva vimokkho; idam ekaṇ mātikāpadaṇ. Sesāni ekekān’ eva ’ti. Evaṇ ekūnavisati mātikāpadāni.

Nekkhammena kāmacchandato nicchāto ’ti nekkhammena kāmacchandato apetattā kāmacchandato nikkilesa yogī tena paṭiladdhaṇ nekkhammam ’pi nicchāto nikkilesa vimokkho. Evaṇ sesesu ’pi. *Nekkhammena kāmacchandato muccatī* ’ti *vimokkho* ’ti nekkhammena kāmacchandato yogī muccatī ’ti taṇ nekkhammaṇ vimokkho ’ti attho. Evaṇ sesesu ’pi. *Vijjatī* ’ti *vijjā* ’ti sabhāvato vijjati atthi upalabbhatī ’ti vijjā nāmā ’ti attho. Athavā sabhāvajānanatthaṇ paṭipannehi yogīhi sabhāvaṇ vediyati jānīyati ’ti vijjā nāmā ’ti attho. Athavā visesabhāvalābhatthaṇ¹ paṭipannehi yogīhi vediyati paṭilābhīyati ’ti vijjā nāmā ’ti attho. Athavā attanā vinditabbaṇ bhūmiṇ vindati labhatī ’ti vijjā nāmā ’ti attho. Athavā sabhāvadassana-hetuttā sabhāvaṇ viditaṇ karotī ’ti vijjā nāmā ’ti attho. *Vijjanto muccati muccanto vijjatī* ’ti yathāvutto dhammo yathāvuttan’ atthena vijjamāno yathāvuttato muccati, yathāvuttato muccamāno yathāvuttana atthena vijjatī ’ti *vijjāvimutti* nāmā ’ti attho.

2. *Kāmacchandaṇ saṇvaratthenā* ’ti kāmacchandani-vāraṇatthena taṇ nekkhammaṇ *sīlavisuddhi* nāmā ’ti attho. Taṇ yeva avikkhepahetuttā *avikkhepatthēna citta-visuddhi*, dassana-hetuttā *dassanatthēna ditthi-visuddhi*. Sesesu ’pi es’ eva nayo.

[244] 3. *Paṭippassambhetī* ’ti nekkhammādinā kāmacchandādikaṇ yogāvacaro paṭippassambhetī ’ti nekkhammādikō dhammo passaddhi nāmā ’ti attho. *Pahīnattā* ’ti tena tena pahānena pahīnattā. *Ñātaṭṭhena ñānan* ’ti jhānapaccavekkhaṇavasena, vipassanāvasena, magga-paccavekkhaṇavasena, ñātaṭṭhena nekkhammādikaṇ ñāṇaṇ nāmā ’ti attho. *Diṭṭhattā dassanan* ’ti etthā-pi es’ eva nayo. *Visujjhatī* ’ti yogī.

4. Nekkhammaniddese: nekkhammaṇ alobhattā kāmarāgato nissatan ’ti *nissaraṇaṇ*. Tato nikkhantaṇ ’ti *nekkhammaṇ*. *Rūpānam etaṇ nissaraṇan yad idaṇ* nekkhamman ’ti vuccamāne āruppavisesassa

¹ SM visesalābhatthaṇ.

adissanato visesassa dassanatthaṃ aññattha vuttapāṭhakkamen' eva yad idaṃ āruppan' ti vuttaṃ. Tañ ca āruppaṃ rūpato nikkhantattā nekkhammaṃ nāmā 'ti adhikāravasen' eva vuttaṃ hoti. *Bhūtan* 'ti uppādasamāyogadīpanaṃ. *Saṅkhatan* 'ti paccayabalavisesadassanaṃ. *Paṭiccasamuppannan* 'ti paccayasamāyoge 'pi paccayānaṃ abyāpārabhāvadassanaṃ. Nirodho tassa nekkhamman' ti nibbānaṃ tato saṅkhatato nikkhantattā tassa saṅkhatassa nekkhammaṃ nāma. Āruppassa ca nirodhassa ca gahaṇaṃ aññattha pāṭhe vuttakkamen' eva kataṃ. "Kāmacchandassa nekkhammaṃ nekkhamman" 'ti vuccamāne punaruttaṃ hoti. Nekkhamma-vacanen' eva ca tassa nekkhammasiddhi' ti taṃ avatvā sesanekkkhamman eva vuttaṃ. Taṃ ujukam eva.

Nissaraṇa-niddese 'pi iminā 'va nayena attho veditabbo. Nissaraṇiṃ dhātuyo pan' ettha ujukam eva Nekkhamman' ti vuttaṃ.

Paviveko 'ti pavivittabhāvo, nekkhammādikō yeva. [245] *Vossajjati* 'ti ye nekkhammādayo vossagge nekkhammaṃ pavattento yogi nekkhammena carati 'ti vuccati, taṃ pana nekkhammaṃ *cariyā*. Esa nayo sesesu 'pi.

Jhānavimokkha-niddese vattabbaṃ Vimokkhakathāyaṃ vuttaṃ. Kevalaṃ tattha "Jānāti 'ti jhānavimokkho" 'ti vuttaṃ. Idha pana *jhāyati* 'ti puggalādhiṭṭhānā 'va desanā hoti.¹ Ayaṃ viseso.

5. *Bhāvanā-dhiṭṭhāna-jīvita*-niddese ca puggalādhiṭṭhānā desanā katā. Dhammato pana bhāvanā nāma nekkhammādayo 'va. Adhiṭṭhānaṃ nāma nekkhammādivasena paṭiṭṭhāpitacittam eva. Jīvitaṃ nāma nekkhammādivasena paṭiṭṭhāpitacittassa sammā-ājīvo nāma micchājīvā virati, dhammena samena paccayapariyesanavāyāmo ca. Tattha: *samaṃ jīvati* 'ti samaṃ jīvitaṃ jīvati. Bhāvanapuruṣakavacanaṃ vā; samena jīvati 'ti vuttaṃ hoti. *No visaman* 'ti samaṃ jīvati 'ti vuttass' eva atthassa paṭisedhavasena avadhāraṇaṃ kataṃ. *Sammā jīvati* 'ti ākāranidassanaṃ. *No micchā* 'ti tass' eva niyamanaṃ. *Visuddhaṃ jīvati* 'ti sabhāvavisuddhiyā visuddhaṃ jīvitaṃ jīvati. *No kilīṭṭhan* 'ti tass' eva niyamanaṃ. *Yaṃ yad evā* 'ti ādihi ñānasampattiyaṃ yathāvuttānaṃ tissannaṃ ānisaṇsaṃ dasseti. Tattha: yaṃ yad evā 'ti yaṃ yaṃ eva. *Kkattiyāparisan* 'ti khattiyānaṃ sannipātaṃ; ye hi samantato sīdanti ettha akatabuddhino 'ti Parisā 'ti vuccati. Es' eva nayo itarattaye. Khattiyādīnaṃ yeva āgamanasampattiyaṃ ca ñānasampattiyaṃ ca samannāgatattā tāsaṃ yeva catassannaṃ ga-

¹ SM katā 'ti.

haṇaṇ, na suddhapaṇṇāsa.¹ *Visārado* 'ti dhitisaṃpanno vigatasā-
rajjō, nibbhayo 'ti attho. *Amaṅkubhūto* 'ti asaṅkucito na² nitteja-
bhūto. *Taṇ kissa hetū?* 'ti taṇ visāradattaṇ kena hetunā, kena
kāraṇena hoti 'ti ce-ti attho.

Idani *tathā hī* 'ti tassa kāraṇavacanaṇ. [246] Yasmā pana evaṇ
tisampadāsaṃpanno, tasmā visārado hoti 'ti visāradabhāvassa kāra-
ṇaṇ dassetvā nitṭhapesi 'ti.

Saddhammappakāsiniyā Paṭisaṃbhidāmagga-ṭṭhakathāya
Mātikākathā-vaṇṇanā Nitṭhitā.

Nitṭhitā Cūlavaggassa apubbatthānu-vaṇṇanā.

Ettāvatā ca tivaggasaṅgahitassa samatiṇṣakathāpatimaṇḍitassa
Paṭisaṃbhidāmaggassa attha-vaṇṇanā Nitṭhitā.

Mahāvaggo, Majjhimo ca, Cūlavaggo ca nāmato.
Tayo vaggā idha vuttā Pamānapaṭipāṭiyā.

Vagge vagge dasa dasa kathā yā tā uḍḍitā,
Uddānakathāvaṇṇanā Imā tāsaṇ yathākkamaṇ.

Ñāṇaṇ Diṭṭhi Ānāpānaṇ Indriyaṇ Vimokkhapaṇṇamaṇ,
Gati Kammaṇ Vipallāso Maggo Maṇḍo 'ti te dasa.

Yuganandha Sacca Bojjhaṇga Mettā Virāgapapaṇṇamā
Paṭisaṃbhidā Dhammacakkaṇ Lokuttarabala-Suññatā.

Paññā Iddhi Abhisamayo Viveko Cariyapaṇṇamo
Pāṭihiraṇ Samasīsi Sati Vipassanamatikā.

Yo so Sugatasutānaṇ Adhipatibhūtena bhūtaḥitaratinā
Therena thiraṇavataṭ Vutto Paṭisaṃbhidāmaggo,

Tass' atthavaṇṇanā yā Pubbatṭhakathānaṇ tathā yuttin
Nissāya mayā 'raddhā Nitṭhānam upagatā esā,

Yaṇ taṇ uttaramantī Mantigaṇayutto ca saddhāya
Kārayi mahāvihāre Pariveṇam anekasādhugaṇaṇ,

¹ SM sutta-.

² SM asaṅkucittena.

Theren' ettha nivasatā Samāpitā-yaṇ Mahābhidhānena
Tatiye vasse cutito Moggallānassa bhūpatino.

Samayaṇ anulomentī Therānaṇ Theravādadīpānaṇ,
Niṭṭhaṇ gatā yathā-yaṇ Aṭṭhakathā lokahitajanā,

Dhammaṇ anulomento Attahitaṇ parahitañ ca sādhentā,
Niṭṭhaṇ gacchantu tathā Manorathā sabbasattānaṇ.

Saddhammappakāsaniyā Aṭṭhakathāy-ettha gaṇitakusalehi
Gaṇita tu bhāṇavārā Viññeyyā aṭṭhapaññāsa.

Anuṭṭhubhena assā Chandobandhena gaṇiyamānā tu,
Cuddasasahassasaṅkhā Gāthāyo pañca ca satāni.

Sāsanaciraṭṭhitatthaṇ Lokahitatthañ ca sāradena mayā
Puññaṇ imaṇ racayatā Yam pattam anappakaṇ vipulaṇ,

Puññaena tena loko Saddhammarasāyanaṇ Dasabalassa
Upabhuñjitvā vimalaṇ Pappotu sukhaṇ sukhen' evā 'ti.

Saddhammappakāsani nāma Paṭisambhidāmagga-ppakaraṇassa
Aṭṭhakathā Niṭṭhitā.

INDEX

Terms commented on; Proper names; * First lines of stanzas quoted.

Akanittha: —tthā (devā) 234, 247, 297;
—ttho (devaloko) 465
Akantā 156
akampiyattho 95, 96
akuppa: °dhammo 507; —ppā ceto-
vimutti 135; —ppā vimutti 598;
—ppo 558
akusala: °kammaṇ 576 f.; °kamma-
pathakathā 220 ff.; °kammāpathā,
dasa 425; °mūlānī 374; °mūlānī
tīnī 569; —laṇ 597; —le dhamme
653
akkhātā, anakkhātassa maggassa 645
agataṇ disaṇ 608
agati 621
agado 212, 279
agamaniyatthānaṇ, 220
agārānī karonti 372
agga: °suññaṇ 632; aggaṇ 635; aggo
608; aggo asāmantapañño 650
Aggaññasuttaṇ 370, 372
aggikkhandho 403
aggi, tayo 701
*Aṅganaṇ sithilībhāvā (*Vism.* 502) 145
aṅgarakāsūpamā kāmā 624
Aṅgiraṇ 658
Aṅguttara (nikāya) 176
aghato 698
aghamūlato 699
acakkhuko 414
acalaṭṭhena 603
acci 602
ajātaṇ 700; a. . . . anibbattaṇ . . . anu-
ppannaṇ . . . apātubhūtaṇ 688; a.
jhāpeti 280
ajātaphala: —lā 688; —lo 688
ajjhataṇ 184, 554; a. arūpasāññī 552;
a. rūpaṇ 246, 248
ajjhatta: °vavatthāne paññā 33; °vi-
kkhepagataṇ cittaṇ 470; °vikkhe-
pākañkhanā 471; °vutthānapaṭi-
ppassaddhi 552; °vutthāno 552; °vu-
tthāno vimokkho 553; °saddo 33
ajjhupekkhanaṭṭho 95
ajjhosaṇaṇ 119
añjasāparaddho 414
aññamaññaṇ 587
aññamañña: °pariyantaṭṭhāyino 648;
°parivārā 385

Aññā-Koṇḍañño (thero) 612, 614, 627
aññānacariyā 292, 294 f.
Aññāta-Koṇḍañño (*same as* Aññā-
K.)
aññātāvindriyaṇ 86
aññāte 295
aññindriyaṇ 86
ataviyaṇ corā (*simile*) 161
Atthakathā 68, 331 f., 442, 496, 500,
523, 527, 578, 657, 689, 704; °āca-
riyā 85, 127, 292, 521; °ācariyā
akkharacintakā 532; °nayo 396, 398;
°nayo, pubba- 703; °yañ ca vuttaṇ
648; °vacanaṇ 670; °vacanasabbhā-
vato 699
atth—atthakānī 386
Atthakanipāto 421, 691
atthaṅgiko 127; a. maggo 162, 619
atthamakassa 643
atthavisati dhammā 573
atthānaṇ 625
atthānato 625, 698
atthi 81; °kaṇ 236; °miñjaṇ 81, 683
atthindriyānī 385
addha: °teyya 615; °yogo 508; addho
644
aṇḍabhūto 410
atāno 408, 413
atāyano 409
atikkanta: °mānusaṇaṇ 379; °mānu-
sika 353
atighaṇsitvā 648
atittattaṇ 271
atitto 408
atidhāvanābhiniveso 456
atidhāvanti 460
atimāno 650
atireko 653
atitaṇ: a. rūpaṇ 246, 248; a. -sañā-
naṇ 366 f.
atita: °anāgata-paccuppannaṇaṇ dha-
mmānaṇ . . . vavatthāne paññā 19;
°anudhāvanaṇ cittaṇ 472
*Atite hetavo pañca (*Vism* 579) 242
attaṅgamo 539
atta: °anuditthi 463; °anuditthiya
abhiniveso 449; °anuditthiyo 458;
°anuditthiivaṇṇanā 445 ff.; °kila-
mathānuyogo 610 f.; °to . . . °ni

samanupassati 449 ff.; °damatho 484; °niyaṇ 339; °bhāvapariyāpannā 605; °manatā 519; °manā 612; °vādapaṭisaṇyuttā dīṭṭhi 456, 458; °vādūpādānaṇ 416; °saññā 133; attato, attani (*loc. case*) 449 f.; attānaṇ (*acc. case*) 449 f.
 attā 43, 339; a. °ti gaṇhāti 451
 atthaṇ a. gataṇ . . . a. gameti 688
 atthaṅgamo 538
 attha: °paṭisambhidā 640; °paṭisambhidāñāṇaṇ 390; °paṭisambhidenāṇaṇ 55; °vaṇṇanā, niddesavārasaṅgahitassa viṣṣajjanuddesassa 60 ff.; °sandassane 45
 Atthasandassana—ñāṇaniddesavaṇṇanā 330
 atthā 614 f.
 atthi: a. kammaṇ, a. . . . n'a. . . . bhavissati . . . na bhavissati kammavipākō 575; a. °ti vadāmi 635
 °attho: attā°, para°, ubhaya° 647
 adassāvī, duvidho 446 f.
 adinnādānaṇ 220; —nā veramaṇi 219
 adissamānena kāyena 662
 adukkham—: °asukhaṇ 78, 192; °asukhabhūmi 655
 addhāna: °paricchedo 321; —no 509
 addhuvato 698
 advejjo 544
 advelhako 544
 adhammavādī bahutarā honti 417 f.
 adhiko 653
 adhigata: °paṭisambhido 644; °phalā 543; —tā 641
 adhigamo 7 f.
 adhicittaṇ 472, 474; a. anuyuttā 543
 *Adhiketaso appamajjato 659
 adhiccasamuppanno 455
 adhiṭṭhāti 345, 546, 623, 662
 adhiṭṭhānaṇ 348 ff., 513, 637, 702
 adhiṭṭhāna: °tṭhena 567 f.; °atṭho 100, 545 f.; °iddhiyā vikubbanā—iddhiyā ca viṣeso 666; °balaṇ 350, 622; °vasi 318; °vasena 50; °suññaṇ 633; —ne paññā 49
 adhiṭṭhānā iddhi 654, 656 ff.; 663
 adhipaññā: °dhammāvipassanā 103; °vipassanā 260
 adhipatattā paññā 48
 adhipati—atṭho 545
 adhimuccanto 543
 adhimutti 395

adhimokkha: °atṭhena 105; °atṭho 95, 101; °atthāya 538; °adhipateyyatṭhena 542; °cariyāya vesārajaṇ 539; °parivāraṇ 384; °bahulaṇ cittaṇ 561; °bahulo saddhindriyaṇ paṭilābhati 562; °maṇḍo 582; °vasena 538; —mokkho 590
 adhuvo 408
 adho 555
 Anaṅgaṇasuttaṇ 232
 anaññathatā 245
 anaññathāni 594
 anaññaneyyatā 485
 anaññātaññassāmi-°ti-ndriyaṇ 86, 384
 anatidhāvana: °atṭhena 587; °atṭho 94
 anatta: °atṭhena 524, 594; °atṭho 102, 595; °anupassanā 91, 639; °anupassanā, pañcaviṣati 700; °anupassanā ca suññatānupassanā ca 567; °to 271, 699; °ni attā 579; °ni anattā 578; °ni ca attā 577
 anattā: a. asārakatṭhena 141; a. saṅkhārā 62
 anattā: °kāma 156; °saṇhito 610
 ananussutesu 484, 611
 anantaṇ viññāṇaṇ 557 f.
 ananta: °ñāṇo, °tejo, °yaso 644; °vā . . . antavā 456; °saññi 453
 ananto ākāso 557
 anabhāvaṇ gameti 652
 anabhisambuddhassa 597
 anabhisambhavanīyo 643
 anabhissaro 408
 anariyo 610
 anavajja: °atṭho 513; °balaṇ 622; —vajjā 482, 601; —vajjāni 293; —vajjo 647
 anākinṇaṇ 507
 anāgataṇ rūpaṇ 246, 248
 anāgatapātikanṇaṇ cittaṇ 472
 anāgāmi 268; a. catuppabhedo 465; °phalaṇ 105; °maggo 105, 280
 anācariyako 484
 Anāthapiṇḍika: °ssa ārāmo 533 f.; —diko 533 f.
 anātho 414
 anābhāḍhaṇ 699
 anālayo 161
 anāvataṇ 660
 anāvarenaññaṇ 58, 429 f.
 anāvilatṭho 94
 anāvīlasaṅkappā 694
 anāsavaṇ 628, 700

anāsava: °atthēna 587; °attho 94;
—vā (*plu.*) 385, 601; —vo 552, 558
anicaṇ 251, 503, 523, 598; a. khaya-
tthēna 141; a. . . . dukkhaṇ . . .
anattā 258 *ff.*, 595; hutvā abhāvena
a. 523
anica: °atthaṇ 430; °atthēna 524;
°attho saddhindriyassa 539; °anu-
passanā 91, 477, 639; °anupassanā,
paññāsaṇ 700; °anupassanāññaṇ
559; °anupassanādīni 103; °anupassī
503; °anupassī assasaṇ 526; °taṇ
manasi karonto 561 *ff.*; °tā 503; °to
271, 698; °to upasaṇharati 676;
°to °ti °anupassanā 700; aniccā sa-
ṅkhārā 62
anijjanattho 94
anittā 156
anitthe vatthusmiṇ 676
anidditthe napuṇsaṇ 523
anibbiddhapubbaṇ 653
animittaṇ 567
animitta: °atthēna 587; °attho 94;
anupassanā 103; °vihāro 270, 308;
°samāpatti 272, 308; —ttā cetovi-
mutti 268 *f.*; —ttā dhātu 561; —tto
550; —tto vihāro 308; —tto vi-
mokkho 568; —tto samādhi 235
anissitaṇ 656
anighā 604 *ff.*
anuttḥita: °attho 99; —tā 604
anuttaraṇ cittaṇ 355
anuttariyāni, cha 70 *ff.*
anunayasaṇjojanaṇ 444
anupagamma 611
anupatthānaṇ 539
anupatthānatā 41
anupatthānabhāvo, dhammānaṇ 324
°anupatitaṇ cittaṇ (uddhacca°, ko-
sajja°, byāpāda°, vikkhepa°) 472
anupalittā 621
anupasaṃpanno 203
anupassati 258, 510
anupassanā 504, 510; °attho 94; tisso
a. 308; satta a. 90 *f.*; °ñāṇāni attha
518
anupassī 312
anupādisesā nibbāṇadhatu 323
anupubbaṇ 484
anupubba: °nirodhā, nava 137; °vi-
hārā, nava 75
anuppannā dhammā 329
anuppādā cittassa vimokkho 553, 560
anuppāde ñāṇaṇ 617, 687

anuppādo khemaṇ 263
anubandhanā 496
anubujjhanattho 100
anulomā 552
anulomikā khanti 397; a. k. tividhā
697
anusaya: °attho 399; —yā 293, 479,
585; —yā, satta 118, 399
Anusaya-yamaṇ 400
anusahagatā 540
anusāsani 692; °pāṭihāriyaṇ 694
anussati 230; °tthānāni, cha 126
anekadhātu 627
Anotattadaho 369, 609
antaṇ 81
antagūṇaṇ 81
antamaso 648, 677
Antaggāhikaditthi—vaṇṇanā antaggā-
hikā: a. ditthi 426; a. ditthiyo 458
antaradhānaṇ 153
antalikkha: °caro poso 520; —likkhe
661
antasaññi 453
antānantikā 454
antimā jāti 598
anto: °parisoko 155; °samāpattiyā
cittaṇ oloketvā jānāti 693; °soko
155
andhakāraṇ 664
Andhaka: °bhāsā 6; °vanaṇ 533; —ko
5
andho 414
apacayagāmino 385
apathā 621
aparanta: °anuggahitā ditthi 463;
°anuditthi 458
aparapaccayaṇ 699
aparāpariyavedaniyaṇ kammaṇ 369
aparāmatthā 203
aparikkhitte 661
aparināyako 414
apariyantaṇ sīlaṇ 216 *ff.*
apariyanta: °sikkhāpado 204; —ntā
203
apariyāpannā 130
apānaṇ 467 *f.*
apāya: °gamāniyo 310; —yo 381, 411
apīlanāya 606
apuññābhisaṅkhāro 357, 401
appaticchannaṇ 660
appaṭibaddhaṇ 656
appaṭivattiyaṇ 613, 617
appatisaṅkhaṇ 133
appaṭisaṅkhā 582

- appanā 494, 527; °kosallaṇ dasavidhaṇ 501
 appaṇihita: °atṭhena 587; °atṭho 94; °anupassanā 103; °vihāro 270; —tā dhātu 561; —to 559; —to vimokkho 552; —to samādhi 235
 appattassa patti 338
 appadālitapubbaṇ 653
 appamaññāyo, catasso 298
 appamāṇaṇ 555
 Appamāṇasubhā 234
 Appamāṇabhā 122, 234
 appamāṇo 602, 614; a. satisambojjhaṅgo 602
 appamāḍavihāri 543
 appameyyatṭhena 537, 630
 apparajakkhā 391 f.
 Appiyasampayoganiddeso 156
 appiyeḥi sampayogo 148
 aphāsukāmā 156
 abbhā mutto candimā (*simile*), 479
 abbhāhato 413
 abyākataṇ 597; catubbidhaṇ a. 596
 abyāpajjaṇ 555
 abyāpajjhā 604 ff.
 abyāpādasāṅkappo 166
 abhabbā niyāmaṇ okkamituṇ 402
 abhijānanatṭho 102
 abhiijhā 222 ff., 415; a. —domanassaṇ 176
 abhiññā: °tṭhena 595; °atṭho 430; °paññā 331; °ya 611; °yo 544; cha a. 136
 abhiññeyyaṇ 90
 *Abhiññeyyaṇ abhiññātaṇ (*Vism.* 201) 215
 Abhiññeyyaniddesavaṇṇanā 65 ff.
 abhiññeyyā dhammā 61
 abhinataṇ 472
 abhitunno 470
 Abhidhamma: °pariyāyena 117; °pariyāyo 551; °bhājanīyaṇ 343; —dhamme vuttanayena 628; —dhammo 620, 630, 640 f., 687; a. *on* tisso taṇhā 116
 abhinandun 612
 abhinibbatti 151
 abhiniropapā: °atṭho 96; a. vipākamanodhātu 292
 abhinivesa: °parāmāso 435 f., 455; —so 133
 abhinihāra: °atṭhena 567 f.; °atṭho cittaṇ 99; —ro cittaṇ 265, 270 f.
 abhipaṇñā 35
 abhippamodayaṇ cittaṇ 502
 abhippamodo 521
 abhibhavitā 650
 abhibhāyatanāni, atṭha 74
 abhibhuyyati 650
 Abhibhū aggasāvako 663 f.
 abhilāpo 306
 abhivādetvā 631
 *Abhisāṅkharoti so ete (*Vism.* 544) 359
 abhisāṅkhārā 326, 393
 °abhisāṅkhāro (puñña°, apuñña°, āneñja°) 633
 abhisandana: °atṭho 98; °parivāraṇ 384
 abhisamaya: °atṭhena 568; °atṭho 102; °kathā 399; °kathāvaṇṇanā 686 ff.; °ñāṇaṇ 165; °saddo 332; —yo 686 ff.
 abhisameti, kena ? 686
 abhisambuddhā 611
 Abhisambuddho 598
 abhisambhavitun 643
 amaggaṇ maggo °ti, aphalañ ca phalañ °ti gaṇhato 591
 amaṅkuḥhūto 703
 amaccā 157
 amataṇ 282, 700
 amata: °atṭho 102; —tā dhātu 691
 amatogadhaṇ nibbāṇaṇ 107, 286, 609
 amanāpā 156
 amarāvikkhepikā 454
 amalattṭho 100
 amahaggaṇ cittaṇ 355
 amānusi rati 590
 amoho 389
 Ambavanaṇ 658
 ayaṇ payogo . . . viseso 479
 ayogakkhema: °kāmā 156; °gāmino 578
 ayoniso manasikāro 438
 Araṇapatipadā 38
 Araṇavibhaṅga (*suttanto*) 38 f.
 Araṇavihārañānaniddesavaṇṇanā 313 f.
 araṇavihāre 38
 araṇavihāro 313 f.
 araññaṇ 507
 araññagato 488, 490
 Araññaniddeso 507
 arahaṇ 213
 arahattaṇ appatvā jīvitakkhayo 668
 arahatta: °phalaṇ 105; °maggo 105
 *Arā saṅsāracakkassa (*Vism.* 201) 214

ariya: °dhammo 447; °pathaṇ ānetā 414; °puggalā 474, 565; °maggā 543, 558; °maggā cattāro 620; °vaṇṣā cattāro 299; °vāsabhāṇako 399; °saccacatukkan 142; °saccāni cattāri 62, 68 f., 542; °sāvako 167
 ariyā 446; a. . . anariyā 605
 ariyā iddhi 655, 676
 Ariyiddhiniddeso 676
 ariyānaṇ upavādakā 380
 ariyāni 62
 ariyo 62, 162; a. aṭṭhaṅgiko maggo 127
 Aruna: °vati-nagaraṇ 663; °vanto rājā 663
 arūpaṇ 296
 arūpa: °avacarā 297; °avacarā bhāvanā 130; °dhātu 87; °paṭisaṇyutto 559; °rāgo 280; °samāpattiyo cattasso 298
 alaṅkāra 606
 *Alabbhaneyyavatthūnaṇ (*Vism.* 505) 149
 alenato 699
 alepo 409
 avatṭhiti 522
 avikkhambhittuppannaṇ 173
 avikkhepatṭho 94, 101, 106
 avikkhepaparisuddhatā 37
 avikkhepo 103, 310, 509, 511, 513, 522
 avijjā 89, 95, 116, 239, 241, 280, 437, 599; °anusayo 400; °andhakārāvaraṇo 409; °āsavo 310; °ogho 117; °gato 410; °paccayo 357; °virāgā 588; °visadosasallito 411; °sambhūto 289 f.; °sahagatakilesā 316; a. kata-mā 357; avijjāya ṭhitiyo 239
 avitakkaṇ avicāraṇ samādhin 693
 avitakka: °avicāro 230; °vicāramatto 230
 avitathatā 245
 avitathāni 594
 avimuttaṇ cittaṇ 355
 avisayā 621
 avisaratṭho 94
 avisāhaṭamānasatā 522
 avisāhāro 522
 Aviḥā (devā) 234
 avihiṇsāsāṅkappo 166
 avici: °jarā 152; °nirayo 297
 avūpasanto 409
 avecca: °ppasannā 466; °ppasādo 676
 averaṇ 555
 averā 604 f.

averino: a. . . sukhino . . . sukhittatā 606; a. . . khemino 606
 asaṅgittā 621
 asaṅkhata: °aṭṭhena 603; °aṭṭho 98, 102; °lakkhaṇaṇ 596; —tassa sa-cassa lakkhaṇāni 596
 asaṅkhata dhātu 298
 asaṅkheyyani, kappassa cattāri 367 ff.
 *Asaṅkheyyāni nāmāni 307
 Asaṅṇasattā 234
 asaṅṇābhavo 87
 asaṅṇivādā 455
 asappāyāni, satta 500
 asamaya vimokkho 558
 asamāhitaṇ cittaṇ 355
 asamūhatuppannaṇ 173
 asammūlo kālaṇ karoti 604
 asaraṇato 699
 asaraṇibhūto 409
 asaraṇo 409
 asallinatta — pahitatta — paggaḥaṭṭhe 43
 asātaṇ 155; a. dukkhaṇ vedayitaṇ 155
 asātā 155
 asādhāraṇaṇ sāvakehi 403
 asādhāraṇā 621
 asāmantapaṇṇā 640
 asārakato 699
 asāraddho 483
 asubhāya pharaṇti 676
 asurakāyo 382
 asekhābalaṇ 623, 630
 asekhā dhammā, dasa, 138
 asekho 623
 asesavirāgaṇirodho 160
 Asoka—mahārājā 214
 asmimāno 116
 assako 408
 Assaji *vide* Pañcavaggiyā
 assaddhā, acchandikā 402
 assaddhā (*adj. plu.*) 536
 assaddhiyaṇ 536
 assaddhiye na kampati 622
 assabandhā 677
 assasati . . . passasati 509
 assāda: °diṭṭhi 441; °diṭṭhiyo 458; °diṭṭhivaṇṇanā 435 ff.; —do 538, 597
 assāsa: °ādi — majjha — pariyosānaṇ 470, 472; °paṭikaṅkhanā 470; °passāsā kāyo 518; °passāsānaṇ saṇva-ratṭhena sīlavisuddhi 516; °vasena . . . passāsavasena 312
 assu 82

assutavā puthujjano 445
 ahaṇ: °kāro 436; a. c' amhi mutto,
 danto, santo, assatto, parinibbuto
 428
 ahi 666
 ahitakāmā 156
 ahinindriyaṇ 663
 ahētukacittāni, atthārāsa 293
 ahosi: °kammaṇ 576; a. kammaṇ, nā-
 hosi . . . atthi . . . bhavissati . . . na
 bhavissati kammavipāko 575 f.
 ākaṇkhanapaṭibaddhā 648
 ākāra 376; catusatthi ā. 53; paṭicca-
 samuppādaṇṇāṇaṇ visati ā. 241 ff.
 ākāsa: °ānañcāyatanāṇ 557; °ānañcā-
 yatanasamāpatti 88; °ānañcāya-
 tanūpagā 297; °kaṣiṇaṇ 80, 129; ka-
 ṣiṇasamāpatti 661; °tthakā (devā)
 613; —se 'pi pallāṇkena kamati 350;
 —so 80; —so hotu 348
 ākiñcaññāyatanāṇ 89, 321, 558
 āgado 212
 āgamaṇaṇ duvidhaṇ 551
 āgamanato nāmaṇ 551
 āgamanena jānāti 693
 āgamo 8
 āgamma 624
 āghātavatthūni, dasa 425, nava 423
 āghātito 423
 āghātanapaccupaṭṭhito 414
 ācikkhanā 581
 ājivo 619 f.
 āṇākhettāṇ 367
 ātappā (devā) 234
 ātāpī 175
 ādānaṇ 133, 259
 ādāyo 505
 āditto 407
 ādivisodhanaṭṭho 545
 ādisati: nimittena . . . bahuñ ce 'pi
 . . . na h' eva kho nimittena 692 f.
 ādināvañña—niddesaṇṇāṇā 262 ff.
 ādinava: °anupassanā 104; °to 699;
 —ve ñāṇaṇ 21; —vo 538, 597
 ādevo 155
 ādesanaṇ 692
 ādesanā—paṭihāriyaṇ 694
 ādhipateyyaṇ 562
 ādhipateyya: °atthēna 567; °attho 94,
 96, 102
 ānaṇ 467
 ānantarikasamādhi: °ñāṇaniddesaṇ-
 ṇāṇā 310 ff.; °smiṇ ñāṇaṇ 37

Ānanda (tthero) 6, 142, 207, 506, 583,
 675
 ānamanā 516
 Ānāpānakathā 312
 ānāpāna—sati 311, 479 ff.; °kathā-
 vaṇṇanā 467 ff.; °kammaṭṭhāna-ma-
 nasikāraviddhi 494 ff.; °mātikāvaṇṇa-
 nā 488 ff.
 ānisaṇsā 604
 āneñjābhisaṅkhāro 357, 401
 āpāthaṇ āgacchati 647
 āpo 80; °kāyo 696
 ābādhato 698
 Ābhassara: °devaloko 373; —rā (devā)
 112 f., 234, 370; —rā saṇvaṭṭasīmā
 367
 āmasati 661
 āmodanā 519
 āyatanāṇ 83, 89, 241
 āyatana: °attho 98; °cariyā 542 f.;
 —nāni, cha ajjhātikāni 110; —nāni,
 dasa 114; —nāṇaṇ paṭilābho 151
 āyavaṇ, āyavaṇ 338
 āyāsittatṭaṇ 156
 āyāso 156
 āyuttako 683
 āyuno saṇhāni 152
 āyūhanāṇ 133
 āyūhanā 92, 241, 262; °attho 102
 *Ārakattā hatattā ca (Vism. 201) 214
 *Ārabhatha nikkhamatha 664
 ārambha-saddho 44
 ārammaṇaṇ 512; a. paṭisaṅkhā 20
 ārammaṇa: °atthēna 587; °attho 94;
 °attho cittassa 99; °adhiggaḥitu-
 ppannaṇ 173; °to nāmaṇ 551; —nāni,
 cattāri 299; —nāni pañcaññāṇaṇ
 383
 ārāmo 533
 āruppaṇ 121, 194, 702
 ārogyaṇ 699
 āloka: °saññā 103, 377; ālokā, cattāro
 389; āloko 378, 614, 664; ālokaṇ
 dassetā 410
 āvajjana: °attho 98; °kiriyaḥyākatā
 292 ff.; °paṭibaddhā 648
 āvajjana: °ya samudayo 538; °vasi
 317
 āvaraṇena samannāgatā 402
 āvāpo 682
 āvibhāva: —vaṇ 660; —vo 347
 āvuso: ā. bhikkhavo 584
 āsanaṇ paññattaṇ 507
 āsabhāṭṭhānaṇ 626

Āsaya : °anusaya-ñāṇaniddesavaṇṇa-
 nā 395 ff.; °anusayā 395; —yo 57
 Āsava : °kkhaya-ñāṇaniddesavaṇṇa-
 nā 384 ff.; °tthāniyā dhammā 624;
 °samucchede paññā 37; —vā 37,
 386; —vānaṇ khayā 628; —vānaṇ
 khayē ñāṇaṇ 53
 āsevanā 569, 606; °aṭṭho 100
 āsevitā 603
 āhāra : °tthitika 65; —rā cattāro
 65 f.; 109; —rā pañca 66; —ro 65 f.,
 289 f.
 āhundaṛikaṇ andhantaṇ 366
 icchā 157
 Icchitālābhaniddeso 157
 ijjhana : °aṭṭhe paññā 50; °aṭṭho 97,
 101
 iñjana 516
 iñjito 472 f.
 iti 393, 396
 *Iti evaṇ pakārehi (*Vism.* 516) 200
 *Iti tacchāvīpallāsa- (*Vism.* 496) 63
 *Iti santā samāpatti (*cf. Vism.* 709)
 322
 itthi : °indriyaṇ 85; °yo . . . purisā 605
 idaṇsaccābhīniveso 416
 idappaccayatā 245 : °paṭiccasamuppa-
 nnā 397
 iddhi 50 f., 344; ijjhanatṭhena i. 654;
 °kathāvaṇṇanā 654 ff.; kā i. 654;
 °paṭilābhāya 655; °pāṭihāriyaṇ 692,
 694; °pāda (*see below*); °balaṇ 630;
 °mā 663; °mā cetovasippatto 661;
 °yo, dasa (*enumerated*) 654 f.;
 °lābhāya, °vasibhāvāya, °vikubba-
 nāya 655; °vidha (*see below*); °visa-
 vitāya, °vesārajāya 655
 iddhipāda : °vibhaṅgo 343; °suttanto
 615; —pādā 97; —pādā cattāro
 298, 618 f.; —pādo 343
 iddhividha : °ñāṇaṇ 346; °ñāṇaniddesa-
 vaṇṇanā 343 ff.; —dhe ñāṇaṇ 50
 idha 692
 inda : °khīlo 507; °vajiraṇ 429; Indo 87
 indriyaṇ 86, 618
 indriya : °kathā 104; °kathāvaṇṇanā
 529 ff.; °paropariyattaṇ 628; °paro-
 pariyaṭṭa-ñāṇaniddesavaṇṇanā 391
 ff.; °paropariyaṭṭe ñāṇaṇ 56, 430;
 °bhāvanāvisesena puggalaviseso 547;
 °saṇvara 652; °samutṭhitaṇ rūpaṇ
 354; —yā ādhipateyyatṭhena 609;
 —yānaṇ paripāko 152; —yānaṇ

pasādavasena 52; —yāni 87; —yāni,
 tīni 53; —yāni, pañca 536, 619;
 yāni datṭhabbāni 545; —yesu gu-
 ttadvārā 543
 imasmiṇ sati idaṇ hoti . . . imass'
 uppāda . . . 356
 *Imāni aṭṭhaguṇaṃ uttamāni (*Vism.*
 645) 261
 iriyāpatha : °cariyā; —tho 532
 Isipatanaṇ 616; I. migadāyo 609
 issariyabalaṇ 622
 issā 326, 650
 itito 698

ukkhittāsiko vadhako (*simile*) 394
 uggahaṇaṇ : tiṇṇaṇ vedānaṇ . . . ti-
 ṇṇaṇ piṭakānaṇ 686
 uggaho 494
 ugghaṭṭitaññū 646
 ucchuyatṭhiyo, suvaṇṇamayā 677
 uccheda : °diṭṭhi 419, 461; °vādā 455
 ujuṇ kāyaṇ panidhāya 490
 ujjotana — anujjotana — pajjotana —
 sañjotanaṭṭho 100
 unḥavalāhaka 613
 uttamo 608
 Uttara : °kuru 677; °mantī 703
 Uttarā : I upāsikā 671 f.; II *same as*
 Khujjuttarā *q.v.*
 uttarin appaṭivijjhanto 604
 uttaripaṭivedha : °aṭṭho 95; —dhāya
 579
 uttare pañcālā 263
 uttānikammaṇ 581 f.
 uttāno 647
 *Udakaṇ hi nayanti nettikā (*Dhp.*
 80) 43
 udaka : °dhārā 403; °bubbulāni (*simile*)
 261; —ke 'pi abhijjamāno gacchati
 349
 udaya : °dassanaṇ 255; °bbayañāṇaṇ
 20; °bbayañāṇaniddesavaṇṇanā 253
 ff.; °bbayānupassanā 28; °bbayā-
 nupassane ñāṇaṇ 20; °bbayo, pañ-
 canaṇ khandhānaṇ 523
 udariyaṇ 81
 udānaṇ udānesi 614
 udiyi 10
 udujitaṇ cittaṇ samudujitaṇ 469
 udutaṇ cittaṇ samuducittaṇ 469
 Udeno rājā 672
 Uddānakathāvaṇṇanā 703
 uddeso 376
 uddhaṇsoto akaniṭṭhagāmi 465

- uddhaccaṇ 280, 293, 522, 537, 589
 uddhacca: °kukkuccaṇ 117; —cce 95;
 —ccena viggahitamānaso 589
 uddhato 409
 uddhareyya. 666
 uddhumātakaṇ 235
 unnitako 413
 Upakkilesa: °ñāṇaniddesavaṇṇanā 470
 ff.; °vatthu 591; —sā 285, 479, 591
 upakkhittakā 650
 upagamaṇaṇ 241
 upaghātakaṇ kammaṇ 576
 upaghātanaṇ 606
 upatthānaṇ 95, 101, 494, 508, 510, 513,
 590, 695
 upatthāna: °kusalo 547 ff.; —ssati 480;
 °ssatiyo, attha 518
 upatthitasati 392
 upatthitā 483
 upatthambhakaṇ kammaṇ 576
 upatthambhanāya 579
 upaddavato 698
 upanāho 326, 417, 650
 upanibandhanānimittaṇ 478
 upapajjamānā 379
 upapatti 262, 570
 upapannā 382
 upaparikkhā 388
 upapīlakaṇ kammaṇ 576
 upalakkhaṇaṇ 389
 upavicāraṇaṇ 98
 upasaggato 698
 upasaṅkamitvā 631
 upasama: °attho 96; °anussati 311;
 —samāya 611
 upasampajja 538, 628
 upasampadā 642
 upādānaṇ 89, 241, 560
 upādāna: °kkhandhā, pañca 110, 598;
 °ñāṇāni 560; °paccayā bhavo 363;
 —nāni, cattāri 416
 upādāya 643, 647, 677
 upādi 323; °seso 323
 upādinnakaṇ vaḍḍhati anupādinnaṇ
 351
 upādiyanti 416
 upāyāsa: °niddeśo 156; °so 93, 148,
 156, 262, 357
 upāyāsītattaṇ 156
 Upāli, gahapati 6
 upāsikā 676
 upekkhako 186 f., 676
 upekkhā 88, 96, 238, 590, 592, 620;
 °anubrūhanā 476; °anubrūhitaṇ 475;
 °āvajjanāya c' eva 592; °satipāri-
 suddhi 192; °sahagatena 555; °su-
 kkhābhūmi 655; u. dasavidhā 187;
 u. saṇḍhāti 509
 Uposathaṇ hatthikulaṇ 625
 uppajjati . . . nibbattati (*distinguished*)
 454
 uppajjamānaṇ 627
 uppatti 92
 uppannaṇ 92, 627, 652; catubbidhaṇ
 u. 170 ff.
 uppannā dhammā 329
 *Uppādaṇ ca pavattaṇ ca (*Vism.* 649)
 262
 uppāda: °adhipateyyaṇ 687; °vaya-
 tthena 523; —do 92, 262 ff.; —do
 pavattaṇ nimittaṇ āyūhanā 688;
 —do saṅkhārā 265
 uppādetā, anuppannassa maggassa 645
 ubhatosuññaṇ 632
 ubho ante anupagamma 397
 uyyutto 407
 ulāro 614
 usabho 626, 680
 ekaṇ antaṇ 631
 *Ekaṇ na ekato idha (*Vism.* 542) 359
 ekaṇsavacanaṇ 544
 *Ekaṇ hi saccaṇ (*SN* 884) 64
 eka: °āyanamaggo 485 f.; °tthāne 473;
 °paṭivedhāni 594; °bījī 464; °rasa-
 tthe ñāṇaṇ 36; °rasatthena 587;
 °rasattho 94; °rasattho bhāvanāya
 98; °rasā 134; °vavatthānatā 50;
 °vokārabhavo 87; °saṅgahatā 45;
 °saṅgahitaṇ 594; eko paccakabu-
 ddho 654; eko hutvā bahudhā ('pi)
 hoti 346 f., 657 f.; eko hoti 658
 ekaggaṇ 483
 ekagga: °attho 94; °attho cittassa 98;
 °tā 230, 310, 509, 511
 ekacca: °sassatikā 454; —ccānaṇ ma-
 nussānaṇ vinipātikānaṇ 676; —cco
 692
 ekattattaṇ 270, 594; e. duvidhaṇ 278
 ekatta: °anupatthānaṇ 539; °upatthā-
 naṇ 539; °gataṇ 473 f.; °vimokkha
 552, 559; °suññaṇ 633, 637; —ttā
 473 f.; —tte 99; —tte santiṭṭhati
 469
 ekanta: °gataṇ 656; °nikkilesa 485;
 °vitarāgo 485
 ekekalomato 403
 ekodatttho (*see next*)

ekodi 586; °aṭṭho 98; °bhāvo cetaso 185

etaṇ: e. mama eso 'ham asmi eso me attā 'ti 436, 463, 591

etaṇ santan 'ti: —'ti passanaṭṭho 99; —'ti passanā 607

*Ete saṇṇavaravinayā (*Vism.* 46) 204 ena—saddo 450

enā 688

evaṇ: °gotto, °nāmo, etc. 375

*Evaṇ ariyasaccānaṇ 201

evaṇ āsevitabbaṇ, °tabbo 694

*Evam idha maggasaññaṇ 28

evaṇ me sutan 529, 583

*Evaṇ yogāvacaro 53

esana: °aṭṭhena 599; °suññaṇ 633

eso 'ham asmi, etaṇ mamaṇ 436, 463

okappanapasādo 676

okāsaṇ dassetā 413

okāsakatuppannaṇ 171

okāso, paritto . . . vipulo 453

okkanti 151, 241

okkanto 699

okkamati 407; sammattaniyāmaṇ o. 699

okkamitvā, sukhasaññaṇ ca lahusa-ññaṇ ca 662

okkamissati 698

oghā 415; cattāro o. 117; tayo o. 522

ottappabalaṇ 622

odagyaṇ 619

odhiso pharaṇaṇ 605

opapātikanāmaṇ 307

obhāsa: °gataṇ 656; °gāthā 658; °vasena 53; —sā cattāro 389; —so 546, 588 f., 592, 613, 658

oliyanābhiniवेश 456

oliyanti 460

olārikaṇ rūpaṇ 247 f.

olārika: °sukhumatā 492 f.; —rika 280, 352, 540

kakacūpamā 497

Kakusandho bhagavā 670

kaṅkhā pahiyati 566

Kaccāna! (*addressed*) 398, 438

Kaccāyana(tthero) 61

kaṭattā vā pana kammaṇ 576

Kaṇṇamuṇḍako saro 369

kaṇhaṇ . . . sukkaṇ 577

kaṇha: °pakkha sukkaṇapakkhadvaya-vasena 698; °sukkā 688

kataññaṇ 612

*Katattā paccayā ete (*Vism.* 555) 361

kataparappavādā 648

katamantānuggahitā 463

*Kathaṇ hi Bhagavā tuyhaṇ (*S.I.* 121) 520

Kathāvatthu 400

kantāraṇ tāretā 413

Kapotakandarā 669

kappa: °rukkhā 677; °vuttāhānaṇ 368;

°ssa vināso ca saṇṭhānaṇ ca 368 f.

kamati: nā ssa aggi . . . 604

Kambojā 557

kammaṇ 364; catubbidhaṇ k. 575 f.

kamma: °anto 619 f.; °āyūhana-

kkhane 573; °kathāvaṇṇanā 574 ff.;

°tṭhānassa anupaṭṭhānaṇ 498; °ni-

yaṇ 345, 479; °pathā, dasa kusalā ca

dasa akusalā ca 301; °vipākajā iddhi

655, 676; °vipākajiddhiniddeso 676;

°samādānaṇ 627; °ssakacittena ca

ñāṇena ca 687; °ssa āharaṇūpāyāso

498; °ssako 408

kammāragaggari (*simile*) 501

karajakāyo 501, 662

*karaṇi (cakkhu°, ñāṇa°) 611

karaṇḍā 666

karisaṇ 82

karuṇā 88, 555

kalebarassa nikkhepo 153

kalya—saddo 232

kalyāṇaputhujjano 266

kaṣiṇaṇ 80

kaṣiṇāni, dasa 311

kaṣiṇāyatanāni, dasa 128

kassako ca balivaddo ca (*simile*) 499

*Kasmā nu saccāni (*SN* 885) 63

Kassapa: °tṭhero 6; °saṇyuttaṇ 168;

°ssa bhagavato dhātuucetiyaṇ 678

kaḥāpanadassanaṇ (*simile*) 577

Kākaṇḍi 532

kāma: °avacaradevā 570 f.; °avacarā

bhūmi 296; °āsavo 310; °upādānaṇ

416; °ogho 339; °garuko °āsavo

°adhimutto 398; °guṇā pañca 416;

°cchandaṇ hiriyati 623; °cchando

117, 332, 339; °cchando nānattaṇ

637; °taṇhā 116, 158; °dhātu 87;

°rāgānusaṇ 400 f.; °rāgena 656;

°rāgo 118, 280; kāma (*plural*) 121,

179 ff.; kāmesu kāmasukhallikā-

nuyogo 610 f.; kāmesu micchācāro

220

*Kāmesu chandaṇ paṭighaṇ 231

- kāya: °aṅgacopanaṇ 279; °anupassanā 174; °indriyaṇ 85; °gatā sati 124, 311; °gantho 415; °to pavattati 403; °duccaritaṇ 380; °paṭibaddhā °saṅkhārā 515 f.; °balaṇ tathāgatassa 625; °vasena cittaṇ pariṇāmeti 662; °sakkhi 563; °saṅkhārā 316, 357; °samphassaja 155, 519; °ssa bheda 381, 453; kaye kāyanupassanā-satipaṭṭhānabhāvanā 510; kāye kāyānupassī 174 f.; kāyena vasaṇ vatteti 351; kāyo 50, 79, 174, 510; kāyo, imamahā kāyā añño 666; kāyo passambhati 302
kāyikaṇ 155; 519
kāyikā 516
Kālakaṇḍjaka asurā 112
kālakiriya 153
Kālākārāmasuttaṇ 430
kālaparicchedo 269
Kālāvakaṇ 625
*Kālāvakaṇ ca Gaṅgeyyaṇ 625
Kālī nāma dāsi 680 ff.
kiṇ°: °jātikaṇ, °nidānaṇ, °pabhavaṇ, °samudayaṇ 599
*Kiṇ bhāsitena bahunā? (*Vism.* 501) 145
kiccaññaṇ 612
kittimānasaṇ 307
kiriyaṇ, kiriya 301
kilissati 425; k. . . na k. 593
kilesa: °kalalībhūto 411; °kāmo 296; °nāyaka kilesā 701; °pañjarakkhittō 409; °mariyāde 656; °vatthūni, dasa 425; —sā 133 f., 393, 603; —sā, anuppannā 169 f.; uppannā 170; —sā sabbe 326; —sānaṇ susamuhataṭṭā 482
kilomakaṇ 81
kissa hetu? 703
Kukkuṭa: °ārāmo 584; °setṭhi 583 f.; 673
Kunāladaho 369
kuppo 552, 558
kumārako hoti 665
kumbhakāro 682
kummaggaṇapaṭipanno 408
Kuvero 613
kusalaṇ 549, 596; k. kammaṇ 576 f.
Kusala: °kammaṇapaṭhakaṭṭhā 224 f.; °kammassa javanakkhaya 571, 573; °saccaṇ 597; °saddo 129, 205; —lā dhammā anuppannā ca uppannā ca 170; —lo vivaṭṭane vuṭṭhāne 277
kusitā 536
kesakāyo 696
kesā 80
Kotṭhita (tthero) 6
Koṇḍañño *vide* Pañcavaggiyā
kodhano 417
kodho 326, 650
*Ko nu aññatra ariyehi 460
kolaṅkolo 464
kosajjaṇ 537; —jje 95
Kosambakakkhandhako 417
Kosambī 583 f.; 667 f., 672, 680; °vāsi 668; —sambikasetṭhi 680 ff.; —sambiyaṇ nagarasobhinī 680
kosallaṇ 388
kosiyo 666
°kkhandhaṇ: paññā°, vimutti°, vimuttiññanadassana°, silā° 652
khanikasamodhānā 470
°khane jātā dhammā 385
khaṇḍiccaṇ 151
khattiya: °parisā 702 f.; °mahāsālā 570; —yo 372
khanti 505; °ñānaṇ 46; °ñāna-°pariyogāhaṇaññāna-niddesaṇṇānā 334; °balaṇ 622; °suññaṇ 633
khandha: °aṭṭho 98; °ppavattiyaṇ nibbīṇo puriso 172; °loko 393; khandhā 278, 437; —dhānaṇ pātubhāvo 151
Khandhaka: °aṭṭhakathā 508; °vaggatṭhakathā 596
*Khandhādīnaṇ ca paṭipāṭi (*Vism.* 544) 411
*Khandhā nirujjanti, na c' atthi añño (*Vism.* 644) 260
khamati 623
khaya: °anupassanā 103; °gāmimaggo 120; °dhammaṇ 251; khaye ñānaṇ 386
Khānukoṇḍaññatthero 671
khārūḍakamahāmegho 373
Khidḍāpadasikā 613
khittacittā 577
khīṇaṇ 688
khīṇāsava: °balaṇ 630; °balāni satta 136; —vānaṇ pañc' indriyāni 540; —vo 386, 485, 537, 549, 644; —vo bhikkhu 624
khīradantā 152
Kuujjuttarā: upāsikā 6; dāsi 673 ff.
Khuddakavattu-vibhaṅgo 418, 420, 421, 427

khurappaṇ 674 f.
kheḷo 83

Gaṅgā 534, 678, (*simile*) 521
Gaṅgeyyaṇ hatthikulaṇ 625
gaṇanā 495 f.
*Gaṇanā anubandhanā (*Vism.* 277) 494
*Gaṇhitvā āvajjana- 28
gataṭṭho *s.v.* gati
gati 92, 262; °aṭṭho cittaṣsa 99; °ka-
thāvaṇṇanā 570 ff.; °yo pañca 416;
°sāmpatti 570
*Gantvāna so satta padāni 208
gantha 169; cattāro ganthā 415
ganthito 416
Gandha: °kuṭi 658; °mādana 610;
°hatthi 625; gandhā 79
gabbho: (*simile*) cakkavatti°, sāliyava°
500
*Gamane vissute tinte 14
gambhīra: °ñānacariya suttantā 536;
°pañña 639, 643; —ro 647
gammo 610 f.
garu: °upanissito 653; °nissayo 8
Garuḷo Venateyyo 648
gahapati 685; °mahāsālo 570
gāthāyo, Saddhammappakāsiniyā 704
gāhā, tayo 591
gaṇanāmaṇ 306
gulakīḷā 682
guḷagūṇṭhikajāto 410
guhā 508
gūḷha: °lāhāni 649; °lho 647
geṇḍukā 679
gocaraṇ 512
gocara: °ajjhattaṇ 586; °aṭṭhena 587;
°aṭṭho 94 f., 99; °nānattaniddesa-
vaṇṇanā 290 f.; °nānatte 34
goṇassa gahaṇaṇ (*simile*) 192
Gotamī (*addressed*) 505
Gotamo, samaṇo 197, 674
gotrabhū 269, 275 ff.; °ñānaniddesa-
vaṇṇanā 275 ff.; °dhammā 276, 567
Godāvarī (*simile*) 521
godhāvaṇṇo (*simile*) 195
gopālassa gogaṇanā (*simile*) 495
gopurisā 677
gopo ca kūṭavaccho ca (*simile*) 488
ghanasaṇṇā 133
ghāṇaṇ 79
ghāṇindriyaṇ 85
Ghosita: °āraṃmo 583; °seṭṭhi 583, 672
ff., 680 ff.

cakkaṇ 627; pañcavidhaṇ c. 299
cakka: °aṅkitatalena pāṇinā 658;
°vatti 676; °vālapabbato 374, 613;
vālasahassaṇ 664; °saddo 626; °kkā-
ni cattāri 299, 627
cakkhuṇ 90; c. ajjhattaṇ vavattheti
289; c. ahaṇ mama 455; c. duvidhaṇ
77 f.
cakkhu 614; °āyatanāṇ 84; °dhātu 84;
°nā rūpaṇ disvā 676; °ndriyaṇ 85;
°bhūto 646; °viññāṇaṇ 78, 292;
°samphasso 78
Caṇḍapajjoto rājā 673
catu: °cakkaṇ 300; °dhammavavatthā-
ne 34; °nnaṇ saccānaṇ vavatthānaṇ
257; °bbidhaṇ saccesu ṇāṇaṇ 165;
°raṇḍini senā 677; °vesārajjappatto
644; °vokārabhavo 88
catutthaṇ jhānaṇ 193
Catutthacatukka-niddesaṇṇanā 523
ff.
cattāri: ariyasaccāni 197 ff.; saccāni 164
cattāro paṭipadāmaggā 584
*Candaṇ passeyya naro 28
Canda: °padumā 685; °maṇḍalāni di-
ssanti (*simile*) 351; °lekha (*simile*)
193; Cando 371
candimasuriyā 350 f., 371
Candimā devaputto cammakhaṇḍo 507
carati, sarāgā, samohā *etc.* 294 f.
caritaṇ 395
cariyā 542, 702; °aṭṭho 99; °kathā 105;
°kathāvaṇṇanā 692; °nānattanidde-
saṇṇanā 292 ff.; °vavatthāne 34;
°vāro 542
calato 698
cavati 602; c. . . na C. cittabhāvanā
593
cavanatā 153
cavamānā 379
cāga: °adhimuttatā 474; °anussati 311;
cāgo 161
Cātummahārājikā (devā) 369, 613
cāro ca vihāro ca 542
cittaṇ 50, 520, 620; c. vikampati 471; c.
vivattati 509; soḷasappabheḍaṇ c. 355
citta: °aṭṭho 98; °anantariyaṭṭho 99;
°pakkhandanatā 561; °vivaṭṭe ṇā-
naṇ 49; °vivaṭṭo 340; °visuddhi 106,
516; avikkhepaṭṭhena °visuddhi 701;
°saṅkhārā 316, 515; °saṅkhāro 357;
°ssa adhiṭṭhānāya . . . vodānāya 579;
tippaṇ cittaṇaṇ 51; citte cittaṇupa-
ssi 177 f.

*Cittajena hi rūpena (*Vism.* 562) 362
 *Cittassa paridahanā (*Vism.* 504) 148
 Citto gahapati 6, 654
 cintā 388
 cirarattapīlito 414
 cuti 153, 361
 *Cutūpapāte saṅsāre (*Vism.* 543) 359
 cuddasa dhammā 573
 *Cuddas' eva asaṁbhinnā 620
 Cundo 212
 Cūlapanthaka, āyasmā 405, 657 ff.
 cetanā 48 f., 241, 514; —sīlaṇ 218
 cetayati 606
 cetasā ceto paricca 355, 693
 cetasikaṇ 156, 519; c. sīlaṇ 218
 cetasikasukhaṇ 520
 cetasikā 297
 cetaso pariijhāyanā 155
 ceto 48; °pariyaññāṇaṇ 52; °pariyaññā-
 niddesaṇṇaṇā 354 f.; °pariyaññā-
 ṇalābhi bhikkhu 355; °pariyaññāṇa
 . . . pajānāti 662; mettā °vimutti
 605; °vivaṭṭe ñāṇaṇ 48; °vivaṭṭo 340
 f.; °saṁphassaṇaṇ 156
 cha abhiññā 642
 chakkanipāto 698
 Chaddantaṇ hatthikulaṇ 625
 Chaddantaḍaḥo 369
 chandañ ce bhikkhu nissāya 655
 chanda: °aṭṭho 101; °jāto 523, 690;
 °nānattaṇ 304; °paccayā . . . °vū-
 pasamaṇpaccayā vedanā 337; °rā-
 ganirodho 90; °rāgappahāṇaṇ . . .
 °rāgavinayo 598; °rāgena 656; °rāgo
 119; °samādhi 343; °ssa samudayo
 538; chando 119, 509, 545; chando
 iddhipādo 619 f.; chando mūla-
 tṭhena 106
 channaṇ vaṇṇaṇaṇ raṇsiyo 404
 chaḷaṇgupekkhā 187 f.; 270
 *Chaḷ-eva phassā saṅkhepā (*Vism.*
 565) 363
 chahi rāsīhi uddiṭṭhaññāṇāni 525 ff.
 chinṇamanupassane paññā 29
 Jaṭīsaṭṭhi, Jaṭilo gahapati 678 f.
 janakaṇ kammaṇ 576
 Jambu: °dīpavāsino 685; °dīpo 677 ff.
 jarā 93, 145 f., 151 f., 262; °niddesa
 151 f.; °pākāsaṇparikkhitto 412;
 °maraṇaṇ 241, 599; °maraṇa- 599
 javana: °atthayā 294; °paññā 639, 641
 jāgariyānuyutto 652
 jātaṇ rūpaṇ 634

jāti 89, 92, 142 ff., 150 f., 262, 599;
 °kkhettaṇ 367; °jarāvyādhimaraṇa
 —dhammato 699; °dhammā 157;
 °paccayā jarāmarāṇaṇ 364; °mara-
 naṇ 252
 *Jātipabbhutaṇaṇ dukkhaṇ (*Vism.* 505)
 150
 jānaṇ jānāti 646
 *Jāyetha no ce (*Vism.* 501) 144
 jīṇjukagumbo 681
 jivhā 79; °indriyaṇ 85
 jīraṇatā 151
 jīvaṇ na sariraṇ 453
 Jīvako komārabhacco 658 f.
 jīvati, samaṇ, no visamaṇ; sammā, na
 micchā etc. 702
 jīvitaṇ 702
 jīvita: °indriyaṇ 85; °saṅkhārā tayo
 572 f.; °ssa upacchedo 153
 Jetavanaṇ 532 f., 584, 673
 Jeto 533
 jotanaṇ 390; °aṭṭho 100
 Jotikaseṭṭhi, Jotiko gahapati 677 f.
 jotipāsāṇā 677
 jotenti 607
 jhānaṇ 88, 280 ff., 560; duvidhaṇ j. 281
 jhāna: °upekkhā 187 f.; °vimokkhaṇi-
 ddeso 702; °vimokkhā suttanta 536;
 °vimokkhe kusalatā 280 f.; °vimo-
 kkho 553, 701; °ssa saddakaṇṭa-
 kattaṇ 489; —nā 544; —nāni 169,
 301; —nāni cattāri 193, 298; —ne
 ca —nūpacāre ca oḷārikasukhumatā
 493
 ñāṇaṇ 103, 549, 614; ñātaṭṭhena ñ.
 701; ñ. pabbijjati 653; ñ. vivaṭṭati
 340
 ñāṇa: °uppādena 525; °kathā 10 ff.;
 °gaṇaṇā 527 f.; °cariyā 41, 292, 295,
 316; °ttayaniddesaṇṇaṇā 308 f.;
 °niddesaṇṇaṇā 202-434; °pañca-
 kaniddesaṇṇaṇā 305; °pariyanta-
 kaṇ 647; °balaṇ tathāgatassa 625;
 °bhūto 646; °rāsichakkaniddesa-va-
 ṇṇaṇā 525 ff.; °vatthūni 642; °vi-
 pphārā iddhi 654, 666 ff., 669; °vi-
 pphāriddhiṇiddeso 666 ff.; °vivaṭṭe
 ñāṇaṇ 49; °vivaṭṭo 340 f.
 ñāṇāni 615; upakāre, upakkilese etc.
 up to satokāriṇsa 468 f.; sāvakasā-
 dhāraṇāni ca asādhāraṇāni ca te-
 sattati 56 ff.
 ñātaṇ 483

nāta: °atthe nānaṃ 35, 331; °atthena
 nānaṃ 202, 305; °attho 102, 331;
 °attho abhiññāya 98
 nāti 156; ñ. . . sālohitā 486
 *Nātidhanādiviyogā (*Vism.* 505) 149
 nāyagantho 632
 nāya —sadda —ganthavacanena 635
 thapanāvasena bhāvanā 500
 *Thātun icchaṇ puriso 27
 thānaṃ 384, 625; n' etaṃ t. vijjati
 697
 thāna: °to 625; °so hetuso 627; —nāni,
 obhāsādinī dasa 592
 thita: °attho 94; °kappi 37; —tānaṃ
 aññathattaṇ 596; —to 617; —to
 supañhito 508
 thiti 521; °bhāgiyā dhammā 61; °bhā-
 giyo samādhī 140
 taṇ: t. jīvaṇ 395, 453; t. nūtatthena
 nānaṃ 108
 *Taṇ taṇ atthaṇ apekkhitvā 531
 *Taṇ taṇ patthayaṃānaṇ (*Vism.* 505)
 149
 *Taṇ muñciya gotrabhunā 28
 *Taṇ vinā ñāññato dukkhaṇ (*Vism.*
 496) 63
 ta° (= tad°): °ggaruko, °ccarito, °da-
 dhipateyyo, °dadhimutto, °nmino,
 °ppabbhāro, °ppoṇo, °bbahulo 651
 takkaro (*correct*) 413
 Takkasilā 679; °yaṇ seṭṭhī 678
 takkikā 459
 taca pañcaka kammaṭṭhānaṇ 669
 taco 80
 tacchako (*simile*) 163
 tājā 521
 taṭṭikā 507
 taṇḍulanāli 677
 taṇhakkhaya 635
 taṇhā 89, 158, 161, 241, 412; tisso t.
 116; °kāyā cha 118, 418; °carito
 veneyyo 696; °cariyā 470; °dāso
 408; °paccayā upādānaṇ 363; °pa-
 pañcā 427; °mūlakā dhammā nava
 118; °ya uddiṭṭho 412; °vicarītāni
 427
 *Taṇhāya paccayā tasmā (*Vism.* 568)
 363
 tatiya: °catukkaniddesavannaṇā 520
 f.; °jjhānaṇ 190
 *Tato dukkhadvayassā pi (*Vism.* 504)
 149

tattha tattha sammāpayogappaccayā
 iddhi 655
 tatra 534; °tatrābhinandinī 158; °ma-
 jjhattatā 193; °majjhattupekkaḥ
 187 f.
 tathaṇ 594 f.; —thāni 594
 tatha: °tā 245; °dassitā 211; °dhammā
 210; °lakkhaṇaṇ 209
 tathā: °atthe paññā 49, 331; °atthena
 105, 594; °attho 97, 102, 595;
 °kāritā 212
 tathāgata: °uppādo 673; °balaṇ 630;
 °balaṇ duvidhaṇ 625; °balāni 624;
 °sāvako 462; °ssa nāṇāni 629 f.;
 °ssa yamakaṇṭhīraṇ 404; —tā si-
 hasamānavuttino 160; —to 207 f.,
 367 f., 391, 394 f., 433, 453, 462,
 529 f.; —to jānāti passati aññāti
 paṭivijjhati 394; —to hoti . . . na
 hoti 396
 tadaggasuññaṇ 632
 tadanāgappahānaṇ 122, 448
 tadanāgavīkeko 690
 tadanudhammatāsati — upatthānaṇ
 694
 tadanvayā 562; —vayena 566
 tadāsamudāgate dhamme vipassane
 paññā 30
 tantākulaajāto 410
 tappaccayā: t. vedanā 337; t. veda-
 yitaṇ 338
 *Tabbhāve vokiṇne 124
 tampaṇānaṇ paññā 61
 Tambaṇ hatthikulāṇ 625
 *Tayam idha nirodhasuññaṇ (*Vism.*
 513) 199
 tayo ca saṅkhārānaṇ etc. 40
 taraṇa: °atthena 587; °attho 94
 taruṇarukkho 688
 tālavanta —vohāro 604
 Tāvatiṇsa: °deva 613; °bhavanaṇ 369
 tikkha: °anulomikā khanti 697; °indri-
 yā mudindriyā 391 f.; °paññā 639,
 652
 tinasanthārādayo 507
 tittakatā 443
 titta —kalābuvalli (*simile*) 161
 titthaṇ (*simile*) 536
 titthiya 462; °sāvako 462
 tithi —karaṇa —nakkhattādayo 680
 tidhattamaṇḍo 581
 tiparivattaṇ 612
 Tipiṭaka —Cūḷānāgattatherassa vādo
 574

*Tibbandhakāre ca (*Vism.* 501) 145
 tibbā bhayasāññā 394
 timi timingalā 648
 tiracchānayoni 382
 tiriyaṇ 555
 tiro: °kuḍḍaṇ 348; °pākārapabbataṇ
 348; °bhavaṇ 661; °bhāvo 347
 °ti vacanato 438 f., 603
 tivattagataṇ 477
 °ti vuttaṇ 636
 °ti vuttattā 437, 608
 tisso sikkhāyo 228
 °ti hi vuttaṇ 331, 511
 tīraṇa: °aṭṭhe ñāṇaṇ 35; °aṭṭho pari-
 ñāya 98
 tīrayitvā 652
 tucchato 699
 tuvaṭṭaṇ 604
 Tusita: °devā 613; °puraṇ 663; °bha-
 vanaṇ 627
 tūlayitvā 652
 te cittaṇ: iti °pi 692
 te mano: evam °pi ... ittham °pi 692
 tejā 43
 tejo 80, 327
 tena vuttaṇ 378, 626, 627
 ten' āha Bhagavā 364, 506
 ten' āhu porāṇā 208, 231, 260, 261,
 488, 489, 493
 ten' eva vuttaṇ 505
 ten' ev' āha 212, 215
 tesattati ñāṇāni 642
 thambho 326, 650
 thāmagato 688
 thīnaṇ 522
 thīnamiddhaṇ 117
 Theragāthā 670
 Thero (= Sāriputta) 656
 thokam °pi bahukaṇ 661
 dakāraṣa takāro 482
 dakkhiṇe Pañcālā 263
 *Danden' eke damayanti 506
 dantā 80
 dandhāyitattaṇ 317
 Damilabhāsā 6
 Damiḷi 5
 dāsa: d. ariyavāsā 399; d. ñāṇāni 263;
 d. paññāpāripūrī 639; d. balāni
enumerated 619 f.; °sahassī 613
 dasabala: °ñāṇaṇ 625, 629; °bala-
 dhārī 644; —lo 612, 658 f., 667 f.,
 674
 Dasuttarapariyāya 117, 125, 127, 135

dassanaṇ 282, 332 f., 598; diṭṭhattā d.
 701
 dassana: °aṭṭhe paññā 53; °aṭṭho 94 f.,
 101 f., 292; °adhipateyyaṇ 38, 687;
 °abhisamayo 687; °virāgo 609; °vi-
 suddhiñāṇaṇ 46; °visuddhi-ñāṇaṇi-
 ddesavaṇṇanā 331 ff.
 dātā, amatassa 646
 dānūpasagg-upaṭṭhān-ekattaṇ 473
 diṭṭhaṇ 483; d. suttaṇ ... anuvicaritaṇ
 manasā 432
 diṭṭha: °dhamma nibbāṇavādā 455;
 °dhamma sukhavihāratthāya 272;
 °dhamma sukhavihārī (°ro) 297;
 °dhammiko 647
 diṭṭhi 293, 505; kā d. 435 f.; d. hi °ssa
 pāpikā 441 f.; °anusayo 400; °abhi-
 nivesā etc. kati? 435; °āsavo 310;
 °upādānaṇ 416, 439; °ekaṭṭhā 133,
 540; °ogho 116; °kathāvaṇṇanā
 435 ff.; °gataṇ 122, 414; °gataṇ
 °gahaṇaṇ °visūkaṇ etc. 439 f.;
 °gatāni 691; °gatāni, cha 418; °gatāni
 ... te bhindantā maññe caranti
 648 f.; °gatāni dvāsatṭhi 415, 427 f.;
 °carito veneyyo 696; °tṭhānaṇ 437
 ff.; °tṭhānasamugghāto 435; °pari-
 yuṭṭhānāni 439; °ppatto 563; °yā
 rāgo 441 f.; °yo rāsiwasena soḷasa
 440; °rāgo 441 f.; °vipatti, °vipanno
 441; °visuddhi 106, 516; °visuddhi
 dassanaṭṭhena 701
 °diṭṭhi: assāda°, attānuccheda°, ahan
 °ti mānavinibandhā etc. 440
 diṭṭhe °va dhamme 538, 628; d. °va d.
 arahā 465
 diṭṭho te rājā? (*simile*) 282
 diṭṭho vidito sacchikato phassito pa-
 ñāya 615
 dibbacakkhu: °ñāṇaṇ 53, 378 f.; °ñā-
 ñaniddesavaṇṇanā 377 f.; °no upa-
 pattikkamo 378
 dibbasotadhātu 353
 dibbāya sotadhātuyā ... 662
 dibbena cakkhunā ... 662
 divāsāññā 377
 disāpharaṇaṇ 605 f.
 *Disvā °va appiye (*Vism.* 504) 148
 *Disvāna taṇhaṇ aratīṇ ragaṇ ca 673
 dissamānena (°pi) kāyena 662, 665
 diḍḍhaṇ: d. assasanto ... passasanto
 491; d. assāsapassāsa-vasena 510,
 512, 516; d. assāsapassāsavasena
 484, 509

Dīgha: °assāsapassāsa-niddesavaṇṇanā 505 ff.; °bhāṇaka-Saṅguttabhāṇa-kā 493; °Majjhimāgamappamāṇā dhammakathā 660

*Dīgho rasso ca assāso (*Vism.* 273) 491

Dīpaṅkara dasabalo 610, 627

dīpasadiso bhikkhu 489

dukkhaṇ 54, 78, 90, 93, 122, 155, 198 ff., 357, 598, 670: d. ariyasaccaṇ 142; d. kāyikaṇ 147; d. dukkhasamudayaṇ, dukkhanirodhaṇ etc. 611; d. bhayaṭṭhena 141

*Dukkhaṇ eva hi na koci (*Vism.* 513) 198, 594

*Dukkhaṇ tiracchesu (*Vism.* 501) 144

dukkha: °aṭṭhena 524; °aṭṭho 595; °anupassanā 91, 639; °anupassanā, sataṇ pañcaviṣati c' eva 700; °abhi-tunṇo 414; °indriyaṇ 85; °kkhandho 595; °to 271, 698; °niddeso 155; °nirodhagāmini paṭipadā 196; °nirodhe ñāṇaṇ 54 f.; °nirodho 55; °vatthukā 616; °saccaṇ 598; °saccaṇ akusalaṇ ... kusalaṇ ... abyākataṇ 597; °saccaniddesavaṇṇanā 142 ff.; °saccavibhaṅgo 143; °samudaye ñāṇaṇ 54 f.; °samudayo 54 f.; °silo 670; —kkhā vedanā 155; —kkhā saṅkhārā 62; —kkhe ñāṇaṇ 164; —kkho 611

*Dukkhi sukhaṇ patthayati (*Vism.* 568) 363

duggatā 379

duggati 381, 411

duccaritā 326, 393

duccaritāni, tīni 569

duṭṭhullaṇ 582

dutiya: °catukkaniddesavaṇṇanā 518 ff.; °jjhānaṇ 186

duppaññā 402, 536

dubbannā 379

dubhato: °vuṭṭhāna-vivaṭṭhane paññā 27; °vuṭṭhāno 553; °vuṭṭhitā paññā 282

dummano 676

*Duvidho vinayo nāma 447

*Duve puthujjanā vuttā 205, 266, 446

dussa: °karaṇḍako 602; °yugaṇ 602

*Dussīlya viddhaṇsanatā (*Vism.* 8) 16 duhetuka paṭisandhiko 570

dūre 352; d. °pi santike adhiṭṭhāti 661; d. rūpaṇ 247

devatā 486, 677; °anussati 311; nagara-pariggāhikā d. 679; d. rakkhanti 604

deva: °āyatanaṇ 557; °datto 112; °brāhmaṇo 613

devā 110, 111, 113, 571; d. ... manussā etc. 605

desanā 581; duvidhaṇ °ñāṇaṇ 627; dhamma puggalavasena catubbidhā 67

domanassaṇ 147 f., 155 f., 357

domanassa: °indriyaṇ 85; °niddeso 155 f.

dovārikopamā (*simile*) 497

dosaggi 701

doso 293, 326, 650

dvādasākāraṇ ñāṇadassanaṇ 612

*Dvārato vedanā vuttā (*Vism.* 566) 363

dvāsattati vipassanāvasena ñāṇāni 526

*Dvāsītiṇ Buddhato gaṇhiṇ 9

dvīhi balehi samannāgatattā 40

dve: d. antā 610; d. vimokkha 565

dhaññamāpako (*simile*) 495

Dhataratṭho 613

dhanakkītādayo dasa itthiyo 220 f.

Dhanañjaya, setṭhi 645

dhanavā 645

dhammaṇ sakkaronto garuṇ karonto etc. 617

dhamma, as paccaya 3

dhamma: °adhipateyyo 617; °anudhammapaṭipatti 542, 641; °anupassanā-catukkaṇ 527; °anupassī 179; °anusāri 564; °anussati 230, 311; °uddhacca-kusalo 592; °uddhacca-pubbaṅgamo 584; °uddhaccavāro 588 ff.; °uddhaccaviggahaṇ 584; °uddhaccaviggahitaṇ 585; °ketu 617; °kkhandhā pañca 135; °guttā 111, 676; °cakkāṇ 610, 612; °cakkāṇ duvidhaṇ 616, 627; °cakkā-kathāvaṇṇanā 616 ff.; °cakkappaavattana-suttanto 609 f., 616; °cakkhuṇ 612; °cariyā 617; °tṭhi-tiñāṇaṇ 18; °tṭhitiñāṇa-niddesavaṇṇanā 239 ff.; °tṭho 102; °dhātu 84; °ddhaḷo 617; °ñānattañāṇa-niddesavaṇṇanā 301 ff.; °padāni cattāri 300; °bhaṇḍegāriko 583; °bhūto 646; °rājo 583; °vavatthānaṇ 103; °vicayo 95, 387; °vinayo 505 f.; °saṅgaṇī 399, 439; °saṅgaha-tṭhā-kathāyaṇ Tipiṭaka Mahādhammara-

kkhitattheravāde . . . vuttaṃ 574;
°saddo 18; °sāmaggi 126; °senāpati
(tthero) 25, 160, 195, 202, 583,
648, 668 f.; °ssāmi 646; —mmā 79,
523, 614 f.; —mmā ārammaṇaṃ
ogāhanti 522; —mmā, cha 118;
—mmesu °anupassī 177; —mmo
505 f.

Dhammikā upāsikā 6

dhātu 80, 84, 87; °attho 98, 102; °to
upasaṅharati 676; °nānattaṃ 303;
°yo dve . . . tayo 67

dhutaṅgāni 169

dhuvasaññā 133

*Dhuva-subha-sukhattasaññaṃ (*Vism.*
513) 198, 594

na ussinenti 621

na kampati, na calati, na vedhati 315
nakhā 80

°nataṃ (anapa°, anabhi°, anuṇ°, ano°)
656

*Na tassa adiṭṭham idha 'tthi kiñci 58
n' atthi kiñci 558

n' atthi dinnāṃ etc. 426, 452

n' atthi Bhagavato nāma (aññātaṃ,
adiṭṭhaṃ, aphussitaṃ etc.) 646 f.

*Na dhammo adhammo ca 18

Nandanavanaṃ 379

Nandamūlaka pabbhāro 609

nandi 133, 259; °rāgasahagatā 158

Nandopananda-damaṇaṃ 317

nalāgāraṃ (*simile*) 586 f.

*Nava ekavidhā eko (*Vism.* 680) 619

navakammaṃ 169 f.

navah' ākārehi assasati passasati 509

*Nava koṭisahasāni (*Vism.* 46) 204

navadhamma vavatthāne 34

navavidha mānā 423

na sajjanti, na gayhanti, na bajjhanti
621

na santike 643

na sandhūpenti 622

na sāmanta 643

nahāru 81

*Na h'eva saccāni bahūni nānā (*SN*
886) 438

*Nā-ññā nibbānato santi (*Vism.* 496)
63

nādhivāseti 652

nānattaṃ 303 f., 390

nānatta: °ekattaṃ 327; °ekattakamma-
vipphāravasena 52; °ekattapaṭive-
dhapaññā 333; °ekattarūpanimittaṃ

53; °ekattasaddanimittaṃ 51; °kile-
sehi 656; °vimokkho 559; °saññā
132; °saññānaṃ amanasikārā 556 f.;
°suññaṃ 633, 637; —tte panna 48

nānā: °adhimuttikaṃ 628; °dhamma-
niddeśo 330; °dhammappakāsanatā
45; °dhātu 627; °paṭicasamuppā-
desu paññā 643; °baddha-aviko-
panaṃ 320; °suññatam anupala-
bbhesu paññā 643

nānusaṃyā 293

*Nā-bādhakaṃ yato dukkhaṃ (*Vism.*
496) 63

nāmaṃ 109, 362, 573; n. catubbidhaṃ
306; n. ca nāmakāyo ca 515; n. ca
rūpaṃ ca 572 f.

nāmapaccayā 573

nāmarūpaṃ 241, 362, 571

nāmarūpapaccayā 571, 573; n. saḷāya-
tanaṃ 362

nāvā (*simile*) 121; °ya cattāri kiccāni
(*simile*) 332

nāsikagge 479

nikanti 241, 470, 591 f.; °kkhaṇe 571

nikkaṅkha 544

nikkilesaṭṭho 513

nikkilesa 647

Nigantthā 142

niccaṃ pipāsito 414

niccasaññā 133

niccena vā dhuvana vā . . . suññaṃ 633

nicchāto 700

nijjaravattthūni, dasa 76

nijjhantibalaṃ 622

nijjhāpetā 645

nijjhāpeti 623

niṭṭhā 464 f.; °tṭhaṃ gatā 464

nidānaṃ 599

niddāna: °attho 102; °vaggo 642

niddasa 73

niddasavattthūni, satta 73

niddiṭṭhakāraṇā 650

niddesaṇayo 581

nidhikumbhiyo 677

ninnetā, atthassa 646

nipunā 648

nibbatti 92, 262

nibbānaṃ 93, 161, 218, 263, 287, 302,
523 ff., 558, 560, 608, 620, 634 f.;

n. abhisāmāyo 687; diṭṭh' eva dha-
mme n. 322; brahmaṃ n. 580;
maggo n. 580; vimutti n. 609

nibbāna: °ārammaṇatā 608; °āra-
mmaṇā 385; nibbānāya 385

- nibbidā 140; °anupassanā 91, 639;
 °anulomañānāni 526; °ñānāni 526 f.;
 °paṭippassaddhiñānāni 526 f.; °ya
 virāgāya nirodhāya 461
 nibbedhabhāgiyaṃ samādhiṃ 690
 nibbedhabhāgiyā dhammā 61
 nibbedhikapāññā 639, 653
 nimittaṃ 92, 133, 262, 308, 471, 517;
 n. assāsapassāsā 477; n. etaṃ na sa-
 manupassāmi 644; n. ca upaniba-
 ndhanā 515; n. ca pavattaṃ ca 566;
 °paṭisaṅkhā ñāṇaṃ 567
 nimitt — upatthānaṃ 499 f.
 *Nimitte ṭhapayaṃ cittaṃ (*Vism.* 286)
 500
 nimbabijato ucchu (*simile*) 359
 nimmalattho 101
 Nimmāṇarati (devā) 613
 nimmito 405 f., 663
 niyyānaṃ 508, 514; ariyānaṃ n. 469
 niyyāna: °atthēna 567 f.; °attho 94,
 96, 102, 508; °attho cittaṃ 99;
 °āvaraṇatthēna nīvaraṇā 469
 niyyānikā 385
 niyyāto 421
 nirayo 297, 381
 nirāgā 293 ff.
 nirāmisarṇ 93, 276, 700
 nirāmisā nirāmisataro 552
 nirujjhanti 546
 nirutti 306; °yo 614 f.
 niruddhaṃ 688
 nirodhaṃ 122, 198 ff.
 nirodha: °attho 101; °anupassanā 91,
 639; °anupassī 504, 524; °upatthāti
 602; °upatthānena 525; °gāminī pa-
 ṭipadā 90; °gocaraṃ 687; °cariya-
 ttho 101; °dhammaṃ 251, 612;
 °nibbānadhātu 567; °pajānanā 599;
 °saṅkhātāṃ nibbānaṃ 549; °saccaṃ
 598; °sacca-niddesaṃ 160 f.;
 °samāpatti 318 f.; °samāpatti ñā-
 ṇaniddesaṃ 315 ff.; °samā-
 pattiyaṃ ñāṇaṃ 41; —dhe adhimu-
 ttatā 260; (nidāna°, samudaya°,
 jāti° etc.) °nirodhena 524
 nirodho 90, 121, 459, 474, 587, 635,
 689; khandhānaṃ n. 254; n. nibbā-
 naṃ 483, 691
 nivattanattho 94
 nivuttatā 470
 nisajjadosā, cha 631
 nisabho 626
 nisinnako vā nipannako vā 661
 nisīdati 490, 508
 nisīdi 631
 nissayaṃ 544
 nissatā 621
 nissayaparivārā 385
 nissayā, tayo . . . dvādasa 691
 nissaraṇaṃ 121, 538, 597, 701
 nissaraṇa: °attho 102; °attho cittaṃ
 99; °niddeso 702; °viveko 690;
 °suññaṃ 637
 nissaraṇāni, asītisatāṃ 540
 nissaraṇiyā dhātuyo 702
 nissaranti 621
 nissitāse 459
 nīto 647
 nīrāgā 293
 nīrūpalepa 485
 nīla: °kasiṇaṃ 664; °nimittaṃ, °saññā
 554
 nīvaraṇāni 122, 691; pañca n. 117, 181,
 416; —ñehi 473
 nekkhammaṃ 103, 115, 120 f., 329,
 339, 469, 560, 601, 701; n. ijjhātī
 °ti iddhi 694; n. ekattaṃ 332, 637
 nekkhamma: °abhirataṃ 624; °ekattaṃ
 339; °esaṇā 637; °niddeso 701 f.;
 °pāṭihāriyaṃ 694; °saṅkappo 166
 nekkhammena kāmacchando nicchāto
 . . . vimokkho 701; vikkhambhito
 etc. 636; samuccchinno 637
 netā, (—, anu°, vi°) 645
 nepuññaṃ 388
 nemittakā 668
 neyyaṃ 647
 neyya: °patho 648; °pariyantikaṃ
 647; °puggalo 646; —yyo 647
 *N'eva pubbenivāsāya 670
 n'eva-saññā-nāsaññā: °āyatanāṃ 87,
 113, 321, 558; °bhavo 87
 n'eva-saññā-nāsaññānivādā 455
 paṇsupisāciko 670
 pakati: pakativādinaṃ p. 199; °yā
 bahuko 660; °vaṇṇaṃ vijahitvā 665
 pakampanā 516
 pakaraṇaṃ 8, 275
 pakāsaṇaṃ 390
 pakāsanattho 100
 pakāsentī 607
 pakkhandana: °attho 99; °paṭinissa-
 ggo 525; °vossaggo 689
 pakkhandanā 607
 paggaḥattho 94, 101 f.
 paggaḥo 590

paṅgulopamā (*simile*) 497
 paccattaṇ 554
 paccanikato nāman 551
 paccaya: °attho cittassa 98; °pari-
 ggahe paññā 17
 paccayā 601; p. honti 562
 paccavekkhaṇaṇ 286 f.
 paccavekkhaṇa: °ñānaniddesavaṇṇa-
 nā 286 ff.; °vasi 318; —ne ñāṇaṇ 30
 paccuppannaṇ rūpaṇ 246, 248
 paccuppannānaṇ dhammānaṇ vipa-
 rināmānupassane paññā 20
 paccūpalakkhaṇā 388
 paccēka: °buddhā 207, 599, 608; °bu-
 ddho 268; °sambuddho 446, 644;
 °bodhisattabyākaraṇe 645
 pacchā samannāgatā 646
 pajahati 652; p. atite . . . na atite ki-
 lese 688; ratto rāgaṇ p. 688
 pajānaṇā 387; °atthena paññā 108,
 305; °attho 98
 pajjotā, cattāro 389
 pañca: °indriyānaṇ nissaraṇaṇ 539 ff.;
 °indriyāni 394; °upādānakkhandhā
 149 f.; °kanayo 194; °kkhandhā 194;
 °kkhandhe 699; °ñānapakiṇṇakaṇ
 383; °ñāṇāni 305; °nnaṇ khandhā-
 naṇ nirodho niccaṇ nibbāṇaṇ 699;
 °mahāpuññā 685; °lakkhaṇāni 254;
 °vaggiyā, °vaggo 610; °vokārabhavo
 88; °sandhikaṇ kammaṭṭhānaṇ 494
 ff.; °silāni 203, 225 ff.
 paññattibalaṇ 622
 paññavā . . . duppapañño 2392
 paññā 86, 592, 614, 620, 640; °adhi-
 pateyyo °adhimutto etc. 651; °āloko
 °obhāso etc. 388; °indriyaṇ 86, 384,
 388, 562; °kathāvaṇṇanā 639 ff.;
 p. tadudattaratthena 107; p. tivi-
 dhā 130; p. dukaṇ ārabha 387;
 °paṭilābhāya bāhullāya etc. 641 f.;
 °panā 581; °pabhedakusalo 644; °pe-
 tā 645; °peti 623; °balaṇ 388; °ya
 624; °ratanaṇ 389; °satthaṇ 388
 °pañño 464 f.; atitikkha° tikkha° ma-
 jjhima° manda° 593
 pañhaṇ: p. abhisankharitvā 649; ka-
 smā p. na pucchanti? 649
 pañhā Bhagavatā kathitā 650
 paṭigha: °anusayo 400; °saṇyojanaṇ
 280; °saññā 132; °saññānaṇ attha-
 ṅgamā 556 f.; —gho 118
 paṭicca-samuppannaṇ 121, 251, 702

paṭicca-samuppāda: °aṅgāni dvā-
 dasa 241; °paṭiccasamuppannadha-
 mma-desanāsuttaṇ 244; —ppādo
 243 ff.
 paṭicchannāni 649
 paṭicchanno 647
 paṭijānāti 624, 626
 paṭinissagga: °anupassanā 91, 640;
 °anupassī 504, 525; —ggo 161
 paṭinissajjati, no ādiyati 259
 paṭipadā: catasso p. 299; °visuddhi-
 pakkhandanaṇ 475
 °paṭipanno 413
 paṭipassanā 501
 *Paṭipassaddhadarathaṇ (*Vism.* 701)
 269
 paṭipassaddhāni ca suppaṭipassa-
 ddhāni 537
 paṭipassaddhi 203, 493; °atthena
 anuppāde ñāṇaṇ 106; °attho 97;
 °ppahānaṇ 120; °vimokkho 554;
 °viveko 690; °visuddhiyo 537; °su-
 ññaṇ 637
 paṭipassambhetti 701
 paṭipassambhenti 621
 °paṭibaddhā (āvajjana°, ākaṅkhana°)
 480 f.
 paṭibujjhanattho 100
 paṭibhāna-paṭisambhidā 640
 paṭilābha: °atthena 568; —bhe mu-
 cchana 470; —bho 554, 637, 642
 paṭivijjhati 513; ekattaṇ p. 594 f.
 paṭivijjhanto . . . bhāvento 562
 paṭivedha: °atthena 568, 594, 599;
 °atthena vijjā 106; °attho 102;
 °ādivisodhanāya 579; °kāle 562,
 565; °ñāṇaṇ duvidhaṇ 627; °pahā-
 naṇ °pariññā etc. 598; —dho 637
 paṭisaṇvedī 311 f.
 paṭisaṅkhāti 623
 paṭisaṅkhāna: °attho 96; °anupassanā
 104; °balaṇ 622
 paṭisaṅkhā santiṭṭhānā paññā 273,
 526 f.
 paṭisandhi 92, 241, 262, 361; āyatiṇ
 p. 242; °kkhaṇe 571; °nāmarūpaṇ
 362; °yaṇ nayo 362; °viññānaṇ 241
 paṭisambhidā, catasso 2 f., 298; °ad-
 hikaṇe aḍḍhanavadhammasatāni
 615; °kathāvaṇṇanā 609 ff.; °ñāṇaṇ
 36; °ñānaniddesavaṇṇanā 306 f.;
 °ñāṇāni 55 f.; °naṇ maggo 2; °ma-
 ggapakaraṇaṇ 8; °maggo 8
 paṭṭhapanā 581

Patthānaṇ 269, 302, 695
 *Paṭhamañ kalalaṇ hoti 32
 paṭhamañ jhānaṇ 183, 313
 Pathamacatukka-niddesavaṇṇanā 514
 ff.
 pathamajjhānaṇ bhāvaṇato 690
 paṭhamajjhāna: °ādini 103; °bhūmi
 369 f.
 pathamassa jhānassa ādi 475
 paṭhavi 80; °kaṣiṇaṇ 450; °kāyo 696;
 °raso āporaso 443; —viyā 'pi
 ummujjanimujjaṇ 349
 paṇamanā 516
 paṇidahati, na 568
 paṇidhi 133, 568 f.; °sampaṇnā 543
 paṇihito 552, 559
 paṇīta: °atthēna 587; °attho 94; °adhi-
 muttikā 401; °taraṇ 539, 546; °mu-
 ttatā 38; —tā 130, 247, 379; —to
 234
 paṇḍaraṇ 388, 521; p. hatthikulaṇ 625
 paṇḍiceṇ 640
 paṇḍitalakkhaṇaṇ tividaṇ 636
 paṇḍitā 544, 648
 paṭiṭṭhāpakatthēna 95, 545
 paṭiṭṭhāpanāya nirodhe 579
 paṭiṭṭhito 617
 patodo 388
 pattadaṇḍo 413
 pattiṇ dasseti 665
 patti 542, 645
 patto pāpunissati vā 542, 544
 pathāvino 671
 padaṇ 282, 635
 padahanattho 97
 padāni, atthā 655; iddhiyā 654
 *Padumaṇ yathā kokanadaṇ (*Vism.*
 388) 658
 padesaṇihāra: °ñānaṇiddesavaṇṇanā
 335 ff.; —re ñānaṇ 47; —ro 47
 padese 47, 543, 648
 padhānaṇ 478
 padhāna: °attho 101; °saṅkhārā 343
 pana 693
 papāto 413
 *Pappoti dukkhaṇ (*Vism.* 502) 146
 papphāsaṇ 81
 Pabbatattakā (devā) 613
 pabbhaṅguto 698
 Pabbāvati mahesi 663
 pabbhāvanaṇ 390
 pabbhāvanā, vātūpaladdhiyā ca . . .
 assāsapassāsānaṇ ca . . . ānāpānasa-
 tiyā ca 517

pabhinnañāno 644
 pabhedo 390
 pamāna: °paṭipāṭiyā 703; °bandhā 603
 pamāda 95, 326, 537, 650
 pamodanā 519
 payāto 407
 payogapaṭippassaddhi 284; °paññā 29
 paraṇ maraṇā 381
 para: °nimmitavasavatti devā 297,
 613; °pattiyā 471; °puggalānaṇ 628;
 °lokavajja-bhayadassāvī 391 ff.; °vā-
 dikathā 629; °sattānaṇ 628
 parato 698; p. °pi ghoso 439; p. sama-
 nupassanatā 561
 parama: °atthaṇ 699 f.; °atthasuññaṇ
 633, 699; °attho 513, 647; —mo 653
 parāmasati 661
 °parikammaṇ (odāta°, pīta°, lohita°)
 554
 parikamma: °javaṇaṇ 352; °samādhi-
 ñānaṇ 366
 parikkhāra saddo 227
 parikkhārā 606
 pariggaha: °atthēna 599; °attho 94, 96,
 508; °parivāra paripūratttho 100;
 °suññaṇ 633; —ho 637
 paricayaṭṭho 95
 paricitaṭṭho 99
 paricitā 592, 604; (—jitā 'ti vattabbe)
 480 f.
 pariccāga: °atthē ñānaṇ 36; °atthēna
 587; °atthēna vimutti 106, 609;
 °attho 94; °attho pahānassa 98;
 °paṭinissaggo 525; °vossaggo 689
 pariṇānaṇattho 102
 pariññā: °atthē ñānaṇ 54; °atthēna
 595; °paṭivedhaṇ 121, 564; °paṭive-
 dhaṭṭho 90; °paṭivedho 332
 pariññātaṇ 612
 pariññeyyaṇ 611; sabbaṇ p. 114
 pariññeyya: °niddesavaṇṇanā 109 ff.;
 —yyā dhammā 61
 pariṇāmeti, cittaṇ . . . kāyaṇ 345; citta-
 vasena kāyaṇ 662
 pariṇāyikā 388, 651
 Parittaṇ (Ratana°, Khandha°, Dha-
 jagga° etc.) 367 f.
 Paritta: °ābhā devā 112, 234; °bhūma-
 ko 401; °subhā devā 112, 234
 Parideva: °niddeso 155; —vo 93, 147,
 155, 262, 357
 Parinibbānañāna —niddesavaṇṇanā
 323
 parinibbāne ñānaṇ 41

parinibbāpetā 428
 °parinibbāyī (antara°, upahacca°, asa-
 ŋkhāra°, sasaṅkhāra°) 465
 paripakkatthēna 601
 paripaṇṇā 35
 paripantho, samādhissa 470 f., 475
 paripucchā 7, 8, 494
 paripunnā 203; p. abhāvitā 473
 °paripunnā (pariggaha°, parivāra°, pa-
 ripūri° atthēna) 480
 paripūratttho 94
 paripūreti 639 f.
 paripūrenti 640
 parimajjati 661
 parimukhaṇ satīṇ upatthapetvā 490
 pariyatti 7
 pariyantaṇ sīlaṇ 216 ff.
 pariyanta: °pārisuddhisīlaṇ 203; °si-
 kkhāpado 203; dve —yanta 204
 pariyādānaṇ 606
 pariyādānattho 545
 pariyādānāya 579
 pariyāya: °desanā 507; (abhidhamma,
 Vinaya, suttantika)° —yāyo 507
 pariyuṭṭhānā 603
 pariyuṭṭhito 415
 pariyesanā 119; °nānattaṇ 304
 pariyogāhaṇaṇ 637
 pariyogāhaṇa: °suññaṇ 633; —ṇe ñā-
 naṇ 46; —ṇe paṇṇā 51 f.
 pariyonaddho 410
 pariyosānatthēna maggo 609
 parivaṭṭumo 453
 parivattati 647
 °parivāraṇ 384
 parivārattho 94
 parilahanānattaṇ 304
 pariṭāho 582
 parisā 626, 702
 palāpo 155
 palāso 326, 650
 palokato 698
 pallaṅkam ābhujitvā 490
 paṭibodha: °attho 102; °sisaṇ 324;
 —dho 413
 paṭivavatthānaṇ 467
 pavattaṇ 262, 308, 323, 627
 pavatta: °dānaṇ 633; °pariyādāne 41;
 °mānaṇ 627; °santatādhipeyya pa-
 rivāraṇ 384
 pavattā 646
 pavatti 92
 pavattitaṇ 612
 pavatteti 612, 616 f.

pavaro 608
 pavicayo 387
 paviveko 702
 pasādetā 645
 pasādo 241 f.
 pasādanattho 99
 passaṇ passati 646
 *Passa dhammaṇ durājanaṇ 460
 passaddha: °kāyo 303; —ddho 483
 passaddhi 95, 492, 545, 589 f., 620;
 °bahulaṇ cittaṇ 561; °bahulo samā-
 dhindriyaṇ paṭilabhati 562; °yā
 sukhe c' eva 592
 passambhayaṇ 516; p. kāyasāṅkhāraṇ
 492, 502, 518
 passambhento 516
 passāsa: °ādi majjha pariyosānaṇ 470;
 °paṭikaṅkhā 470
 *Passitukāmo candaṇ 28
 pahānaṇ 226; sabbam 'pi p. 448
 pahāna: °atthē ñānaṇ 54; °atthēna
 587, 595; °attho 94; °paṇṇā 35;
 °paṭivedho 598; °vinayo pañcavidho
 447; dve °nāni 120
 pahātabbaṇ 611
 Pahātabba niddesavaṇṇanā 116 ff.
 pahāso 519
 pahīnaṇ 612
 pahīna: °apahīnapucchā 578; °ttā 527;
 °ttā . . . suppahīnatā 537
 pahomi 428
 pākataṇ 604
 pāṭikaṅkhā 604
 Pāṭihāriyakathāvaṇṇanā 692
 pāṭihāriyāni 692
 pāpā 605
 pānātipatā veramaṇi 219
 paṇātipāto 220 ff.
 *Pātimokkha sati c' eva 14
 pādatttho 101
 pādā, iddhiyā kati ? 654
 pāpakā akusala dhammā 481
 pāpake 653
 pāpamitto 438
 *Pāpassa pāpakammādi- (Vism. 502)
 146
 pāpima ! 670
 pāpuṇanattthēna 601
 pāmujaṇ 103
 pāmojjaṇ 302, 509, 545
 pāmojjamūlakā 302
 pārami 653; °ppatto 617; °yo 207
 pāripūraṇatthēna 601
 pāripūri 607

pārisuddhi: °upekkhā 187 f.; nava
 °padhāniyaṅgāni 127
 pāḷiccaṇ 151
 Pāḷi 657, 686; °anusārena 641; °yaṇ
 vuttakkamena 666
 pāvacaṇaṇ 505 f.
 Pāvārika: °ambavanaṇ 584; °setṭhi
 583 f., 673
 pāsādo 508
 Piṅgalaṇ hatthikulaṇ 625
 pitā 156
 pittāṇ 82
 Piyaṇkaramātā 111, 676
 piya: °rūpaṇ sātārūpaṇ 159 ff., 401;
 °vippayogaṇiddeṣo 156; °vippayogo
 149; —yo hoti 604
 pīlotikakkhaṇḍo 658
 pisunāvācā 221 ff.
 pihitaṇ 661
 pīṭhaṇ 507
 pīti 95, 182 f., 302, 545, 620; °paṭi-
 saṇvedī 518 f.; °pāmojjaṇ 518 f.;
 °saṇvedī 502; °sukhaṇ 182 f.; °su-
 khabhūmi 655; p. vipassanāsampa-
 yuttā 589
 pīḷanaṇ 606
 pīḷanaṭṭho, dukkhassa 102
 *Pīḷeti kāyikaṇ idaṇ (Vism. 503) 147
 *Pīḷeti yato cittaṇ (Vism. 504) 148
 pīhakaṇ 81
 puggala: °adhiṭṭhānā desanā 449;
 °paññiatti quoted 42; °visesena indri-
 yabhāvanāviseso 547; —lā 537,
 605; —lā, tayo 563; —lo 442, 512 f.
 pucchā, pañcavidhā 60
 puñña: °abhisankhāro 357, 401; °vato
 iddhi 655, 676 ff.; °vato iddhini-
 ddeso 676 ff.; —ñāni 336
 Puṇṇa: °tthero 506; °setṭhi 671 f.;
 —ṇṇo dāso 685
 puthu: °jjanakalyāṇakā 205, 506, 642;
 °jjanasadhāraṇe dhamme paññā 643;
 —jjanā 445; °nānattekatta-teja-
 pariyaḍāne paññā 43; °nānākha-
 ndhesu paññā 643; °paññā 640, 643;
 °samaṇabrāhmaṇānaṇ parappavāda-
 naṇ 608
 *Puthūnaṇ jananādihi 205, 266, 445
 Punabbasumātā yakkhiṇi 111, 676
 punabbhavo 598
 °pubbaṅgamo maggo 584
 pubba: °antānuggahitā diṭṭhi 463;
 °antānudiṭṭhi 457, 463; °antāpara-
 ntadiṭṭhiyo 454 f.; °aparantānugga-

hitā diṭṭhiyo 463; °bhāgena jānāti
 693; °yogo 8, 653; °sannivāsena pe-
 maṇ 683
 *Pubbayogo bāhusaccaṇ (Vism. 442) 7
 pubbe: p. ananussutesu 484; °nivāsā-
 nussati-ñāṇaṇ 52, 364 f.; °nivāsā-
 nussati-ñāṇaniddesaṇaṇ 356 ff.;
 °nivāsānussaraṇaṇ 364 ff.
 pubbo (pus) 82
 purimakammabhavo 241
 purisa: °ājañño, °asabho 644; °indri-
 yaṇ 85; °dosa aṭṭha 421 f.; °dhora-
 yho, °nāgo, °siho 644; —so 442
 puḷuvakaṇ 236
 *Pūjāvisesaṇ saha paccayehi (Vism.
 201) 214
 pekkhatā 645
 Peṭakaṇ 181
 peṭā, vemānikā 111; dīghapiṭṭhikā 112
 *Petesu dukkhaṇ pana (Vism. 501) 145
 pettivisaṇ 382
 pothujjaniko 610 f.
 ponobhavikā 158
 porāṇā 531; p. pan' āhu 431, 676
 °ppatto (asekhaṇapatisambhidā°, sāvaka-
 pārami° etc.) 653 f.; (bala°, vasi°,
 vesārajjā°) 480
 phandaṇā 516
 phandito 472 f.
 pharaṇaṇ, anodhiso . . . odhiso 604
 pharaṇaṭṭho 95
 pharusāvācā 222 ff.
 phala: °kkhaṇe 120; °ñāṇaniddesa-
 vaṇṇanā 284; °samāpatti 267 f., 295;
 °samāpattikathā 267 f.
 *Phalass' uppattiyaṇ eva (Vism. 555) 361
 phassa: °nānattaṇ 303; °paccaya ve-
 danā 363; —sso 89, 242, 363, 514;
 —sso samodhānaṭṭhena 106; —sso
 sāsavo upādāṇiyo 109
 phassana: °aṭṭhe ñāṇaṇ 331; °aṭṭho
 98, 102
 phassitā, paññāya 641
 Phārusakavanaṇ 379
 phutṭhattā paññā 46
 phutṭho 242
 phusanā 642; °aṭṭhe ñāṇaṇ 36
 phussa phussa vayaṇ passati 308
 Phussamittā 111, 676
 phoṭṭhabbā 79

Bakkula: °kumāro 667; °tthero 666 ff.;
 °suttanto 668; °setṭhi 668

- badālatā 371
 bandhanaṇ mocetā 413
 °bandhanena 412 f.
 balaṇ 619
 bala: °aṭṭho, navadhā visesito 623;
 °kathāvaṇṇanā 622; °karaṇiyā ka-
 mmantā 622; °vā puriso mahāru-
 kkhaṇ pāṭeya (simile) 366; °vā-
 ro 607; —lāni 622 ff.; —lāni pañca
 619; —lesu ca vaśībhavaṇ 484
 bahiddhā 34; °rūpaṇ 247 f.; °vikkhe-
 papatthanā 471; °vuṭṭhānavivatta-
 ne paññā 26, 567; °vuṭṭhāno vimo-
 kkho 553; °saṅkhāranimittaṇ 275
 bahimukho 653
 bahukam' pi thoṇaṇ adhiṭṭhāti 661
 bahudhā °pi lutvā eko hoti 347, 660
 bahulaṇ āvajjati (correct thus) 657
 bahulī: °katā 604; °kammaṇ 569, 606;
 °kammaṭṭho 100
 °bahulo (anabhirati° ukkaṇṭhana° u-
 ttāsa° etc.) 651 ff.
 bahussuto 653
 Bābhiya! (addressed) 534
 Bārāṇasī: °yaṇ seṭṭhidhī 678; °vā-
 sino macchabandhassa jālaṇ 667;
 °vaśī 668
 Bārāṇasī 609, 668
 bālā: °paṇḍitasutta 143; °lakkhaṇaṇ
 tividaṇ 636; °ssa bālalakkhaṇāni
 635 f.
 bāhusaccaṇ 7
 Bimbisāro, Kosalarājā 214, 677
 bijaṇ 443 f.; pañcavidhaṇ b. 690
 bijagāma bhūtagāmā 690
 bujjhana: °aṭṭhena 600; °aṭṭho 100
 bujjhantī °ti 600
 Buddha: °anussati 230, 311; °kkhettaṇ
 tividaṇ 367 f.; °ñāṇaṇ 433 f., 549;
 °dhammavāro 615; °nimmitto kāyo
 663; °pamukho bhikkhusaṅgho 671
 ff.; °puttā 378; °vacanaṇ 691;
 °vibhāvanā 485; °sāvako 446; °sā-
 sanaṇ 486; —ddhā 52, 446, 608;
 —ddho 6, 215, 268, 479, 484 ff., 505,
 583 f., 648; ken' aṭṭhena B. ? 485;
 savapeṇa B. 537
 buddhi: °paṭilābhaṭṭhena 600; °sa-
 mpannā 543
 bojjhaṇga: °atthaniddeso 600 f.; °upe-
 kkhā 187 f.; °kathāvaṇṇanā 599 ff.;
 °maggaṇṇavārā 607; —gā 126, 599
 ff.; —gā sattā 619
 bodhana: °aṭṭhena 600; °aṭṭho 100
 bodhentī °ti 600
 Bodhi 600, 618; °pakkhiyaṭṭhena 600;
 °pakkhiyā 482, 618; °pallaṅko 599,
 616, 627; °maṇḍo 534, 610, 663;
 °yaṭṭho 100; °yā dhammā 569; °yā
 dhammā sattatiṇsa 619; °yā mūle
 487
 Bodhisattā 272; dve b. 410; sabbe °pi
 599
 Bodhisatto 207, 372, 597, 613, 668
 byañjanaṇ 306
 byanti°: °karoti 652; °bhūtaṇ 624
 byasanaṇ, pañcavidhaṇ 154
 byādhi 93
 byāpādo 117, 222 ff., 415
 Brahma: °āsaṇaṇ 664; °kāyikā 111,
 113, 613; °koṭī, aṭṭhārasa 612; °gaṇā
 664; °cakkhaṇ pavatteti 626 f.; °cari-
 yaṇ 505 f., 580, 582; °jālasuttaṇ
 427 f., 455; °nimantaṇikasuttaṇ 348;
 °parisā 664; °pārisajja 234, 664;
 °purohito 234; °bhūto 646; °lokūpa-
 go 604; °lokā 465; °loko 297, 351,
 353, 367 ff.; 613, 662 ff.; °vihāru-
 pekkhā 187 f.
 Brahmā 431 f., 663; B. Sahampati 214;
 —hmuno rūpaṇ etc. 662
 Brāhmaṇñatthaṇ 538
 Brāhmaṇa! (addressed) 664
 Brāhmaṇa mahāsālo 570
 brāhmaṇā 486, 538
 Bhagavā 87, 197, 207 f., 359, 399, 409,
 427, 464, 489, 505 f., 520, 529 ff.,
 534 f., 550 f., 561, 580, 584, 610 ff.,
 616, 625, 631, 635, 642, 645 ff., 655,
 658, 663, 670, 672 ff., 691, 696; B.
 caṅkamati . . . tiṭṭhāti 405 f.; B.
 Bodhisattabbhūto 372; —vatā desitāni
 389; —vatā vuttavacanaṇ 670; —va-
 to yamakapāṭihāriyaṇ 317 f., 405
 *Bhagavā °ti vacanaṇ seṭṭhaṇ (Vism.
 209) 532
 bhaginī 157
 bhaṅga: °anupassanā ñāṇaṇ 258 ff.;
 °anupassanāñāṇa - niddesaṇṇanā
 258 ff.; °anupassanāñāṇassa aṭṭhā-
 nisaṇsā 261; °anupassane paññā 20;
 bhaṅgo 258
 bhaññamāne 612
 bhadante 535, 584
 Bhaddiya: °nagaraṇ 672, 679, 685;
 °seṭṭhi 672
 Bhaddiyo vide Pañcavaggiyā

bhabbābhabbā 395

*Bhamitamhi cakkayante 28

bhayaṇ 93

bhaya: °tūpaṭṭhānaṇ 263; °tūpaṭṭhāna
ñāṇaṇ 566; °tūpaṭṭhāne paññā 21,
526; °to 698; °to upaṭṭhāti 566

bhava: °abhava 462; °ārāmā 460;
°āsavo 310; °ogho 116; °gāmika-
mmā 326, 393; °taṇhā 116, 158;
°diṭṭhiyo paṇṇarasa 457 ff.; °diṭṭhi
sannissitā vā vibhavadiṭṭhi sannissitā vā 396; °paccayā jāti 363;
°ratā 460; °rāgānusayo 280, 400;
°rāgo 118; °vibhavadiṭṭhiyo 456 f.;
°samuditā 460; —vo 87, 89, 241

*Bhavarāgaparetehi 460

bhavissati kammaṇ, bhavissati . . .
na bh. kammavipāko 575

*Bhavo kulaṇ nikāyo ca 142

Bhāgyavā bhaggavā yutto (*Vism.* 210)
532

bhāṇavārā, saddhamma-ppakāsiniyā
704

bhātā 157

Bhāratayuddha 222

bhāvanapaññā 36

bhāvanā 129 ff., 134, 282, 569, 605,
702; °atṭhe ñāṇaṇ 54; °atṭhena 595;
°atṭho 100; °adhiṭṭhāna jīvitānidde-
sa 702; °anurūpaṇ senāsanaṇ 488 f.;
°balaṇ 622; °siddhisādhako yogāva-
caro 479; catasso b. 480; b.parihā-
yati . . . na parihāyati 593

bhāvitāṇ 612; b. . . . subhāvitāṇ 537

bhāvitindriyo 537

bhāvetabbaṇ 611

bhāvetabba: °niddesavaṇṇanā 124;

—bbā dhammā 61

bhāveti 623

bhikkhu 487 f., 534, 696; —kkhū 535;
—kkhave 584; —kkhavo 535

bhisi 507

bhummatṭho, cittassa 99

bhumā devā 368, 613

bhūtaṇ 121, 702; b. bhūtato 461

bhūta: °gāmo 690; °pariññāto 462;
°pālatthero 669; °ssa vibhavā 462;
bhūta 605

bhūtvāvigatuppannaṇ 171

bhūmī 171 f.; °nānatta ñānaniddesa-
vaṇṇanā 296 ff.; °pappatako 371;
°yo 296, 298; °yo iddhiyā kati ? 654
f.; °laddhaṇ 171 f.; °laddhā kilesā
689; °laddhuppannā 689

bhūri 388, 650 f.; °paññā 650

bhedo, khandhānaṇ 153

bhojane mattaññutā 652

bhoto 693

maṇsaṇ 81

*Maṇsaviññāṇañāpesu 81

makkho 326, 650

Magadharatṭhaṇ 679

maggaṇ 122, 198 ff.

magga: °aṅgavāre sammāvācā etc.

607; °anugāmi 646; °amaggañāṇa-
dassanavisuddhi 257; °kathāvaṇṇa-
nā 579 f.; °kovidō 645; °ñāṇaṇ 527;
°ñānaniddesavaṇṇanā 278; °ñāṇāni
cattāri 55; °ñū 645; °ñāṇena pa-
hātābbā kilesā 689; °phalāni 298;
°bhāvanā 688 f.; °lābhino 283;
°vajjha-kilesappahāṇaṇ 580; °vidū
645; °vutṭhānaṇ 550; °saccaṇ 598;
°saccaniddesavaṇṇanā 162 ff.; °sa-
maṅgissa ñāṇaṇ 387; —ggā 298;
—ggo 173, 399, 501, 579 f., 608;
atthaṅgiko —ggo 608; —ggo c' eva
hetu ca 579; —ggo pañcahi kāraṇehi
nāmaṇ labhati 550

*Maggā aññaṇ na niyyāṇaṇ 63

*Maggāṇ' atthaṅgiko seṭṭho 608

*Maggo pantho patho 485

Maṅgala-hatthi 625

maccu: °pāso 412; °maraṇaṇ 153

maccha: °kucchiyaṇ putto laddho
668; °saññāyā sappaggahanaṇ (*si-
mile*) 32

macchariyaṇ 119, 326

*Majjhata-brahma-bojjaṅgā 188

majjhā bhāvanā 130

majjhima: °anulomikā khanti 697;

°bhānakā 493, 668; —mā paṭipadā
611; —mo nikāyo 625

mañco 507

matṭhasātakāṇ (*simile*) 499

maṇḍapeyyaṇ 580 ff.

Maṇḍapeyya kathāvaṇṇanā 580 ff.

maṇḍukaṇṭako (*simile*) 172

maṇḍo 580 ff.

matāṇ 700

matassa ca samāpannassa ca viseso 322

matthuluṅgaṇ 83

mado 326, 650

manasikāro 498 f., 514, 538; samutṭhā-
natṭhena m. 106

manāpāni 294

manussā 111, 113, 368

- mano 79, 85, 520; °āyatanāṇ 521;
°indriyaṇ 85, 521; °dhātu 84; °pa-
dosikā 613; °mayaṇ 663; °mayakā-
yo 666; °maya-jhānalābhi 659;
°mayā iddhi 654; °mayiddhiñāṇa-
niddeso 666; °mayo kāyo 660; °vi-
ññāṇaṇ 79; °viññāṇadhātu 84, 521;
°saṅkhārā paṇihitā 693; °samutte-
janatā 561; °samphasso 79
manda —tikkhā veneyyā 696
mamaṅkāro 436
• maraṇaṇ 90, 93, 146
maraṇa: °dhammaṇ 453; °niddeso
153 f.; °ssati 311
mahaggaṇaṇ 555; m. cittaṇ 355
mahaddhano 644
mahante atthe parigaṇhāti 643
Mahā: °abhidhāno thero 704; °ogha-
pakkhanto 414; °kaccāyanatthe-
rassa upaṭṭhāyikā 678; °kaccāya-
natthero 678; °kappo 373; °karuṇā-
sāmpattiyaṇ ṇāṇaṇ 58; °karuṇaṇāṇa
—niddesavaṇṇanā 407 ff.; °thero
(Sāriputta) 700; °dvāraṇ 536; °nā-
mo Sakko 31; °nāmo, vide Pañca-
vaggiyā; °niddesa 180, 648, 651;
°paṇṇā 639; °panthako 658; °paṇi-
bodho kantāraṇ viduggo palipo sa-
mbādho 413; °brahmā 234, 610, 664;
°bhūtā cattāro 572 f.; °bhūtānaṇ
upādāya rūpaṇ 515; °bhūmako 401;
°māno 111; °moggallānatthero 317,
669; °rajakkhā 391 f.; °vaḍḍhakā
48; °vanaṇ 533; °vihāro 703; °sati-
paṭṭhānasutta 175; °sambādhapati-
panno 413; °sammato 306, 372;
°sivatthero 112; °hatthipadasuttaṇ
583
mahikāmutto 487
mahiso 296
Mākandī 532
Māgadhiḥkabhāsā 6
Māgandīya: °brāhmaṇassa dhītā 673
ff.; °sutta 673
mātā 156
Mātikā: °uddesavāra-vaṇṇanā 12 ff.;
°kathāvaṇṇanā 700 ff.; °padāni 701
māturakkhitādayo dasa itthiyo 220
māna: °anusayo 400; °vinibandhā
diṭṭhi 455, 458; mānā, satta 420;
• māno 118, 280, 293, 326, 650
mānasaṇ, so 520
*Mā maṇ tvaṇ saraṇaṇ gaccha 675
māyā 326, 650
Māra 431 f.; °āmisato 699
mā verino, mā dukkhino, mā dukkhi-
tattā 606
micchattā, aṭṭha 118; dasa 120
micchā 619; °ñāṇaṇ 336; °diṭṭhi 223
ff.; 335 f., 381; °diṭṭhikammaśamā-
dāno 381; °diṭṭhiko 381; °diṭṭhi
dasavatthukā 426; °diṭṭhiyo 458;
°diṭṭhivūpasamo 336; °diṭṭhi, °sa-
ṅkappo & other factors 118, 278 f.;
°diṭṭhi vūpasamo 336; °diṭṭhihata
577; °vimutti 337; °saṅkappo 336
mittasampatti 8
mittā 157
Missakavanaṇ 379
missibhāvo 156
*Miyamānassa yaṇ dukkhaṇ (Vism.
502) 146
mukha: °nimitte 479; °vaṇṇo 604
muccanattṭho 99
muñcitukamyatā 23; °ñāṇaṇ 527
muñja: °babbajabhūto 410; °mhā isi-
kaṇ pavāheyya (simile) 666
muṭṭhassati 392, 536
muttaṇ (urine) 83
muttaṭṭhena 106
mutti 161
muditā 88, 555
mudukānulomikā khanti 697
musāvādo 221 ff.
*Muhuttajāto °va gavampati 208
muhuttasaṅkhātena khaṇena 613
mūla: °aṭṭhena 601; °aṭṭho 101 f.;
°cariyaṭṭhena 601; °paṭisambhida-
ṭṭhena 601; °paṭisambhidāpāpana-
ṭṭhena 601; °padāni, pañca 273;
°pariggahaṭṭhena 601; °mūlakada-
sakaṇ 601; —lāni, iddhiyā 654;
—lāni, soḷasa 656
Meṇḍakasetṭhi 679, 685
mettaṇ, karuṇaṇ . . . mārisā bhāvētha
368
mettā 88; °kathāvaṇṇanā 603 ff.;
°niddeso 604 ff.; °bhāvaṇāvidhānaṇ
607; °yati 606; °ya pharati 676;
°sahagatena cetasaṇ etc. 554 ff.
medo 82
medhā 651; °vi 544
mokkho 608
Moggallāna: °tthero 6; °bhūpati 704
Moravāpivāsī-Mahādatattherassa vā-
do 574
mohaggi 701
moho 241, 293, 326, 650

*Yaṇ kiñci dukkhaṇ sambhoti 44
 yaṇ —garuṇaṇ kammaṇ 576
 *Yaṇ cū-pi gūthanaṇake (*Vism.* 501) 145
 *Yaṇ pare sukhato āhu 460
 *Yaṇ passati na taṇ dīṭṭhaṇ 174
 yaṇ —bahulaṇ kammaṇ 576
 *Yaṇ sokasallavihato (*Vism.* 503) 147
 yakanāṇ 81
 yakkhā 677
 *Yato yato sammāsati (*Vism.* 636) 302, 590
 yatthicchakaṇ yadicchakaṇ *etc.* (jhānaṇ) 317
 yathatthā 484
 yathākammūpagā 379
 *Yathā thambhe nibandheyya (*Vism.* 269) 489
 *Yathā 'pi dīpiko nāma (*Vism.* 270) 490
 *Yathā 'pi nāma jaccandho (*Vism.* 544) 360
 *Yathā 'pi mūle anupaddave (*Vism.* 507) 160
 *Yathā bubbulakaṇ passe (*Vism.* 644) 261
 yathābhūtaṇ 538; y. nāṇaṇ 559; y. pajānāti 627 f.
 yathābhūta 'nānadassanaṇ 104
 yath' āha 197, 200, 207, 212, 322, 381, 387, 416, 423, 445, ff. 449, 459, 476, 511 ff., 521, 586, 644, 648, 654
 *Yath' eva Dīpaṇkara 207
 *Yadā ca nītvā so dhammaṇ (*Vism.* 544) 360
 yadāsannaṇ kammaṇ 576
 yamaka: °pāṭihāriyaṇ 348; °pāṭihāriya nāṇaniddesaṇaṇā 403 ff.; °pāṭihāriya 57, 404 ff.; °pāṭihire nāṇaṇ 57; °suttaṇ 348
 Yamunā 534, 667
 yam 'pi icchaṇ na labhati taṇ 149
 *Yasmā rāgādisaṅkhātā (*Vism.* 198) 213
 *Yasmā tasmā upādāna (*Vism.* 505) 150
 *Yasmā n' atthi raho nāma (*Vism.* 201) 214
 *Yassa selūpamaṇ cittaṇ 669
 *Yass' ete caturō dhammā 18
 *Yāni ca tīṇi yāni ca satthi 438
 *Yāni sotāṇi lokasmiṇ (*Vism.* 7) 14, 218, 447
 yāni dukkhe pavuccare 700
 yānikataṭṭho 99
 yānikatā 480 f., 604

Yāmā (devā) 613
 yuganandhaṇ bhāvoti 585
 yuganandha: °atthena 587; °attho 94; °kathāvaṇṇanā 583 ff.; °dhammā 476; —dhā 688
 ye ye dhammā *etc.* 108
 yena . . . tena 481
 yoga: °avacaro 261, 547; °ānubhāvo 177; °yuttā māraṇsa 578; yogā 97; yogā cattāro 415
 yoniso manasikāra 542, 641; °mūlakā 303
 *Yo ve kataññū katavādi 446
 *Yo sukhaṇ dukkhato 178
 rājati 416, 418, 424
 *Rajjuṇ vā daṇḍaṇ vā 27
 Raṭṭhapālasuttaṇ 408
 ratanattayaṇ 676
 rattin 377
 Rathakāraḍaho 369
 rasa: °pathavi 370; °saddo 443; —sā 79; —so 134
 °raso: attha °dhamma vimutti° 582
 rassan 491
 Rasaniddeso 514
 rāga: °aggi 413, 701; °to vimocayaṇ cittaṇ 522; °dasamōha jātājati 411; °virāgo 588; —gena 656; —go 133, 259, 293, 326, 650; —go ari 650
 *Rāgo rajo na ca pana reṇu (*Vism.* 388) 659
 Rāja: °gahaṇ 669, 671, 677; °gahasetthi 671 f.; °gahasetthino putto 671 f.; °pañcamā sahāyā (*simile*) 641
 rājā 372, 676; Kosambiyā r. 685; Takkaṇsilāya r. 679; Bārāṇasīyā r. 678
 Rāhugahaṇā vip̐pamutto 487
 rittato 699
 rukkhamaṇ: °gato 488, 490; °niddeso 507
 rukkho (*simile*) 478
 ruci 505
 rūpaṇ 79, 89, 109, 132, 246 ff., 296, 301, 362; r. aniccaṇ dukkhaṇ anattā 247 f.; r. pariccajati 525
 rūpa: °avacarā 296; °avacarā bhāvaṇā 129 f.; °avacarāṇaṇ . . . ekantahetu-kattā 570; °avacaro loko 233 f.; °upādānaṇkhandho 157; °gataṇ 661; °dhātu 87; °paṭisaṇyutto 559; °rāgo 280; °vatthukā attānuddiṭṭhi 450 f.; °virāgo 523; °saññā 79, 132; °sa-

ñānaṇ samatikkamā 555 ff.; °saññi 554; °ssa assādo etc. 598; —pā 78, 121, 156; —pe ādinavo 523; —pe bahiddhā vavattheti 290; —pe vi-rāgānupassī 524

*Rūpatanḥādibhedena (*Vism.* 567) 363

*Rūpā saddā rasā gandhā 459

rūpī rūpāni passati 552

rūhi saddo 604

rogato 698

ropanatṭhena 600

lakkhaṇaṇ 494

*Lakkhaṇaṇ 'tu avikkhepo 17

lakkhaṇa: °ttika niddesavaṇṇanā 141;

°suññaṇ 632; —nāni, saccānaṇ 595 f.

*Laddhappaccayaṇ itī (*Vism.* 553) 361

lasikā 83

lahusaññā 50, 662

lābhanānattaṇ 304

lābhī 139, 661

lābho 119, 642

lālappanā, lālappitattaṇ, lālappo 155

līnaṇ 472

līnapakkhiko samādhī 513

Lumbinivanaṇ 534

lokaṇ 628; l. taranti 620 f.; l. samati-

kkamanti 621; l. samatikkamma

622; l. samucchinnattā 621

loka: °atthā 542; °āmisāṇ 276; °dha-

mmā 421; °dhammā atṭha 113;

°niyyāṇaṇ 561; °nirodhagāminī pa-

ṭipadā 213; °nirodho 213; °byūhā

devā 368; °vādapatisaṇyuttā diṭṭhi

458; °sannivāso 407; °samudayo 213;

—kā uttaranti etc. 621; —kena ati-

rekā 621; —ke na tiṭṭhanti etc. 621;

—ko 176, 213, 230, 382; —ko 'ti

attā 452 f.; —ko, sadevako etc. 430

ff.; —ko, sassato . . . antavā etc. 395

*Lokanāthaṇ ṭhapetvāna (*Vism.* 234) 648

lokiko . . . lokuttaro vimokkho 552

lokiyaṇ saccañāṇaṇ 387

lokiya: °maggo 195; °viññānāni ba-

ttiṇsa 360; —yā bhāvanā 129; —yo

230, 558

lokuttaraṇ: l. khayagāmimaggaṇ 690;

l. saccañāṇaṇ 387

lokuttara: °kathāvaṇṇanā 618 ff.;

°dhammaniddeso 620; °maggo 195,

698; °sammādiṭṭhisampanno 462;

—ttarā (*phu.*) 385, 558; —ttarā

bhāvanā 129; —ttaro 120, 230

lobhakkhandhaṇ 653

lomakūpato 404

lomā 80

lohitaṇ 82

lohitakaṇ 236

vakkaṇ 81

Vakkali (*addressed*) 447

vaggā, tayo vuttā 703

°vacanaṇ (apanna° garu° niyyoga° etc.) 544

vacī: °saṅkhārā 316; °saṅkhāro 357

vaccho 296

vajjaṇ 623

vajjabandhanabaddho 413

vaṭṭāni 169

vaṭṭāmisaṇ 276

vaḍḍhitavaḍḍhanā 642

°vaṇṇaṇ dasseti (Inda° deva° nāga° etc.) 665

*Vaṇṇagandharasūpeto ambo 444

vata 697

vattamānuppannaṇ 171

vattā 646

Vatthasutta 232

vatthu: °kataṭṭho 99; °katā 480 f.,

604; °kā (nirodha° magga° samuda-

ya°) 618; °kāmo 296; °nānattañāna

niddesavaṇṇanā 289; °nānatte nā-

ṇaṇ 33 f.; °vijjācariyo (*simile*) 489;

°saṅkamanā 259

vatthū (anicce niccaṇ, anattani attā etc.) 579

vadhaka: °to 699; °paccanikattā (*si-*
mile) 154

vanaṇ 533 f.

Vappo *vide* Pañcavaggiyā

vamanti, na paccāvamanti 621

vaya: °anupassanā 103; °dassanaṇ

255; °dhammaṇ 251; °lakkhaṇaṇ

474

valittacatā 151

vavatthānaṇ 390

vavatthāna: °ñāṇaṇ 165; °to (attha°

dhamma° nirutti° paṭibhāna°) 641

vavattheti, ajjhattaṇ 289; bahiddhā 290

vasaṇ vatteti 623

vasabho 626

vasā 82

vasī: pañca v. 317 f.; °ppatto 617;

°bhāvattṭhena 601; °bhāvataṭṭhā

41, 53, 317

vācaṅgacopanaṇ 279

vācā 155, 619 f.
 *Vātā viya te candaṇ 28
 vāyo 80
 vālavedhirūpa 648
 Vāsuladattā mahesi 673
 Vāsetṭha (addressed) 306
 vikampati 592
 vikubbanā iddhi 654
 Vikubbaniddhi-niddeso 663 ff.
 vikkhambhana: °ppahāṇaṇ 122; °vi-
 veko 690; °suññaṇ 632
 vikkhāyitakaṇ 235
 vikkhittaṇ cittaṇ 355
 vikkhittakaṇ 235
 vikkhipati . . . na vikkhipati 593
 vikkhepitaṇ 472
 vikkhepo 471 f., 593
 vigataṇ 688; v. rūpaṇ 635
 viganeti 688
 viggahitaṇ 593
 vicayo 387
 vicāro 80, 98, 181 f.
 vicikicchā 285; °anusāyo 400
 vicchiddakaṇ 235
 vijateti 411
 vijānanaṭṭho 98, 292
 vijānanto 543
 vijjaṇ pariappetvā 686
 vijjanto muccati, muccanto vijjati 701
 vijjā 609, 614, 617, 701; v. abhisamayo
 687; tisso v. 135; °dharā 686;
 °dharo 678; °mayā iddhi 655; °ma-
 yiddhi niddeso 686; °vimutti 701
 viññāṇaṇ 79, 89, 520, 571, 573
 viññāṇa: °kasiṇaṇ 80, 129; °kkhandho
 521; °cariyā 292 ff., 543; °ñcāyata-
 naṇ 88, 558; °tṭhitiyo satta 110 ff.:
 °paccayā 571, 573; °paccayā nā-
 marūpaṇ 362; —nā, cha 360
 viññātāro 582
 viññāte carati 293
 viññū 543
 vitakka: °paccayā . . . °vūpasamapa-
 cayā vedanā 337; °vipphāravasena
 51; °vipphārasaddo 693; —kkā 479;
 —kko 79, 98, 181 f.; (kāma° byāpā-
 do° vihiṇsā°) °vitakko 652 f.; ñā-
 napaṭṭirūpako —kko 511 f.
 vitanḍavādī 399
 *Vitujjamānamammāṇaṇ (Vism. 503)
 147
 vittī 519
 *Vitthārato dasupekkhā 188
 viditaṇ 483; anattato etc. v. 334

III.

viditattā paññā 46
 viditā vedanā . . . upaṭṭhahanti etc. 511
 vidūre 643
 viddho 409
 Vidhura Sañjīvaṇ nāma sāvakayugaṇ
 670
 Vidhuro 670
 vidhūpeti 621
 vinamanā 516
 vinayo 232
 *Vināsayati assaddhaṇ 530
 vināseti 621
 viniggahaṭṭho 95
 vinicchayo 119
 vinipātikā 111, 113
 vinipāto 381, 411
 vinīlakaṇ 235
 vineyya 176
 vinodeti 652
 vipacitaññū 646
 vipatti: °bhavaloko, °sambhavaloko
 393
 vipathapakkanto 408, 414
 vipanna . . . sampanna ditṭhi 462
 viparipātāñ c' eva suññañ ca 635
 vipariṇāma: °atthēna 524; °atṭho 102;
 °anupassanā 103; °dhammaṇ 598;
 °dhammato 699; °suññaṇ 632
 viparītasāññī 459
 Vipallāsakathāvaṇṇanā 577 ff.
 °vipallāso (citta° etc.) 577
 vipassati 267
 vipassanā 125, 169, 388, 511 f., 617;
 °upakkilesā, dasa 257; °upekkhā 187
 f.; °kathāvaṇṇanā 697 ff.; °ñāṇaṇ
 589 f.; °pubbaṇigamo samatho 585;
 °balaṇ 315 f.; °yāniko veneyyo 696;
 v. . . samatho 587
 Vipassī Bhagavā 679
 vipākaṇ 301
 vipulapaññā 639, 643
 vipulena 555
 vipubbakaṇ 235
 vippatipanno 415
 vippamuttaṇ 656
 vippalāpo 155
 *Vippavāsā satādīnaṇ (Vism. 502) 145
 vipphārattā 51
 Vibhaṅga: °atṭhakathā 319, 508; —go
 176, 180, 344
 vibhajanaṇ 581 f.
 vibhavaṇ 461
 vibhava: °taṇhā 116, 158; °to 699;
 °ditṭhiyo pañca 457 ff.

- vibhāvayitvā 652
vibhāvī 543
vibhūtaṇ katvā 652
vibhūtavihārī 651
vimariyādakataṇ 656
vimalaṭṭho 100
vimuttaṇ cittaṇ 355
vimutta: °aṭṭhena 587, 609; °aṭṭho 94, 101; °cariyaṭṭho 101
*Vuttamhi ekadhamme 513
vimutti 135 ff.; 287 f.; 601; v. abhisamayo 687; °āyatanāni pañca 69 f.; °ñāṇaṇ 29; °ñāṇaniddesavaṇṇanā 285; °niddeso 609; v. phalaṇ 607; v. sārattaṭṭhena 107; °sukhe ñāṇaṇ 527
°vimutti (ceto° paññā°) 588, 609, 628
vimokkha: °antikaṇ 486 f.; °uddesavaṇṇanā 550 ff.; °kathāvaṇṇanā 550 ff.; °cariyā 282; °mukhaṇ 569; °mukhāni tīni 561; °vivaṭṭe ñāṇaṇ 49; °vivaṭṭo 341; —kkhā 544, 558; —kkhā (aṭṭha 137; aṭṭhasaṭṭhi 551 ff.; tayo 550); —kkhāṇaṇ nānakhaṇāni 567; —kkho 106, 287 f., 471, 558, 567, 701; —kkho abhisamayo 687
vimocayaṇ cittaṇ 503
viratiyo 691
virāga: °aṭṭho 101; °anupassanā 91, 639; °anupassī 504; °ārammaṇo 608; °kathāvaṇṇanā 607 ff.; °gocaro 608; °cariyaṭṭho 101; °dhammaṇ 252; °nissitaṇ 689; —ge t̥hito patit̥thito etc. 608; —go 160, 607 ff., 635, 689; —go maggo 607 ff.
viriyaṇ 86, 618 ff.; v. vāheti 134
viriya: °aṭṭho 101; °ārambhañāṇaniddesa vaṇṇanā 329; °ārambhe ñāṇaṇ 44; °indriyaṇ 86; °upekkhā 187 f.
*Viruddho cāviruddho ca (*Vism.* 543) 359
Virūpakkho 613
Virūlhako 613
Virūlhi 690
virocanaṇ 390
virocanaṭṭho 100
vivaṭaṇ 660
vivatena cetasā etc. 377
vivaṭṭa: °atthāya 372; °anupassanā 104; °kappo 367; °ñāṇachhakka-niddesavaṇṇanā 339 ff.; °ñāṇāni cha 340 ff.; —t̥to 372
vivattaṇā 546; °aṭṭhena 587; °aṭṭho cittaṇ 99
vivaṭṭitattaṇ 546
vivarapaṇ 581
vivādamulāni, cha 416
viveka: °aṭṭho 101 f.; °kathāvaṇṇanā 689 ff.; °cariyaṭṭho 101; °jaṇ 182; °jā bhūmi 655; °ninnaṇ °poṇaṇ etc. 624; —kā 601; —kā tayo 624; —ko 689
visaṇyutaṇ 656
visaññino 577
visabhāgasuññaṇ 633
visamā 603
visayakkhettaṇ 368
visallaṇ 699
visavitā 485
Visākha (*addressed*) 45, 46, 62, 200, 316, 322, 511
Visākhā (upāsikā) 142, 474, 685
visārado 703
visit̥thaṇ 635
visuññhanti 536
visuddhaṇ 378
visuddhacittā 694
visuddhā (*fem.*) 353
visuddhi 601; °maggo 104, 275, 290, 494, 501, 532, 590, 592, 594, 607, 657, 665, 696
°visuddhi (citta° dit̥thi° sīla°) 609
visesa: °adhigamaṭṭho 95; °adhigamāya 579; °bhāgiyā dhammā 61; °bhāgiyo samādhi 140
viseso: Nānakathāya ca Paññākathāya ca 654
Vissajjanuddesa: °saṅgahitā dhammā 65; °ssa atthavaṇṇanā 60 ff.
viharaṭi 529, 532
vihāra: °aṭṭhe 36; °adhigamo 38; °nānatte 36; °samāpattaṭṭhe ñāṇaṇ 309; °samāpattinānatte 36; —ro 508; —ro (animitto appaṇihito suññato) 313
vihesaṇ 606
Viṇopamaṭṭhakathā 469
vita°: °dosaṇ ... °mohaṇ ... °rāgaṇ cittaṇ 355; °rāgo 267, 270, 272, 548
vīmaṇsaṇaṭṭho 102
vīmaṇsāsamādhi 343
vuṭṭhānaṇ 628
vuṭṭhāna: °aṭṭhena 587; °aṭṭho 94; °aṭṭho cittaṇ 99; °gāmini vipassanā 525; °vasi 318
vuṭṭhitaṇ 276

Vuttaṇ 'pi c' (h') etaṇ 116, 125, 178, 381, 398, 505, 641; vuttaṇ *etc.*
 Atthakathāyaṇ 354; porāṇehi 260
 vuttaṇ: porāṇehi 'pi 531; Bhagavatā 213, 261, 498; hi tattha 418, 420 *f.*
 Vuttaṇ h'etaṇ 322, 488; porāṇehi 500, 625; Bhagavatā 10, 11, 25, 57, 70, 110 *ff.*, 113, 211, 415, 628; Visuddhi-magge 594
 vuttaṭṭho, cittassa 99
 *Vuttamhi ekadhamme 513
 vuttāni Bhagavatā 136
 vuddhi 690
 °vūpasamapaccayā vedanā 337
 vejjakammaṇ 686
 veṇubali 681
 vedanā 79, 89, 242, 363, 514; °upekkhā 187 *f.*; jāti ādivasena v. 249 *ff.*; tisso v. 109; °nānattaṇ 303; °paccayā taṇhā 363; °bahulaṇ cittaṇ 561; °bahulo paññindriyaṇ paṭilabhati 562; °ya uppādo 511; samosaraṇa-ṭṭhena vedaniyā 107; °su °anupassī 177 *f.*
 vedayitaṇ 78, 242
 Venateyyo *vide* Garuḷo
 vepullaṇ 690
 veyyākaraṇaṇ 612
 *Verabhayāni samayate 29
 veramaṇi 167
 Veluvanaṇ 533
 vevacanapadāni, dasa 273
 vesārajappatto 617
 Vehapphalā: devā 112, 234, 374; v. saṇvattasimā 367
 vehāsaṇ gacchati 676
 vodānaṇ 513, 628
 vodāna: °aṭṭho 96, 513; °ñāṇaniddesa-vaṇṇanā 473 *ff.*; —ne ñāṇāni 473; —no 647
 vossagga: °aṭṭhe paññā 49, 340; °aṭṭho 101; °ārammaṇatā 586; °cariyaṭṭho 101; °parināmiṇ 690; —ggā 601; —ggā, nirodhavasena dve 546; —ggo 586; —ggo duvidho 689
 vassajjati 702
 vassajjitattaṇ 546
 Saṇyutta: °aṭṭhakathā 346; °nikāyo 176, 625; —tto 552
 saṇyogaṭṭho 102
 saṇyojanaṇ 280
 saṇyojanā 479, 585
 saṇyojanāni, dasa 425; satta 420

saṇyojanikā diṭṭhi 455, 458
 saṇvatta: °kappo 367; °tṭhāyī 372; °vivattakappā 375; °sīmā 367; —tṭā, tayo 367; —tṭo 372
 saṇvara: °aṭṭhena 106; pañcavidho °vinayo 447; —ro 218
 *Saṇvijjamānamhi visuddhadassano (*Vism.* 643) 260
 saṇvego 546
 saṇvejetvā 546
 *Saṇsāradukkhajaladhiṇ 29
 saṇsārā mocetvā 413
 *Saṇsāre saṇsaraṇ bālo (*Vism.* 544) 360
 saṇsāro 411
 sa —uttaraṇ cittaṇ 355
 sa —upādisesā nibbānadhātu 323
 sakatabyūhādi —karaṇavasena saṇvi-dhānaṇ 686
 sakadāgāmī 267 *f.*, 280, 465; °phalaṇ 105; °maggo 105, 279
 *Sakiccanipphādanato (*Vism.* 681) 620
 Sakkaratṭhaṇ 680
 sakkāyadiṭṭhi 285, 452; °pamukhena dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni 463; °yo 458, 463 *f.*
 Sakko devarājā 677
 saggo 382
 saṇkappanānattaṇ 304
 saṇkappo 620
 saṇkampī sampakampī *etc.* 613
 Saṇkiccatthero 668
 saṇkilesika: °dhammato 699; —kā 688
 saṇkilesa 628
 saṇkhataṇ 121, 251, 702; s. asaṇkha-taṇ sabbhaṇ 429
 saṇkhata: °aṭṭho 98, 102; °to 699; °la-kkhaṇaṇ 596; °lakkhaṇāni tīpi 636; —tānaṇ saccānaṇ uppādo *etc.* 596
 saṇkhāsaṇkhānasāṇkhataṇ 485
 saṇkhāra: °upekkhā 187 *f.*, 265 *ff.*; °upekkhāñāṇa - niddesaṇaṇnā 265 *ff.*; °paccayā viññāṇaṇ 360; °sīsaṇ 325; °suññaṇ 632; —rā 79, 89, 93, 121, 241, 265; —rā, aṭṭā *etc.* 634; —rā katame 357; —rā paṭiccasamu-ppannā 240; —rā ponobhavikā 603; —ro (kāya° citta° vac°) 634
 saṇkhittaṇ cittaṇ 355
 saṇkhepo 593
 saṇgati 156
 saṇghanhāti 623
 saṇgaha: °balaṇ 622; °vatthūni cattāri 299
 saṇgahitaṇ 597

saṅgahitāni 597
 Saṅgīti-pariyāya 117, 125, 135
 saṅghapaṭimānaṃ 320
 Saṅghānussati 230, 311
 sacittañ paccaladdhaṃ 578
 saccaṃ 106, 595
 sacca: °aṭṭhena 594; °aṭṭho 102; °anulomikacittena *etc.* 687; °abhisamayāṭṭho 95; °abhisamayāya 579; °ārammaṇā 616; °kathāvaṇṇanā 594 *ff.*; °gacārā °pariyāpannā *etc.* 616; °nānacatukka - dvayaniddesavaṇṇanā 387 *ff.*; °nānāni 54; °pakinnakaṃ 197 *ff.*; °vivattaññāṇaṃ 49, 331; °vivaṭṭo 341; °saddo 63; saccā 583, 617; saccā abhisamayō 687; saccā tathāṭṭhena 609; saccāni 97; saccāni cattāri 286
 sacchi: °kataṃ 612; °katā 138, 641; °karoti 138; °kātabbaṃ 138, 611; °kātabbaniddesavaṇṇanā 135 *ff.*; °katabbā dhammā 61; °kā paññatti 487
 sacchikiriya 642; °aṭṭhe ñāṇaṃ 54; °aṭṭhena 568, 595; °aṭṭho 102; °aṭṭho phalaṇaṃ 97; °paññā 36, 331; °paṭivedho 564
 sañcetanā 79
 sañjāti 151
 sañjānanatṭho 98
 sañjānetā, asañjātassa maggassa 645
 Sañjīvatthero 670 *f.*
 saññā 79, 514; s. uppajjati cittaṃ uppajjati 578; °nānattaṃ 303; °paccayā . . . °vūpasamapaccayā vedanā 337; °bhavo 87; °ya (niccato sukhato attato *etc.*) 559; °vitakkā 511; °vimokkho 552; °vedayitanirodha-samāpatti 322; °vedayitanirodho 671
 saṇṭhiti 522
 saṇhasaṇhā 352
 *Satañ ca vivaṭaṇ hoti 460
 sati 86, 508 *f.*, 620; adhipateyyaṭṭhena s. 107; °indriyaṃ 86; s., no s. 510
 satipaṭṭhānaṃ 96, 695
 Satipaṭṭhāna: °kathāvaṇṇanā 695; °suttanto 615; —nā cattāro 125, 286, 298, 618, 695 *f.*; —nā tayo 695; —nā (suttantā) 536; —nāni 542
 satimā 175
 sati sambojjhaṅgo 95, 602
 sato 189, 676; °kāriñānaniddeso 488 *ff.*; °kāri hoti 509; s. °va assasati . . . passasati 490

satta: °kkhattuparamo 464; °nnaṃ bodhisattānaṃ suttantā 615; °sattati ñāṇāni 642
 sattā: asaṇṇīno s. *etc.* 114; catūsu apāyesu s. 112; °naṃ āsayo 398; °naṃ āsayānusaye ñāṇaṃ 57; °naṃ cuttipapāte ñāṇaṃ 378 *ff.*; °vasā nava 113
 *Sattānaṃ hadayaṃ (*Vism.* 503) 147
 Satthā 659, 664, 672 *ff.*; S. sammukhībhūto *etc.* 581
 satthu: °pakkosanaṃ 321; °sāsanaṃ 505 *f.*
 *Sadevakassa lokassa 459
 sadosacittaṃ 355
 saddaṃ: s. anussāvesuṃ 613; s. sutvā manussānaṃ . . . amanussānaṃ . . . devatānaṃ 692 *f.*
 sadda: °gantho 632; —ddā, ubho 353; —ddānaṃ nimittaṃ 352; —ddo 51, 352 *f.*, 613; —ddo kaṇṭako °ti vutto Bhagavatā 556
 saddhammasavaṇaṃ 641
 saddhammasavaṇe 542
 saddhā (*adj. plu.*) 536
 saddhā 79, 86, 620; °adhimutto 523; °anusārī 564; °indriyaṃ 86, 105, 131, 384, 536, 539 *f.*, 617; °indriya-dhammo 306; °indriyassa samudayo 538; °pañicamakāni indriyāni 541; °balaṃ 95, 622; °ya adhimuccati 606; °ya viharati 543; °vimutto 563, 691
 saddho . . . assaddho 391 *f.*
 santa: °aṭṭhena 587; °aṭṭho 94; santo 38; santo viharādhigamo 539
 *Santāne yaṃ phalaṃ etaṃ (*Vism.* 555) 361
 santāpaṃ 606
 santāpa: °aṭṭhena 524; °aṭṭho 102; °aṭṭho kilesānaṃ 100; °pariāhada-ratho 560
 santike 661; s. rūpaṃ 247
 santiṭṭhāti 663
 santiṭṭhānā 527; °aṭṭho 99
 santipade ñāṇaṃ 263
 sannamaṇā 516
 sannidhiṃ karoti 372
 sannisidati 586
 sapariyutṭhānāni 285
 sappabhāsaṃ cittaṃ 377
 sappāyāni: satta 500
 sappurisa: °saṇsevo 542, 641; —so 446
 sappo 674; (*simile*) 188

sabbaṃ 429 f.

sabba: °aṅgapaccāṅgānaṃ 663; °attha-
gāmini paṭipadā 627; °atthikavādā-
cariyā 694; °āsavassuttaṃ 418; °upa-
dhipaṭinissaggo 635; °kāyapaṭisa-
ṅvedī niddeso 514 ff.; °kāyapaṭisa-
ṅvedī 491, 516; °ññutā 484 f.;
°ññutāññaṃ 58, 629; °ññutāñña
niddesavaṇṇanā 429; °dassāvitā 485;
°dhammasaṅgaho 324; °byāpāda-
pariyuṭṭhānehi vimuccati 606; °sa-
ṅkhārasamatho 635; °saṅkhārānaṃ
paricchedaparivaṭumato samanupa-
ssanā 561; °suññatānaṃ 633; —bbā
itthiyo 605 f.; —bbe °pi akusalā
... kusalā dhammā 569; —bbesaṃ
pakkhīnaṃ ... devānaṃ 676; —bbe
saṅkhārā 61 f.; —bbe sattā 604 ff.;
—bbo ñāto ... phassito 434

*Sabbadā sabbhūpakaraṇaṃ 532

*Sabbo dhammā samāseṇa 638

*Sabbo saṅkhārā aniccā °ti 290

sabrahmacāriṇo 544

sabhāgasuññaṃ 632

sabhāvo 634

samaṃ 482, 513

sama: °aṭṭho 101; °dhammo 603

Samaṇa: °karaṇīyakathā 641; —ṇā
°sammata 538; —ṇo Gotamo 649

samatha: °aṭṭho 484; °nimittaṃ 474 f.;

*pubbaṅgamā vipassanā 585; °ba-

laṃ 315; °balaṃ vipassanābalaṃ 622;

*vāniko veneyyo 696; °vipassanā

281, 505; —the saṅkhārupekkhā

272; —tho 106, 125, 512, 514; —tho

tividdho 522

samantacakkhu 433 f., 549

samannāgato 697

samaya: °aṭṭho 101; °vimokkho 552,
558; °saddo 530

*Samavaye khane kāle 331, 530

Samasāsa: °aṭṭhāñña niddesavaṇṇanā

324 f.; °aṭṭhe ñānaṃ 41; °kathā-

vaṇṇanā 695; —sī 41 f., 325

samāgamo 156

samādhayaṃ cittaṃ 503

*Samādhativā yathā ce vipassati 19

samādhānavirati 225

samādhayo, catuvīsati 526

samādhi 86, 231 f., 310, 544, 620;

°indriyaṃ 86, 522; °kusalatā 231;

°cariyā-balacariyānaṃ nānattaṃ 316;

°jaṇ 186; pañcaṅgiko s. 125;

pamukhaṭṭhena s. 107; puthujja-

nassa ca lokuttaro ca s. 547; °balaṃ
522; °bhāvanāmaya-ñānaniddesa-
vaṇṇanā 230 ff.; °bhāvanāmaye
ñānaṃ 17; °yati 586; °vipphāra-
ddeso 669 ff.; °vipphārā iddhi 654,
671; °ssa (abhinīhāra, kālyatā, go-
cara & vuṭṭhāna) kusalatā 232 f.;

°ssa pabbheda 236 ff.; °ssa samā-

dhiṭṭhā 237; —dhi tayo 125

samāpajjanavasī 317

samāpatti: °aṭṭhe ñānaṃ 309; °nānatte

36; °yo 544

*Samāvahati byādhiṃ ca (*Vism.* 503)

147

samāhitaṃ 483; s. cittaṃ 355

samāhito ... asamāhito 392

samucchindati 621

samucchinnaṃ 527

samuccheda: °aṭṭhena khaye ñānaṃ

106; °ppahānaṃ 123; °virati 225;

°viveko 690; °visuddhiyo 537

samutṭhāna: °aṭṭhena 439; °aṭṭho 96

samudayaṃ 122, 198 ff.

samudaya: °dhammaṃ 612; °nirodho

90; °saccaṃ 589; °saccaniddesa-

vaṇṇanā 158 f.; —yo 90, 133, 259,

538; —yo hoti 357

samudācārappannaṃ 173

samodahati, kāyaṃ ... cittaṃ 345

samodahane paññā 47

samodhānaṃ 156

samodhāna: °aṭṭhena 568; °aṭṭho 100

samodhāneti 512, 514

samohaṃ cittaṃ 355

sampajaññaṃ 388

sampajāna: °ssa 41, 633; —no 175, 189,

676; —no catūhi 323

sampatti 642; °bhava °sambhavaloko

393

*Sampattiyaṃ lakkhaṇa ca 626

°sammannaṃ (adhiṭṭhāna° vitakka° sa-

mādhī°) 476 f.

sampayutta: °parivārā 385; —tā

385

samparāyiko 647

samparivattati 421

sampasādanaṃ 184

sampahaṇsanā 476

sampahaṇsitaṃ 475

sampekkhāyanadhammo 651

samphappalāpo 221 ff.

sambujjhanatṭho 100

sambodhāya 611

sammattaniyāmo 697 f.

samma (=sammā): °ppadhānaṃ 97, 618;
 °ppadhāna (suttanto) 536, °ppadhā-
 nā cattāro 168, 286 f., 298; 618 f.
 sammāsana: °ñāṇaṃ 165; °ñāṇanidde-
 savannaṇā 246 ff.; —ne ñāṇaṃ 20
 sammā: °ājīvo °kammanto °ditthi
 °vacā °vāyāmo °saṅkappo °sati
 °samādhi 96, 162 ff.; °ājīva etc.
 niddeso 162 ff.; ñāṇaṃ 336, 623;
 °dassanaṃ 566; °ditthi 279, 336, 389,
 461, 690; °ditthivūpasamo 336; °pa-
 ṭipanna 543; °payogapaccaya iddhi
 686; °payogiddhiniddeso 686; °vi-
 mutti 337, 623; °samādhi 522; °sa-
 mbuddho 215, 446, 644, 664, 673;
 °sambodhi 486
 *Sammuyhāmi pamuyhāmi 675
 sammohaṃ 592
 sammohā aññāṇā 559
 sayanaṃ abhiññā sacchikatvā 538, 628
 sayambhū 484, 537
 sarasato nāmaṃ 551
 sarāgaṃ, sarāgacittaṃ 355
 sarena viññāpesi 663 ff.
 saṭṭayatanāṃ 362 f.
 sallakkhaṇaṃ 390
 sallakkhaṇā 388
 sallato 698
 sallapati 663
 sallā, satta . . . puthū 409; °naṃ uddhā-
 tā 409
 sallekha: °atthāñāna niddesavannaṇā
 326 ff.; °atthe ñāṇaṃ 43, 328; —khā
 43; —kho 328
 savanaṃ 7
 savitakkaṃ savicāraṃ 182
 savicijarā 152
 sasallā 409
 sassata: °ucchedaditthi 415; °ditthi
 419, 461; °vādā 454; —to . . . asa-
 ssato 455
 saha: °gata saddo 124; °gatā 385;
 °jātaparivārā 385; °jātā 385
 sahassi lokadhātu 663 f.
 sākaṇṇaṃ samāpajjati 663
 sāṭṭheyyaṃ 326, 350
 sātaṃ sukhaṃ vedayitaṃ 519 f.
 sataśahagatā 124
 sātā sukhaṃ vedanā 519 f.
 sādhuṇaṃ paggaṇhāti . . . ajjuhekk-
 hati 546
 sāmañña: °atthaṃ 538; °nāmaṃ 306;
 °phalāni 302, 558; °phalāni cattāri
 135, 620; °phalesu 543

sāmayika: °asāmayikavimokkho 558;
 —ko vimokkho 552
 Sāmavati upāsikā 672 ff.
 sāmisāṃ 93, 276
 sāraddhā 472
 *Sāraddhe kāye citte ca (*Vism.* 275) 493
 sārāmbho 326, 650
 Sāriputta, addressed 112, 381; °tthero
 1, 6, 126, 529 f., 534 ff., 602; 648,
 669; °samā 648; °ssa bhāsitaṃ 536
 sālohitā 156
 sāvakā 206, 599
 sāvajjaṃ . . . anavajjaṃ 577
 Sāvattthi 474, 532 ff., 583, 668
 sāsaṇa —brahmacariyaṃ 580
 sāsaṇa: °to 699; —vo 552
 sikkhati 492
 sikkhā 95; tisso s. 492; °padaṃ 217;
 °padāni 204
 Sikkhi Bhagavā 663 f.
 siṅghāṇikā 83
 Sineru 368, 613, 668; °cakkavāḷaṃ
 371; °pabbato 374; —rū (*plu.*) 374
 Sīrimā nāma gaṇikā 671
 sītavalāhaka 613
 Sītāharaṇādī —nirattthaka —kathā 222
 sītisiyā vimokkho 552
 sītibhāvaññaṃ 559
 sīla: °anussati 311; °bbataparāmāso
 285, 415; °bbatūpādānaṃ 416; °ma-
 yañña niddesavannaṇā 203; °maye
 ñāṇaṃ 15; °visuddhi 106, 545; °vi-
 suddhi, kāmaṇṇaṃ saṃvaraṭṭhe-
 na 701; —lāni 652; —lāni, khaṇḍāni
 chiddāni etc. 216
 *Sīlassa lakkhaṇaṃ tassa 16
 sīsāni, terasa 324 f.
 siha: °nādaṃ nadati 626; °nādasuttaṃ
 626; °pātano sūro 369; —ho 626
 sukkhāni 293
 sukkhaviṇṇasako arahā 584
 *Sukhaṃ taṃ ditthi pariyeṭti 459
 sukhaṃ 93, 183, 189, 545, 597; vipa-
 ssaṇāsaṃpayuttaṃ s. 590; s. °supati
 . . . paṭibujjhati 604; s. somanassaṃ
 539
 sukha: °indriyaṃ 85; °udrayaṃ . . . du-
 kkhudrayaṃ 577; °udrayāni 293;
 °paṭisaṃvedanā 519 f.; °vipākaṃ
 . . . dukkhaviṇṇasako 577; °saññaṃ ca
 lahusaṇñaṃ ca 346; °sañña 50, 133,
 662; °sīlo 670; —khāni dve 519;
 —khī 606
 sukhumaṃ rūpaṃ 247 f.

sukhumasadda —nimittārammaṇaṇ
517 f.
sukhumā 352
sugata 379
sugati 382
suññaṇ, attena vā *etc.* 339 f., 631;
idaṇ attena *etc.* 553; sabhāvena 634
f.; s. s. 'ti ādini pañcaviṣati mātikā-
padāni 632
suñña: °agāragato 488, 490; °atthena
587: °kathāvaṇṇanā 631 ff.; °ta-
ttho 94; °tavihāro 270; °tasamā-
patti 272; °tā dhātu 561; °tānu-
passanā 103; °te paññā 49; °to 699;
°to vimokkho 550; °to samādhi 234;
—ññesu sabhāgāni 638; —ñño 568;
—ñño loko 632
*Suññāgāraṇ pavittassa (*Vism.* 636)
590
suta 13; °mayaññaṇ 165; °mayani-
ddesavaṇṇanā 202; °maye ññaṇ
13, 61, 108, 202
suttaṇ 698
Suttanipāto 420
suttanta: °pariyāyo 551; °bhājanīyaṇ
343 f.
suttantika vatthūni, cattāri 518, 520,
523, 525
sutvāna saṇvare paññā 14
Sudatto gahapati 533
Sudassā (devā) 234, 247
Sudassī (devā) 234, 247; s. brahmaloko
465
sudittthā honti, aniccato *etc.* 624
suddha: °āvāsā 112; °āvāso devaloko
466; °parisā 703
Suddhikapatisambhidā —ñānanidde-
savaṇṇanā 390
suddhivipassanā 505
suparikkhatā 606 f.
supinaṇ 604
subhan 't' eva adhimutto 552
Subha: °kiṇhā (devā) 112, 114, 234,
373 f.; °kiṇhā saṇvaṭṭasimā 367;
°sukha —nicca —atta —vipallāsa-
ppahānaṇ 696
Subhaddatthero 11
Subhūti kulaputto 40
Sumanādevī 685
Sumano 673, 676
Suriyo (pakati° kappavināsaka°) 369;
s. 'ti nāmaṇ 370 f.; s. devaputto 613;
satta —yā 369; °pamā . . . cando-
pamā 488

suvanna: °pabbato 679; °mendakā
679
suvannā 379
suvānavuttino aññatitthiyā 160
suviññāpayo . . . duviññāpayo 391 ff.
suvidūre 643
suvimuttaṭṭho 100
suvimuttā 607
susamaṇ 483
susamāradaddha: °attho 99; —ddhā 604;
—ddhā cattāro 482; —ddho 602 f.
susamuggata: °attho 100; —tā 607
susiro 666
sekkha (sekha): °pariyanto 206; °ba-
laṇ 623, 630; satta —khā 206, 266,
642; —kho 272, 507, 548, 623
setthāṇ 635
setthicchattaṇ 677, 679
settho 608
senā: °aṅga rathaṅgādayo 600; °byū-
haṇ dasseti 665
senāsanaṇ 508; navavidhaṇ s. 490
semhaṇ 82
seyyathā 'pi 688
sevanti bhajanti payirupāsanti 401
so (sabbanāmaṇ) 697
*So imasmiṇ dhammavinaye 664
*So tato ārakā nāma (*Vism.* 199)
213
soka: °niddeso 154 f.; °parideva upā-
yāsadhammato 699; °parideva du-
kkha *etc.* 241; °sallaṇ 155; —ko 93,
147, 155, 262, 357
socanā 155
socitattaṇ 155
*Soceyyapaccupaṭṭhānaṇ 16
sotaṇ 12 f., 79
sota: °avadhānaṇ 61, 108; °avadhāne
paññā 12, 202; °indriyaṇ 85; °dhatu-
visuddhi ññaṇ 51; °dhatuvisuddhi-
—ñānaniddesavaṇṇanā 352 f.
sotāpatitā 636
sotāpatti: °phalaṇ 272; °phalasamā-
patti 105; °maggo 105, 272, 698;
°yaṅgāni 541
sotāpanno 267 f., 464 ff., 643
sopānaṇ 536
somanassaṇ 597
somanassindriyaṇ 85
soḷasavatthukā ānāpānasati-samādhi
467
so samayo 589
svākārā . . . dvākārā 391
svādhittitaṇ 523, 691

svādhiṭṭhitā 607
svālaṅkatā 606

Haṇṣapātano saro 369

hañci 686

hata: °netto 414; °vikkhittakaṇ 236

hatthapāse hotu 661

hatthiṇ 'pi dasseti 665

hatthi: °kantaviṇā 674; dasa °kulāni
625

hadayaṇ 81, 520

hammiyaṇ 508

hānabhāgiya: °niddesavaṇṇanā 139
ff.; —yā dhammā 61; —yo samādhi
140

hāsapaññā 640

hāso 519

Hima: °vati satta mahāsarā 369;
°vantapabbato 371; °vantā (*plu.*)
374

hiribalaṇ 622

hīnaṇ rūpaṇ 247

hīna: °adhimuttikā 401; —nā 379;

—nā bhāvanā 130; —no 234, 610 f.

hetu: °aṭṭho 94, 96, 102; °aṭṭho ci-
ttassa 99; °nirodhā dukkhanirodho.

688; —tū 601; —tū aṭṭha 572; —tū

cha 574; —tū tayo, dve 571

Hemavato hatthi 625

heraññiko (*simile*) 163, 512

hoti . . . na hoti 454

